

Obsah

1	Úvod.....	6
1.1	Současný stav výzkumu.....	8
1.2	Terminologie.....	10
1.3	Zahrnuté teoretické koncepty.....	12
1.3.1	Polyarchie a efektivní reprezentace.....	13
1.3.2	Kvalita demokracie versus účast.....	16
1.3.3	Spor o gradaci absence voličů.....	19
1.3.4	Teorie volební účasti.....	21
1.3.5	Shrnutí.....	28
1.4	Hypotézy.....	28
1.5	Cíle výzkumu.....	29
1.6	Metodologie a metodický postup.....	30
1.6.1	Nastavení případových studií.....	30
2	Způsoby hlasování: od zdvižené pravice k internetovým volbám.....	35
2.1	Demokracie první transformace.....	36
2.1.1	Republikánská tradice.....	38
2.2	Demokracie druhé transformace.....	39
2.2.1	Tradiční způsoby hlasování.....	40
2.2.2	Moderní způsoby hlasování.....	42
2.2.3	Způsoby hlasování založené na nových médiích.....	46
2.2.4	Alternativní volební metody.....	56
3	Internetové volby: analýza účinků aplikace internetových voleb na volební účast ve vybraných státech.....	62
3.1	Zkoumané oblasti, seznam vybraných zemí a zahrnuté případy.....	63
3.1.1	Estonsko: světový leader internetového hlasování.....	66
3.1.2	Švýcarsko: laboratoř pro internetové hlasování.....	79
3.1.3	Francie: dvanáct let experimentů.....	95
3.1.4	Norsko: obezřetný postup s dobrými výsledky a rychlým koncem.....	109
3.1.5	Španělsko: katalánské pokusy.....	120
4	Závěry.....	133
4.1	Směr dalšího výzkumu nízké volební účasti.....	138
5	Seznam literatury a pramenů.....	141
6	Seznam tabulek:.....	167
7	Seznam grafů:.....	168
8	Seznam obrázků.....	169
9	Seznam zkratk.....	170

10	Přílohy	172
10.1	Přehled rozdělení internetového hlasování dle použitých technologií.....	172
10.2	Celosvětový přehled zemí používajících předtištěný papírový lístek 1/3 (en.) ...	173
10.3	Celosvětový přehled zemí používajících předtištěný papírový lístek 2/3 (en.) ...	174
10.4	Celosvětový přehled zemí používajících předtištěný papírový lístek 3/3 (en.) ...	175
10.5	Volební praxe v Missouri roku 1846 (výřez z obrazu)	176
10.6	Neunifikovaný hlasovací lístek z teritoria Iowa z roku 1839	177
10.7	Předtištěný hlasovací lístek „australského způsobu hlasování“ z roku 1893.....	178
10.8	Patentový náčrt volebního sčítacího stroje z roku 1936.....	179
10.9	Systém Votomatic v praxi.....	180
10.10	Hlasovací karta systému dřevných štítků.....	181
10.11	Správně a špatně vytlačený hlas v hlasovací kartě	182
10.12	Přístroj DataVote a hlasovací karta.....	183
10.13	Hlasovací lístek při úpravě pro systém optického snímání hlasu	184
10.14	Postup vložení hlasovacího lístku do skenovacího zařízení	185
10.15	DRE přístroj s klávesami v indických volbách.....	186
10.16	DRE přístroj vybavený číselníkem využívaný v Brazílii.....	187
10.17	Kazašský DRE systém Sailau v praxi	188
10.18	Kompletní výsledky voleb v Estonsku v letech 2005-2015.....	189
10.19	Fotografie elektronického počítače Ural 1.....	189
10.20	Schéma estonského e-governmentového systému X-road.....	190
10.21	Ukázka Eesti ID-kaart a její čtečky při použití v estonských volbách.....	191
10.22	Podoba webové stránky www.valimised.ee z pohledu voliče	192
10.23	Volební karta ženevského RIV	193
10.24	Podoba SMS hlasování v kantonu Curych.....	194
10.25	Výňatek z norského zákona o volbách z roku 2002, kapitola 15 (en.)	194
10.26	DRE přístroj typ ESF1 od výrobce Nedap při volbách ve Francii.....	197
10.27	DRE přístroj typ Point & Vote od výrobce Indra při volbách ve Francii	198
10.28	DRE přístroj typ iVotronic od výrobce ES&S při volbách ve Francii.....	199
10.29	Přihlášení do volební aplikace při volbách do AN 2012	200
10.30	Vybrané státy využívající konzervativní formy elektronizace voleb	200
11	Anotace disertační práce	202
12	Dissertation Summary	203

1 Úvod

V březnu 2007 Estonsko jako první stát světa použilo elektronické hlasování pro volbu sto jednoho poslance do národního parlamentu Riigikogu. Tento krok nejmenší pobaltské republiky završil bezmála desetileté úsilí implementace internetového hlasování jako rovnocenné alternativy ke klasické volbě pomocí papírového hlasovacího lístku. Estonsko není v tomto úsilí zcela osamocené. Vzdálené internetové hlasování (remote internet voting, RIV) v současné době aplikují nebo aplikovaly také Austrálie, Francie, Indie, Kanada, Nizozemí, Norsko, Španělsko, Švýcarsko, Velká Británie, USA aj.

Při zpětném pohledu můžeme snahy o elektronizaci voleb vysledovat až do roku 1996, kdy se poprvé v historii uskutečnily primárky americké Reformní strany (Reform Party) s možností hlasovat pomocí internetové sítě. Prvenství na starém kontinentu můžeme připisat napodobiteli amerického subjektu, jelikož Radikální strana Itálie (Partito Radicale) v roce 2000 umožnila volit celou třetinu křesel ve výkonném výboru pouze skrze internetovou aplikaci [Reterová 2008: 70]. Zhruba od roku 2000 celosvětově můžeme sledovat rozvoj národních elektronizačních projektů, které se snaží zavést do hlasovacího procesu nové alternativní možnosti. Co všechny tyto iniciativy spojuje?

Prvním styčným bodem je racionalizace procesů. Národní vlády se totiž snaží reflektovat měnící se životní styl a nároky svých obyvatel. Rozmach nových technologií a hlavně boom přístupu k internetu v 90. letech minulého století proměnil životní návyky a potřeby občana rozvinutých západních demokracií. V průměrně vyspělém státě je dnes možné skrze internet nakupovat zboží, odevzdat daňové přiznání či obhospodařovat svůj osobní účet. Počet uživatelů internetu se od roku 1997 celosvětově zvýšil zhruba 19 krát [ITU 2013] a čas strávený v tomto virtuálním světě se postupně prodloužil z průměrných 30 minut na 4,5 hodiny denně [Turrill 2014]. Tento všeobíhající posun zasahuje téměř do všech sfér lidské společnosti. Například produkty jako tištěné noviny, které lidstvo provázejí více jak jedno století, se postupně stávají historickým anachronismem či nepříliš populární alternativou zpravodajských portálů. „Virtualizace“ přirozeně postihla i oblast politiky, demokratického procesu i chování voličů.

V širším smyslu je elektronizace voleb pokusem přivést volební proces, který se od roku 1888 po technické stránce významně nezměnil,¹ do podoby reflektující životní styl 21. století. Např. v roce 1999 Lindsey Arent glosovala tyto snahy titulkem: „Volte ve spodním prádle!“ [Arent 1999]. Elektronizace voleb nabízí státní administrativě při odevzdávání a sčítání hlasů nové možnosti. Konečné sčítání hlasů v tradičně pojatých volbách² vždy bylo a je náročné na logistiku a lidské zdroje. Např. ve 200 milionové Brazílii před zavedením elektronických voleb trvalo sečtení všech hlasů standardně 30 a více dnů, po masivních investicích brazilské vlády do mobilních hlasovacích zařízení se tato doba zkrátila na pouhých 48 hodin [BBC 2008]. Navíc některé studie ukazují, že lidský faktor při sčítání ovlivňuje konečné výsledky voleb s průměrnou 2% chybovostí [Ansolabehere, Reeves 2004]. Technicistní hledisko a možné výhody však nejsou jediným argumentem obhajujícím elektronizaci voleb.

Z hlediska politologického výzkumu je mnohem důležitější druhé očekávání: zvýšená účast voličů po zavedení internetových voleb. Například propagátor a ústřední postava

¹ V roce 1888 poprvé použit jednotný předtištěný lístek na státní úrovni v americkém státu New York a Massachusetts [Jones 2001]. Před tímto rokem volební lístky vydávaly jednotlivé strany či jiná uskupení, které v daných volbách kandidovaly a provedení lístků se lišilo. Dnes je jednotný předtištěný lístek celosvětově nejrozšířenější volební technikou [Reynolds, Steenbergen 2005: 574-576].

² Tedy ruční kontrola a sčítání všech odevzdaných hlasovacích lístků jako např. v České republice.

projektu estonských internetových voleb Märt Rask³ často akcentoval možné pozitivní dopady na účast voličů a potažmo také na kvalitu demokracie [Drechsler, Madise 2004: 99-103]. Téma zvýšení účasti (a vyšší participace občanů obecně) je palčivé téma zejména kvůli soustavně snižujícímu se podílu voličů, kteří jsou ochotní přijít k volbám. Se stagnací, či dokonce propadem volební účasti se potýkají vyspělé západní demokracie již od 60. let 20. století [Crozier, Huntington, Watanuki 1975]. Díky tomu je otázka spojení elektronizace voleb a vyšší účasti voličů v současnosti jedním z nejdiskutovanějších témat jak v akademické, tak ve veřejné sféře. Celou akademickou diskuzi ohledně elektronizace voleb bychom mohli jednoduše shrnout do jediné otázky: Je možné, aby způsob odevzdání hlasu měl takový vliv na účast voličů, že bychom mohli identifikovat signifikantně-pozitivní změny ve volební účasti ve státech či oblastech, kde bylo umožněno hlasování skrze internetovou síť?

Disertační práce s názvem *Demokracie v krizi nezájmu: účinky využití internetových voleb ve volebním procesu evropských zemí* se touto otázkou strukturovaně zabývá. Abychom mohli na výše položenou otázku fundovaně odpovědět, je potřeba důkladné analýzy problematiky vzdáleného hlasování a jeho vlivu na účast občanů ve volebním procesu.

Výzkum se v horizontálním rozměru zabývá pouze vyspělými demokraciemi v rozsahu a smyslu Dahlovy polyarchie [viz Dahl 1989]. U semi-demokratických či plně nedemokratických režimů nemá výzkum účasti občanů ani výzkum dopadů elektronizace voleb valného smyslu. Nejen že může docházet, a také často dochází k účelovým manipulacím s výsledky voleb, ale většina takových států plně nespolupracuje s organizacemi, které posuzují demokratičnost a legálnost volebního procesu. O důležitosti svobodných rovných, tajných a periodicky opakujících se voleb pro demokratický systém nemusíme dlouze diskutovat, jelikož všechny uznávané neklasické teorie demokracie [Schumpeter 1962; Dahl 1989; Sartori 1993; Popper 2011] se ve svém jádru shodují na 3 základních strukturálních charakteristikách reprezentativních demokracií, potažmo polyarchií [převzato z Norris 2001: 4]:

- 1) svobodná pluralitní soutěž skupin a jedinců;
- 2) účinná participace mezi navzájem si rovnými občany skrze svobodné, přímé, tajné a pravidelně opakující se volby;
- 3) občanské a politické svobody.

Z uvedených teoretických konceptů vyplývá, že stěžejní pro demokracii jsou volby a rovnost jedinců v rámci voleb. Volební rovnost je taktéž jedna z podmínek R. Dahla, která musí být naplněna, pokud si všichni občané mají být naprosto rovni při určování budoucího směřování společenství. Jinak řečeno, pokud kritérium naplňováno není, občané si nejsou politicky rovni a systém pozbývá demokratičnosti [Dahl 2001: 40]. Podoba voleb, tedy proces hlasování a sčítání, je neoddělitelně spojen s kvalitou demokracie. Vždyť stát, který nedovolí občanům svobodně hlasovat, nebo klade výkonu hlasovacího práva nepřekonatelné překážky, nemůžeme ani při nejlepší vůli považovat za demokracii. Nepřítomnost rovných, svobodných, tajných a periodicky se opakujících se voleb je první limitou v zahrnutí do výzkumu.

Svobodné volby jsou prvním předpokladem k zahrnutí do analýzy. Druhým předpokladem je podoba hlasování, zejména pak množství a podoba alternativních⁴ forem, kterými sledovaný stát či jednotka umožňuje hlasovat ve volbách prvního a druhého řádu. Některé státy, ke kterým se bohužel řadí i Česká republika, žádnou alternativní možnost odevzdání hlasu nenabízejí.

³ Ministr spravedlnosti za Estonskou reformní stranu (Eesti Reformierakond; ER) v letech 1999–2002.

⁴ Definice pojmu „alternativní“ viz níže podkapitola Terminologie.

Třetí podmínkou k zahrnutí do výzkumu je, že stát musí umožňovat vzdálenou volbu přes internet (tzv. remote internet voting (RIV) a z něj odvozené volební techniky), protože ta umožňuje hlasujícím volit i za fyzické nepřítomnosti ve volební síni. Efektivita vzdáleného hlasování v souvislosti s účastí voličů je dobře pozorovatelná u hlasování založeného na podobném principu - korespondenční volba (post voting). Na rozdíl od elektronických voleb typu RIV, u nichž se vyšší účast občanů zatím přesvědčivě prokázat nepodařilo [viz Norris 2005; Chevallier 2009; Reterová 2008; Trechsel, Vassil 2010, 2011; Brunclík, Novák 2014], výzkumy provedené v 31 státě v letech 1945 až 1999 ukázaly, že zavedení možnosti zaslat svůj hlas poštou vedlo k nárůstu participace v průměru o 5,5 %. Například ve Švýcarsku bylo modelací výsledků v jednotlivých kantonech zjištěno, že nárůst participace představoval v letech 1970 až 2005 v průměru 4,1 %, ale v jednotlivých případech byl zaznamenán dokonce i 15% nárůst účasti po zavedení korespondenční volby. Tento výsledek může být považován za důsledek uvolnění podmínek pro provedení hlasování [Leuchinger, Rosinger, Stutzer 2006]. RIV nabízí z hlediska voliče podobné benefity jako korespondenční volba, proto se při výzkumu účinků internetových voleb zaměřujeme primárně na státy, které volit skrze RIV umožňují.

V první části práce se zaměřuji na historický vývoj demokracie od starověkého Řecka po současnost se zaměřením na uspořádání demokratických institucí, vztah občanů k hlasování a fenomén účasti. V rámci historického exkurzu se podrobně věnuji genezi alternativních forem hlasování od papírového hlasu po v současnosti nejmodernější systémy, které umožňují volit chytrým mobilním telefonem, což dosud žádný odborný a česky psaný spis nereflektoval. Tato kapitola přispěje ke správné klasifikaci a užívání pojmů, které jsou jedním ze slabých míst českého výzkumu nových médií v politickém procesu. Taktéž správné názvosloví usnadní prováděnou analýzu. Ve druhé a nejdůležitější části provádím komparativní analýzu vlivu vzdáleného internetového hlasování na volební účast ve vybraných případech dle metodického klíče (viz níže podkapitola Nastavení případových studií). Zde reflektuji tzv. krizi demokracie a fenomén participace voličů ve volbách prvního a druhého řádu. V rámci této komparativní kapitoly analyzuji okolnosti ovlivňující účast občanů, existující teoretické koncepty participace a jejich limity. Souvislost mezi účastí občanů a elektronizací voleb je komplexní a mnohvrstevnatý vztah, kvůli čemuž používám metodu signifikantních změn (viz níže Metodologie a metodický postup).

1.1 Současný stav výzkumu

Pro výzkum aplikace nových médií na společenské procesy je charakteristická interdisciplinarita tématu pohybující se od politologie a sociologie až po kybernetiku. Za stěžejní dílo, věnující se problematice alternativních forem hlasování a krizi demokracie, je považována komparativní analýza 8 zemí (Estonsko, Finsko, Německo, Rakousko, Švédsko, Velká Británie a USA) s názvem *Electronic Voting and Democracy* z pera N. Kerstinga a H. Baldersheima [Kersting, Baldersheim 2004], která byla pro tuto práci velmi inspirativní. Evropským zemím se zase podrobně věnovali A. Trechsel a H. Mendez se svým sborníkem *E-voting and the European Parliamentary Election* [Trechsel, Mendez 2002]. Tato vědecká práce propaguje alternativní formy hlasování v rámci celoevropské iniciativy elektronizace voleb do Evropského parlamentu v roce 2004. Další výzkumy se primárně věnují širším otázkám e-demokracie a e-governmentu (do čehož je často zahrnováno i elektronické hlasování⁵) [např. Poland 2001; Braun et al. 2003; Linder 2003; Clift 2000, 2005].

⁵Ačkoliv jsou internetové volby často pojímány jako integrální a nedělitelná součást širší koncepce e-governmentu [viz Brunclík, Novák 2014: 14], nemusí tato logika platit ve všech případech. V některých rozvojových zemích jsou investice do internetových voleb chápány pouze jako pomoc státním institucím

Drtivá většina ostatních publikací vzniká z popudu národních administrativ, které uvažují o využití konkrétního typu elektronických voleb, nebo jako evaluační případové studie dopadů internetového hlasování [např. Alvarez, Hall 2004; Chadwick 2006; Krimmer 2006; Alkassar, Volkamer 2007; Krimmer, Grimm 2008; Alvarez, Hall, Trechsel 2009; Chevallier 2009; Smith 2009; Chadwick, Howard 2010; Trechsel, Vassil 2010, 2011; Driza-Maurer 2012 aj.]. Například ve Velké Británii vedla k vypracování studie *Elections in the 21st Century: from paper ballot to e-voting* historicky nejnižší volební účast v roce 1997, kdy se k urnám dostavilo „pouze“ 71,3 % voličů, což bylo nejméně za posledních 60 let [E21C 2002]. Stranou nezůstávají ani teoretici, kteří se primárně zaměřují na otázky soukromí, problémy identifikace a možná rizika vzdáleného hlasování přes internet. Při únosné míře zjednodušení můžeme mluvit o optimistech [Norris 2001; Loncke, Dumortier 2004, Alkassar, Volkamer 2007 aj.; v ČR částečně např. Reterová 2008, 2012; Brunclík 2012b], kterým sekunduje neméně významná skupina skeptiků⁶ [např. Buchstein 2004; Oostveen, Besselaar 2007]. Za hlavní evropské centrum výzkumu internetových voleb můžeme považovat Competence Center for Electronic Voting and Participation, jehož součástí je také každoroční konference EVOTE v rakouském Bregenzu.

Podstatně jiná situace panuje v ČR. Stav českého výzkumu v oblasti alternativních forem hlasování je v současné době velmi roztržštěný. Obecně, co se týče české odborné literatury, vědecká politologická obec se problematikou interakce demokracie a nových médií zabývá velmi okrajově jako jedním z mnoha nových témat. Bez nadsázky můžeme říci, že je světlou výjimkou, když se v české odborné literatuře objeví kratší odborná stať, nemluvě o významnější vědecké publikaci. V českém prostředí jsou témata z oblasti nových médií spojována především s deskripcí mechanismu elektronizace voleb [např. Rada 2006; Šindelář 2006; Hrubý 2006; Ambrož 2007; Sokol 2011, Opatrný 2013; Pátek 2013]. Příbuzné problematice vzdáleného hlasování (korespondenční volba) se v minulosti věnovaly např. J. Seitlová [Seitlová 2007] nebo M. Štráfěldová [Štráfěldová 2007].

Výjimkou mezi politology jsou inspirující práce S. Reterové *Způsoby hlasování ve volbách a jejich historický vývoj: hlasovací technika jako stěžejní proměnná volebního procesu a Alternativní formy hlasování* [Reterová 2007, 2008] a článek M. Brunclíka *Mají internetové volby vliv na volební účast? Případová studie z Norska* [Brunclík 2012a]. Na konci roku 2014⁷ vyšla historicky první monografie *Internetové volby* od kolektivu autorů pod vedením M. Brunclíka a M. Nováka, která komplexně pojednává o problematice internetových voleb jako politologickém fenoménu [Brunclík, Novák 2014⁸]. Některé kapitoly se částečně kryjí s vybranými disertačními případy (Estonsko, Norsko a Švýcarsko), což je dáno nezastupitelnou rolí těchto zemí ve výzkumu vlivu internetových voleb na volební účast občanů. Monografie se však navíc zabývá dalšími zeměmi, které zatím v českém jazyce nebyly řádně reflektovány (Austrálie potažmo Nový Jižní Wales, Kanada, Nizozemí a USA), navíc přináší analýzu předpokladů pro internetové volby v České republice (S. Drápal),

s agendou voleb a nemají ambici lépe zprostředkovat kontakt občana se státem. Tomuto vztahu tak chybí potřebný utilitární rozměr typický pro e-governmentovou agendu [více viz Sálková 2013].

⁶Podobné dělení v závislosti na optimistickém/pesimistickém vnímání role nových technologií ve veřejném prostoru využívá P. Norris, jež pracuje s pojmy „kyberoptimisté“ (cyber-optimists) versus „kyberskeptici“ (cyber-skeptics) [Norris 2001: 11; srov. Ward, Gibson, Lusoli 2003; české ekvivalenty uvádí Brunclík 2012b: 10].

⁷Tzn. při konečných úpravách této práce.

⁸Výstup výzkumu „Komparativní analýzy internetových voleb ve světě a analýza internetového hlasování v ČR“. Krom odkazů na celou knihu pro přehlednost používám také odkazy na kapitoly jednotlivých autorů [Brunclík 2014a, 2014b; Cieslar 2014a; Cieslar 2014b; Drápal 2014; Kohoutek 2014; Sokol 2014; Trávníček, Hejl, Sokol 2014; Tribichet, Renaud, Novák, Brunclík 2014].

rozbor postojů veřejnosti k internetovým volbám (D. Kunštát), analýzu tématu internetových voleb v programech a postojích politických stran (L. Mrklas) a polemiku nad ústavněprávními požadavky na podobu internetových voleb (M. Antoš). Tento komplexní a velmi kvalitně zpracovaný počín je v současnosti jediná (samozřejmě krom této disertační práce) souhrnná komparace zemí využívajících internetové volby dostupná v českém jazyce. Je škoda, že monografie nevyšla o pár let dříve, v tuto chvíli moje práce může reagovat na zjištěné skutečnosti pouze v omezené míře, což obrazně řečeno trochu otupuje hrany českého výzkumu vlivu internetových voleb na účast občanů ve vybraných státech. Bohužel až na tyto ojedinělé počiny v české politologii doposud chybí práce spojující otázky účasti občanů, kvality demokracie a internetových voleb, obecně vliv nových médií při volebním klání stále zůstává tuzemskou politickou vědou systematicky neprobádán.

Problematika účasti občanů je středobodem nejen pro politology (z hlediska legitimizace demokratického systému) ale i pro sociology (z hlediska politického chování jedinců, skupin apod.). Výzkum účasti občanů se dotýká samotné podstaty demokracie a jejích základních funkcí: legitimizace politického systému a legitimizace držitelů moci [Beetham 1991: 14-18], v důsledku čehož je současná akademická diskuze velmi obsáhlá. Pro zaměření této disertační práce jsou důležité především výzkumy normativního hodnocení optimální výše volební účasti [Lipset 1960, 1981; Sartori 1970, 1991; Piven, Cloward 1988, Lijphart 1994, 1999; srovnej s Novák 1997, 2011], zejména pak negativní účinky účasti velmi nízké [Teixeira 1992]. Dalším momentem je výzkum proporcionalního zastoupení jednotlivých sociálních skupin [Lijphart 1997]. Dynamikou volební účasti v celosvětovém či evropském měřítku se zabýval A. Blais [Blais 2007], který přinesl přesvědčivé empirické důkazy o postupném poklesu účasti v západních liberálních demokraciích [srovnej s Flickinger, Studlar 1992: 12; Topf 1995: 40]. Debata o dynamice poklesu volební účasti (tzv. spor o gradaci) přinesla několik komparativních studií, zejména pak regionální diachronní přehledy [Wattenberg 2000; Gray, Caul 2000; Aarts, Wessels 2005]. Na rozdíl od pomalé eroze disciplinovanosti občanů v západních státech Evropy po roce 1990 nastal velmi dramatický propad volební účasti v postkomunistickém regionu, což připoutalo pozornost několika výzkumných týmů [Kostadinova 2003; Kostadinova, Power 2007, Bernhagen, March 2007].

Český výzkum vývoje volební účasti je ve srovnání s výzkumem internetových voleb systematičtější. Z jednotlivých autorů bych vyzvedl L. Linka a jeho rozsáhlou monografii *Kam se ztratili voliči?* [Linek 2013]. Publikace vyčerpávajícím způsobem analyzuje dynamiku volební účasti v letech 1990-2010 na území České republiky. Další dostupné studie se obecně týkají motivace voličů [Linek, Lyons 2007; Linek 2002, 2006, 2010], fenoménem nerozhodnutých voličů [Bradová, Lebeda 2007] či oblasti sociálních nerovností a sociální propasti způsobených elektronizací veřejné sféry [Lupač, Sládek 2008].

1.2 Terminologie

V souvislosti s využitím a zpracováním převážně materiálů anglické jazykové oblasti vyvstává otázka použití odborného názvosloví. Je zřejmé, že terminologie v oblasti „elektronických“ voleb je značně neustálená. Zahraniční literatura používá velké množství vzájemně se překrývajících pojmů (např. internet voting, i-voting nebo ivoting, e-voting, on-line voting, vote électronique apod.), to samé platí i pro tuzemskou provenienci (internetové volby, internetové hlasování, i-volby, ivolby, elektronické volby, e-volby, elektronické hlasování apod.). Situaci navíc komplikuje fakt, že většina států pojmenovává svoje projekty internetových voleb vlastními názvy (jako např. Estonsko).

Začněme s obecnými pojmy. Označení „volby prvního“ řádu a „volby druhého řádu“ vyjadřují hierarchii mezi jednotlivými typy voleb v souvislosti s důležitostí voleného tělesa a volební účastí. Volby prvního řádu se konají do nejdůležitějšího zastupitelského sboru (většinou do parlamentu, respektive do jeho dolní komory), přičemž volební účast bývá znatelně vyšší než u „voleb druhého řádu“ (volby do různých regionálních, lokálních, ale i nadstátních orgánů) [více Van den Eijk, Franklin 1996; Schmitt 2006, Linek 2013].

Slovní spojení „kontrolované“ a „nekontrolované“ prostředí se v rámci volebních studií vážou ke způsobu odevzdání hlasu. Tradiční hlasování, využívající klasický papírový lístek a volební urny, je typickým příkladem kontrolovaného prostředí, ale např. i využití optických scannerů či volebních terminálů ve volební místnosti⁹ (za účelem zvýšení rychlosti sčítání) patří do stejné kategorie [Brunclík, Novák 2014: 24]. Stát má plně pod kontrolou nejen volební infrastrukturu, ale též aktivně prověřuje identitu voliče a způsob odevzdání hlasu. V kontrolovaném prostředí je proces hlasování od okamžiku odevzdání hlasu až po jeho sečtení pod kontrolou orgánů zabezpečujících chod voleb (volební komise, statistický úřad apod.) [více Krimmer, Triesnig, Volkamer 2007: 2–7].

Nekontrolované prostředí je souhrnným označením pro všechny volební techniky, které umožňují občanovi hlasovat mimo státem zřízené volební místnosti: tedy korespondenční hlasování (volba poštou), hlasování prostřednictvím telefonu, hlasování prostřednictvím digitální televize a internetové volby (či internetové hlasování, viz níže). Podobně jako v jiných publikacích [např. Reterová 2008] volební techniky spadající do této kategorie mohou být označovány také jako „alternativní formy hlasování“. Výraz „alternativní“ tedy spojuje s hlasováním v nekontrolovaném prostředí, nezávisle na použití elektronických prostředků (internetu, volebních kiosků apod.).

Dále z důvodu zpřehlednění diskuze je třeba rozlišovat mezi pojmy „elektronické volby“, „elektronické hlasování“, „internetové hlasování“ a „internetové volby“. Podobně jako v dokumentech Rady Evropy [např. Council of Europe 2004] používám výraz „elektronické volby“ pro volby, ve kterých jsou elektronické prostředky použity alespoň v jedné fázi volebního procesu (např. sestavování seznamů voličů, tvorba registru kandidátů, zjišťování výsledku voleb, samotné hlasování atp.) [srovnej s Brunclík, Novák 2014: 23]. Takováto definice dělá z „elektronických voleb“ velmi širokou kategorii, do které můžeme zahrnout v úvodu zmíněný estonský remote internet voting, brazilské volby využívající mobilní hlasovací terminály [viz Pátek 2013] i volby konané v České republice, jelikož volební komisaři posílají konečné výsledky do centrály Českého statistického úřadu (ČSÚ) skrze počítačovou síť.

Oproti tomu pojem „elektronické hlasování“ se vztahuje pouze na použití elektronických prostředků pro odevzdání hlasu. Do této kategorie by z výše uvedených případů již nepatřily volby v ČR. Ještě užším použitým výrazem je „internetové hlasování“, které označuje alternativní volební techniky, které umožňují voliči hlasovat mimo volební místnost (v nekontrolovaném prostředí) pomocí internetové aplikace. Do kategorie „internetové hlasování“ by spadal pouze příklad estonského RIV. V české odborné literatuře [srov. Reterová 2007, 2008, 2012; Brunclík 2012a, 2012b; Brunclík, Novák 2014], ale i v mediální sféře [srov. Hrabánková 2008; Pospíšil 2008; Pokorný 2010; Válková 2012; Cieslar 2014; Poláček 2014] se již etabloval pojem „internetové volby“. Z hlediska sémantické logiky by tedy pojem „internetové volby“ měl označovat volby, které používají

⁹ Aplikováno např. na Filipínách, ve Finsku, v Irsku, Nizozemí (opuštěno po roce 2006 kvůli skandálu s bezpečností použitých přístrojů DRE (*direct recording electronic*)), Norsku (tzv. valgometer [více Aardal et al. 2006: 28]), SRN, ve Velké Británii nebo v USA.

internetovou sítí alespoň v jedné fázi volebního procesu, ale ve většině českých výstupů jsou výrazy „internetové volby“ a „internetové hlasování“ používány jako synonyma, což v rámci této disertační práce budu respektovat.

Samotný pojem „remote internet voting“ je dále podtypem internetového hlasování, který označuje internetové hlasování skrze internetovou aplikaci, která je užívána v rámci voleb prvního či druhého řádu. Použití originálního anglického označení volím v situaci, kdy je český ekvivalent zavádějící nebo takřka otročským překladem (např. již v úvodu použité „vzdálené internetové hlasování“). Při první zmínce v textu se snažím použít český název a originál v závorce. Poté již uvádím pouze původní označení „remote internet voting“, popřípadě užívám odvozenou zkratku „RIV“, s cílem usnadnit čtenáři orientaci v pojmech,¹⁰ více viz kapitola Způsoby hlasování: od zdvižené pravice k internetovým volbám. U názvů, které v českém prostředí již dostatečně zdomácněly (např. „digitální propast“ jako ekvivalent „digital divide“¹¹), používám pouze českou verzi [viz např. Brunclík 2012b].

I přes poměrně rychlou adopci internetových voleb v některých státech odevzdání hlasu skrze internetovou sítí je stále pouze doplňkem ke klasické volbě hlasovacím lístkem. Volič si může vybrat způsob hlasování, v některých případech může využít oba způsoby. V drtivé většině případů je termín pro internetové volby rozdílný od termínu tradičních voleb. Anglický ekvivalent „advanced voting“ budeme překládat jako „volby v předtermínu“, či prostě „předtermín“ [srovnej s Brunclík, Novák 2014: 23]. Hlas odevzdaný v rámci internetových voleb nazývám „elektronickým hlasem“, případně zkráceně „e-hlas“.

1.3 Zahrnuté teoretické koncepty

Tato práce si klade za cíl být nejen přehledným průvodcem problematikou elektronizace voleb a jejich vlivu na účast občanů, ale i vyčerpávající analýzou uskutečněných voleb využívajících RIV ve vybraných pokročilých demokraciích. Výzkum je koncipován jako synchronně-diachronní komparace dynamických procesů s generalizujícím cílem. Na základě teoretické kapitoly Způsoby hlasování: od zdvižené pravice k mobilnímu telefonu provádím analýzu elektronizace voleb ve vybraných demokraciích (segmentace) a následně provádím komparaci účinků a výsledků na účast voličů ve volbách prvního a druhého řádu (syntéza). Hlavní důraz je kladen na analýzu účinků internetových voleb na účast občanů a odpověď na otázku, zda hlasování přes internet může prokazatelně pomoci zvrátit nepříznivý trend v účasti voličů.

Použité teoretické přístupy kopírují postup výzkumu v disertační práci. V první řadě je třeba zaměřit se nejprve na koncepty teorie demokracie, které pomohou identifikovat vztah

¹⁰ Přehled rozdělení „elektronických hlasování“ do jednotlivých podkategorií viz příloha č. 1.

¹¹ Zajímavostí je, že samotný pojem „digital divide“ je předmětem vědeckého sporu, zejména kvůli prvenství jeho použití. D. Gunkel poukazuje, že ačkoliv je ve většině odborných prací [např. Parsons, Hick 2008, Sutton 2007, srovnej s Light 2001] za průkopníka považována třetí ze série zpráv *National Telecommunications and Information Administration* s názvem „Falling Through the Net III: Defining the Digital Divide“ [NTIA 1999], existuje několik přesvědčivých důkazů, že původ souslovi je o několik let starší [Gunkel 2003]. Tuto skutečnost potvrzuje i Larry Irving, spoluvůdce výše zmíněné zprávy, když v internetové diskusi o původu pojmu vzpomíná: „Jsem si jistý, že jsem ten termín ukradl, ale nejsem si jistý odkud. Jonathan Webber z *Industry Standard* celkem přesvědčivě tvrdí, že okolo roku 1995 on a Amy Harmon (když oba pracovali v *LA Times*) vynalezli termín k popsání sociálního rozdělení mezi těmi, kdo jsou zapojeni do technologií a těmi, kdo nejsou. Víím, že prvně jsem ten termín slyšel ke konci roku 1995 nebo na začátku roku 1996 na konferenci v nějakém západním státě, v Montaně, v Severní nebo Jižní Dakotě.“ [Digitaldivide 2001] Podle Q. Suttona, ředitele *Digital Alliance Foundation*, vnesl pojem DD do všeobecného povědomí právě A. Gore 10. září 1996 v Knoxville ve státě Tennessee [Sutton 2007]. Za třetího možného autora je pokládán L. Morrisette, bývalý předseda vzdělávací nadace *Markle Foundation*, který pojem taktéž prokazatelně použil v roce 1996 [např. Brunclík 2012a].

mezi volbami a demokratickým systémem. Druhým krokem je analyzovat samotné funkce voleb, zejména jejich vliv na legitimitu polyarchického systému. S těmito funkcemi pak úzce souvisí účast občanů ve volbách, zejména otázka dostatečné a nedostatečné participace občanů. Zde budu konfrontovat dostupné teorie participace s fenoménem „krize demokracie“. A s výší participace zase souvisí podoba průběhu samotného hlasování, čímž se dostávám k základní otázce této disertační práce: může podoba hlasování ovlivňovat počet participujících občanů?

Z pohledu politické vědy současné teorie demokracie při akceptovatelném zjednodušení můžeme rozdělovat na koncepce normativního a empirického charakteru. Normativní teorie pracují s ideály rovnosti, inkluze či reprezentace a většinou mají filozofické či etické cíle. V jistých případech mohou být označovány jako „a contrario“, tedy nenapojené na zkušenost ani praxi. Empiricky zaměřené koncepce bývají inspirovány výzkumem reálně existujících demokratických režimů.¹²

Rozdělení slouží spíše pro orientaci a není kategorické ani definitivní, což potvrzuje i jeden z nejvýznamnějších světových politologů G. Sartori. „Nesmrtelný Ital“¹³ pro rozdělení taktéž využívá vztahu teorie – výzkum, nebo teorie – praxe [Sartori 1993: 20; srovnej s Novák 2001: 67]. V prvním případě jde primárně o možnosti, jak vybudovanou teorii testovat a jak hledat důkazy platnosti. Ve vztahu k praxi se výzkumník zaměřuje na postup, tedy na to, jak teorii aplikovat a jak analyzovat její úspěšnost či neúspěšnost. V obou případech však můžeme hovořit o teoriích empirického charakteru, i když rozdílné konstrukce.

Rozpor mezi přísně empirickým a přísně normativním pohledem lze vyřešit zaměřením se na teorie, které jsou tzv. funkční [viz Sartori 1993: 20], tzn. spojují obě hlediska podobným syntetickým způsobem jako aplikovaný racionalismus G. Bachelarda [Bachelard 1981]. Tento typ teorie má ze své podstaty blíže k empirické praxi než k normativismu. Za nejvlivnější funkční teorii demokracie v současnosti můžeme označit (krom Sartoriho) koncept polyarchie R. Dahla [Dahl 1989] a Schumpeterovu neklasickou teorii demokracie [Schumpeter 2003].

1.3.1 Polyarchie a efektivní reprezentace

Prosazení plné inkluze všech dospělých a práva být volen a volit jsou hlavními předpoklady pro vznik polyarchie. Tento typ demokracie je současným výsledkem historického vývoje demokracií a jejich politických institucí v národních státech od 18. století doposud. R. Dahl koncipuje 7 hlavních polyarchických institucí [Dahl 1989: 221]:

- 1) volení státní představitelé; kontrola vlády na všech úrovních je uskutečňována skrze pravidelné volební klání;
- 2) svobodné a spravedlivé volby; podle zásad přímého, tajného, všeobecného a rovného hlasování;
- 3) všeobecné volební právo; všichni dospělí mají právo volit;
- 4) právo být volen; každý dospělý má právo při splnění předem známých a nediskriminujících podmínek ucházet se o jakýkoliv volený úřad;
- 5) svoboda projevu; každý má právo vyjadřovat své názory, včetně kritiky úředníků, volených zástupců, režimu či socioekonomického řádu;

¹² Výraz „režim“ v této disertační práci chápu jako reálný způsob vykonávání politické moci v daných podmínkách. Oproti tomu výraz „systém“ je výrazem širším a teoretičtějším, jelikož označuje univerzální aformalizované schéma vztahů aplikovatelné na různé případy [viz Aron 1993:28; Kubát 2011: 699].

¹³ Autorem výroku je L. Cabada.

- 6) právo na alternativní informace; občané mají právo vyhledávat, získávat a distribuovat alternativní informace, tento princip musí být zaručen zákonem;
- 7) svoboda shromažďování a sdružování; občané mají právo utvářet autonomní sdružení, zahrnující politické strany a zájmové skupiny.

Z výčtu je patrné, že první 4 instituce se váží k volbám a podobě výběru volených představitelů. Pátá, šestá a sedmá instituce jsou prostředkem k zajištění svobodné soutěže, tedy neomezenému a nelimitovanému výběru volených zástupců. Tento komplex můžeme považovat za nedělitelný a kruciólní. Pro posuzování národního státu, zda náleží do skupiny polyarchických systémů, je nejdůležitější reálná a aktuální přítomnost institucí [Dahl 1989: 221–222].

Tabulka č. 1: Polyarchie a demokratický proces

Následující instituce...	... jsou nezbytné k naplnění následujících kritérií
<ol style="list-style-type: none"> 1) volení státní představitelé 2) svobodné a spravedlivé volby 	a) Volební rovnost
<ol style="list-style-type: none"> 1) volení státní představitelé 2) všeobecné volební právo 3) právo být volen 4) svoboda projevu 5) právo na alternativní informace 6) svoboda shromažďování a sdružování 	b) Účinná participace
<ol style="list-style-type: none"> 1) svoboda projevu 2) právo na alternativní informace 3) svoboda shromažďování a sdružování 	c) Poučené porozumění
<ol style="list-style-type: none"> 1) volení státní představitelé 2) svobodné a spravedlivé volby 3) všeobecné volební právo 4) svobodné a spravedlivé volby 5) právo být volen 6) svoboda projevu 7) svoboda shromažďování a sdružování 	d) Kontrola nad agendou
<ol style="list-style-type: none"> 1) všeobecné volební právo 2) právo být volen 3) svoboda projevu 4) právo na alternativní informace 5) svoboda shromažďování a sdružování 	e) Zahrnutí (inkluzie)

„Proč právě tato kritéria? Stručná odpověď zní: Každé z nich musí být splněno, pokud si všichni členové (ať už je jejich počet jakkoli omezen) mají být naprosto rovni při určování směru působení svého sdružení. Jinak řečeno - v případě, že dojde k nedodržení kteréhokoli z uvedených kritérií, nebudou si jednotliví členové mezi sebou politicky rovni.“ [Dahl 2001: 18] Rovnost a efektivita reprezentace může mít zásadní vliv na nastolení a udržení demokratického systému jako celku [Dahl 2001: 143-146]:

- země splňující všech pět podmínek mají vysokou šanci na udržení demokratického systému;
- země, která nesplňuje ani jednu podmínku, s nejvyšší pravděpodobností nevytvoří plnohodnotné instituce trvalého charakteru;

- v zemích, které splňují pouze část podmínek, je ustanovení demokratických institucí možné, ale nejisté.

Pokud souhlasíme s prezentovanými závěry, musíme přijmout výše uvedené podmínky jako potřebné demokratické minimum. Jsou-li podmínky naplňovány, demokratické instituce (a potažmo polyarchie) trvají. Otázkou zůstává, jakým způsobem a do jaké míry jsou v praktické rovině naplňovány. Přítomnost výše uvedených podmínek musí mít minimálně konstantní charakter, tzn. degradace třeba jen jediného předpokladu může ohrozit demokratický řád. „*Avšak právě proto, že demokracie jsou daleko méně tyranské než jiné režimy, si demokratičtí občané nemohou dovolit „usnout na vavřínech“.* Není možné, aby spáchání nějaké nepravosti bylo omluveno skutečností, že jinde se dějí věci mnohem horší.“ [Dahl 2001: 48] Uvedený výrok je stále aktuální i v „fukuyamovském“ světě liberálních demokracií [více viz Fukuyama 2002]. Shrňeme-li Dahlovu koncepci polyarchie, vidíme, že 4 z 5 demokratických kritérií závisí na rovných volbách. Volební klání je v rámci polyarchie bezesporu nejdůležitějším procesem demokratického systému.

Trochu jiný postup při analýze vztahu demokracie a volebního klání použil rodák z Vysočiny J. Schumpeter. Jeho neklasická teorie demokracie v první řadě polemizuje s třemi pojmy klasické teorie demokracie: „obecné dobro“, „obecná vůle občanů“ a „racionální chování voličů“. Pro naše potřeby je důležitější debata nad primárním úkolem elektorátu: „*Označil-li jsem za primární úkol voličstva vytvořit vládu, myslel jsem také úkol opačný, tedy ji odvolat. V prvním případě se jedná o přijetí vůdce nebo vedoucího skupiny, ve druhém o její odmítnutí.*“ [Schumpeter 2004: 290] Na rozdíl od Dahlova konceptu není Schumpeterův demokratický systém tvořen komplexem institucí, ale veskrze instalativní rolí voličstva a voleb samotných. Legitimizace a legalizace moci probíhá pouze skrze svobodné volby. Z tohoto pohledu je však důležité, o kom konané volby vlastně rozhodují. Podle schumpeteránské tradice není volební akt pouze selekcí nových vůdců, ale současně i evaluací vlády minulé. Právě možnost odvolání vlády považuje za prvořadou Schumpeterův současník K. Popper, který možnost nenásilné deinstalace/reinstalace vlády řadí nad možnost zvolit vládu jinou [Popper 2001: 108]. Volby tedy jsou nejen jediným konstitutivním procesem při výběru zastupitelů, ale v demokratickém režimu také umožňují občanům institucionalizovaně vyjádřit své preference. Volby, ač na první pohled jednoduchý a nepřiliš složitý akt, tak nabývají širokého spektra funkcí [viz LeDuc 1996; Heywood 2004; Van der Eijk, Franklin 2009; Chytílek a kol. 2009]. Zaměříme se na dvě nejdůležitější z těchto funkcí [převzato z Linek 2013: 8]:

- 1) legitimizace politického systému;
- 2) legitimizace držitelů moci.

Legitimní demokratický systém závisí na participaci občanů, protože volby generují aktivní souhlas s režimem a držiteli moci. Řádné volby tak delegitimizují jiné formy prosazování politických zájmů, zejména ty násilné, jako jsou např. převraty, puče atd. Druhá funkce voleb – výběr a legitimizace zastupitelů – zase pomáhá najít přijatelný konsenzus mezi preferencemi vlády a občanů. V průběhu volební kampaně dochází k diskusi ohledně preferovaných témat a přijatelnosti jednotlivých politik, což vytváří půdu pro dostředivé společenské tendence [Budge et al. 2012]. Demokratický konsenzus mezi voličem a vládou z pohledu takto vystavěné teorie vzniká primárně na základě programové nabídky preferované strany v porovnání s úspěšností vlády minulé. Z tohoto pohledu volby nejsou pouze výběrem reprezentantů ze strany A nebo B. Současně také dochází k zajišťování odpovědnosti, jelikož volby jsou také hlasováním o úspěchu či neúspěchu vlády předchozí [Preworski, Stokes, Manin 1999; Schumpeter 2003].

Akceptujeme-li výše zmíněnou Dahlovu tezi, že polyarchie je kriticky závislá na přítomnosti výše uvedených institucí a kritérií, musíme dodat, že další nezbytnou proměnnou je důvěra občanů v ně. Z tohoto pohledu hlavním nebezpečím pro polyarchie v současnosti nejsou nedemokratičtí soupeřníci, jako tomu bylo v minulém století. Namísto „strašáka lidové demokracie“ nebezpečí plyne z poklesu důvěry v demokratický systém ze strany občanů. Kvalita, v extrémním případě bytí a nebytí demokracie tak stojí a padá s důvěrou občanů v instituce, které dokážou zahrnout potřebný počet občanů s politickými právy a zprostředkovat reprezentaci jejich názorů. Tento žádoucí stav můžeme nazývat „efektivní reprezentací“ [Dahl 1989]. Volby mohou naplňovat své funkce pouze v případě, že důvěra vzešlá z volebního klání je „dostatečně silná“. Právě slovním spojením „dostatečně silná důvěra“ se dostáváme k jedné z nejfrekventovanějších otázek teorie demokracie, a to, jaký je vztah mezi účastí voličů ve volbách a kvalitou demokracie, zejména pak role procentuální výše neabsentujících voličů jakožto indikátoru kvality demokracie.

1.3.2 Kvalita demokracie versus účast

Zatímco jedna skupina teoretiků považuje procentuální míru účasti za „skvělý ukazatel“, jelikož jeho výhodou je čistota dat [Lijphart 1994: 4; Lijphart 1999: 284], druhá a neméně respektovaná skupina oponentů poukazuje na metodologickou nedostatečnost a paradoxně absenci dat potvrzujících korelativní vztah mezi volební účastí a kvalitou demokracie [Lipset 1960, 1981; Sartori 1970, 1991].

Můžeme souhlasit se S. Lipsetem, že míra účasti sama o sobě není pro demokracii dobrá ani špatná, protože podstata a rozsah participace voličů je ovlivňována zatím nepopsanými proměnnými, které ovlivňují šance na udržení a rozvoj demokracie daleko více než procenta zúčastněných voličů [Lipset 1981: 229]. Jednoduše volební účast a počet absentujících voličů nemůže být vyjádřen vulgárním postulátem: vyšší účast = lepší demokracie. Podobně argumentuje i M. Novák. Ve spojení kvality demokracie a míry účasti zkrátka existuje příliš mnoho případů, které se této teorii vymykají (tzv. deviant cases). Některé státy s vysokou účastí ve volbách bychom nemohli považovat za polyarchie ani při nejlepší vůli, a na druhou stranu země, které jsou považovány za příkladně demokratické (např. Švýcarsko či USA), vykazují nízkou míru volební účasti již po dlouhá desetiletí. Navíc fixace pouze na procentuální míru účasti nereflektuje důležitá lokální specifika, která účast podstatně ovlivňují (např. počet alternativních způsobů hlasování, povinná volba atp.) [Novák 2011: 333; 1997].

Tyto výtky však směřují pouze k ordinálnímu srovnávání demokracií na základě výsledků voleb. Např. hodnotit kvalitu demokracie v Belgii jako vyšší než v České republice pouze na základě účasti ve volbách, tak jak se nedávno vyjádřil prezident M. Zeman [EH 2014], je zcela nedostatečné.¹⁴ Na druhou stranu, pokud jednou z funkcí voleb je legitimizace politického systému, z normativního hlediska nižší účast ohrožuje legitimitu systému, a tedy

¹⁴ Miloš Zeman si za příklad vynikající účasti voličů vybral Belii a akcentoval povinnou volbu jako vhodný nástroj pro „churavějící“ volební účast v ČR. V teoretické rovině sice dosud volební povinnost pro všechny Belgičany trvá a například za absenci u posledních 4 voleb je možno ztratit volební právo až na 10 let, či být odsouzen k veřejně prospěšným pracím, důležité však je, že belgická prokuratura od roku 2003 zákon nevymáhá kvůli kritice ze strany lidsko-právních organizací. To málo, co jsou dlouhodobé výzkumy volební účasti schopny prokázat, zdánlivě hraje do karet příznivcům povinné volby: státy s volební povinností mají o 10-15 % vyšší volební účast než země s dobrovolnou účastí [Gratschew, Pintor 2002: 108, 110]. Na druhou stranu právě povinná účast může kosmeticky maskovat disfunkce a krizi důvěry v systém a zabránit tak hledání pravé příčiny krize demokracie. Jiné evropské státy (Itálie, Kypr, Lichtenštejnsko, Lucembursko, Nizozemí, Rakousko, Řecko a Švýcarsko) sankcionují absenci u volebního klání buď domluvou či nepříliš vysokou pokutou [Gratschew, Pintor 2002].

požadavek na vysokou účast je zcela pochopitelný [Piven, Cloward 1988]. Z tohoto pohledu klesá-li volební účast, souhlas mezi volenými představiteli a občany je čím dál slabší. Vláda tak může pociťovat nižší legitimitu k prosazování veřejných politik, zejména pak při účasti velice nízké [Teixeira 1992]. Tento vcelku jednoduchý a logický normativní požadavek však není dostatečnou charakteristikou legitimacy režimu. Jak upozorňuje S. Lipset, vysoká míra účasti také může indikovat spor o povahu režimu [Lipset 1960: 217]. Navíc je-li vysoká účast důsledkem podpory antidemokratické strany, můžeme jen velmi těžko hovořit o demokratické legitimitě [Linek 2013: 9].

A. Lijphart k účasti občanů ve volbách přistupuje ze sociologického hlediska. Při vysoké účasti bývají rozdíly v zastoupení jednotlivých sociálních skupin malé, zatímco při nízké účasti mohou nerovnosti vzrůstat [Lijphart 1999]. Problém nerovnoměrné účasti jednotlivých sociálních skupin se netýká pouze samotné selekce politické reprezentace, ale i politické agendy voleb. Některá témata mohou být neúčastí některých specifických skupin marginalizována, což v konečném důsledku může vést k nerovnováze prosazovaných politických preferencí a zájmy volených elit tak nekorespondují se zájmy občanů [Linek 2013: 9]. Tato diferenciací politických témat může mít hluboké dopady. Pokud politické subjekty shledají konkrétní témata pro voliče neatraktivní, tato témata nemusejí být vůbec politizována. Celé skupiny obyvatelstva se tak mohou cítit vytrženy z politického dění, jelikož témata jim vlastní dostatečně neakcentuje relevantní politický subjekt. Např. autoři Hobold a Franklin dávají do souvislosti nízkou účast mladých občanů s nízkým zájmem stran o nová témata a řešení postmoderních problémů. Mladí lidé do 26 let věku jsou jednou z nejčastěji absentujících sociálních skupin v Evropě, ačkoliv jejich socioekonomický status na základě vzdělání, nezaměstnanosti, příjmu, či velikosti bydliště jiným absentujícím skupinám neodpovídá [Hobold, Franklin 2011]. U nejmladší generace, pro kterou je virtuální komunikace pomocí internetu zcela přirozenou formou společenské interakce, může být internetové hlasování atraktivní [Vassil, Weber 2009: 6].

Argument dostatečného zastoupení sociálních skupin je důležitý zejména proto, že volby jsou považovány za základní formu politické participace, u kterých je společenská nerovnost nejnižší [Verba, Nie, Kim 1978; Brady 1999]. Volby totiž nejsou jediným prostředkem, jak ovlivňovat náplň veřejné politiky. Dostatečně silná účast ve volbách by tak měla vyvažovat nevolební a z principu nerovné ovlivňování politického procesu, jako je např. lobbying. Při nízké volební účasti vyvažování zájmů při nastavování veřejné politiky postrádá efektivitu a v důsledku toho přestává být naplňováno Dahlovo 4. polyarchické kritérium „kontrola nad agendou“¹⁵ [Dahl 1989: 221-222; srov. Teixeira 1992: 2; Verba, Nie, Kim 1978].

Výše zmíněné normativní hledisko účasti občanů tedy předpokládá, že vysoká volební účast je z postaty dobrá věc, jelikož znamená podporu stávajícího režimu a její pokles může narušit fungování a legitimitu celku. Naopak neúčast je interpretována jako něco špatného, důsledek nezájmu o budoucí směřování společenství či jako existence disfunkčních procesů v rámci demokratického systému. Toto bipolární pojetí tak odráží konstrukci tzv. superobčana, tj. moderní vize vzdělaného a informovaného voliče, který se z vlastní iniciativy zabývá politikou a svá racionální rozhodnutí manifestuje v rámci voleb [Dalton 2002: 13-14; Linek 2013: 10].

¹⁵ „Členové musí mít vyhrazeno právo rozhodovat o tom, jaká témata se dostanou na pořad jednání a jakým způsobem budou projednávána. Díky tomu demokratický proces, vymezený předchozími třemi kritérii [1] účinná participace, 2) volební rovnost, 3) poučené porozumění; pozn. autora], nebude nikdy uzavřený. Přijatý směr působení vašeho sdružení může tedy být kdykoli změněn, pokud si to jeho členové budou přát.“ [Dahl 2001: 39]

Zcela odlišně pojmají roli absentujících voličů elitistické koncepce teorie demokracie. J. Schumpeter a částečně G. Sartori zastávají z pohledu normativistů poněkud kacířský postoj. Nízkou účast interpretují jako důkaz spokojenosti se stavem věcí, kdy volič necítí potřebu zúčastnit se volebního klání [Sartori 1993; Schumpeter 2004]. Naopak vysoká míra účasti může ukazovat na nějaký druh destabilizačního konfliktu uvnitř společnosti podobně jako u S. Lipseta [Lipset 1960: 32].¹⁶ V této interpretaci nevoliči nepředstavují pro demokracii problém, ale spíše spásu, jelikož zbytečně nezasahují do práce volených zástupců a nechávají je v klidu pracovat na agendě, která byla spravedlivě odhlasována ve volbách jako nepřijatelnější.

Prezentovaný rozpor mezi normativisty a elitisty je primárně založen na rozdílném chápání role participace a manifestace. Participace občana zahrnuje široký soubor společenských aktivit od kolekce informací po účast na manifestacích [přehled viz LeDuc 1996; Heywood 2004; Van der Eijk, Franklin 2009]. Stoupenci participační demokracie chápou zapojení veřejnosti do politiky a rozšíření veřejných sfér přímého rozhodování jako principiálně nadřazené volebnímu klání. Z pohledu některých autorů [typicky Barber 1984; Clift 2000, 2005] je účast ve volbách pouze nedokonalým obrazem skutečné „občanské participace“. Nicméně vysoká volební účast značí vysoký podíl aktivních občanů a dává vládě jasně najevo, že občané chtějí rozhodovat o agendě jinými prostředky než pouze veskrze volební klání,¹⁷ proto je volební účast hodnocena pozitivně a jakýkoliv odklon od vysokého podílu aktivních občanů je negativní tendencí. K podobným závěrům dochází i D. Beetham, i když jiným způsobem: pro legitimitu politického systému je kriticky důležitá manifestace souhlasu. Ten probíhá pouze v případě, že občan aktivně projeví předem známý formální souhlas s vládnoucí skupinou [Beetham 1991: 19]. V tomto pojetí je jedno, zda formální souhlas znamená aklamaci, složení slibu, přítomnost u provedení losu, nebo v případě demokracie účast u voleb. Aktivní „ano“¹⁸ je pro legitimitu demokracie mnohem důležitější než souhlas mlčením, což dokládají výzkumy, podle kterých jsou režimy s malou manifestační podporou náchylnější k pádu [Lipset 1960: 77].

Ačkoliv je účast občanů ve volbách pouze částí širšího fenoménu participace, z hlediska udržení demokratického systému se jedná o nejdůležitější indikátor vztahu občanů a jejich volených zástupců. Bohužel stav výzkumu volební účasti a participace nám znemožňuje z procentuální výše účasti vyvodit alespoň přibližnou indikaci reálné kvality demokratického procesu. Taktéž ideální výši účasti pro polyarchický systém současný vědecký výzkum zatím není schopen stanovit. Co však vyplývá ze zmíněných teoretických konceptů? Požadavek stability. Situace, kdy nepřišel k volbám nikdo, bude pro demokracii stejným problémem, jako kdyby k urnám přišli úplně všichni. Např. kdyby v České republice přišlo k volbám prvního řádu pouze 21 % voličů, můžeme to považovat za alarmující stav. Legitimita takto zvoleného orgánu by byla velmi slabá až sporná. Stejně negativní signál by voliči vyslali velmi vysokou účastí, např. 96 %, jelikož skokové navýšení účasti může indikovat spor uvnitř společnosti. Obecně můžeme říci, že minimální účast by neměla

¹⁶ Kritický postoj S. Lipseta k adoraci vysoké účasti odráží tehdejší praxi nedemokratických režimů, které svoji legitimitu stavěly na mobilizaci širokých mas obyvatelstva. Zařadit tohoto autora mezi elitisty by však bylo chybou. Lipsetův koncept mobilizace občanů je založen na postupném vzdělávání jedinců a jejich následném zapojení do politického dění [Lipset 1960: 219], proto je z jeho pohledu důležité primárně hledat zdroje a důvody mobilizace. Neúčast v západních demokraciích není pro S. Lipseta problém, jelikož ji považoval za důsledek stability systému, vzniklé v důsledku poklesu významnosti hlavních společenských konfliktů a nárůstu křížících se tlaků [Lipset 1960: 181; převzato z Linek 2013: 11].

¹⁷ Např. S. Clift na minnesotském příkladu uvádí, že participace jednotlivců navíc pomáhá občanům v socializaci a celkovému rozvoji politické osobnosti [Clift 2000].

¹⁸ tj. účast u voleb

klesnout pod „kritickou“ úroveň a taktéž by neměla vzrůstat skokově a bez zjevných příčin. Co je však ona kritická úroveň?

Jelikož ostatní autoři se stanovení optimální účasti vyhýbají, můžeme se inspirovat u A. Lijpharta, který jako jeden z mála doporučuje alespoň 70% účast, aby byl upozaděn negativní vliv podprezentace jednotlivých skupin [Lijphart 1999: 4-7]. Z logiky rozhodující demokratické většiny by tedy kritická účast pro volby prvního řádu v polyarchii neměla klesnout pod polovinu oprávněných voličů, tj. 50 %. Je třeba upozornit, že takto stanovená arbitrární hranice je pouze vodítkem, nikoliv platným a ověřeným závěrem. Kriticky nízkou účast tedy považujeme za negativní jev, který podkopává legitimitu demokratického systému. Při nízké účasti je tak nabouráno nejen neklasické, ale i klasické pojetí demokracie, kdy veřejná moc vychází z lidu, který řídí exekutivu skrze aktivní participaci v rámci politického procesu [Rousseau 1989]. Nízká účast také zvyšuje pravděpodobnost zkreslení preferencí občanů a diskvalifikaci menšinových témat [Lijphart 1997]. Zkreslení nastává, když se liší politické a sociální skupiny voličů a těch, kteří se voleb neúčastní. V tomto případě je vysoká účast žádoucí, jelikož při „určování směřování společenství“ [Dahl 1989] je participace jednotlivých politických a sociálních skupin rozložena rovnoměrněji [Wattenberg 2002: 80].

Otázku optimální účasti u voleb v rámci polyarchie navíc komplikuje množství známých i skrytých externalit, které znemožňují alespoň hrubé nastínění. V tuto chvíli musí stačit konstatování, že nízká účast občanů ve volbách je negativním jevem, který i přes elitistické koncepce budu v rámci této disertační práce akceptovat. Problém nízké účasti občanů jsem až doposud pojímal normativně-teoreticky a staticky. Další otázkou volební účasti je její historický vývoj a současné tendence v rozvinutých demokraciích (tj. polyarchiích). Pokud účast ve volbách pojímáme jako manifestované a důvěrné ano (tj. souhlas s režimem), můžeme dnešní situaci bez okolků označit za krizi důvěry a potažmo krizi demokracie. Zejména vládní instituce na národní úrovni jsou postiženy nedůvěrou celosvětově. Krucióální vztah důvěry a legitimacy v posledních 40 letech dostává povážlivé trhliny.

1.3.3 Spor o gradaci absence voličů

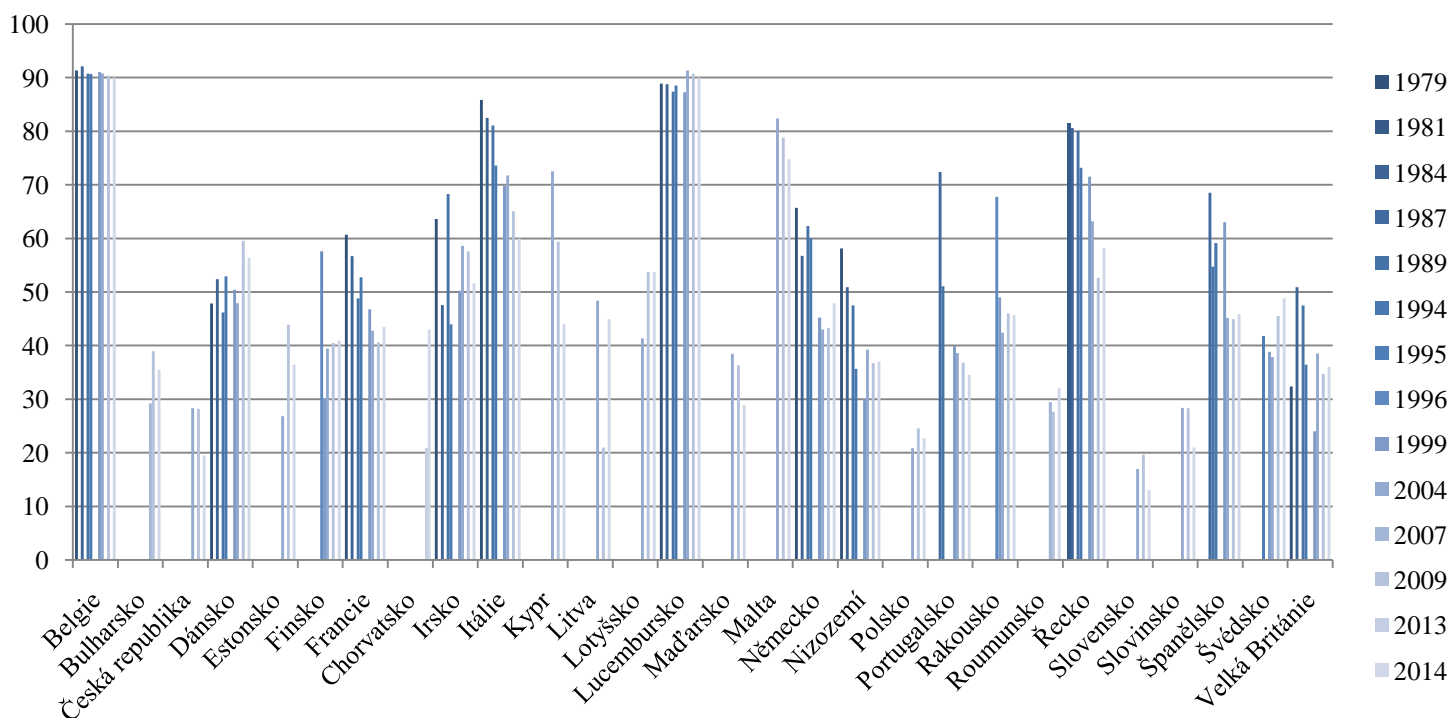
To, co F. Zakaria nazývá „zvýšení nároků a snížení důvěry“ [viz Zakaria 2013], se od 60. let 20. století citelně projevuje v celosvětovém měřítku v klesající účasti občanů u všech typů voleb. A. Blais v kapitole *Turnout in Elections* celkem přesvědčivě dokládá, že účast v demokratických zemích celosvětově poklesla z průměrné hodnoty 79 % v období 1970-1979 na 71 % v období 2000-2004. Pokud se zaměříme pouze na vyspělé demokracie, pokles je ve stejných obdobích ještě znatelnější, z průměrné hodnoty 83 % v letech 1970-1979 na 74 % v letech 2000-2007 [Blais 2007: 624]. Zatímco v USA se o „krizi demokracie“ hovoří již v 70. letech [Crozier, Huntington, Watanuki 1975], v Evropě dochází k poklesu účasti a vědecké reflexi až později. V nově demokratizovaných zemích bývalého východního bloku je propad účasti znatelný již po první dekádě voleb [Kostadinova 2003; Kostadinova, Power 2007; Linek 2011, 2013].

Pokles volební účasti provází v úvodu již zmíněný tzv. spor o gradaci absence voličů. Zatímco výzkumy v 70. a 80. letech 20. století žádný negativní či pozitivní trend v účasti občanů u voleb neobjevují, pozdější práce vzniklé po roce 2000 upozorňují na vytrvalý a velmi znatelný propad. To může ukazovat na skutečnost, že neúčast občanů má postupně zvyšující se tendenci. Např. K. Ditrich a L. Johansen v roce 1983 docházejí k závěru, že žádný trend ve volební účasti v rámci západoevropských zemí neexistuje [Ditrich, Johansen 1983: 99]. V roce 1995 R. Topf na základě kompletních dat z 80. let zjišťuje, že na konci dekády došlo k mírnému snížení průměrné volební účasti z 83 % (průměr z roku 1945) na

průměrných 80 %, přesto se vyhýbá označení obecný pokles či negativní trend [Topf 1995: 41, srovnej s Linek 2013: 15]. Po roce 2000 kromě již výše zmíněného A. Blaise např. dvojice autorů Aarts a Wessels hovoří o „zřetelném poklesu“ na základě srovnání průměrné volební účasti v 70., 80., a 90. letech v západoevropských zemích [Aarts, Wessels 2005: 66]. Většina autorů se shoduje, že přelom v účasti občanů nastal v rozmezí let 1985-1989 [Blais 2000: 624; Gray, Caul 2000: 1094]. Přibližnou výši propadu uvádí M. Wattenberg, který analyzuje členské země OECD od 50. do 90. let se závěrem, že průměrná účast se za zkoumané období propadla o 10 % [Wattenberg 2000: 71]. Důvody poklesu v rozvinutých západních demokraciích jsou vysvětlovány generační výměnou spojenou s poklesem stranické identifikace a normativní motivací k hlasování, které jsou důsledkem poklesu mobilizace stranami, odborovými organizacemi, v komunitě či rodině [Teixeira 1992, Putnam 2000, Linek 2013].

Problém snižující se účasti však netrápí pouze národní státy a volby prvního řádu. Dynamiku propadu v evropském měřítku můžeme demonstrovat na snižující se účasti při volbách do Evropského parlamentu (EP) v letech 1979-2014.

Graf č. 1: Přehled účasti (%) ve volbách do Evropského parlamentu v letech 1979-2014¹⁹

Z grafu č. 1 je patrné, že téměř ve všech členských státech EU vytrvale klesá podíl aktivních voličů do EP. Na rozdíl od prvních voleb v roce 1979 s průměrnou účastí 66 % můžeme sledovat vytrvalý pokles až na nejnižší hodnotu 44,9 % z roku 2014. Z 28 zahrnutých zemí pouze 2 členské země, Belgie a Lucembursko, vykazují výrazně odlišné tendence. Tyto dva státy si totiž drží svůj vysoký podíl aktivních občanů díky povinné volbě (compulsory voting). Průměrnou účast z roku 2014 táhnou dolů především postkomunistické členské země EU, které vstoupily do EU v roce 2004 a později. Ve volbách 2014 byla průměrná účast postkomunistických zemí (Bulharsko, Česká republika, Estonsko, Chorvatsko, Litva,

¹⁹ Zdroj dat [EPER 2014].

Lotyšsko, Maďarsko, Polsko, Rumunsko, Slovensko, Slovinsko) pouze 32,2 %, ²⁰ zatímco zakládající země (Belgie, Dánsko, Francie, Itálie, Lucembursko, Německo, Nizozemí) dosáhly průměru 60,7 % oprávněných voličů. Pokud k původním sedmi státům přiřadíme také zbývající země bez „socialistické minulosti“ (Irsko, Řecko, Španělsko, Kypr, Malta, Rakousko, Portugalsko, Finsko, Švédsko a Velká Británie), výsledný průměr 51,3 % je stále vysoko nad výsledky postkomunistických zemí [EPER 2014].

Jak je vidět na příkladu, ve srovnání se západní Evropou zaznamenáváme ve státech bývalého východního bloku účast daleko nižší. L. Linek analyzuje parlamentní volby 10 postkomunistických zemí v letech 1990-2012, které jsou nyní součástí Evropské unie. ²¹ Průměrná účast v parlamentních volbách v letech 1990-1995 byla na úrovni 76 %. V následujícím pětiletém období 1996-2000 klesla na 66 %. V období 2001-2005 byla volební účast již pouze 55 %. Na této úrovni se propad zastavil, nicméně účast je také jako v evropských volbách o 20 procentních bodů nižší než v západoevropských zemích [Linek 2013: 16]. Při zdůvodnění tohoto markantního rozdílu autoři zdůrazňují nedostatečně rozvinutou občanskou společnost, která má za následek nízkou politickou aktivitu až apatičnost občanů postkomunistických států [např. Howard 2003; Berghagen, Marsh 2007]. Dále roli může hrát opadnutí revolučního a demokratického étosu, všeobjímající korupce a zklamání z transformace [Pacek 1994; Kostadinova 2009], či bývalá manifestační funkce voleb v socialistických režimech [Rose 1995; Kostadinova 2003]. Pokles účasti je tedy založen na jiných faktorech než ve vyspělých západních demokraciích a má mnohem strmější tendenci.

Ačkoliv dynamika účasti západoevropských a postkomunistických zemí je odlišná, problém snižující se účasti trápí všechny polyarchie. Přihlédneme-li k faktu, že zkoumané země ve výše zmíněných výzkumech vykazují podobné tendence, nemůžeme považovat klesající účast pouze za vliv strukturálních či socioekonomických změn u jednotlivých případů, projev místních specifik či pouze lokální a přechodný problém. Proto pracuji s krizí demokracie jako s kontinuem, tedy jevem, který se podobně projevuje jak v demokraciích západního stříhu, tak i ve státech, které svobodu a demokracii znovu nabyly rozpadem východního bloku. V rámci výzkumu poklesu účasti je potřeba čtenáře seznámit s okolnostmi, proč občané vlastně k volbám chodí a jaké faktory toto rozhodnutí ovlivňují.

1.3.4 Teorie volební účasti

S výzkumem volební účasti souvisí výběr teoretických konceptů politického chování, primárně z oblasti politické participace. Samotný výzkum volební účasti patří podle autorů Kaase a Marcha do skupiny konvenční participace v rámci volebních aktivit [Kaase, Marcha 1979: 41]. K vysvětlení poklesu volební účasti jsou běžně používány dvě základní perspektivy: (a) systémově-institucionální a (b) individuální úroveň [viz Blais 2007].

(a) V rámci prvního přístupu bývá volební účast analyzována na systémové (makro) úrovni s cílem především vysvětlit změny volební účasti v čase a prostoru mezi stanovenými územními jednotkami [typicky Blais 2000; Gray, Caul 2000]. ²² Zkoumanou proměnnou, kterou je vysvětlována dynamika volební účasti, bývají institucionální charakteristiky (viz

²⁰ Smutný historický rekord drží sousední Slovensko, kde hlasovalo pouze 13 % oprávněných voličů. Česká republika měla účast jen o 5,5 % vyšší [EPER 2014].

²¹ Výzkum proběhl před přistoupením Chorvatska 1. července 2013. Zahrnuty jsou: Bulharsko, Česká republika, Estonsko, Litva, Lotyšsko, Maďarsko, Polsko, Rumunsko, Slovensko a Slovinsko.

²² Velikost a úroveň jednotky se liší v závislosti na cíli konkrétního výzkumu (od celých státních útvarů po volební či správní obvody).

níže), nebo socioekonomické charakteristiky typu vzdělanosti, bohatství, kupní síly či nezaměstnanosti.

Ve skupině systémově-institucionálních přístupů lze nalézt ještě specializovanější teoretické koncepty. Za čistě institucionální přístup můžeme považovat analýzu P. Norris, jejíž výzkum soustředí svoji pozornost na strukturu státu, který poskytuje institucionální rámec pro volební účast [Norris 2001, 2004]. Takový teoretický koncept namísto individuálního chování voliče zkoumá podmínky, kterými státní instituce ovlivňují volební klání. Teorie předpokládá, že voliči se chovají racionálně a mají přístup k dostatečnému množství informací, aby se mohli kvalifikovaně rozhodnout [podobně Dalton 2002]. Institucionální teorie participace je v současné době konstruována výhradně pro vysvětlení účasti občanů ve volbách, což z ní dělá *sui generis* participačních teorií. Takto konstruované studie se zabývají vysvětlením volební účasti z hlediska nastavení institucí a sledují faktory, jako jsou typ volebního systému, volební zákony a pro náš výzkum důležitý způsob administrace (způsob registrace voličů, využití alternativních forem hlasování atd.).

Výsledky institucionálních přístupů jsou pro politickou vědu zajímavé, např. ukazují, že účast je vyšší ve volbách, ve kterých byl použit poměrný volební systém v kombinaci s malými volebními obvody [Marsh 1998]. Dále časté opakování národních voleb a jiných hlasování vede k nízké volební účasti,²³ vyšší účast zase přináší pravidelná periodicitu voleb [Norris 2001]. Účast ve volbách se také zvyšuje v případě, pokud v zemi existuje soutěživý stranický systém [viz Blais 2000: 56]. A také nepřekvapí, že občané k volbám chodí více tam, kde je zavedena volební povinnost [Gratschew, Pintor 2002; Norris 2001: 82]. Tento teoretický koncept je pro výzkum účinků aplikace internetových voleb mimořádně vhodný, jelikož se při zavádění nových volebních technik většinou neupravují jiné složky volebního systému ani nedochází k znatelným změnám ve stranickém, politickém ani sociálním systému sledované jednotky. V rámci tohoto přístupu upozorňuji na nastavení národního institucionálního rámce (např. podoba hlasovacích prostředků) jako determinanty volební účasti. Takto máme vzácnou příležitost sledovat účinky na účast občanů takřka ve stejném prostředí jako před aplikací internetových voleb, což se vzdáleně blíží experimentu v rámci společenských věd.

(b) Druhým rozměrem je zkoumání volební účasti na individuální (mikro) úrovni. Cílem je vysvětlit rozhodnutí jedince, zda se volebního klání zúčastní či nikoliv. Data pro tento typ analýzy jsou získávána především z povolebních dotazníkových šetření či jiných výzkumů, uskutečněných s krátkým časovým odstupem od konání hlasování [Linek 2013: 35].

Hledat důvody, proč se jedinec zúčastnil či nezúčastnil voleb, se zdá na první pohled pošetilé. Co volič nebo absentér, to možný a neopakovatelný důvod. V tomto případě však nehledáme odpověď na všechny případy. Heterogenitu voličstva a jednotlivých případů je nutno přijmout jako fakt a v rámci výzkumu se zaměřit spíše na obecné a opakující se vzorce, které jsou dostatečně informativní a zároveň platí pro většinu případů. Odhlédneme-li od širokého pojmu politické participace a zaměříme-li se pouze na volební účast, různých teorií volební účasti dnes můžeme napočítat zhruba deset. L. Linek uvádí šest nejvlivnějších přístupů [Linek 2013: 38-69]:

- teorie socioekonomického statusu;
- teorie motivace;
- teorie mobilizace;

²³ Dokládáno na případu Švýcarska.

- teorie valenčního hlasování;
- teorie habituálního hlasování;
- teorie racionální volby.

Počet teorií ukazuje na skutečnost, jak je účast občanů ve volbách často zkoumaným problémem a jak je složité pojmenovat jednotlivé proměnné. Tento fakt je ještě zřetelnější, když uvážíme, že ještě v polovině 80. let 20. století jsou rozlišovány pouze dvě tradice výzkumu: 1) analýza na základě demografických a postojových charakteristik a 2) teorie aplikující racionální volbu a kalkulaci nákladů a zisků [viz Grofman 1983]. Ne všechny teorie jsou vhodné pro použití při výzkumu účinků zavedení internetových voleb na účast občanů, v této podkapitole se zabývám pouze relevantními přístupy.

1.3.4.1 Teorie socioekonomického statusu a zdrojů

Tento souhrn teorií vysvětluje volební účast především na indikátorech osobního statusu jedince, jako jsou vzdělání, příjem a typ zaměstnání, které jsou doplňovány statistikami demografickými, jako jsou věk, rasa, pohlaví či velikost sídelní jednotky [např. Verba, Nie, Kim 1978; Topf 1995; Blais 2000; Nevitte 2009]. Takto pojímané teorie účasti jsou ve své podstatě jednoduchá syntéza teorie zdrojů, teorie mobilizace a teorie specifického kontextu [více Wattenberg 1998; Franklin 2004; Blais, Gidengil, Nevitte 2004]. Předpoklad vztahu socioekonomických ukazatelů a volební účasti těchto přístupů je celkem jednoduchý: voleb se budou účastnit lidé s vyšším socioekonomickým statusem, jelikož disponují více zdroji a mohou tak lépe zvládnout náklady na hlasování. Jelikož teorie přisuzuje hlavní roli ziskům a nákladům při dedukování motivace k hlasování, svojí konstrukcí se blíží pojetí teorie racionální volby [Downs 1957] (viz níže). Zisky jsou formulovány jako instrumentální (zisk peněžních prostředků,²⁴ uspokojení sociálního tlaku ve společnosti či nejbližšího okolí, zapojení do skupiny aktivních občanů) a expresivní (hlasováním plním občanskou povinnost vůči státu, případně vůči rodině, přátelům nebo sobě samotnému). Do nákladů můžeme zahrnout čas strávený výběrem vhodného kandidáta (seznámení se s programem stran a porovnávání s konkurencí), samotné provedení volby (cesta do volební místnosti a s tím spojené náklady za ušlý zisk) [Wolfinger, Rosenstone 1980: 60].²⁵

Jelikož při zavádění internetových voleb dochází k další diferenciaci zdrojů mezi populací (přístup k novým technologiím a možnost využít internetové volby v závislosti na přístupu k novým technologiím), je penetrace nových technologií a možný vznik digitální propasti²⁶ v hledáčku mnoha výzkumných týmů [Dijk 2000, 2012; Light 2001; Hargittai

²⁴ V tomto případě legálním, tedy společensky schváleným postupem. Zisk peněžních prostředků za hlasování rozebírá M. Wattenberg. Hlavní premisa zní, že pokud stát platí stranám za získané mandáty, neexistuje racionální důvod, proč by část těchto prostředků nemohla být uvolněna pro hlasující voliče. Sám navrhuje typ volební loterie, kdy všichni voliči, kteří se zúčastní voleb, dostanou malou šanci vyhrát předem stanovený obnos peněžních prostředků. Odměna je tedy odvislá od účasti a je naprosto irelevantní, jakou stranu volič volil [Wattenberg 2002].

²⁵ Toto pojetí nákladů se výrazně blíží S. Cliftovi, který při propagaci zapojení nových technologií do státní správy (e-government) upozorňuje, že každá interakce se státem či státní správou něco stojí, ať přímé peněžní prostředky (poplatky), čas (fronty na úřadech) i nepřímé náklady (dojíždění, ušlý zisk apod.), což vztahuje přímo i na volební hlasování: pokud bariéry jsou příliš vysoké, občané zkrátka neparticipují [Clift 2000].

²⁶ V konstrukci digitální propasti můžeme nalézt 3 základní fundamenty, které ovlivňují, zda je znevýhodněn či nikoliv: přístup, digitální gramotnost a motivace. (1) přístup (access) zkoumá materiální vybavení jednotlivých sociálních skupin v porovnání s dostupnou technologickou špičkou a typ připojení k internetu. (2) digitální gramotnost (digital literacy) označuje soubor základních schopností uživatele pracovat s PC či jinými zařízeními a digitálně gramotný jedinec musí zvládnout sérii bazálních úkonů. (3) motivace: třetí rozměr sociální propasti je ryze psychologický. Kromě tzv. technofobů, tj. lidí, kteří z nejrůznějších důvodů nechtějí používat nové technologie, je motivace základním předpokladem pro překonání digitální propasti. Pokud budeme motivováni

2002; Brunclík 2012b]. Výsledky studií zaměřených na sociální rozměr digitální propasti nepřekvapují [např. NTIA 2000; OECD 2001a, 2001b]. Lidé s vyšším příjmem, vyšším vzděláním, v urbanizovaných oblastech, mladší jedinci bydlící v bohatých státech OECD a obyvatelstvo bílé pleti mají lepší přístup k internetu než zbytek populace. Právě od zavedení alternativních volebních technik (a zejména RIV) se očekává, že tuto skupinu s nejvyšší počítačovou gramotností dokáže přivést k volbám [Dijk 2012: 200]. V rámci volebního hlasování zdroje pomáhají zvyšovat zisky a snižovat ztráty (náklady). V intencích této teorie občané, kteří překonají bariéru tvořenou náklady, vnímají i vyšší zisky z hlasování [Wolfinger, Rosenstone 1980: 8], a to samé platí i o samotných internetových volbách.

Ačkoliv je teorie socioekonomických zdrojů při vysvětlení motivace voličů flexibilní, nemůžeme opomenout nevýhody takto konstruovaných teorií. Všechny koncepty, které pracují se socioekonomickým statutem, nedokážou odstínit obecný problém konstrukce statkové charakteristiky. Tyto statusy jsou zkrátka příliš vzdálené od motivace, zda se voleb zúčastnit, zároveň zprostředkovávají efekt jiných, vlivnějších, ale neměřených a neměřitelných charakteristik. U jednotlivých charakteristik totiž není úplně zřejmé, jakým způsobem účast ovlivňují, nebo jestli mají vůbec nějaký vliv. Takto konstruovaným teoriím naneštěstí nepomohlo ani užší definování zdrojů, např. peníze, čas a občanské dovednosti. Např. v současné době se diskutuje, nakolik důležitou proměnnou je u voličů věk nebo vzdělání. Zda vzdělání není jen zástupnou proměnnou za charakteristiky jiné, např. rodinnou socializaci, socioekonomický status rodiny, míru participace a účasti rodičů či obecné kognitivní schopnosti [Rosenstone 1982; Denny, Doyle 2008; převzato z Linek 2013: 40]. Z těchto důvodů se zaměřím na původní základ teorie socioekonomického statusu a zdrojů: na teorii racionální volby, která umnožuje kombinaci normativního obhájení vyšší účasti, i konstrukci již výše zmíněného institucionálního přístupu P. Norris.

1.3.4.2 Teorie racionální volby

Teorie racionální volby na rozdíl od teorií využívající socioekonomické statusy je výrazně individualistická, tedy pohlíží na voliče jako na instrumentální nezávislou jednotku, která se pohybuje ve stejném, nebo minimálně podobném prostředí jako ostatní občané. V původní teorii je účast ve volbách založena na kalkulaci zisků a nákladů hlasování pro konkrétní stranu. Zisky jsou chápány jako užitek z hlasování pro konkrétní stranu oproti hlasování pro všechny ostatní. Podobně jako u předchozí socioekonomické teorie za náklady je považován především čas strávený získáváním relevantních informací o kandidátech. Náklady jsou reálné a dané, na rozdíl od zisků, které A. Downs chápe jako potenciální [Downs 1957]. Tato teorie předpokládá, že občané mají dostatek informací, podle nichž se mohou fundovaně a hlavně racionálně rozhodovat, tedy mohou si na základě potenciálních zisků a nákladů snadno spočítat, zda se jim vyplatí přijít k volbám. Tento vztah lze vyjádřit rovnicí [Downs 1957: 260]:

$$U_i = P_i B_i - C_i$$

kde užitek (U_i) z provedené volby jedincem se rovná preferovaným přínosům či benefitům voliče (B_i) krát pravděpodobnost dosažení požadovaného výstupu právě na základě účasti u voleb (P_i) minus přímé i nepřímé náklady spojené s provedením vlastní volby (C_i). Voliči si

k nákupu hardwaru a softwaru (nebo ho např. dostaneme) a následně nebudeme motivováni se s ním naučit pracovat (získat potřebné *digital skills*), nebudeme moci být považováni za zvýhodněné, protože naše cesta skončila pouze u vlastnictví přístupu (*access*) [Dijk 2012: 197-198].

tedy hypoteticky mohou zjistit výši nákladů i podobu či množství benefitů a následně na základě racionální volby se rozhodnou, zda jít či nejít volit.

Důležité je upozornit, že v rámci politologického výzkumu proběhla intenzivní debata o potenciálu použití teorie racionální volby [přehled viz Vráblíková 2008]. Její použití a metodologický přínos byl od 70. let často zpochybňován. Výzkumníci politické participace k tomuto přístupu zaujímají kritický postoj a vznik výzkumu politické participace je dokonce označován jako „hlavní příklad neúspěchu teorie racionální volby“ [cit. dle Verba et al. 1995: 100]. Za hlavní problém teorie racionální volby je považován paradox participace. Teorie racionální volby totiž selhává v samotném vysvětlení, proč občané k volbám vlastně chodí. Pokud volič může racionálně bilancovat mezi potenciálními benefity (B_i) a reálnými náklady (C_i), musel by logicky dojít k závěru, že z hlediska pravděpodobnosti (P_i) jeho hlas nemůže reálně ovlivnit zvolení konkrétního subjektu, tedy jeho účast u voleb je racionálně naprosto zbytečná.

Rozpor mezi teorií a skutečností (protože lidé k volbám chodí i navzdory tomuto paradoxu) A. Downs řešil koncepcí společného benefitu, který platí pro všechny neabsentující voliče: účast kvůli udržení demokratického zřízení [Downs 1957: 266]. V tomto bodě teorie tak opouští oblast přísné instrumentální racionality (tedy kalkulace s ohledem na ovlivnění individuálního volebního výsledku) a přechází do racionality ordinálního srovnávání preferencí a zvolení té nejvíce preferované varianty [Riker, Ordeshook 1968]. Fundamentální racionální logika zůstává středobodem teorie, co se však mění, je rozsah teorie: dochází k rozšíření od individuálního voliče na skupinu. Podobné řešení zvolila např. R. Morton, která do teorie racionální volby zakomponovala fenomén pivotální skupiny. Jestliže je jedinec členem velké skupiny, výsledek voleb již může ovlivnit daleko více, jelikož potenciální zisky přestávají být téměř nulové [Morton 1991].

Téměř neřešitelný problém identifikace a bonifikace benefitů může být upozaděn změřením se primárně na náklady voliče jako důležitou proměnnou v rozhodnutí se voleb účastnit či nikoliv. Tedy pokud volební účast kontinuálně klesá ve většině demokratických států, může to být způsobeno příliš vysokými náklady (C_i) v porovnání s možnými benefity pro většinu elektorátu [Hobold, Klemmensen 2005: 4].²⁷ Tento nový impulz v použití teorie racionální volby totiž ob stojí i před kritikou [např. Barry 1978; Green, Shapiro 1994], že upravené koncepcie teorie racionální volby oslabují racionální jádro (individuální rozměr a racionální kalkulace) a přibližují ji teoriím konkurenčním (např. teoriím habituálního hlasování). Fixace na náklady v rámci hlasování sice neumí vysvětlit, proč lidé k volbám chodí, ale tento přístup má dobré výsledky v identifikaci proměnných, které z občanů dělají nevoliče.

1.3.4.3 Bariéry volební účasti

Výzkum nákladů se zabývá okolnostmi, které občany od hlasování odrazují. D. Gaxie již v 70. letech pracoval s pojmem neviditelná volební daň (invisible poll tax). Naráží na soubor nařízení, požadavků a bariér, které provázejí volební klání v dnešních demokraciích, které znemožňují plnou politickou participaci mas [Gaxie 1978; převzato z Chevalier 2009: 29]. Podobnou úvahu můžeme v rámci racionální volby vztáhnout i na individuální rozhodnutí zúčastnit se. Nemusíme však zůstat pouze v institucionálním rámci systému (jako v případě P. Norris), jelikož účast mohou ovlivňovat i jiné, než pouze institucionální a politicko-sociální externality. Jestliže internet usnadňuje odevzdávání hlasu a tím činí volební akt jednodušší,

²⁷ Tato konstrukce souvisí s kritikou podoby hlasování v porovnání s životním standardem. Ve státě, kde je možné podat daňové přiznání elektronicky či komunikovat s úředníky via e-mail, je problematické požadovat fyzickou přítomnost u voleb [Clift 2000].

lze očekávat, že internetové volby povedou k zvýšení účasti [Blais 2006: 16]. Pro náš výzkum jsou důležité jen ty bariéry, které zavedením remote internet votingu přestanou pro uživatele internetových voleb existovat, nebo se jejich vliv dramaticky sníží. Např. náklady na dopravu nejsou pro voliče využívající internetové volby relevantní, jelikož kvůli provedení volby nemusí cestovat. Pro uživatele RIV také přestane být problémem špatné počasí.

S. Clift, který pracuje s podobným pojmem bariéra pro účast, vyjmenovává 3 typy omezení při výkonu volebního práva: (a) institucionální bariéry (typ registrace, volební systém, počet volebních dnů, datum konání atd.); (b) fyzické bariéry (vzdálenost od volební místnosti, počasí ve volební dny atd.) a (c) sociální bariéry (existence hendikepu, náklady na cestování atd.) [Clift 2000].

(a) Institucionální bariéry jsem částečně analyzoval již v rámci teoretického přístupu P. Norris. Pozitivní vliv soutěživého stranického systému, poměrného volebního systému s malými obvody, nízké a pravidelné frekvence voleb jsme již diskutovali a jejich vliv se nemění zavedením internetových voleb. Vztah mezi typem volební registrace²⁸ a volební účasti občanů není úplně jasný. Např. [Brady, Verba, Schlozman 1995] dospěli k závěru, že požadavek registrace voliče v USA nemá žádný vliv na volební účast, a to ani u méně vzdělané populace, jelikož vliv vzdělání na účast je již promítnut v samotném zájmu o politické dění.²⁹ K podobnému závěru docházejí i R. Wolfinger a S. Rosenstone za pomoci modelace volebních výsledků a vyvozují, že liberalizace registrace (tedy opuštění volební praxe v USA) by znamenala, že rozdíl v účasti mezi nejméně a nejvíce vzdělanými skupinami obyvatelstva by se zmenšil z původních 40 na 30 % [Wolfinger, Rosenstone 1980; srovnej s Bennett 1990; Highton 1997]. Vliv této proměnné na účast voličů při zavedení internetových voleb tak nemůžeme generalizovat. V jistých případech, zejména pak je-li v rámci internetových voleb povolena registrace via internet, může mít zavedení RIV pozitivní vliv na účast. Z provedených zjištění však vyplývá, že tato okolnost bude marginálního charakteru, jelikož pouze omezený zkoumaný vzorek zemí registraci před každými volbami využívá a vliv je upozaděn spíše socioekonomickým statusem voliče [Highton 1997: 573]. Další institucionální bariéry, např. počet volebních dní, nebo zda je volební den v den pracovního klidu nemají žádný prokazatelný vliv na účast občanů [Gimpel, Schnuknecht 2003]. Při výzkumu jsou tedy institucionální bariéry přítomné téměř nezávisle na internetové volbě a jejich vliv se instalací RIV příliš nemění.

Z hlediska výzkumu vlivu internetových voleb na účast voličů je zajímavý vliv (b) fyzických bariér. Fyzické bariéry ve formě vzdálenosti či špatného počasí totiž při aplikaci internetových voleb mohou pro určitou část elektorátu přestat existovat, což se v konečném důsledku může projevit v rozdílné výši účasti. Jaký je vztah mezi vzdáleností bydliště a volební místnosti?

Některé studie z Dánska a USA dokládají, že vztah je korelativní a nelineární [Dyck, Gimpel 2005; Bhatti 2012]. Z počátku vzdálenost nehraje žádnou roli, po dosažení určité hranice její vliv dramaticky roste. Studie z USA ukazují, že desetikilometrová vzdálenost od volební místnosti snižuje volební účast o 4% body v porovnání se situací, kdy volič volí v docházkové vzdálenosti od místa bydliště [Dyck, Gimpel 2005]. K podobným závěrům dospěla také studie z Dánska, která dokonce hovoří o 10% poklesu účasti při větší než 5 kilometrové vzdálenosti [Bhatti 2012]. Při větší vzdálenosti také roste počet voličů, kteří

²⁸ Tzn. zda jsou seznamy voličů stálé, nebo se volič musí na každé volby znovu zaregistrovat.

²⁹ Některé státy USA povolují registraci v den voleb (Maine, Minnesota a Wisconsin), Severní Dakota nevyžaduje žádnou předchozí registraci [Highton 1997: 567].

využívají alternativní formy hlasování, jež nevyžaduje osobní účast ve volební místnosti [Leuchinger, Rosinger, Stutzer 2006]. Spojení sociálních a fyzických bariér prokazuje zjištění, že výrazný vliv na rozhodnutí volit má také okolnost, zda sledovaná jednotka vlastní automobil či nikoliv. Vzdálenost také více ovlivňuje nerozhodnuté voliče, kteří se rozhodují až těsně před volbami. Ti si totiž většinou neprovedou úkony potřebné pro alternativní formy hlasování a při větší vzdálenosti od hlasovací místnosti tak hlasují méně často [Dyck, Gimpel 2005; Gimpel, Schnuknecht 2003]. Vzdálenost, jako limitující faktor pro účast voličů, je primárně závislý na velikosti státu, hustotě osídlení a na počtu zřizovaných volebních místností. Ve státech, které jsou rozlehlé a řídko osídlené (např. severozápad USA, oblasti Kanady, Austrálie nebo Jižní Afriky), je vliv vzdálenosti větší než např. v Rakousku, ČR nebo Velké Británii. Pouze kilometrová vzdálenost od bydliště k volební místnosti je však jen orientační, jelikož primárně záleží na dostupnosti. V některých případech může být vzdálenost velmi malá, ale cesta vlivem chybějící infrastruktury či morfologie krajiny může znamenat několikahodinovou výpravu (např. horské oblasti) [Dyck, Gimpel 2005]. Využití alternativních forem hlasování je v takovýchto oblastech více časté [viz Leuchinger, Rosinger, Stutzer 2006; Smith 2009], což naznačuje spojení vzdálenostní bariéry jako relevantní limity pro účast ve volbách, se kterou musí výzkumníci počítat.

Vzdálenost však ještě ovlivňuje vnitřní migrace voličů a typ vyžadované registrace. Pokud je volba vázána na místo bydliště, je otázka vzdálenosti aktuální i ve státech, které se velkým kanadským pláním nepodobají. Např. debata ohledně nárůstu účasti v estonských parlamentních volbách po roce 2004 také zahrnuje dosud nepotvrzenou domněnku, že za nárůstem mohou být estonští ekonomičtí migranti, kteří se díky zavedení RIV konečně mohou zúčastnit voleb [Krimer 2006, 2008; Madise, Vinkel 2011].

Podobný vliv má také špatné počasí v den voleb. Právě vliv počasí na účast je sice nestandardním, ale velice zajímavým důkazem komplexnosti racionální volby ve vztahu k identifikaci nákladů. Jak poukázal historik D. Ludlum, skutečnost, že špatné počasí ve volebním dni nesvědčí vysoké účasti, je oblíbeným tématem jak novinových článků, tak i seriózních vědeckých výzkumů již od konce 19. století, kdy noviny čtenářům přinášely podrobné předpovědi počasí na volební den ve všech státech USA [Ludlum 1984]. Počasí, jako relevantní proměnná ovlivňující volební výsledky, je diskutováno především ve státech s většinovým volebním systémem. Např. během amerických prezidentských voleb v roce 2004 vyslovil poradce Demokratické strany James Carville obavy z vývoje počasí: „*Husté sněžení* [v severních státech USA; pozn. autora] *může ovlivnit volební účast, hlavně starých lidí.*“ [CNN 2004; překlad autora] Kombinace špatného počasí a s tím související absence silné a disciplinované skupiny demokratických voličů způsobilo, že republikánský kandidát, který má svou silnou stranickou základnu (party strongholds) na jihu USA, mohl posílit pozici. Zavedená a respektovaná meteorologická agentura AccuWeather shrnuje tři důsledky špatného počasí pro volební účast v amerických prezidentských volbách: (1) nižší účast starších či nemohoucích voličů; (2) nižší účast voličů s malou stranickou identifikací; (3) nerovnoměrná distribuce stranických hlasů ve volebních baštách [Gomez, Hansford, Krause 2007: 650]. Patrně nejrobustnější studii týkající se deštivého počasí provedli R. Shachar a B. Nalebuff. Diachronní srovnání 11 prezidentských voleb a naměřených srážek prokázalo signifikantně-negativní vztah mezi špatným počasím a účastí voličů. V den voleb každý napršený palec³⁰ snižuje účast voličů v průměru o 3,4 % [Shachar, Nalebuff 1999: 532].

Zařazení c) sociálních bariér jako svébytné kategorie bariér je problematické, jelikož se primárně jedná o kombinaci socioekonomických a fyzických bariér pro hendikepovaného

³⁰ tj. 25,4 mm/1 m²

voliče. Bezbariérový přístup do volební místnosti (accessibility) je důležitým momentem diskuze z hlediska rovnosti volby i nízké účasti této sociální skupiny u voleb. Např. v nedávných prezidentských volbách v USA v roce 2012 volilo 15,6 milionu s různým typem postižení, přičemž skupina hendikepovaných vykazovala o 5,7 % nižší účast než zbytek populace. Některé studie odhadují, že USA existuje třímilionová skupina obyvatel, kteří patří do stejných socioekonomických a demografických skupin jako aktivní voliči, ale voleb se neúčastní pouze z důvodu hendikepu [Schur, Adya, Kruse 2013].³¹ V závislosti na volební účasti je třeba s touto sociální skupinou počítat jako s voliči potenciálními, z nichž někteří absentují pouze z důvodů existence fyzické a sociální bariéry.

1.3.5 Shrnutí

Propojení úrovně účasti a kvality demokracie sice stále chybí, to ale neznamená, že by pokusy o zvýšení a zkvalitnění přístupu k volbám měly stát mimo pozornost politické vědy a výzkumu jako takového. Právě zhodnocení dopadu implementace internetových voleb na úroveň účasti může dokázat či vyvrátit očekávání spojená s novými technologiemi v politickém procesu. Při hledání opakujících se vzorců chování voličů, kteří využívají internetové volby, a kvantifikování vlivu zavedení této alternativní volební techniky na celkovou volební účast v sledované jednotce je potřeba hledat konkrétní oblasti, které implementace RIV může prokazatelně ovlivnit. V teoretické rovině tak využívám institucionální přístup P. Norris jakožto hypotetický rámec, rozšířený o upravenou teorii racionální volby s důrazem na identifikaci bariér. Tento přístup umožňuje přiblížit oblast, ve které se modifikuje vztah systém-jedinec po zavedení internetových voleb. Předpoklad vlivu implementace RIV na účast voličů, tj. že snížení požadavků (C_i) a procesní přísnosti při samotném vykonání volby může přitáhnout část občanů a zvýšit účast, je dle mého názoru a představených teorií postaven na racionálním jádru. Hlasování za fyzické nepřítomnosti může snižovat vliv institucionálních, fyzických i sociálních bariér, což zvyšuje pravděpodobnost, že jedinec kalkulací nákladů a zisků dospěje k pozitivnímu zhodnocení se voleb zúčastnit. Ostatně, idea snadnějšího přístupu nemá pomoci pouze „líným“ voličům, ale také lidem hendikepovaným, lidem dlouhodobě žijícím v zahraničí a všeobecně všem, kteří by volili rádi, ale nemohou. Tato konstrukce obsahuje i normativně-utilitární požadavek vůči volbám jakožto formy politické participace s nejnižší společenskou nerovností.

Otázkou zůstává intenzita vlivu snížení bariér na celkovou účast. Z hlediska výzkumu musíme přijmout fakt, že vliv jednotlivých bariér v různých státech a oblastech bude mít odlišnou intenzitu a důvody účasti či absence budou u jednotlivých voličů heterogenní. Nestálost jednotlivých proměnných a jejich nepopsaný vztah zabraňují detailnějšímu a krátkodobému zkoumání. V tomto případě jsem přinucen analyzovat dlouhodobé tendence volební účasti v závislosti na ukazatelích implementace internetových voleb (např. podíl občanů využívajících RIV a aktivních voličů) a s přihlédnutím k možným křížícím se vlivům (např. podíl hlasů podaných poštou a skrze internetovou aplikaci apod.).

1.4 Hypotézy

Zkoumané hypotézy se primárně váží k účinkům RIV na účast voličů a budou verifikovány či falzifikovány převážně v kapitole Analýza účinků aplikace internetových voleb na úroveň účasti ve volbách ve vybraných státech. Níže uvedené hypotézy jsou stanoveny v závislosti na teoretickém východisku disertační práce. Jejich znění kopíruje proklamace a očekávání, které lze extrahovat z většiny návrhů národních vlád, které pracují se zavedením RIV [přehled viz

³¹ Okolnost, že zavedení alternativních forem hlasování může pomoci hendikepovaným volit v rovném prostředí jako ostatní (tj. odstraňovat bariéry), byla diskutována na případu České republiky již v minulosti [viz Sál 2009].

Loncke, Dumortier 2004: 60-61; Monnoyer-Smith 2006: 63-64]. Předpokladů pozitivních účinků RIV je totiž několik. Otázku zvýšené participace na základě implementace RIV jsem již částečně diskutoval výše. Vztah mezi vyšší účastí voličů způsobenou implementací RIV není v tuto chvíli jednoznačně prokázán. Počet studií, které potvrzují pozitivní vliv RIV na účast voličů, není příliš mnoho. Spíše bychom měli hovořit o „mixu“ pozitivních okolností, které měly za následek pozitivní ovlivnění volební účasti [Bélanger, Carter 2010; Trechsel, Vassil 2010]. Pokud projdeme studie zahrnuté do této disertační práce, namísto jasného spojení jednotlivých proměnných, můžeme vyjmenovat oblasti a případy, v rámci kterých mělo internetové hlasování pozitivní vliv na volební účast, potažmo oblasti, ve kterých byly zaznamenány pozitivně-neutrální vlivy RIV:

- RIV dělá odevzdání volebního hlasu jednodušším, proto lze očekávat zvýšenou účast voličů [Blais 2006: 18].
- RIV může v omezeném rozsahu zvyšovat volební účast vyloučených nebo politicky marginalizovaných skupin voličů [Clift 2000].
- RIV zvyšuje sociální selektivitu volebního procesu, jelikož internetové hlasování využívají zejména voliči s vyšším vzděláním [Norris 2005].³²
- Velmi nízká volební účast mladých voličů (do 26 let) může být částečně odstraněna implementací voleb, jelikož v ukazatelích digitálních schopností mladí voliči vykazují vyšší hodnoty než ostatní sociodemografické skupiny [Norris 2005: 84-85; Dijk 2012: 200].³³

Na základě použitých teoretických východisek a dostupných odborných studií koncipuji znění dvou výzkumných hypotéz:

H1) *Implementace RIV do stávajících volebních technik má za následek signifikantně-pozitivní změnu v dynamice volební účasti sledované jednotky.*

S tím je úzce spojená i druhá hypotéza:

H2) *Remote internet voting má ve vybraných případech vliv na zvýšení volební účasti mladých voličů do 26 let věku.*

Případy, kdy proběhla elektronizace voleb formou RIV a nebude možné identifikovat signifikantní zvýšení volební účasti (definice viz níže), budeme považovat za tzv. crucial experiments [viz Lijphart 1971: 692]. Výsledky těchto případů mohou napomoci vylepšení institucionálního přístupu kombinovaného s upravenou teorií racionální volby s důrazem na identifikaci bariér.

1.5 Cíle výzkumu

Jak již bylo řečeno v teoretickém odůvodnění, disertační práce *Demokracie v krizi nezájmu: účinky využití internetových voleb ve volebním procesu vybraných zemí* má 2 základní cíle:

³² Studie se týkají již zmíněných primárek Demokratické strany v Arizoně v roce 2000 [Solop 2001; srov. Gibson 2002] a komunálních voleb ve Spojeném království [Norris 2005].

³³ Tento předpoklad však vyvracejí Breuer a Trechsel na základě analýzy estonských komunálních voleb v roce 2005, když docházejí k závěru, že použití internetového hlasování je zcela nezávislé na socioekonomických ukazatelech jako je pohlaví, věk, příjem či typ bydlení [Breuer, Trechsel 2006].

1) Komparativně analyzovat reálný vliv internetového hlasování na volební účast ve vybraných státech (viz níže metodologie a metodický postup);

2) Zpracovat vyčerpávající přehled voleb, ve kterých se hlasovalo pomocí remote internet voting. V rámci vybraných zemí vyhodnotit, na jaké úrovni (místní, regionální, parlamentní, resp. referenda, primární volby atp.) bylo použito internetové hlasování. Následuje analýza úlohy RIV; tj. zda je pouhým doplňkem, nebo v některých případech již nahrazuje klasické formy hlasování.

1.6 Metodologie a metodický postup

Hlavní metodou první teoretické části je meta-analýza umožňující zpracovat a vyhodnotit množství již publikovaných vědeckých prací k problematice elektronizace voleb tak, aby spektrum výsledků bylo posuzováno ve vzájemném prolínání s faktory globálními (krize demokracie) [Egger, Smith 1997: 1371-1374; Normand 1999: 321-359]. Mezi hlavní kroky výzkumu patřilo zejména vyhledání maxima studií vztahujících se k primárnímu tématu elektronizace, výběr studií vyhovujících definovaným objektivním kritériím pro zařazení do meta-analýzy.

Výběr materiálů je nastaven tak, aby obsáhl globální, národní i regionální dokumenty, tzn. publikace, statě a články, projevy a proklamace představitelů či odborníků pocházejících z vybraných států. Jednotlivé analýzy byly podle tématického zaměření rozříděny do 4 kategorií: teoretické, nadnárodně-analyticko-komparativní, národně-analytické a doplňující. V rámci doplňujících studií jsem využil také strategie, programy, akční plány a legislativu polyarchických zemí vztahující se ke kodifikaci elektronických voleb.

V rámci tohoto kroku byla taktéž provedena extrakce všech potřebných údajů a posouzení homogenity zdrojových údajů, které slouží jako podklad pro verifikaci/falzifikaci níže uvedených hypotéz. Vlastnímu rozboru tedy předcházelo vyhledávání co největšího počtu publikovaných studií k tématu internetových voleb.

V průběhu výzkumu byl nejprve proveden kvalitativní a popisný přehled realizovaných projektů, které využívají remote internet voting. Poté proběhla meta-analýza zpracovávající výsledky studií, které jsou v seznamu uvedené jako nadnárodně-analyticko-komparativní, národně-analytické. Dále meta-analýza zpracovávající původní data primárních studií pro potřeby vlastní analyticko-komparativní části (kap. Internetové volby: analýza účinků aplikace internetových voleb na volební účast ve vybraných státech). Základní idea meta-analýzy, tj. kombinování poznatků z řady studií, umožnila sjednocení velkého množství roztržitých poznatků a tudíž koherentní a objektivnější analýzu dílčích informací vztahujících se k interakci elektronických voleb a účasti občanů [Normand 1999: 321-359]. Kapitola tak poskytne základ pro další části práce na základě analýzy a syntézy extrahovaných faktů a dat.

1.6.1 Nastavení případových studií

Pro potřeby druhé analytické části se nejvíce hodí sdružená analýza pěti na sobě nezávislých případových studií. Pro potřeby jednotlivých analýz je využita rodina instrumentálních případových studií [Lijphart 1979, srov. Drulák 2008: 35-43]. Tyto případové studie primárně slouží k podpoře (či vyvrácení) teorie na základě důkladného porozumění fenoménu. Jednotlivé případové studie pak mohou být důkazy platnosti (či neplatnosti) teorie, avšak podpora je založena na jednotlivých, nepropojených a navzájem nesouvisejících případech (eklektický přístup), což může pomoci výzkumu izolovaných pokusů o elektronizaci voleb jednotlivých národních a regionálních exekutiv. V rámci disertační práce je třeba brát ohled na

limity takto konstruovaných analýz (viz níže), zejména při zobecňování – pokud výzkumník chce podpořit teorii, musí výsledky jednotlivých instrumentálních případových studií náležitě synteticky interpretovat.

V rámci skupiny instrumentálních případových studií můžeme rozeznávat tzv. specializované případové studie (case study) A. Lijpharta, které jsou ve své podstatě pokusem o spojení kvalitativního přístupu a experimentu ve společenských vědách, tedy hledaným mostem mezi hermeneutikou a pozitivismem R. Johannsona [více viz Johannson 2003].

V rámci analytické kapitole jsou použity specializované případové studie A. Lijpharta (*theory-confirming* a *theory-infirming case studies*) [Lijphart 1979; srov. Stake 1995], které na jednotlivých případech testují sílu a platnost teorie (viz hypotézy výše). Pokud se teorie na základě výsledků série případových studií potvrdí, může být považována za kontrolní objekt či skupinu. Kruciólní vliv na sílu teorie tak má nastavení i četnost jednotlivých kontrolních případových studií.

Nastavení jednotlivých případových studií vyplývá z konstrukce použitých participačních teorií. Pro posouzení vlivu implementace RIV na volební účast ve vybraných zemích máme v současnosti k dispozici nejméně tři základní perspektivy: makro pohled [typicky Blais 2000; Trechsel, Vassil 2010, 2011; Madise, Vinkel 2011], analýzu dat získaných dotazníkovými šetřeními [např. Wattenberg 2002] a experimentální výzkumy [např. Bruter 2013]. Každý přístup má svá pozitiva i limity (viz níže), tudíž s ohledem na dostupná data kombinují všechny perspektivy pro dosažení co nejvhodnějšího metodického postupu.

První možností je marko perspektiva, v níž sledujeme trendy volební účasti v čase, ve kterých výzkumník hledá tzv. signifikantní změny. Komparace vývoje volební účasti před zavedením RIV a po zavedení volební alternativy na jednotlivých úrovních voleb ověřuje vztah vůči minulým volbám (tzv. longitudiální srovnání), zahrnuje dynamiku a trend volební účasti ve vybraném případě a dovoluje vyvozovat závěry při porovnání s ostatními projekty a jejich účinností [např. Shadish, Cook, Campbell 2001]. Případný výskyt signifikantních změn v celkové účasti a změny účasti v segmentech voličů (ať pozitivních či negativních) mohou být důkazem vlivu RIV na volební účast.

Signifikantní změnu, na rozdíl od jiných studií [např. Madise, Vinkel 2011], v tomto výzkumu pojímám jako okamžik, kdy dochází ke změně dlouhodobého trendu ve volební účasti sledovaného případu. Arbitrárně zvolená hranice (např. min. 3 procentní body) není pro tento výzkum vhodná, jelikož pokud máme negativní trend v účasti voličů, i pouhé zmírnění či zastavení propadu (stagnace) po zavedení RIV může být považováno za signifikantní změnu.

Analýza volební účasti v jedné zemi před a po zavedení internetového hlasování s využitím signifikantních změn je poměrně rozšířeným postupem [např. Drechsler, Madise 2004; Alvarez, Hall, Trechsel 2009; Bochsler 2010; Trechsel, Vassil 2010, 2011; Brunclík 2012a, 2014a; Cieslar 2014b], avšak nesmíme opomenout metodická omezení. Základní problém vidím ve skutečnosti, že pokud jsou srovnávány dvoje a více voleb, v nichž se liší celá řada nezávislých proměnných s potenciálem vysvětlit různou volební účast (jako je např. důvěra v demokracii, stranická nabídka, počasí apod.), nikdy si výzkumník nemůže být stoprocentně jist, že změny ve volební účasti může připsat pouze zavedení internetového hlasování. Paradoxně i za předpokladu, kdyby se žádná proměnná nelišila a mohli bychom identifikovat signifikantně-pozitivní změnu volební účasti, stále si nejsme jisti, že za vyšší účastí stojí implementace RIV a ne například kampaň související se zavedením této hlasovací

metody. Domnívám se, že problém identifikace důležitých nezávislých proměnných lze odstínit dvěma základními opatřeními.

První je disciplinovaný výběr a nastavení zahrnutých případových studií. Při longitudinálním srovnání je primárně důležité detailně zpracovat jednotlivé případy s důkladným porozuměním lokálních specifik. Nejdůležitější je výběr takových případů, u kterých se dá očekávat, že změny nezávislých proměnných mezi jednotlivými hlasováními budou minimální. Za takový modelový případ může být považován pilotní projekt v Norsku, jelikož příprava internetových voleb počítala s využitím průměrných obcí právě kvůli zjednodušení zpětné evaluace (viz kapitola Norsko: obezřetný postup s dobrými výsledky a rychlým koncem). V tomto ohledu se domnívám, že zaměřením se na vhodné případy se negativní vlivy při analýze významně snižují.

Za druhé, při následné komparativní analýze účinků RIV je důležité porovnávat nejen samotný vývoj volební účasti, ale také změny v segmentech použitých hlasovacích technik. Právě srovnání počtu odevzdaných elektronických hlasů a vývoje volební účasti nám může napovědět, jak velký je mobilizační potenciál RIV pro nevoliče v daném případě. Pokud dochází k situaci, při které raketově roste počet odevzdaných e-hlasů a zároveň volební účast stagnuje či dokonce klesá, můžeme předpokládat, že implementací RIV primárně dochází k přesunu segmentu aktivních voličů od klasických volebních technik k alternativním hlasovacím technikám (tzv. swing effect) [Reynolds, Steenbergen 2005: 572-574], ale nové voliče internetové volby nemobilizují.

Jelikož i přes dodržení všech nezbytných opatření porovnávání volební účasti k důkladné analýze nestačí, nabízí se druhý rozměr: analýza dat získaných dotazníkovými šetřeními. Tyto výzkumy přináší velmi důležitá data ohledně zkušeností voličů, kteří se jednotlivých projektů prokazatelně účastnili. Výhodou je autentická výpověď voličů ohledně motivací pro použití internetového hlasování, což nám může napomoci k identifikaci těch segmentů voličů, u kterých je mobilizační potenciál RIV teoreticky nejvyšší. Tento přístup je důležitý zejména pro posouzení vlivu RIV na volební účast nejmladších voličů do 26 let. Dotazník je tak vhodným doplněním výzkumu zejména při interpretaci dat získaných vlastní analýzou.

Třetím možným postupem je experimentální perspektiva. Tento přístup staví na jednoduché metodologické premise, že k dostatečnému posouzení kauzálního vlivu internetového hlasování na volební účast je možné pouze za předpokladu konání těch samých paralelních voleb s možností hlasovat skrze RIV a bez ní. To samozřejmě v realitě není možné, avšak o simulaci se pokusilo několik experimentálních studií [metoda viz Bruter 2013]. Výsledky provedených simulací (tzv. dummy test) ukazují, že dopady implementace RIV na volební účast jsou přinejmenším sporné. Experimenty ukazují, že hlavní vliv RIV není v oblasti volební účasti, ale spíše v chování voličů a jejich hlasovacích rituálů, což v konečném důsledku může ukazovat na nízký mobilizační potenciál internetového hlasování. Výsledky těchto studií použijí při interpretaci a verifikaci dat vyplývající v provedené analýze.

Z výše uvedených postupů vyplývá, že kruciólním momentem je výběr vhodných případů, proto se primárně se zaměřuji na státy, které využívají RIV pro volby prvního a druhého řádu v řádných volbách a hlasováních. Pro rozšíření počtu případů a zvýšení komplexity vzorku elektronizace voleb formou RIV zahrnuji do analýzy také pilotní projekty jednotlivých zemí (zejména Francie, Norsko, Švýcarsko a Španělsko). Výhodou tohoto přístupu je získání velmi cenných dat. V případě pilotních projektů se totiž zkouší účinky RIV ve vybraných a izolovaných oblastech, kde je jednoduché posoudit účinnost RIV na účast voličů. Pilotní projekty se tak stávají substitucí experimentu (kvaziexperiment), jelikož se ve

sledované jednotce teoreticky mění pouze jedna proměnná a tou je poskytnutí alternativní formy hlasování v podobě RIV. Nevýhodou těchto případů je malá četnost, nebo mění se podmínky programu mezi jednotlivými zkouškami (např. lokace a s tím také rozsah experimentu).

Je důležité se primárně věnovat celkové analýze dynamiky volební účasti v čase u sledovaného případu, kdy do případové studie zahrnují další proměnné, podobu hlasovacího procesu v dané zemi, požadavky na voliče, další státem poskytované alternativy atd.

Pro demokratické systémy je volební proces a jeho nastavení kruciólní, proto je právě v této oblasti výzkumně nejproduktivnější sledovat změny způsobené elektronizací voleb. Volební proces je často využíván pro analýzu vlivu nových médií, a to z několika důvodů:

- 1) Analýza volebního procesu je na rozdíl od jiných (např. participace v rámci instituce) lépe uchopitelná, jelikož lze beze zbytku oddělit volební klání od ostatních procesů.
- 2) Volby probíhají většinou podle stejných kritérií periodicky, výsledky před nasazením RIV a po nasazení lze při dodržení metodického postupu srovnávat.
- 3) Nové technologie se do volebního procesu většinou zavádějí pod dohledem státu či státní instituce, což vylučuje spontánní využívání či technicistní rozličnost.

V rámci analýzy účinků RIV je důležité postupovat ve výběru případů tzv. po projektech. Tzn. stát, který má jeden celostátní projekt elektronizace, může být analyzován jako jeden případ (př. Estonska). Ve státech, kde iniciativa a technické řešení vychází z nižších než národních jednotek, je třeba analyzovat každý projekt a jeho vliv na úroveň účasti zvláště (př. Švýcarska³⁴). V rámci výzkumu pracuji s 5 nezávislými případovými studii, v jejichž rámci proběhl rozdílný počet hlasování a zároveň byla využita alternativa v podobě RIV (počet je uveden v závorce):

- 1) Estonsko (8)
- 2) Švýcarsko (22)
- 3) Francie (5)
- 4) Norsko (3)
- 5) Španělsko (2)

Z uvedeného výčtu je jeden případ nutno analyzovat v rámci nižších jednotek:

Ve Švýcarsku je RIV používán v 11 kantonech a jednom polokantonu: Aargau, Bern, Basel-Stadt, Curych, Friburg, Graubünden, Lucern, Neuchâtel, St. Gallen, Schaffhausen, Solothurn, Thurgau a Ženeva, přičemž se v případě Švýcarska zabývám pouze třemi kantony (Curych, Neuchâtel a Ženeva), které mají s internetovými volbami nejdelší zkušenosti.

U všech projektů a jednotlivých případů hlasování sledujeme vybraná kritéria: rok, sponzor, doba příprav, přibližné náklady, typ voleb, úroveň voleb, délka intervalu e-voleb (dny), datum regulérního volebního dne, lokace, poskytovatel technického řešení, typ autorizace voliče a šifrování, cílová skupina voličů a stupeň rozšíření internetu a nových médií ve sledovaných jednotkách. U výsledků jednotlivých hlasování se primárně zaměřujeme na: počet oprávněných voličů, počet zúčastněných voličů, celkovou účast, poměr e-volichů a e-hlasů, poměr platných a neplatných hlasů, procentuální podíl e-volichů oproti ostatním voličům.

³⁴ Ve Švýcarsku jsou kantony primárně zodpovědné za vývoj a implementaci RIV projektů. To je důsledek silného postavení jednotlivých kantonů v rámci konfederace. Podobná situace platí i v USA.

Jak už bylo řečeno výše, data pro analýzu jsou primárně extrahována z provedené meta-analýzy. Pro „cross check“ kontrolu využívám také národní statistické úřady jednotlivých států a nadnárodní statistické zdroje jako EUROSTAT či IDEA.

2 Způsoby hlasování: od zdvižené pravice k internetovým volbám

Volby a demokracie – dvě slova, která se z dnešního pohledu zdají neodlučitelná a pevně srostlá. Svobodný, tajný, rovný a periodicky opakující se výběr kandidátů občany je pro demokracii tím nezákladnějším a nejdůležitějším konstitutivním procesem, který je nadřazen jiným metodám výběru vůdců. Dalo by se říci, že režim bez voleb nemůže být demokracií. Z při zpětném pohledu do historie však můžeme vidět, že volby nejsou odvěkou integrální součástí demokracie od jejího zrodu v antickém Řecku. Ba co víc, že jejich současná podoba (tajný výběr preferovaného kandidáta) vychází z prostředí, které bychom dnes demokratickým nenazvali ani při nejlepší vůli.

Francouzský politolog B. Manin upozornil, že způsob, jakým lid vybírá své kandidáty, může mít zásadní vliv na podobu demokracie [Manin 1995: 60-61]. Rozdíl mezi veřejným a tajným hlasováním je zřejmý na první pohled. Pokud se budeme držet Dahlovy periodizace vývoje demokracií, můžeme poukázat na základní rozdíly v užívání institutu voleb mezi demokraciemi první a druhé transformace [Dahl 1989].

První transformace demokracie prolomila pravidlo vlády jednotlivců, umožnila zavedení sdílených institucí, které spravovaly nejen jeden městský stát ve starověku či středověku. Podivuhodnou životaschopnost tohoto modelu potvrdila římská republika, jejíž trvání je nejdelší nepřerušeným ustanovením demokracie v dějinách. Pro výběr kandidátů byl využíván především los. Druhá transformace zcela proměnila základní pilíře demokracie. Až na výjimky byl zavržen model přímé volby a přímé participace občanů. Druhá transformace je doménou národních států se zastupitelskými demokraciemi, taktéž byl rozšířen procentuální podíl dospělé populace participující ve volbách. Principy politické rovnosti a kolektivní suverenity jsou dnes nedílnou součástí politického procesu. Svoboda je chápána v individuální i obecné rovině [Dahl 1989, 1995].

Abychom obsáhli celou Dahlovu koncepci, musíme se vypořádat s predikcí třetí transformace demokracie, kterou autor koncipuje jako tranzici demokracie na supranacionální úroveň. Část výzkumníků, kteří se problematikou interakce nových médií a politického systému zabývají [např. Held 1999; Bimber 2001; Leggewie, Bieber 2001], poukazuje na možnost, že stále se snižující volební účast občanů v liberálních demokraciích může znamenat hlubší strukturální disfunkce zastupitelské demokracie. Krize demokracie a snižující se zájem občanů o volby považují primárně za symptom nespokojenosti značné části společnosti s praktickým fungováním systému delegace moci na volené zástupce. Podle technologických optimistů a futurologů [např. Fromm 1955; Fuller 1963; Grossman 1995], technologie poskytují nové a netušené možnosti, jak aplikovat prvky přímé demokracie v rámci rozsáhlého národního státu. Zapojení co největšího počtu občanů přímo do rozhodovacího procesu (přímá participace) by potenciálně mělo zajistit vytrvalý zájem o politické dění. Nová elektronická demokracie (teledemokracie) by měla představovat přímé zapojení všech občanů do rozhodování skrze každodenní celonárodní hlasování o nejrůznějších tématech [Fuller 1963]. Právě zkušenosti s tranzitním nadnárodním efektem internetu v privátní (e-komerce) a ve veřejné (e-government) sféře posilují stanovisko zastánců podobného směru vývoje i v oblastech demokratického procesu [Krimmer, Triesnig, Volkamer 2007: 2].

Ačkoliv budoucnost demokracie (či e-demokracie) je velmi zajímavé a často reflektované téma [např. Poland 2001; Braun et al. 2003; Linder 2003; Clift 2000, 2005], vyhlídka na třetí transformaci je pro potřeby této disertační práce bohužel již nad rámec výzkumu. Jednak institut internetových voleb je v současnosti pouze záležitostí národních

států či z něho odvozených jednotek. Hlavně však model Evropské unie³⁵ zatím neodpovídá znakům nadstátní demokratické entity, do kterých by probíhaly volby prvního řádu. Nejslibnější projekt ponejvíce se přibližující akcentu třetí transformace: elektronizace voleb pod taktovkou Bruselu, však měl pouze formu metodického doporučení, nastavení norem a koordinace, který si kladl za cíl odstranění demokratického deficitu v rámci Evropské unie [viz Trechsel, Mendez 2005].

Vliv technologického pokroku na podobu a fungování demokracie však můžeme sledovat i dnes. Všeobecná inkluze obyvatelstva demokracií druhé transformace a s tím spojená logistická náročnost voleb přinutila některé státní aktéry, aby hledaly nová technologická řešení pro usnadnění sčítání hlasů. Od poloviny 19. století můžeme sledovat rozvoj nových hlasovacích prostředků, které mají ušetřit čas jak volebním komisařům, tak voličům. V současné době můžeme sledovat širokou paletu možných hlasovacích technik, z nichž se některé osvědčily a některé zapadly do víru dějin. Všechny novinky však svého času vyvolávaly a dodnes vyvolávají otázky vztahující se k jejich bezpečnosti, rovnosti a tajnosti.

Ačkoliv se tato práce primárně zabývá pouze internetovými volbami, kapitola Způsoby hlasování: od zdvižené pravice k internetovým volbám čtenáři objasňuje důvod a okolnosti implementace internetových voleb, podobnost této techniky s jinými, již používanými hlasovacími metodami, a umožňuje identifikovat problematická místa internetových voleb v konkrétních případech.

2.1 Demokracie první transformace

Pojem demokracie, stejně tak jako adjektivum demokratický či příslovce demokraticky, jsou doloženy již od 5. století před Kristem, kdy se ve starověkých Athénách prosadil systém vyzdvihující principy politické rovnosti, suverenity společenství a sdílení volených institucí. Z řečtiny pochází i výraz pro vládu lidu - termín demokratia (demokracie), složený z démos (lid) a kratos (vládnout). Avšak už před prosazením pojmu demokracie, jakožto označení politického uspořádání, tehdejší Athéňané potažmo Řekové vyznávali právo promluvy před sněmem (isegoria) a rovnost před zákonem (isonomia) [Sealey 1976: 158].

Typickým modelem první transformace demokracie je městský stát na Peloponésém poloostrově označovaný jako „dobrá polis“ [Dahl 1989: 14-16]. V tomto druhu polis, na rozdíl od ostatních tehdejších modelů, byla prosazována zásada obecného blaha. Prvotním impulsem k vytvoření polis byla potřeba ochrany před nepřáteli a přírodními živly. Ve zformované skupině složené z rozdílných jedinců přirozeně vyvstala potřeba spravedlnosti. Aby spravedlnost mohla být naplňována, musí být definována zákonem. Aby zákon byl platný pro všechny plnohodnotné členy polis bez rozdílu, musejí si být všichni před zákonem rovni. Dobrá polis, na rozdíl od podobně koncipovaných městských států, tedy přichází s konceptem, kde i chudí i bohatí, vyznavači různých božstev, všichni občané mohou žít vedle sebe ve společenské harmonii [Dahl 1989: 15].

Tato vize však pro své naplnění potřebuje vhodné podmínky. První je soulad zájmů jednotlivých občanů a definice obecného dobra. Pokud konsenzus nepřeváží nad sobeckými zájmy, demokratický řád nastane jen stěží. Druhá podmínka souvisí s první. Občané polis musejí být zajedno v otázkách modelace politického procesu a z něho nutně vycházejících střetů - čím homogennější společnost v politických, nábožných či ekonomických otázkách, tím lépe. Za třetí, počet občanů (tj. svobodných mužů s hlasovacím právem) musí být

³⁵ R. Dahl používá příklad EU jako prvního nadstátního útvaru, který v některých omezených případech získává pravomoci národního státu [Dahl 1989].

přiměřený institucím a zvyklostem politického procesu. V menším počtu občanů se snadněji diskutuje a také artikulace a agregace zájmů je snazší. Další nutností je dostatečná orientace občanů v platných zákonech a v aktuálních potřebách společnosti, potažmo státu. Za páté, mají neomezený přístup do shromáždění, kde mohou neomezeně participovat. A konečně poslední podmínka, že demokratický stát první transformace musí být plně autonomní, což se projevuje v možnostech společnosti vyhlásit komukoliv a kdykoliv válku [Dahl 1989: 19].

Právě ve starověkých Athénách³⁶ můžeme pozorovat propojení a soulad všech výše vypsanych podmínek. Jedinečnost společenského uspořádání dokládají instituce, které bychom v dnešní terminologii nazvali státními orgány. Nejvyšším a zároveň největším setkáním občanů býval Athénský lidový sněm, jehož zasedání bylo stanoveno v určitém intervalu (až 40 sněmů do roka) a možné další schůze mimořádné. Můžeme hovořit i o minimální účasti občanů, jakémsi kvóru, které bylo stanoveno na minimálně 6000 zúčastněných. Sněm měl v kompetenci např. hlasování o ostrakismu, soudní rozhodnutí, či definování zahraniční politiky státu – šlo o zákonodárné těleso. Hlasování probíhalo jak aklamací, tj. ústně (vyřčením jména, souhlasu či nesouhlasu) nebo zdvižením pravé ruky, tak tajným hlasováním za použití bílých (jsem pro!) a černých (jsem proti!) kamínků³⁷ [Sealey 1976: 160; srov. Reynolds, Steenbergen 2006: 572-576].

Výkonnou moc v Athénách reprezentovala tzv. Rada pěti set (Bulé). Zástupci (pritanové) z jednotlivých fýl (tj. ze správních jednotek ustanovených na rodovém základě) byli do orgánu dosazováni na základě losu. Kandidát musel být starší 30 let, zvolen do úřadu mohl být jen dvakrát za život a nikdy dvě období po sobě. Rada pěti set pověřovala a kontrolovala státní úředníky, přijímala vyslance cizích států, vykonávala trestní právo vůči občanům, připravovala program pro jednání Athénskému sněmu a byla zodpovědná v oblasti vojenských záležitostí. Soudci (Helijaja) byli podobně jako pritanové losováni z občanů starších 30 let a do jejich kompetence spadala všechna ostatní soudní rozhodnutí, jak veřejné tak soukromé povahy³⁸ [Svoboda 1974: 443; srov. Hloušek, Kopeček 2007].

Systém první transformace demokracie se v souhrnu vyznačoval několika specifickými znaky [Novák 2011: 671]:

- 1) lidové shromáždění má rozhodující pravomoc v nejdůležitějších politických záležitostech;
- 2) veřejní činitelé a soudci jsou vybíráni ze všech občanů;³⁹
- 3) až na specifické výjimky je úřad obsazován na základě losu;
- 4) ve funkcích funguje střídání a mandát je krátký;
- 5) neexistuje majetkový cenzus pro výkon úřadu;
- 6) funkce z úřadu je vždy placena.

Na druhou stranu zásady vlády nemohou z principu vypovídat nic o politické praxi. V těchto případech jsou současní badatelé odkázáni na informace podané tehdejšími učiteli, které mají povahu spíše mytickou a k ověřitelnému faktu mají často velmi daleko. V současnosti však můžeme říct, že Shromáždění bylo ovládáno malým počtem vůdců různých frakcí, než aby připomínalo arénu rovnocenných jednotlivců [Dahl 1989: 21].

³⁶ Pravděpodobně i v jiných starověkých státech antického Řecka.

³⁷ V antických Syrakusách byly zase používány vinné listy (tzv. petalismus) [EB 1911: 249].

³⁸ Volba se namísto losu používala v případech, kde záleželo na odborné způsobilosti kandidáta, nebo byl výběr losem velmi riskantní. V zásadě se tak dělo u vojenských (stratégové, taxiarchové, hipparchové) a finančních úředníků [Balík 1999: 31-54; Reterová 2007: 13].

³⁹ Zajímavostí je, že od 4. st. př. n. l. došlo k úbytku zájmu ze strany občanů, takže každý, kdo se přihlásil o funkci soudce, byl jmenován. Činnost soudců totiž byla oproti jiným postům časově velmi náročná [Hloušek, Kopeček 2007].

Nejznámější případ řečníka Alkibiadése v podání Thúkýdida můžeme interpretovat jako zneužití pravomoci (v tomto případě ostrakizace) proti politickým oponentům [více Oliva 2000].

Další otázkou vyvolává kvalita reprezentace menšin při použití principu všeobecného přímého hlasování. Při použití současné optiky a terminologie bychom mohli tvrdit, že menšiny (a to v jakémkoliv smyslu) neměly šanci prosadit své zájmy.

Další problematickou oblastí byly sociální nerovnosti v tehdejší společnosti a vliv složení obyvatelstva na formu vlády. Toho si všímá Aristoteles. Diskrepance mezi oligarchickými tendencemi vlády bohatých a demokratickou vládou chudých navrhuje řešit umírněným mixem – politeou. Směs prvků umírněné demokracie a umírněné oligarchie je podle Aristotela stabilnější než jejich čisté extrémní formy. Důraz je Aristotelem kladen na široké střední vrstvy. Lidé, kteří nejsou ani příliš bohatí, ani příliš chudí, mají nejlepší předpoklady k životu v obci a občanském společenství, rozuměj ve státě [Novák 2001: 413-416].

Taktéž je v rámci diskuze o první transformaci demokracie nutné poukazovat na vysoce exkluzivní charakter tehdejších demokracií. Např. v Athénách byl od 2. poloviny 5. století a na počátku 4. století př. n. l. občanem pouze muž starší 18 let, jehož oba rodiče pocházeli z Athén, přičemž otec musel mít status občana a matka musela pocházet z občanské rodiny. Ženy, starousedlíci s cizími kořeny (metics) a otroci nebyli součástí občanstva [Dahl 1989: 22].

Tehdejší forma svobody se od pozdějších modelů velmi lišila. Svoboda je v demokraciích první transformace koncipována jako součást privilegií získaných v rámci občanství konkrétního městského státu a nikoliv jako integrální součást komunity nebo přirozené právo. Pro volbu do úřadu byl převážně využíván los. Volby ve smyslu hlasování o většinovém názoru probíhaly většinou aklamací. Vzhledem k veřejné povaze tohoto úkonu mohlo docházet k tlaku na hlasujícího či korupci. Četnost využívání kamínků (tj. jisté formy tajného hlasování) není možné určit, jelikož o průběhu jednotlivých hlasování neexistují věrohodné záznamy [Sealey 1976: 160].

2.1.1 Republikánská tradice

Demokratické prvenství Athéňanů do jisté míry zakrývá podobně laděná společenství, která se objevila později. Například římská republika přejala mnohé z athénské demokracie, včetně podobně laděného konstruktů státního občanství. Na rozdíl od Athén, Řím uděloval toto vysoce ceněné občanství i příslušníkům jiných, často podrobených národů. Dalším rozdílem byla velikost imperiálního státu. Řím nikdy nepřizpůsobil své instituce počtu jeho právoplatných občanů s hlasovacím právem, což v důsledku znamenalo, že velká část občanů nemohla aktivně vykonávat své právo jen z důvodu velké vzdálenosti od Říma [Dahl 2001: 19]. V období římské republiky (4. – 1. stol. př. n. l.) můžeme sledovat erozi principu výběru losem a volený aparát tak můžeme vidět prakticky ve všech stupních státní správy [Balík 1999: 31-54]. Vrchol římské republiky také přinesl novinku v podobě předpřipravených volebních „lístků“ (v tomto případě destiček).⁴⁰ Dle *Lex Gabiana* přijatého roku 139 př. n. l. volič obdrží množství dřevěných vyřezávaných destiček se jmény všech kandidátů a poté vhadzuje do urny destičku se svým favoritem [Reynolds, Steenbergen 2006: 574].

Dalším příkladem státu s demokratickým zřízením jsou středověké městské republiky (Florence, Benátky) v severní Itálii. Podobně jako v Římě byla účast ve státních orgánech

⁴⁰ Někteří badatelé se domnívají, že tajné hlasování probíhalo tak, že účastníci shromáždění psali jméno kandidáta na hliněné tabulky [Zamarovský 1967: 98].

podmíněna občanstvím, které však nebylo výsadou pouze místních šlechticů, místní pozemkové honorace a podobně situovaných lidí. Do okruhu jedinců, kteří měli přístup k rozhodování, patřila podle dnešní terminologie i střední třída, tvořená většinou obchodníky, finančníky a drobnými řemeslníky. Všichni, kteří měli právo podílet se na správě města, byli označováni jako *popolo* [Dahl 2001: 20].

Demokracie první transformace se na rozdíl od demokracií druhé transformace primárně vyznačovaly vysokou exkluzivitou. Institucionální nastavení totiž ani nedovolovalo participaci většího podílu populace. Konsenzus hledaný na shromážděních by byl při větším počtu participujících nedosažitelný a pravděpodobně by došlo k zablokování systému. Metoda přímého hlasování předpokládá a vyžaduje omezený počet participujících. S tím souvisí i malý územní rozsah při zachování funkčnosti institucí pro jednotlivé občany (viz římská říše). Dalším rozdílem je chápání občanských svobod, které spolu s politickými právy jsou integrální součástí občanství, nikoliv právem přirozeným či obecným.

2.2 Demokracie druhé transformace

Městským států starověku a středověku chyběly základní instituce klasické zastupitelské demokracie jako celostátní parlament, volení zástupci a občany (lidem) zvolené místní vlády. Za prvopočátek druhé transformace vedoucí k moderní reprezentativní demokracii bychom mohli považovat středověká shromáždění šlechticů ve Skandinávii, Británii a Švýcarsku.

Místní shromáždění jsou v Norsku doložena už od roku 600 n. l., kdy se scházeli svobodní Vikingové k poradním shromážděním. Toto dočasné těleso mělo zákonodárné, výkonné a soudní pravomoci. Nejzajímavější je skutečnost, že z podobných shromáždění (Ting) byl volen král, nebo přítomní alespoň stvrzovali, či odmítali právo krále na trůn. Ve společnosti Vikingů poprvé vzrostl počet svobodných lidí (rozuměj mužů), kteří si byli vzájemně rovni bez ohledu na majetek, což posilovalo rovnostářské a demokratické tendence. Podobná situace panovala na území dnešního Švýcarska, ve kterém si všichni svobodní rolníci byli rovni a užívali stejného práva na pastviny pro svůj dobytek [Dahl 2001: 22]. Není jistě náhoda, že obě země (Norsko i Švýcarsko) v současnosti v široké míře využívají lidová referenda, ve kterých nová média pomáhají udržovat důraz na rovnostářství a přístup jedince k hlasování bez prostředníků, o tom ale až později.

Shromáždění svobodných jedinců však stále nemůžeme považovat za parlament. Za nejstarší parlament světa je považován islandský Althing, scházející se už od 10. stol. n. l. Pro demokracii druhé transformace (zastupitelský systém) je důležitější především geneze parlamentu a vztah zástupců ke králi ve středověké Anglii. Specifický vývoj britských ostrovů vedl v 18. století k ustanovení konstitučního systému, ve kterém se parlament a král navzájem omezovali ve svých pravomocech na celonárodní úrovni.

Právě vznik velkých národních států podporoval postupné začleňování širší populace do tehdejších systémů, což částečně kompenzovalo nepřímý ráz zastupitelské demokracie. Pro výběr zástupců do parlamentního tělesa převážily volby, které v antice i ve středověku byly považovány za oligarchicko-aristokratický princip, což je v přímém rozporu se zvyklostmi demokracií první transformace. Aristoteles, stejně jako Platon a později např. J. J. Rousseau, považovali los za nejvhodnější způsob výběru zástupců, jelikož volby nejsou dostatečně egalitářské (rovnostářské) [Rousseau 1989; Novák 2011: 673].

Jak už bylo řečeno, podle B. Manina právě použití losu charakterizuje rozdíl mezi demokraciemi první transformace a demokraciemi zastupitelskými, tzn. není podstatné, že malý počet jedinců vládne namísto celého lidu, ale spíše způsob vybírání kandidátů na základě svobodných voleb [Manin 1996: 60-61; srov. Novák 2011: 674].

Rozdílů mezi systémy první a druhé transformace bylo krom způsobu volby zástupců více. Nejmarkantnější změnou ve struktuře demokracie druhé transformace je systém reprezentace lidu. Aristotelův požadavek spojení oligarchických principů s demokratickými vedl k prosazení zástupců občanů, principu mála a mnohých, tedy těch, kteří reprezentují roztržštěné zájmy mas, což bývá označováno jako aristokratický republikanismus. K tomuto posunu došlo v průběhu osvícenství, zejména v dílech J. J. Rousseaua a J. A. Condorceta. Existence zástupců vytvářela tlak na co nejširší inkluzi občanů, jelikož v zastupitelské demokracii neexistují bariéry ve smyslu počtu voličů.

Proces rozšiřování volebního práva nebyl v žádném případě lineární. Jako příklad může posloužit vývoj ve Velké Británii, kde první reforma volebního práva proběhla již v roce 1832, ale trvalo více než sto let, až do roku 1948, než se volební právo stalo přímým, tajným, všeobecným a rovným [Skovajsa 2006]. Omezení na základě majetkového cenzu či na základě pohlaví bylo tedy konstruktem sociálním či zvykovým a nikoliv systémovým jako u demokracií první transformace, jelikož čím je vyšší procentuální podíl voličů ve volbách, tím je systém teoreticky stabilnější a mandát zástupce silnější.

Rovněž konstrukce obecného dobra doznala výrazných změn. J. A. Schumpeter vyvrací domněnku existence jednoho všeobecného dobra, na kterém by se všichni jedinci dokázali shodnout na základě racionálních argumentů. Taktéž poukazuje na nelogičnost této utilitaristické představy, jelikož se potřeby individuů mění v čase, což konstrukce obecného dobra nereflektuje. Nová teorie by měla reflektovat individualismus jednotlivých voličů, kteří se nerozhodují přísně racionálně, ale podle osobního vědomí a svědomí, tzn. impulzivně [Schumpeter 2003: 251-252, 269-273; srovnej s Novák 2011: 679].

2.2.1 Tradiční způsoby hlasování

Všechny výše zmíněné změny v konstrukci demokratického systému zapříčinily rozvoj voleb jakožto univerzálního principu výběru kandidátů v demokraciích druhé transformace. Při výběru zástupců je nesmírně důležité používat takový hlasovací prostředek, který omezí možnost podvodů a manipulací na minimum.

Tradiční formy hlasování počítají s využitím dostupných prostředků. O bílých a černých kamíncích v Athénách a vinných listech v Syrakusách již řeč byla. Různé kultury používaly rozličné hlasovací prostředky, které měly stvrdit rozhodnutí skupiny. Např. při volbě asistenta zákonodárce (assistant legislator) v roce 1643 v Massachusettes bylo použito bílých a černých fazolí, světlé pro souhlas, černé pro volbu proti. Při nedostatku luštěnin bylo možno použít také kukuřici [Seymour, Frary 1918].

Dnešní podoba voleb, tj. tajné hlasování s využitím volebních listin, má svůj původ v 16. století v Římě. Ostatně anglický výraz pro hlasovací lístek (ballot) vychází z italské zdrobněliny *ballota*, což znamená kulička [Reynolds, Steenbergen 2006: 574]. Anglický výraz tak odkazuje na starověkou athénskou praxi. Paradoxem dějin již zůstane fakt, že průlom ve způsobu tajného hlasování zapříčinila katolická církev. Roku 1562 konkláve prosadila tajnou a dvoukolovou volbu papeže. Každý kardinál napsal na kousek papíru jméno kandidáta a lístek přehnul. Právě kouř vycházející ze spálených hlasovacích lístků indikuje volbu nového papeže již téměř 500 let. O necelých 100 let později je zdokumentováno první použití tajného hlasování pomocí listin v USA a potažmo v celém „Novém světě“, a to při volbách nového pastora v obci Salem 20. července 1629⁴¹ [Reynolds, Steenbergen 2006:

⁴¹ Zajímavostí je, že M. Roach, autorka knihy *The Salem Witch Trials: A Day-To-Day Chronicle of a Community Under Siege* o čarodějnických procesech v Salemu z konce 17. století, naráží na skutečnost, že za rozpoutáním

573]. Tajná volba totiž chrání hlasujícího před případným tlakem okolí v důsledku jeho volby a volič může vyjádřit své preference naprosto svobodně a bez obav z konsekvencí. Prvenství římské konkláve je trochu zkazeno skutečností, že i Athéňané v jistých případech házeli obarvené černé či bílé kousky kovu do uzavřené dřevěné bedny či hliněného džbánu [EB 1911; srov. Jones 2001].

Pomineme-li tyto průkopnické vlašťovky, s tajnou volbou za použití papírového hlasu se setkáváme až od poloviny 19. století, jelikož exkluzivní charakter tehdejších demokracií na základě společenského statusu, pohlaví, majetku či zaplaceného objemu daní umožňoval využití klasických (aklamačních) technik⁴² [Estlund 1989: 1317-1340]. Pokud bylo využíváno volebních lístků, jejich výrobu a distribuci měli na starost sami kandidáti, takže se provedení jednotlivých volebních lístků lišilo jak graficky, tak rozměrem či použitým typem papíru⁴³ [Reynolds, Steenbergen 2006: 573-576].

Rok 1856 přinesl technologickou unifikaci hlasovacích lístků. V britské kolonii Jižní Austrálie⁴⁴ by poprvé představen jednotný tištěný hlasovací lístek, který byl společný pro všechny kandidáty. Výrobu a distribuci měl na starosti místní správní úřad a poprvé v historii volič disponoval lístkem, na kterém byli kandidáti vypsáni dle abecedy⁴⁵ [Katz 1997]. Rozdílem oproti dnešní praxi byla skutečnost, že ve volební místnosti byl totožný počet urn s počtem kandidátů a vyhrával ten, který obdržel nejvíce hlasů do „své“ urny. Podobný princip byl používán např. v Indii, Pákistánu a v anglofonní Africe (Britská Guinea, Keňa, Uganda, Zanzibar), ale s větší komplexností voleb (velký počet kandidátů, odlišné druhy hlasování, preferenční hlasy apod.) tento systém zcela zanikl.⁴⁶

„Australský způsob hlasování“ (Australian Paper Ballot) [Reterová 2007: 3] se stal synonymem pro lepší zabezpečení tajného výkonu voleb a s tím související potlačení korupce či podvodného chování. Zároveň mělo dojít k zrychlení procesu sčítání a také zlevnění celého procesu voleb, jelikož volební komisař nemusel pracovat s množstvím rozdílných hlasovacích lístků či přerovnávat železné tyče (viz pozn. pod čarou č. 46). Z pohledu voliče tato hlasovací technika napomohla orientaci v kandidátech, jelikož jednotná podoba volebních lístků s pevně daným pořadím uchazečů snížila pravděpodobnost omylu na minimum a tajný charakter voleb omezil prostor pro nátlak či jiné volební podvody. Díky výše uvedeným přednostem se tato technika v roce 1878 stala součástí britského zákona o volbách a roku 1888 přijaly australský způsob hlasování americké státy New York a Massachusetts. Adopce předtištěných hlasovacích lístků bývá nazývána tzv. první revolucí v hlasovacích technologiích [Jones 2003: 4], jelikož dnes je jednotný předtištěný lístek celosvětově nejrozšířenější volební technikou⁴⁷ [Reynolds, Steenbergen 2006: 591-595].

Ačkoliv se jednotný předtištěný lístek stal na jedno století takřka synonymem voleb, i tato hlasovací technika vykazuje několik procesních nedostatků. Hlavní slabé místo voleb

honu na čarodějnice stála politika místní farnosti, do jejíhož vedení se právě pomocí tajné volby dostali fanatiční kalvinisté.

⁴² Obraz George Caleb Binghamova znázorňující tehdejší volební praxi v Saline County, Missouri v roce 1846 viz příloha č. 5.

⁴³ Ukázka hlasovacího lístku z roku 1839 z teritoria Iowa viz příloha č. 6.

⁴⁴ Dnes stát Victoria, součást Australského svazu.

⁴⁵ Ukázka předtištěného hlasovacího lístku „australského způsobu hlasování“ z roku 1893 z Iowa city (kandidáti v neabecedním pořadí) viz příloha č. 7.

⁴⁶ Opravdu originální způsob byl používán v Maďarsku v letech 1848-1874, kdy ve volební místnosti měl každý kandidát velmi rozměrnou „urnu“ označenou svým jménem a barvou. U vchodu dostal každý z voličů železnou tyč (120 až 180 cm dlouhou, aby se zamezilo volebním podvodům s nevolebními tyčemi), kterou umístil do krabice (urny) svého kandidáta [Reynolds, Steenbergen 2006: 573-576].

⁴⁷ Celosvětový přehled zemí používající předtištěný papírový lístek viz příloha č. 2-4.

s listinnými kandidátkami je lidský faktor, zejména osoby sčítající odevzdané hlasy. Jelikož úlohu při sčítání hraje stále člověk, existuje tu možnost chybného postupu a následné ovlivnění volebních výsledků. Autoři S. Ansolabehere a A. Reeves rozlišují mezi neúmyslnou chybou a úmyslným volebním podvodem. Jejich studie se zaměřila na výsledky voleb v americkém New Hampshire v průběhu let 1946-2002. Modelací výsledků a zpětnou kontrolou všech hlasů⁴⁸ se ukázalo, že ruční sčítání vedlo v průměru ke 2 % neúmyslných chyb, kdy členové komise přiřkli odevzdaný hlas nesprávnému kandidátovi, označili jej jako neplatný, nebo jej vůbec nezapočítali [Ansolabehere, Reeves 2004]. Faktory ovlivňující výkon volebních komisařů jsou únava a přepracování, nejasné instrukce od pověřených organizací (zejména ohledně neplatných hlasů) či složité postupy doprovázející sčítání (např. existence preferenčních hlasů).

Za příklad kombinace úmyslných a neúmyslných pochybení mohou sloužit prezidentské a parlamentní volby v na Floridě v roce 2000. V prezidentských volbách byl demokratický kandidát A. Gore poražen republikánem G. Bushem o pouhých 1784 hlasů (tj. 0,01 %) z celkového počtu 5,9 milionu. Kvůli alarmujícímu počtu neplatných hlasů (cca 94 000) byla nařízena kontrola všech hlasů odevzdaných všemi dostupnými hlasovacími prostředky, kterými stát Florida tehdy disponoval (předtištěný papírový hlas, sčítací stroje, děrné štítky a optické skenery) [E21C 2002: 52-53]. Zdlouhavé přepočítávání ukončil americký nejvyšší soud rozhodnutím, jež přiřklo volební vítězství na Floridě republikánu G. Bushovi. Vyšetřovací komise poté konstatovala, že volební komisaři uplatňovali rozdílná kritéria a platnost lístků posuzovali dle národnostní a etnické příslušnosti hlasujícího. K selhání úředníků mělo docházet již při registraci, kdy zejména voličům afroamerického původu mělo být bráněno ve svobodném přístupu k volbám. Taktéž vyhodnocování platných a neplatných hlasů neprobíhalo podle stejných kritérií. Některé hlasy mohly být označeny jako neplatné, i když splňovaly všechny legální požadavky a naopak. Podle vyšetřovatelů tato diskrepance byla způsobena velmi vágními a tudíž rozdílně interpretovatelnými manuály vydané centrální autoritou [Jones 2003: 4; Reterová 2007: 3-4].

2.2.2 Moderní způsoby hlasování

V současnosti využívají systém kandidátních listin zejména evropské státy, které se jen velmi pomalu vzdávají tohoto klasického modelu voleb i přes výše zmíněné nevýhody [viz Reynolds, Steenbergen 2006: 591-595]. Druhou skupinu států, které experimentují s moderními metodami hlasování (viz příloha č. 30), charakterizuje snaha o eliminaci lidského faktoru z procesu sčítání a nahrazení člověka spolehlivějším technologickým řešením. R. Dahl o vztahu technologie a demokracie řekl: „*Vyvíjené technologie se musí nějak používat, ať už pro dobré či špatné účely. Může být používána k poškozování demokratických hodnot a demokratického procesu, nebo k jejich podpoře. Bez vědomého a záměrného úsilí používat nové technologie jménem demokracie může být technika lehce použita způsobem pro demokracii velice škodlivým.*“ [Dahl 1995: 307]

Patrně nejpokročilejším státem světa co do využívání moderních hlasovacích metod jsou Spojené státy americké. Současné studie uvádějí, že pomocí „obyčejného“ tištěného lístku v současnosti volí zhruba 4 % Američanů (především z menších měst a venkovských oblastí). Zatímco ještě v roce 1980 používalo tištěný hlasovací lístek⁴⁹ 10,5 % voličů, v roce

⁴⁸ V New Hampshire jsou totiž uchovávány detailní záznamy o všech hlasování od roku 1946, což je v rámci USA výjimkou.

⁴⁹ Volební lístek s následným ručním sčítáním (tj. pouze vhozený do urny). V USA také lze klasický hlasovací lístek naskenovat (optické skenování hlasu), čímž volič zasílá informace o své volbě do ústředí volební komise via internet. Taktéž volič využívající poštovní volbu musí použít předtištěný hlasovací lístek [Reterová 2007: 4].

1996 dělal podíl již pouze 2 % a nejmenší oblibě se papírový hlas těšil v roce 2004, kdy byl použit v necelém 1 % případech (viz tabulka níže) [EAVS 2013].

Tabulka č. 2: Procentuální podíl odevzdaných hlasů pomocí tištěného papírového lístku s následným ručním sčítání v prezidentských volbách USA v letech 1980-2012⁵⁰

1980	1984	1988	1992	1996	2000	2004	2008	2012
10,5%	8%	6%	4%	2%	1,5%	1%	1%	4%

Dalšími státy s bohatou zkušeností mechanizace a elektronizace voleb jsou Austrálie, Brazílie, Indie, Nizozemí aj. Vstup technologií do samotného volebního procesu můžeme sledovat již od konce 19. století, kdy byl v USA patentován první mechanický sčítací stroj.

2.2.2.1 Mechanický sčítací stroj

K prvnímu využití mechanického sčítacího stroje (Mechanical Lever Voting Machine) došlo v roce 1892 ve městě Lockport ve státě New York. Z technologického hlediska jde o automatickou verzi australského volebního lístku, která se v USA díky přehlednosti stala v polovině 20. století synonymem pro hlasování jako takové. Jde o první zařízení v historii, které zautomatizovalo proces sčítání hlasů. Výrobou zařízení se zabývaly dvě americké firmy: Shoup a AVMC (Automatic Voting Machine Corporation). K největšímu rozšíření této techniky došlo primárně v zemi jejího vzniku mezi lety 1930-1960. Např. po volbách roku 1944 AVMC odhadovala, že pomocí jejich stroje odvolilo zhruba 12 milionů amerických voličů. Ve státech, které provázely neblahé zkušenosti s volebními podvody v první polovině 20. století, byly sčítací stroje instalovány ve všech volebních místnostech⁵¹ [Jones 2001]. Zkušenosti s volebním strojem má i Nizozemí. Na základě novely volebního zákona z roku 1965 bylo nizozemským voličům umožněno volit i mechanickým volebním strojem, avšak z důvodu časté poruchovosti nebyl oblíbenou alternativou [Barrad Esteve, Goldsmith, Turner 2012: 182; srov. Sokol 2014: 138]. Na rozdíl od Nizozemí některé americké státy tento přístroj používaly ještě v nedávné době, např. ve volbách v roce 2004 byl podíl sčítacích strojů na odevzdaných hlasech 14 %, avšak v roce 2010 bylo v USA od této hlasovací techniky upuštěno [ProCon 2013]. Důvodem bylo přijetí *Help America Vote Act* Kongresem USA v roce 2002, který reagoval na blamáž prezidentských voleb na Floridě z roku 2000. Dokument má pomoci sjednotit všechny hlasovací techniky používané na území USA a prioritizuje elektronické odevzdávání hlasu, což vyřazuje mechanický sčítací stroj a děrný štítek (viz podkapitola níže) ze státem podporovaných forem hlasování [HAVA 2002].

Tabulka č. 3: Procentuální podíl odevzdaných hlasů pomocí mechanických sčítacích strojů v prezidentských volbách USA v letech 1980-2012⁵²

1980	1984	1988	1992	1996	2000	2004	2008 ⁵³	2012
43%	39%	32%	28,5%	22%	17%	14%	--	0%

Hlasování probíhá tím způsobem, že občan po příchodu za plentu pouze stiskne příslušnou páku u sčítacího stroje podle své preference a po provedení volby se

⁵⁰ Zdroj dat [EAC; ProCon 2013].

⁵¹ Například Louisiana v 50. letech.

⁵² Zdroj dat [EAC; ProCon 2013].

⁵³ Data za rok 2008 nejsou k dispozici.

přístroj zablokuje do doby, než není obsluhou uvolněn pro dalšího voliče.⁵⁴ Tím se zabraňuje opakování volby jednou osobou [Reterová 2008: 31]. Zpráva kentucké Legislative Research Commission z roku 1975 zmiňuje další výhody: a) přístroj nepotřebuje externí zdroj energie; b) pro správné použití není potřeba dlouhé zaučování voliče; c) volič může opravit svoji chybu bez toho, aby znehodnotil hlas; d) systém redukuje potřebný počet volebních komisařů; e) životnost přístroje je minimálně 30 let; f) volební podvody ze strany voličů a volebních komisařů jsou téměř nemožné, to samé platí o chybách sčítání hlasů; g) není potřeba vyrábět a distribuovat hlasovací lístky, což významně snižuje náklady [Moloney 1975: 12].

Tento druh odevzdání hlasu však má i technické nevýhody. Vzhledem ke složité mechanice přístroje a jeho rychlému opotřebení v případě častého použití je velmi náročný na údržbu. Při nedostatečné a neodborné údržbě se životnost přístroje prudce snižuje. V některých případech právě technická nezpůsobilost byla důvodem k opakování voleb v postiženém okrsku. Např. v New Yorku byla funkčnost sčítacích strojů natolik omezená, že v určitých případech nešlo zvolit určitého kandidáta, jelikož klávesa s jeho jménem nešla prostě stlačit [Cranor 2003: 20]. Velká nevýhoda je absence zpětné kontroly zapříčiněná neexistencí volebního lístku, tudíž zde není žádný záznam pro opětovné přepočítání hlasů. Další nevýhodou je velikost a váha zařízení a s tím spojené vysoké náklady na přepravu a skladování [Moloney 1975: 12-13; Reterová 2008: 31-32].

2.2.2.2 Děrný štítek

Systém děrných štítků (Punch Card Voting) měl nabídnout zdokonalenou a vylepšenou techniku mechanického hlasování. Stejně jako v případě sčítacích volebních strojů i tato technologie se etablovala především v rámci USA. První hromadné nasazení technologie děrných štítků můžeme datovat do roku 1890, kdy jeho pomocí proběhlo celonárodní sčítání amerického lidu. Na začátku 60. let 20. století J. Harris a W. Rouverol upravili již existující systém (Port-A-Punch) do podoby hlasovacího zařízení, které neslo a dodnes nese označení Votomatic. V roce 1964 po bezproblémovém pilotním testu v okresech Fulton a DeKalb ve státě Georgia byla společnost Votomatic, Inc. zakoupena firmou IBM, která přebrala výrobu a distribuci přístrojů svojí filiálkou Computer Election Services Inc.⁵⁵ Po roce 1969 firma IBM prodala několik licencí pro výrobu systému děrných štítků, proto kromě Votomaticu se americký volič mohl setkat také systémem Data-Punch od společnosti Election Data Corporation [Jones 2001], který je z hlediska voliče téměř totožný, liší se pouze v dílenském zpracování a použitých materiálech.⁵⁶

Obľiba systémů s děrnými štítky dosáhla vrcholu ve volbách roku 1988, kdy touto hlasovací metodou odvolilo 41 % všech zúčastněných voličů. Ještě v roce 2004 hlasovalo tímto způsobem 13 % voličů, avšak přijetím *Help America Vote Act* se podíl metody snížil na zanedbatelných 0,02 % hlasů v posledních prezidentských volbách roku 2012.

⁵⁴ Patentový náčrt sčítacího stroje z roku 1936 viz příloha č. 8.

⁵⁵ Některé zdroje [např. Moloney 1975: 13] uvádějí, že k prvnímu nasazení Votomaticu došlo v komunálních volbách v Ohio již v roce 1960.

⁵⁶ Ukázka přístroje Votomatic viz příloha č. 9.

Tabulka č. 4: Procentuální podíl odevzdaných hlasů pomocí děrných štítků v prezidentských volbách USA v letech 1980-2012⁵⁷

1980	1984	1988	1992	1996	2000	2004	2008 ⁵⁸	2012
31%	35%	41%	38,5%	37%	31%	13%	--	0,02% ⁵⁹

Jednou z výhod děrných štítků byl jejich vhodný formát, který byl standardně používaný v tehdejších přístrojích a nemusela se proto vyrábět drahá technologická zařízení. Hlasovací lístek je zde nahrazen speciální papírovou kartou.⁶⁰ Jména kandidátů jsou uvedena na šabloně, od kterých vede šipka k vyznačeným mezerám. Volič pak jednoduše umístí lístek do děrovacího zařízení, tak aby protlačená mezera odpovídala jeho volbě. Srovnávací zpráva kentucké Legislative Research Commission zmiňuje další výhody: a) vysoká technická spolehlivost a odolnost v porovnání s mechanickým sčítacím strojem; b) systém podporuje vícečetné hlasování [Moloney 1975: 19].

Na druhou stranu systém děrných štítků vyžadoval poměrně dlouhé zaškolení voličů ze strany volebních komisařů. Důležitou roli hraje také zručnost a jemná motorika jednotlivých voličů. Velký počet kandidátů a malý formát děrného štítku často způsoboval chybnou volbu hlasujících. Rozestupy mezi mezerami totiž nejsou dostatečně velké a volič tak těžko rozeznává, zda je karta vložena do děrovacího zařízení správně [Reterová 2008: 33]. Navíc se tento systém potýkal s technickými obtížemi, které spočívaly ve vadném vyznačení děrného štítku voličem. Pokud byla mezera protlačena jen napůl nebo nepřesně, nemohl být hlas uznán.⁶¹ Další nevýhodou je fakt, že odevzdané hlasy musí být transportovány do sčítacího střediska, což vyžaduje další náklady na přepravu a ostrahu. Dále počítače schopné pracovat s volebními kartami jsou velmi nákladné na údržbu a obsluhu. Zpráva z roku 1975 uvádí průměrnou cenu 500 \$⁶² za hodinu sčítání jednoho počítače, do které je zahrnuta spotřebovaná energie a plat obsluhujících pracovníků [Moloney 1975: 18-19]. Tato položka však neobsahuje přípravnou fázi, ve které probíhalo testování a kalibrace programů vyhodnocující výsledky, které vždy trvalo několik dní, což výslednou cenu volebního klání značně navyšuje. Sčítání hlasů bylo dle zprávy pro komisaře velmi vysilující, jelikož platné, ale přeložené či jinak mechanicky poškozené karty musely být duplikovány ručně, což také zabralo několik dní [Moloney 1975: 19-20].

Podobně jako u mechanického sčítacího stroje zásadním milníkem v použití a důvěře v technologii děrných štítků byly sporné prezidentské volby v roce 2000. Na Floridě byl systém děrných štítků použit ve 24 volebních obvodech, přičemž celkové množství nezapočítaných hlasů z důvodu neplatnosti činilo 3,93 % oproti 2,93 % národního průměru. Vyšetřování odhalilo, že ve třech floridských okresech Duval county (systém Votomatic), Glades county (sys. DataVote⁶³) a Jefferson county (sys. DataVote) počet neplatných hlasů

⁵⁷ Zdroj dat [EAC; ProCon 2013].

⁵⁸ Data za rok 2008 nejsou k dispozici.

⁵⁹ Pouze ve čtyřech okresech v Idahu bylo možno použít systém Votomatic ve volbách v roce 2012.

⁶⁰ Ukázka volebního lístku ze systému Votomatic viz. příloha č. 10.

⁶¹ Ukázka správně a chybně protlačené karty viz příloha č. 11.

⁶² Při započítání inflace se částka 500 \$ v roce 1975 rovná cca 2250 \$ v roce 2015.

⁶³ „DataVote system“ je modernizovaná verze systému děrných štítků (foto přístroje viz příloha č. 12). Při jejím použití volič nejprve zavede volební kartu (ballot card) do hlasovacího zařízení. Volič pohybem jezdece vybere svého kandidáta (kteří jsou seřazeni pod sebou) a stisknutím jezdece vyrazí díru na požadovaném místě (tj. odhlasuje). Poté vytáhne volební kartu z hlasovacího zařízení a vloží ji do speciální čtečky, která zaznamená hlas voliče. Po uzavření volebních místností se data ze čtečky stáhnou a odešlou (buď fyzicky na disketě či via internet) do centrální sčítací komise. Tento systém se v USA vyskytoval velmi sporadicky (např. právě na

dokonce atakoval 10% hranici.⁶⁴ Systém děrných štítků tak nenapravit svoji pošramocenou pověst roku 1988, kdy ve městě St. Luis v oblastech obývaných Afroameričany bylo nesprávně označeno 3 krát více hlasovacích karet než v bělošských čtvrtích, což federální soud označil za porušení práva na rovný přístup obyvatelstva k hlasovacímu právu [E21C 2002: 52; srov. Reterová 2008: 34]. Tento systém byl využíván pouze na území USA a dnes je jeho využití pro volební účely v důsledku *Help America Vote Act* téměř minulostí.

2.2.3 Způsoby hlasování založené na nových médiích

Pokud výše uvedené hlasovací techniky využívaly ke zrychlení a zpřesnění sčítání hlasů systematizaci a mechanizaci, níže uvedené techniky využívají elektronizace a formátu nových médií. Abychom mohli mluvit o nových médiích, musí zmiňovaný subjekt splňovat základní charakteristiky: NM musí být digitalizované, digitalizace má za následek další vlastnosti jako: manipulativnost obsahu, zasíťování v internetu (možnost jakékoliv formy sdílení) a informační plus myšlenkovou kompresi [Flew 2008]. Jak bylo řečeno v předchozí kapitole, zejména náročnost zpracování výsledků vedla k inovaci a vývoji zařízení, která informace o volebních výsledcích sama zasílají do ústředí volební komise. Hlasovací systémy využívající pro přenos výsledků hlasování internetovou síť můžeme podle autorů Oostveen a Besserlaar rozdělit do tří základních kategorií dle prostředí, ve kterém volič odevzdává svůj hlas [Oostveen, Besserlaar 2004: 63]:

1) kontrolované prostředí (poll site voting): volič musí aktivně prokázat svoji totožnost volební komisi či komisaři. Jeho volba probíhá podle přesně stanovené hlasovací procedury za plné kontroly státních orgánů. Do této kategorie patří systém optického snímání volebního hlasu (Optical Mark-Sense Scanners⁶⁵) a systémy elektronického hlasování ve volebních místnostech [Reterová 2008: 38] (Direct Recording Electronic Voting Machines; DRE);

2) semikontrolované prostředí (kiosk voting): v tomto typu hlasovacího systému volič využívá k hlasování speciálních kiosků, které jsou většinou instalovány na frekventovaných veřejných místech, jako jsou komunitní a nákupní centra, knihovny, poštovní úřady nebo univerzity. Volič tak hlasuje v nekontrolovaném prostředí (tj. mimo volební místnost), avšak prostřednictvím zařízení, které je provozováno státní či jinou pověřenou organizací. Tento typ hlasování se používá pro méně důležitá volební klání, jako jsou např. univerzitní volby, místní nezávazná referenda či různé hlasování ve veřejných či soukromých organizacích. Tato volební technika již překračuje rámec této disertační práce (volby prvního a druhého řádu plus referenda), proto se semikontrolovaným prostředím nebudu dále zabývat [více viz Buchstein 2004; Oostveen, Besserlaar 2004].

3) nekontrolované prostředí (remote voting): v rámci tohoto typu hlasování volič hlasuje mimo volební místnost a to na zařízení, které není pod kontrolou státních institucí. Použité zařízení (PC, mobilní telefon či digitální televize) musí být připojeno k internetu, kde skrze vzdálený přístup k hlasovací aplikaci volič zvolí preferovanou stranu, kandidáta či otázku referenda. Do této kategorie patří internetové hlasování (remote internet voting, RIV), hlasování za pomoci mobilního telefonu a hlasování prostřednictvím digitální televize (viz níže).

Floridě), nevýhodou byly vysoké pořizovací náklady [Jones 2001]. DataVote nakonec ustopil optickému skenování volební listiny a systémům DRE (viz níže).

⁶⁴ Konkrétně Duval county 9,23 %, Glades county 9,59 % a Jefferson county 9,19 % neplatných hlasů [E21C 2002: 52].

⁶⁵ V závislosti na použitém typu technologie se můžeme setkat s různým označením: např. Optical Mark Reading (OMR) nebo-li Marksense, Optical Character Recognition (OCR) či Intelligent Character Recognition (ICR) [E21C 2002: 45], všechny technologie však z hlediska voliče fungují naprosto totožně.

2.2.3.1 Systém optického snímání volebního hlasu

Oproti výše uvedeným typům hlasování se metoda optického snímání volebního hlasu stala prvním systémem, který umožňoval kombinaci klasických papírových hlasů a automatizovaného sčítání. První přístroje schopné rozpoznat grafitovou tužku⁶⁶ na papírovém archu vyvinula firma IBM již v roce 1937, přičemž skenování listin primárně sloužilo k vyhodnocování celonárodních středoškolských testů (SAT) v USA. V 50. letech byl elektromagnet v přístroji nahrazen infračervenou diodou, která podstatně zvýšila rychlost vyhodnocování jednotlivých archů. K prvnímu pilotnímu testu v rámci voleb došlo roku 1962 v Kern City v Kalifornii. Systém se v následující dekádě rozšířil krom kalifornské Orange County také do Oregonu, Ohio a Severní Karolíny [Jones 2001, 2010]. V 70. letech byla vyvinuta tzv. druhá generace optických skenerů (např. AIS model 315), které již nevyžadovaly pouze použití tužky, a přístroje také dokázaly rozpoznat i nepříliš vzorně upravené hlasovací listiny [Reterová 2008: 37]. První použití v rámci voleb je zaznamenáno roku 1976 v Douglas City ve státě Nebraska [Jones 2001].

Podíl hlasů odevzdaných za pomoci systému optického snímání v rámci USA vytrvale stoupá. Zatímco v roce 1980 byl podíl pouhých 2 % ze všech odevzdaných hlasů, po přijetí *Help America Vote Act* podíl skokově vzrůstá z 29,5 % v roce 2000 na 56 % v posledních prezidentských volbách v roce 2012 (viz tabulka). Tato volební technika je v současnosti mezi americkými občany vůbec tou nejoblíbenější.

Tabulka č. 5: Procentuální podíl odevzdaných hlasů pomocí optického snímání volebního hlasu v prezidentských volbách USA v letech 1980-2012⁶⁷

1980	1984	1988	1992	1996	2000	2004	2008 ⁶⁸	2012
2%	4%	7,5%	15%	24%	29,5%	35%	--	56%

Úspěch optického skenování povzbudil i další státy, aby inkorporovaly tuto technologii do volebního procesu. První evropskou zemí se zkušeností s optickým snímáním hlasů je patrně Norsko, které pilotní projekt spustilo již na začátku 90. let. Mezi evropské průkopníky patří také Rusko, které vyvíjí svůj vlastní systém SAS již od roku 1994.⁶⁹ Na „starém kontinentu“ podobné systémy používají ještě v Bosně a Hercegovině⁷⁰, Německu⁷¹ a ve Velké Británii.⁷² V mimoevropském měřítku se se skenerem může volič setkat krom USA také na Filipínách⁷³, v Hongkongu⁷⁴, Kanadě⁷⁵ či ve Venezuele⁷⁶ [E21C 2002: 45; Reterová 2008: 36].

⁶⁶ Přístroj využíval elektromagnetického pole k identifikaci oblasti, kde byl papír popsán tužkou obsahující grafit.

⁶⁷ Zdroj dat [EAC; ProCon 2013].

⁶⁸ Data za rok 2008 nejsou k dispozici.

⁶⁹ Před inovací hlasovacích technik trval přepočít hlasů v ruských celostátních volbách 12 a více dní, proto od roku 1994 Rusko vyvíjí svůj vlastní automatický systém skenování hlasů (State Automated System, SAS), o rok později je systém již použit v pilotním testu. Po roce 2009 z iniciativy tehdejšího prezidenta D. Medvěděva byla provedena reforma systému, jež měla za úkol prověřit bezpečnost systému a zvýšit transparentnost sčítání hlasů. Ruská centrální volební komise uvádí, že od roku 1995 proběhlo až 20 000 hlasování na všech úrovních, ve kterých figurovalo skenování volební listiny, a to vše bez zaznamenaných vážnějších technických problémů (toto vyjádření není možné nezávisle ověřit). Od roku 2005 Rusko také vyvíjí vlastní systém elektronického hlasování ve volebních místnostech v rámci tzv. elektronického volebního komplexu [Churov 2011].

⁷⁰ Prvně v roce 1998.

⁷¹ Např. zemské volby v roce 2008 v Hamburku [více Sietmann 2007].

⁷² Prvně v komunálních volbách v Londýně v roce 2000.

⁷³ Podrobnosti viz níže.

Konkrétně postup při hlasování probíhá tak, že volič na kandidátní listině tužkou nebo perem předepsaným způsobem začerní kolonky určené pro vybrané kandidáty⁷⁷ (dark mark logic) a vyplněný lístek vloží do skeneru⁷⁸, který následně volbu přečte a hlas zapíše buď do počítačové databáze, nebo po skončení hlasování vytiskne přehled výsledků [Reterová 2008: 36].

Tato metoda poskytuje značnou výhodu v možnosti jednoduché zpětné kontroly. Pokud systém z nějakého důvodu selže, stále existují odevzdané fyzické hlasy, které se mohou jednoduše znovu přepočítat ručně. Systém navíc voliči umožňuje po odvolení ověřit, zda byl jeho hlas zpracován správně, neboť skenovací zařízení je dostupné v převážné většině přímo ve volební místnosti (tzv. Precinct Count System). Pokud skener označí hlas jako neplatný, je v některých případech možné hlasování opakovat. V praxi je uvedený postup velmi úspěšný a v obvodech, které poskytují právo kontroly (např. volby v Londýně), je množství neplatných hlasů minimální [Ansolabehere, Stewart 2005; Reterová 2008: 37]. Některé státy (např. Rusko v 90. letech) z důvodu nedostatku skenerů sváží odevzdané kandidátní listiny do sčítacích středisek (tzv. Central Count System), kde posléze hlasy skenují pověřeni pracovníci, v takovém případě výhoda opravy odpadá. Za hlavní výhodu této technologie je považována rychlost a přesnost sčítání hlasů. Např. v rámci místních voleb v Londýně v roce 2000 dokázal systém sečíst až dva hlasy za vteřinu [Cranor 2003: 22-23; Reterová 2008: 37]. To, že systém může být ještě efektivnější, dokládá proklamace výrobce⁷⁹, jenž garantuje sečtení až 350 papírových hlasů za minutu [E21C 2002: 46]. Další výhodou je možnost použití asistenčních pomůcek pro znevýhodněné či hendikepované občany. Např. již ve zmíněných v prezidentských volbách roku 2012 celkem 1704 volebních okrsků umožňovalo použít speciální označovací zařízení těm voličům, kteří nejsou schopni vyplnit hlasovací lístek vlastními silami z důvodu postižení či jazykové bariéry [ProCon 2013].⁸⁰

Ačkoliv je systém velmi spolehlivý, např. na stejném principu jsou založeny loterijní terminály, i tato hlasovací metoda má několik nezanedbatelných úskalí. Nevýhodou optického snímání hlasu je možné rozdílné nastavení jednotlivých přístrojů co do citlivosti skenovacího zařízení, což může mít zásadní vliv na počet neplatných hlasů. Jelikož existuje několik předepsaných technik, s jejich pomocí musí volič vyznačit na volební listině preferovaného kandidáta,⁸¹ rozdílné nastavení citlivosti či celkový technický stav přístroje může způsobit, že zatímco v jedné hlasovací místnosti by nepříliš přepisově vyznačený hlasovací lístek byl ještě přijat jako platný, stejný lístek by na jiném přístroji mohl být vyřazen jako neplatný [vice Jones 2010].

⁷⁴ Prvně v roce 2000.

⁷⁵ Komunální volby ve městě Markham, provincie Ontario. Poprvé v roce 2003, poté ještě 2006 a 2010 [Cieslar 2014: 98].

⁷⁶ Prvně v roce 1999.

⁷⁷ Ukázka vyplňované volební listiny viz příloha č. 13.

⁷⁸ Ukázka práce se skenerem viz příloha č. 14.

⁷⁹ Model 550 Networkable Central (nebo Regional) Super High Speed Ballot Counter and Vote Tabulator od firmy Election Systems & Software (ES&E).

⁸⁰ Volič využívá k označení vybraných kandidátů speciální telefonní klávesnici a sluchátka. Např. nevidomý volič si může nechat přehrát text z volební listiny a pomocí klávesnice označí vybrané kandidáty. Systém nakonec vytiskne předvyplněný hlasovací lístek a volič ho již jen vloží do skenovacího zařízení. Nevidomí tak nemusejí volit spolu s asistentem a státní agentury nejsou povinny vytvářet a distribuovat hlasovací lístky v Braillově písmu [ProCon 2013].

⁸¹ Celosvětově můžeme hovořit minimálně o 3 způsobech předepsaného vyznačení kandidáta na volební listině v rámci techniky optického snímání volebního hlasu: 1) vyplnění přetištěného oválu (typ ES&S a Premier/Diebold), 2) doděláním šipky (typ Sequoia), nebo 3) vyplnění boxu či čtverečku (typ Hart Intercivic) [VerifiedVoting 2014].

Nesrovnalosti v „platných-neplatných“ hlasech se projevily v již zmíněných volbách na Floridě v roce 2000, kdy velké množství naskenovaných lístků bylo označeno za neplatné kvůli marginálním nepřesnostem [Jones 2003: 8]. Kromě rozdílných standardů může voliče mást nepřehledné uspořádání kandidátů. V neposlední řadě hrozí riziko selhání přenosové soustavy a ztráta dat [Reterová 2008: 37]. Tento problém provázal volby ve Velké Británii, konkrétně volby do Skotského národního parlamentu 3. května 2007. Podle závěrů britské volební komise systém optického snímání hlasů ve Skotsku chybně nezapočítal více jak 150 000 hlasů [Electoral Commission 2007: 21-23]. Pozitivně nedopadly ani např. zemské volby v Hamburku v roce 2008. Po značných kontroverzích, které se týkaly převážně nedostatečného zabezpečení přenosu volebních výsledků a s tím spojených možných úniků informací, byl projekt v hodnotě 4,5 milionů € zastaven a Hamburk se ke skenování listin již nevrátil [více Sietmann 2007]. Neblahé zkušenosti se systémem optického snímání volebního hlasu mají také Filipíny. Projekt z roku 2010 měl silnou podporu vlády, která do zakoupení optických skenerů, tiskáren, baterií, generátorů a speciálních paměťových karet investovala bezmála 160 milionů \$. Týden před ostrým startem se při kompletních zátěžových testech ukázalo, že 10 000 ze všech 82 000 skenerů má nefunkční paměťové karty, které způsobují nepřesné sčítání hlasů a musejí být bezpodmínečně vyměněny. Vláda z obav před výtržnostmi nasadila 250 000 vojáků, jejich úkolem bylo zabezpečení chodu systému a jeho ochrana před potenciálními útoky ze strany voličů. Díky zásahu armády se prezidentské volby 10. května 2010 konaly podle plánu a podle konečné zprávy vykazovalo poruchu pouze 400 zařízení. Volební protesty, které jsou ostatně koloritem filipínských voleb, si vyžádaly 10 mrtvých, což je na místní poměry nízké číslo [Dacanay 2010].

2.2.3.2 Systém elektronického hlasování ve volebních místnostech

Ačkoliv metoda optického snímání hlasu v některých případech značně zrychlila proces sčítání hlasů a v některých případech pomohla snížit počet hlasů neplatných, vývoj nových hlasovacích zařízení se snaží více omezit prostor, kde by potenciálně mohlo docházet k chybným úkonům ze strany voliče. Systém elektronického hlasování (DRE) je v současnosti nejnovější hlasovací technikou, se kterou se volič může setkat ve volebních místnostech téměř na všech kontinentech.

Historického předchůdce systému DRE můžeme vysledovat už na konci 19. století, kdy v USA F. Wood⁸² patentoval první elektrický volební stroj. Přístroj, který zaznamenával volbu voliče na základě stlačení klávesy, dokázal sám vyhodnotit počet hlasů pro jednotlivé kandidáty. Ačkoliv konstrukce zařízení byla na tehdejší dobu velmi inovativní, v USA se ve volebních místnostech prosadily již zmíněné mechanické sčítací stroje, což elektronická hlasovací zařízení odsunulo na druhou kolej na více jak 70 let. Rozvoj výpočetní techniky v USA na začátku 70. let 20. století znamenal obrodu nápadu elektronického hlasování. Roku 1974 kolegium konstruktérů pod vedením D. Hetzela a J. Kirbyho patentovalo elektronické hlasovací zařízení s názvem Video Voter. O rok později byl systém podroben úspěšnému pilotnímu testu ve městech Streamwood a Woodstock ve státě Illinois. Vzhledem k tomu, že přístroj byl stále spíše prototypem, k rozšíření Video Voteru došlo pouze v několika okresech státu Illinois, po roce 1990 Video Voter ustoupil jiným, více propracovaným produktům [Jones 2001; srov. Jones, Simons 2012: 96]. První generace přístrojů využívala k hlasování stisku klasických kláves⁸³ či telefonního číselníku⁸⁴, druhá generace DRE systémů je

⁸² Průkopníkem DRE přístrojů na evropském kontinentu byl patrně Ital Eugenio Boggiano, který v roce 1910 patentoval systém elektronické urny.

⁸³ Výhodou klávesových zařízení je zejména odolnost vůči klimatickým vlivům a nízká cena, proto je tento typ stále používán např. v Indii, viz příloha č. 15.

vybavena dotykovou obrazovkou, kde volič označí kandidáta prstem či speciálním perem.⁸⁵ Dnes jsou největšími výrobci systémů DRE celosvětově americké firmy Microvote⁸⁶ a Shoup Voting Machine Corporation⁸⁷, kterým sekundují ES&S a evropská firma Indra.

Ačkoliv jsou systémy DRE nejmladší technologickou inovací v rámci amerických volebních místností, adopce voliči je i přes některé vyskytnuvší se problémy (viz níže) velmi rychlá. Podíl hlasů odevzdaných za pomoci systému elektronického hlasování ve volebních místnostech v USA značně stoupá po roce 2000. Zatím co v roce 1980 byl podíl elektronicky odevzdaných hlasů pouhé 1 %, po přijetí *Help America Vote Act* podíl skokově vzrůstá z 12,5 % v roce 2000 na 39 % v posledních prezidentských volbách v roce 2012 (viz tabulka).

Tabulka č. 6: Procentuální podíl odevzdaných hlasů pomocí systému elektronického hlasování ve volebních místnostech v prezidentských volbách USA v letech 1980-2012⁸⁸

1980	1984	1988	1992	1996	2000	2004	2008 ⁸⁹	2012
1%	1,5%	3,5%	4,5%	7%	12,5%	29,5%	--	39%

Rozšíření elektronického hlasování je opravdu široké, jelikož se s nimi volič může setkat téměř na všech kontinentech.⁹⁰ V Evropě se DRE přístroje dnes stále používají na různých úrovních voleb v Belgii⁹¹, Francii⁹², Rumunsku⁹³ a Rusku⁹⁴. Po problémech, ať při

⁸⁴ Např. výrobky od společnosti Hart Intercivic eSlate. Tento typ přístrojů se používá např. ve volbách v Brazílii. Důvodem je vysoká odolnost zařízení vůči vlhkosti a opotřebení, viz příloha č. 16.

⁸⁵ Příklad viz příloha č. 28.

⁸⁶ Slavný přístroj MV-464 patentovaný v roce 1987.

⁸⁷ Jméno firmy odkazuje na výrobce mechanických sčítacích strojů. Vlajková loď firmy Shoup – přístroj Shouptronic drží rekord v 11 000 prodaných kusů v roce 1993 [Jones, Simons 2012: 96-99].

⁸⁸ Zdroj dat [EAC; ProCon 2013].

⁸⁹ Data za rok 2008 nejsou k dispozici.

⁹⁰ Vyjma Antarktidy. Autorovi se nepodařilo dohledat jediný případ, při kterém by byl použit DRE přístroj pro přenos hlasu z jakékoliv polární stanice umístěné v Antarktidě.

⁹¹ DRE se dnes používá pouze v některých oblastech. Belgie disponuje dvěma systémy (Digivote and Jites), první pilotní test proběhl v roce 1991, avšak výrobek firmy Nedap nespĺňoval požadavky belgických autorit na vícečetné hlasování. V roce 1994 byl vytvořen zákon o elektronickém hlasování, v témže roce odvolilo více jak 20 % voličů pomocí speciálních magnetických karet (systém Jites). Dále byl systém použit např. v roce 1999 (regionální volby), 2000 (místní volby), 2003 (parlamentní volby), 2004 (regionální a evropské volby), 2006 (místní volby) a 2007 (parlamentní volby) [Barrad Esteve, Goldsmith, Turner 2012: 81, Tiesias.org 2009]. Zlomovým bodem v použití DRE přístrojů je tzv. incident v obci Schaerbeek ze dne 18. května 2003. Počet hlasů v místních volbách o 4096 převyšoval počet zúčastněných voličů. Následné vyšetřování odhalilo, že chybu způsobila „spontánní“ vada paměti přístroje. Znalec navíc uvedl, že přístroj zakoupený v roce 1994 je už na hranici životnosti a problémy se mohou opakovat [více viz CRIV 51 COM 007 2003]. V roce 2009 valonská vláda opouští pilotní projekt pro 39 obcí, jelikož náklady na udržování systému jsou až třikrát vyšší než při klasickém hlasování.

⁹² Patrně první experiment s internetovými volbami v kontrolovaném prostředí na území kontinentální Francie proběhl během voleb v obci Voisins-le-Bretonneux. O rok později byl stejný systém testován při prezidentských volbách v roce 2002 v obci Vandoeuvre-les-Nancy a v rámci voleb do místního zastupitelstva v Issy-les-Moulineaux. Vládě, potažmo místním úřadům se nepodařilo získat dostatek participujících voličů a všechny pilotní programy se potýkaly s velmi nízkým zájmem. V současnosti v obcích, které volbu pomocí DRE nabízí, nepřekračuje podíl elektronicky odevzdaných hlasů 3 %, nezávisle na typu voleb [Barrad Esteve, Goldsmith, Turner 2012: 81].

⁹³ Experimentální systém pro vojáky na zahraničních misích, použito např. při referendu o revizi rumunské ústavy 18.-19. října 2003. Pomocí DRE přístrojů odvolilo 97 % z 1 600 voličů [MSTHE 2010].

⁹⁴ Vývoj ruského DRE, který dotykovou obrazovkou nahrazuje klasický papírový lístek, začal již v roce 2004, přičemž dnešní podoba systému vznikla v roce 2006. V období 2005-2010 proběhlo několik pilotních testů v rámci různých úrovní voleb a v různých oblastech Ruské federace. První masivní nasazení DRE přístrojů proběhlo během národních voleb do dolní komory parlamentu (Duma) v prosinci roku 2011. Zařízení bylo

pilotních testech nebo již na zavedeném systému, od této technologie upustily Finsko⁹⁵, Itálie⁹⁶, Irsko⁹⁷, Nizozemí⁹⁸, Norsko⁹⁹ a specifickým způsobem také Německo¹⁰⁰, Portugalsko¹⁰¹ a Španělsko¹⁰². Evropský trend elektronického hlasování ve volebních místnostech je po boomu z přelomu tisíciletí spíše v útlumu, nové projekty upřednostňují formát internetových voleb typu RIV [Barrad Esteve, Goldsmith, Turner 2012: 81].

Úplně jinou dynamiku implementace vykazují mimoevropské státy. O trendech v užívání jednotlivých hlasovacích technik v rámci USA již řeč byla. DRE systémy využívá také Kanada, zejména pro místní volby¹⁰³, ale stejně jako USA jen v určitých oblastech. Všeobecně můžeme říci, že zejména v Latinské Americe a Asii je trend implementace elektronického hlasování ve volebních místnostech velmi populární a počty voličů hlasujících elektronicky rostou téměř raketově. V celém regionu Latinské Ameriky má se systémy DRE

použito v 7 republikách a na 3 konzulátech v zahraničí (Kazachstán, Německo a Polsko). V prezidentských volbách v roce 2011 byl rozsah nasazení DRE přístrojů téměř identický. V současnosti Rusko pracuje na implementaci legislativních změn volebního procesu (např. vícejazyčné menu přístroje). Plán do budoucna počítá s tím, že k současným 15 % vybavených volebních místností systémem DRE bude dalších 60 % ve velkých a středních městech dovybaveno do konce roku 2015 [Barrad Esteve, Goldsmith, Turner 2012: 76].

⁹⁵ Finský pilotní projekt byl uskutečněn při říjnových místních volbách v roce 2008, kdy byly DRE přístroje (Scytl) vybaveny tři municipality Kauniainen, Karkkila a Vihti. Kvůli technickým problémům (zejména při složitém postupu registrace) nebylo započítáno 232 hlasů, v důsledku čehož prohlásil Nejvyšší správní soud volby za neplatné a ve vybraných obcích musely být opakovány. Finské ministerstvo vnitra prohlásilo test za „fiasko“ a další přípravy elektronických voleb byly zastaveny [více Vähä-Sipilä 2009].

⁹⁶ Italský pilotní projekt využívající DRE (Nedap) proběhl ve dnech 9. a 10. dubna roku 2006 v obci Cremona. Program zahrnoval zhruba 3000 oprávněných voličů a 4 volební místnosti, ve kterých se voliči mohli rozhodnout pro DRE systém a hlasovat elektronicky v národních volbách [Martedi 2006]. Ačkoliv byl test vyhodnocen jako poměrně úspěšný, Itálie další nasazení DRE systémů neprovedla.

⁹⁷ Irský projekt s využitím DRE systémů je známý zejména kvůli jeho závažným problémům, které vyústily v úplné fiasko. Po úspěšných pilotních programech proběhnuvších v letech 1998-2002 se irská vláda zavázala vybavit všechny hlasovací místnosti DRE systémem pro blížící se místní a evropské volby v roce 2004. Systém volebních kiosků od nizozemské firmy Nedap v hodnotě zhruba 53 milionů € byl však odmítnut Evropskou komisí pro elektronické hlasování (Commission on Electronic Voting), která poukázala na závažné bezpečnostní chyby systému [více Commission on Electronic Voting 2004: 8] a nevhodně zvolený formát. Irská vláda pod tlakem komise a veřejného mínění nakonec musela elektronické odevzdání hlasů v roce 2004 odpískat. Po dlouhých jednáních mezi dodavatelem a objednavatelem, které však nepřinesly očekávané výsledky, v dubnu 2009 pověřené ministerstvo životního prostředí a místních záležitostí (Ministry for the Environment, Heritage and Local Government) oficiálně ukončilo program elektronických voleb, další pilotní programy nejsou plánovány [více McDermott 2010: 77].

⁹⁸ Nizozemí je evropským průkopníkem na poli DRE systémů. První pilotní test se odehrál již v roce 1982 v Enschede. Rozhodnutí o nasazení DRE přístrojů náležela obcím, které se k inovacím stavěly více než pozitivně, jelikož ji v polovině 90. let až 90 % všech okrsků bylo vybaveno kioskem (jeden volební stroj zhruba na 1500 voličů). Stroje Nizozemsku dodávaly celkem 3 společnosti: Nedap/powervote (nejčastější), Uitgevers a Sdu (zejména Amsterdam). Po roce 2006 došlo k ukončení projektu kvůli ztrátě důvěry v bezpečnost systému (více viz níže v textu) [více Sokol 2014:134-150].

⁹⁹ První a poslední použití DRE přístrojů v Norsku (tzv. valgometer) proběhlo při pilotním testu v rámci místních voleb v roce 2003 ve čtyřech obcích (Oppdal, Bykle, Larvik a Longyearbyen). Norské ministerstvo místní správy a regionálního rozvoje (Kommunal- og regionaldepartementet) se poté rozhodlo v projektu nepokračovat [více např. Christensen, Laegreid 2003].

¹⁰⁰ Vysvětlení opuštění technologie viz níže v textu.

¹⁰¹ První použití při místních volbách v roce 1997 ve vybraných čtvrtích Lisabonu. V roce 2001 kromě Lisabonu do projektu zahrnuty také části města Porta. V roce 2004 ve volbách do Evropského parlamentu bylo kiosky vybaveno zhruba 9 vybraných městských čtvrtí v různých částech Portugalska. Z celkového počtu 150 000 voličů na experimentu participovalo 61 000. Technologické řešení poskytnuly firmy Indra, Unisys a Multicert/PT Inovação [MSTHE 2010].

¹⁰² Volby do katalánského parlamentu 16. listopadu 2003. Celkem 5 obcí se zapojilo do pilotního programu DRE systému vyvinutého firmou Demodek (dotykové obrazovky). Spolu s touto hlasovací technikou ještě odzkoušen remote internet voting (pro voliče v zahraničí, viz kapitola Španělsko níže) a volba telefonem [Benoit 2004].

¹⁰³ Např. komunální volby v obci Laronde v roce 2012 [Cieslar 2014: 95].

nejvíce zkušeností 150 milionová Brazílie, která využívá své speciálně vyvinuté přístroje ve 100 % případech na všech úrovních voleb.¹⁰⁴ S patrným odstupem od Brazílie je v implementaci Venezuela, která však také vyvíjí systém internetového hlasování. S pilotními programy DRE či s nasazením v určitých oblastech se dnes volič může setkat ještě v Argentině¹⁰⁵, Bolívii, Dominikánské republice, Ekvádoru, Peru, Mexiku či Kostarice. Paraguay po 7 letech, kdy počet používaných DRE přístrojů přesáhl 6000 kusů a jejich pomocí volilo téměř 50 % občanů, v roce 2008 přešla zpět k papírovým hlasům kvůli nedůvěře opozičních stran vůči této hlasovací technice [Barrad Esteve, Goldsmith, Turner 2012: 91].

V Asii je hlavním průkopníkem Indie¹⁰⁶, která kromě DRE systémů vyvíjí vlastní systém internetových voleb ve státě Gujarat. Částečně jsou volební přístroje využívány také v Japonsku¹⁰⁷. V Bhútánu, Bangladéši, Indonésii, Spojených arabských emirátech a v Nepálu probíhá pilotní testování bez bližších informací. Kazachstán¹⁰⁸ po několika nezdařených pilotních programech od elektronického hlasování ve volebních místnostech upustil.

V Austrálii byl systém DRE primárně chápán jako pomoc hendikepovaným občanům [více Brunclík 2014: 120-124]. První pilotní test se na australském kontinentu odehrál v říjnu 2001 v rámci parlamentních voleb, v nichž 16 559 voličů (tj. 8,3 %) odvolilo skrze 4 přístroje ve vybraných okrscích. Další testy proběhly během senátních voleb 2006 a parlamentních voleb v roce 2007, v nichž již skrze DRE systém odhlasovalo cca 300 000 voličů. Austrálie na federální úrovni však další pilotní programy po roce 2009 zastavila z obav z vysokých nákladů a nízké účasti [Holmes 2012: 5].

I „černý kontinent“ má zkušenosti s elektronickým hlasováním ve volební místnosti. V roce 2013 proběhly všeobecné volby v Keni, které měly být demonstrací technické vyspělosti tohoto východoafrického státu. Výsledek však nebyl povzbudivý, jelikož po

¹⁰⁴ První použití již v roce 1996. Tehdy 32 milionů Brazilců (zhruba jedna třetina všech oprávněných voličů) odvolilo na celkem 70 000 přístrojích, vyrobených na zakázku brazilské volební komise a přepravených na místo určení armádou. Přednostně byly vybavena velká města s více jak 200 000 obyvateli. Dnes jsou DRE přístroje jediným prostředkem, jak odevzdat v brazilských volbách hlas [Superior Electoral Court Brasil 2014].

¹⁰⁵ Argentina používá stejný systém jako Brazílie. První pilotní projekt v roce 2003 v provincii Buenos Aires (nejhustěji obydlená oblast Argentiny) [Benoit 2004].

¹⁰⁶ První pilotní test DRE systému v 50 volebních místnostech se v Indii odehrál v roce 1982 ve městě Parur, stát Kerala. První elektronické volby v kontinentální Asii (bez Japonska) však zrušil indický nejvyšší soud (Supreme Court of India) s poukazem na neústavnost zvolené metody. Od roku 2004 jsou DRE přístroje používány ve všech státech federace. Velkou pozornost vzbudily nedávné parlamentní volby v roce 2009, kdy téměř 400 milionů Indů (tj. zhruba 60 % elektorátu) odvolilo právě skrze 1 378 000 DRE přístrojů za méně než 12 hodin [Barrad Esteve, Goldsmith, Turner 2012: 82].

¹⁰⁷ První pilotní test proběhl v Japonsku v roce 1999 s DRE přístroji s dotykovou obrazovkou ve vybrané obci Kawaguchi s 55 000 registrovanými voliči. Po zdařilém testu parlament povolil použití DRE v místních volbách. Další pilotní testování: červenec 2002 obec Niimi 19 381 voličů (6 % elektorátu), červenec 2003 obce Sabae a Kani (test provázely problémy, jelikož v některých případech nefungovala přenosová síť). Dnes DRE systém v Japonsku používají pouze 3 obce (Kyoto a Niimi v prefektuře Okayama a Rokunohe v prefektuře Aomori). Z výzkumu provedeném ministerstvem vnitřních záležitostí a komunikací (Sōmu-shō) z roku 2010 vyplývá, že 90 % municipalit neuvažuje o žádném způsobu elektronizace voleb [Japantimes 2014].

¹⁰⁸ Na vývoji vlastního kazašského DRE systému se kromě místních vládních agentur podílela také běloruská Akademie věd. Sailau Electronic Voting System (oficiální název, viz příloha č. 17) byl poprvé pilotně použit při parlamentních volbách v roce 2004. Další volby (prezidentské v roce 2005 a parlamentní v roce 2007) však provázely zmatky. Volič obdržel od volebního komisaře speciální kartu, kterou vložil do DRE přístroje, zde označil preferovaného kandidáta a poté musel k kartu vložit do elektronického sčítače, který volbu přečetl, započítal a nakonec naformátoval, aby byla karta připravena pro dalšího voliče. Často se však stalo, že volič předal kartu dalšímu v pořadí před tím, než nechal započítat svůj vlastní hlas [Jones 2010: 74-95]. V roce 2011 testování a ladění systému ukončil předseda kazašské volební komise K. Turgankulov prohlášením, že voliči mají raději papírový lístek, strany systému nedůvěřují a státním organizacím došly peníze na pokusy [Tengri News 2011].

kolapsu centrálního počítače a registru voličů musely být volby provedeny klasickým způsobem [více Sállová 2013].¹⁰⁹ Druhým státem s podobnou zkušeností s DRE systémem je jihoafrická Namibie. Vláda zakoupila 3 400 v Indii vyrobených hlasovacích přístrojů v ceně 948 000 dolarů pro prezidentské volby v roce 2014. Samotné hlasování provázely technické potíže a vládou slibované zrychlení celého procesu hlasování skončilo rozpačitým výsledkem a 14 000 stížnostmi na průběh voleb. Za hlavní problémy byly označeny volební podvody (několikanásobné hlasování), nejasnosti v registru voličů a nátlak volebních komisařů na voliče [IPS 2014].

Přesný způsob hlasování DRE přístrojem se liší v závislosti na zařízení, kterým je daná volební místnost vybavena. Obecně však postup probíhá tak, že volič po příchodu do místnosti aktivuje zařízení pomocí karty nebo kódu sčítací zařízení a poté stiskne tlačítko odpovídající vybranému uchazeči, jehož jméno je zřetelně uvedeno na přístroji. V 90. letech však byla zavedena dokonalejší technologie plochých panelů s dotykovou obrazovkou, při níž volič pouhým dotykem prstu (nebo tužky) určuje, komu dává svůj hlas. Poté následuje potvrzení či sumarizace volby, které zajišťuje ochranu před chybným označením kandidáta. Některé novější modely DRE zařízení jsou navíc vybaveny zařízením, které voliči automaticky vytiskne potvrzení o provedení volby a započítání jeho hlasu (Voter Verified Paper Audit Trail, VVPAT)¹¹⁰. Papír obsahuje unikátní kód, který může být použit při zpětné kontrole hlasování [Feldman, Halderman, Felten 2006: 3]. Navíc některé elektronické přístroje vyšly vstříc zrakově či sluchově postiženým občanům, protože dovolují provést volbu hlasem nebo Braillovým písmem, aniž by se narušila zásada tajného hlasování [Reterová 2008: 39-40]. Technologicky jde o spárování konkrétního kandidáta a konkrétní klávesy. Zařízení zaznamená hlas voliče a centrální počítač, který je k zařízení připojen buď přes neveřejnou síť, či zabezpečený internetový kanál, volbu zaznamená a započítá. Starší systémy disponovaly vyjímatelným diskem, který bylo nutné po skončení hlasování dopravit do sčítacího centra.

Hlavní výhodou tohoto systému je především rychlost hlasování, což platí zejména v méně rozvinutých zemích, které mají vysoký počet obyvatel a kde ruční počítání hlasů je velice zdoluhavé, nehledě na množství chyb, které sčítání nutně provází. Další možným benefitem je úspora prostředků za tisk a distribuci hlasovacích lístků, proto výhod DRE systémů využívají zejména země tzv. třetího světa. Příkladem kladného přijetí systému DRE je Brazílie.

Jedním z hlavních důvodů zavedení elektronického hlasování v Brazílii bylo umožnění hlasování negramotné části populace, která tvořila přibližně pětinu z celkového obyvatelstva [Superior Electoral Court Brasil 2014]. Elektronické volby měly také zajistit co nejmenší možnou míru podvodů a korupce a měly zrychlit vyhodnocení voleb. Oproti původním 30 dnům, které byly třeba na vyhodnocení voleb před zavedením elektronického hlasování, jsou nyní třeba necelé dva dny [Reterová 2008: 39-41]. Elektronické hlasování bylo v Brazílii

¹⁰⁹ V Keni je nutno se k výkonu volebního práva registrovat. Registrace probíhala v relativním poklidu a obsahovala elektronický prvek v podobě zadávání biometrických údajů voličů (otisku prstu) do volebních seznamů (poll books). Při příchodu voliče do volební místnosti měl být volič s využitím elektronického identifikačního kitu (voter identification kit) rozpoznán, odečten v momentu volby z elektronického seznamu, čímž mělo být zamezeno dvojí volbě. Po otevření volebních místností se ukázalo, že v 80 % okrsků kit nefunguje (bylo nakoupeno 30 tisíc přístrojů). Stejně jako ve volbách v roce 2007 byli tedy voliči identifikováni „manuálně“, tj. jejich malíček byl natřen nesmývatelnou červenohnědou barvou. Spekuluje se o tom, že identifikační kity nebyly naprogramovány tak, aby komunikovaly s typem záznamu použitého při registraci voličů. Opět tak v řadě volebních obvodů počet odevzdaných hlasů převýšil počet registrovaných voličů [Sállová 2013].

¹¹⁰ Ukázka zařízení vybaveného VVPAT viz přístroj Point & Vote od výrobce Indra příloha č. 27.

zavedeno v roce 1996 a od roku 2000 je využíváno k veškerým volbám. To znamená, že všech téměř 150 milionů obyvatel hlasuje stejným způsobem nezávisle na tom, zda se jedná o obyvatele Brazílie, São Paula či domorodce žijícího ve vesnici v oblasti Amazonského pralesa.¹¹¹ Volit i v odlehlých místech umožňuje konstrukce zařízení napájené bateriemi, které vydrží kolem 10 hodin provozu, takže elektronicky mohou hlasovat i lidé v neelektrifikovaných oblastech [BBC 2008]. V roce 2010 volby bylo nasazeno zhruba 450 tisíc elektronických hlasovacích zařízení a jejich počet se neustále zvyšuje vzhledem k rostoucímu zájmu voličů a stoupající volební účasti, která rostla od v období 2000-2006 průměrným tempem v průměru 6 % při každých volbách¹¹² [BBC 2008].

Elektronické hlasovací zařízení je vybaveno telefonem podobnou numerickou klávesnicí¹¹³, která umožňuje volit i ngramotným občanům. Stačí tedy pouze stisknout klávesu s číslem voleného kandidáta. Navíc se pro ověření jejich volby ukáže fotografie člověka, kterého vybral. Další ochranný prvek byl zaveden před komunálními volbami v roce 2012, kdy byl plošně zaveden screening pravého palce voliče, aby bylo zabráněno volebním podvodům. Nyní je možno takto identifikovat kolem 10 milionů obyvatel a do konce roku 2018 by tímto způsobem mělo být možno určit totožnost všech voličů [Superior Electoral Court Brasil 2014]. Zrakově postižení navíc mohou využít sluchátek při hlasování a ověřit si tak správnost své volby [Pátek 2013]. Podobně dobré výsledky vykazuje Indie. Např. v roce 2009 téměř 400 milionů Indů (tj. zhruba 60 % elektorátu) odvolilo právě skrze 1 378 000 DRE přístrojů za méně než 12 hodin [Barrad Esteve, Goldsmith, Turner 2012: 82].

Výhody DRE systémů akcentují zejména státy, které ještě donedávna měly vážné problémy s pořádáním samotného volebního klání, takže ušetření času a prostředků je zainteresovanými vládami velmi kvitováno. Další výhodou této hlasovací techniky je omezení prostoru, kde volič může chybovat či nesprávně hlasovat a to i v případě, že významné části obyvatelstva jsou analfabety. Bezpečnostní pojistka ve formě rekapitulace, několikanásobného potvrzení či zobrazení fotografie zvoleného kandidáta může pomoci zamezit chybnému postupu a celkově systém může napomoci poklesu počtu neplatných hlasů.¹¹⁴ Tento efekt však může být potlačen existencí povinné volby či možností využít jinou formu hlasování.

Na druhou stranu vývoj implementace programů využívajících volební terminály v Evropě dobře demonstruje úskalí této technologie ve třech hlavních oblastech: nákladech na implementaci, důvěry občanů v bezpečnost a úroveň technologického řešení systému. Tyto oblasti se v některých případech značně překrývají.

První nevýhodou jsou vysoké vstupní náklady, jelikož stát nebo pověřené organizace musí do implementace a testování systému DRE investovat nemalé prostředky, což v situaci, kdy státní organizace stále musí pořádat klasický formát voleb, je pro veřejné rozpočty velice náročné. Např. i v Brazílii byly masivní investice vlády často kritizovány [viz Pátek 2013]. Argument příliš vysokých výdajů byl oficiálním důvodem zastavení několika již otestovaných a lze říci solidně fungujících projektů, např. v Itálii, Kazachstánu či Austrálii [Brunclík 2014;

¹¹¹ Zde žije zhruba 15 % voličů.

¹¹² Volební účast v prezidentských volbách: 1998 (68,72 %), 2002 (79,53 %), 2006 (83,25 %), 2010 (78,5 %), 2014 (78,90 %) [IDEAa].

¹¹³ Viz příloha č. 16.

¹¹⁴ Výzkum spojení hlasovací techniky DRE a jejího vlivu na počet neplatných hlasů dosud nemá verifikovatelné závěry. „Best case“ k této výzkumné otázce Brazílie, totiž uplatňuje volební povinnost, kterou někteří občané obcházejí tak, že zvolí nevyplněnou kandidátku (číslo, pod kterým nikdo nekandiduje) a jejich hlas je automaticky započítán jako neplatný. Jelikož jsou volební výsledky anonymní, není možné data náležitě separovat či očistit.

Holmes 2012; Jones 2010; Martedì 2006]. Stejného argumentu používají i odpůrci elektronizace voleb ve státech, které zatím nevyužívají žádného typu internetových voleb [přehled viz Trávníček, Hejl, Sokol 2014: 211-213]. Náklady není možné generalizovat, jelikož konečná cena se odvíjí od rozsahu projektu, jeho technického zpracování i délky pilotních programů. Pro představu podle konečné zprávy finského ministerstva spravedlnosti (Oikeusministerio) jediný pilotní test v rámci místních voleb ve třech municipalitách s celkovým počtem 48 000 obyvatel přišel na zhruba 1,6 milionu € [více Vähä-Sipilä 2009].

Druhá okolnost, důvěra občanů v bezpečnost systému, je úzce spojena s třetí okolností, tj. s použitou úrovní technologického řešení. Implementační fiaska v africké Keni či v Namibii (nehledě na místní politickou kulturu) byla způsobena nepříliš kvalitní přípravou projektů. Pokud vláda v den voleb zjistí, že 80 % přístrojů nefunguje, jak se stalo v roce 2013 v Keni, nelze mluvit o ničem jiném, než o nedostatečném technickém zabezpečení projektu. Ryze technický problém postihl i finský pilotní projekt, kdy špatně naprogramovaný centrální počítač nezapočítal část odevzdaných hlasů a nejvyšší soud nařídil místní volby opakovat [více Vähä-Sipilä 2009]. Kolaps systému a ztráta dat je závažným problémem systému DRE, zejména u přístrojů, které nejsou vybaveny VVPAT. Jiným příkladem jsou technické obtíže konkrétního výrobce, které se objevily v Irsku a Nizozemí. Ovlivnily i osud podobných projektů v Německu, které jsou spojeny se ztrátou důvěry v systém hlasování pomocí volebních kiosků v celé západní Evropě.

Zlomovým okamžikem pro několik desetiletí fungující systém DRE v Nizozemsku byl odmítavý postoj Evropské komise k použitým přístrojům v Irsku¹¹⁵ (2004), které irské vládě dodal stejný výrobce: nizozemská firma Nederlandsche Apparatenfabriek (zkráceně Nedap) ve spojení s firmou Gronendaal [viz Commission on Electronic Voting 2004: 8]. Přestože v Nizozemí bylo využití kiosků velmi populární (až 90 % všech okrsků nabízelo možnost volit skrze DRE, přičemž jeden volební přístroj připadal na zhruba 1500 voličů) a přístroj Nedap ES3B představoval v té době nejrozšířenější model¹¹⁶ [Sokol 2014: 139], nizozemská veřejnost, ale i někteří akademici a aktivisté začali vyjadřovat pochybnosti o kvalitách přístroje a potažmo bezpečnosti celého systému.

Po několika letech vzrušených diskuzí¹¹⁷, v nichž se střetávali zastánci a odpůrci DRE přístrojů, a po prokázání volebního podvodu z roku 2006 do sporu zasáhla skupina aktivistů, kteří v televizním pořadu demonstrovali, jak je možné přístroj přeprogramovat, aniž by jeho úprava mohla být rozeznána zběžnou kontrolou. Navíc hlasovací přístroje v mezidobí, kdy nebyly používány, byly skladovány na běžně dostupných místech (většinou sklady místních municipalit). Technicko-forenzní audit aktivistů navíc prokázal, že zařízení může být monitorováno radiovým skenerem (TEMPEST), což porušuje právo voliče na tajnou volbu. Vyšetřování nizozemské tajné služby a dvou nezávislých komisí (Komise pro rozhodnutí o procesu volebních strojů a Poradní komise pro volební proces) ukázalo, že technické problémy vykazuje i zařízení od firmy Sdu, které nakonec byla v roce 2007 licence k výrobě volebních strojů zrušena úplně [Sokol 2014: 149]. Technická řešení problému možného odposlouchávání se nakonec jevila jako velmi nákladná a nepraktická¹¹⁸, proto 16. května 2008 nizozemská vláda vydala nařízení, které určuje za jedinou přijatelnou hlasovací techniku klasickou volbu papírovým lístkem s jeho následním ručním sčítáním [více Jakobs, Pieteres 2009; Sokol 2014]. Tím skončil více jak dvacetiletý projekt systému DRE v Nizozemí.

¹¹⁵ Viz výše poznámka pod čarou č. 97 o irském DRE systému.

¹¹⁶ Nizozemsku dodávaly celkem 3 společnosti: Nedap/powervote (nejčastější), Uitgevers a Sdu (zejména Amsterdam).

¹¹⁷ P. Sokol dokonce používá pojem „ideologická válka“ [Sokol 2014: 144].

¹¹⁸ Např. odstínění přístroje oloveným či kovovým krytem či nátěr stěn místnosti olovenou barvou.

Rozhodnutí nizozemské vlády ovlivnilo i implementaci DRE systémů ve Spolkové republice Německo. První nasazení elektronických volebních přístrojů zde proběhlo v roce 1999 při volbách do Evropského parlamentu a následně ve volbách do Spolkového sněmu v roce 2002. Spolková vláda v roce 2003 zakoupila zhruba 2000 přístrojů značky Nedap (model ESD1 a ESD2) pro národní volby do Bundestagu v roce 2005, ve kterých touto metodou odhlasovaly přibližně 2 miliony německých voličů. Zlom nastal poté, co aktivisté v Nizozemí odhalili slabé stránky zařízení. Např. město Chotěbuz odmítlo odkoupit již zapůjčené přístroje firmy Nedap a přístroje vyřadilo z možných hlasovacích technik v rámci místních voleb, které se konaly 22. října 2006 [Kleinz 2006]. Ústavní stížností na návrh německé aktivistické (hackerské) organizace Chaos Computer Club se zabýval až Spolkový ústavní soud, který v březnu 2009 označil přístroje použité ve spolkových volbách v r. 2005 za nedostatečně zabezpečené proti manipulacím a neumožňující z hlediska běžného voliče kontrolu správnosti.¹¹⁹ Toto právo bylo zásadním způsobem porušeno v důsledku nemožnosti voliče zkontrolovat v průběhu odevzdávání svého hlasu, zda počítačový přístroj zaznamenal správně voličem označený výběr kandidáta. Dle názoru soudců Spolkového ústavního soudu musí být zachována každému voliči možnost zkontrolovat správnost svého elektronicky vytvořeného a odevzdávaného hlasu, aniž by k tomu musel mít speciální programátorské vědomosti. Podle stanoviska Spolkového ústavního soudu tím sice není znemožněno další používání volebních počítačů, tyto přístroje však musí být technicky a programově lépe vybaveny a musí projít předepsaným schvalovacím řízením. Volby do Spolkového sněmu v roce 2009 se proto uskutečnily tradičním způsobem, tj. pomocí hlasovacích lístků [Sokol 2014: 149].

Jak je vidět na uvedených případech, evropský přístup k DRE systémům je spíše skeptický a po roce 2009 vidíme zřetelné opuštění této hlasovací techniky v rámci Evropské unie. Jiné mimoevropské státy např. USA, Brazílie nebo Indie systémům využívající DRE terminály věří, či je dokonce prosadily jako rovnou či nadřazenou hlasovací techniku.

Výše uvedené rozdělení hlasování na bázi nových technologií (kontrolované, semikontrolované a nekontrolované prostředí) je však potřeba vnímat jako formalizované schéma, nikoliv jako nepřekonatelné kategorie. Např. systémy elektronického hlasování ve volebních místnostech mohou být použity jak v kontrolovaném, tak semikontrolovaném prostředí. Rozdělení je navíc omezeno pouze na techniky, které využívají nová média. Při výzkumu vlivu implementace internetového hlasování na účast voličů je potřeba brát ohled nejen na počty voličů využívající RIV, ale také využití ostatních volebních technik, případně na trend jejich adopce, proto navíc využívám dělení na klasické, moderní a alternativní volební techniky [viz Reterová 2008].

2.2.4 Alternativní volební metody

Klasické a moderní hlasovací techniky (mechanický sčítací stroj, systém děrných štítků, systém optického snímání volebního hlasu a systém elektronického hlasování ve volebních místnostech) totiž nemají primární ambici zvýšit účast občanů tím, že sníží nároky na provedení vlastní volby, pouze v některých případech zrychlují, zpřesňují a zlevňují volby jako takové. Z principiálního a procesního hlediska se volič stále musí dostavit do volební místnosti ve stanoveném časovém rozmezí a odvolit „za volební plentou“. Alternativní formy hlasování (korespondenční volba, hlasování pomocí mobilního telefonu a digitální televize a

¹¹⁹ Bundesverfassungsgericht. Rozsudek 2. senátu Německého ústavního soudu ze dne 3. 3. 2009, sp. zn. 2 BvC 3/07, 2 BvC 4/07.

internetové hlasování¹²⁰) umožňují voliči v závislosti na jeho preferencích upravit okolnosti hlasování tak, aby nároky na provedení hlasování byly co nejnižší. Stěžejní ambicí zvýšení účasti voličů na základě snížení bariér tak mají pouze techniky označované jako alternativní.

2.2.4.1 Korespondenční volba

Pokud se v této práci zabývám fenoménem internetových voleb, nesmím zapomenout na jejich předchůdce, tedy vzdálené odevzdání hlasovacího lístku pomocí poštovních služeb - korespondenční volba (postal voting). Např. ve Francii (viz kapitola Francie), je internetové hlasování (voté électronique) v oficiálních dokumentech označováno pouze za elektronickou podobu korespondenční volby (voté postal).

Historie korespondenčního hlasování sahá až do rozmezí let 1915-1918, kdy Velká Británie, Dánsko a Island uzákonily možnost hlasovat vojenským jednotkám dislokováným mimo území státu [Reterová 2008: 55]. Trend implementace však nebyl v žádném případě lineární. Např. v roce 1975 Francie zrušila korespondenční hlasování pro všechny typy voleb. Výjimku obdrželi pouze Francouzi v zahraničí, kteří mohli nadále zasílat hlasy poštou [Barrad Esteve, Goldsmith, Turner 2012: 149]. V současnosti rozlišujeme mezi omezeným korespondenčním hlasováním, kdy hlasovací lístek mohou použít pouze vybrané skupiny voličů (např. francouzští občané trvale žijící v zahraničí¹²¹), a všeobecnými korespondenčními volbami (all postal voting), kdy hlasovat poštou mají dovoleno všichni oprávnění voliči nezávisle na místě pobytu.

Korespondenční hlasování jako doplněk ke klasickým volebním technikám povoluje několik desítek států světa. Na americkém kontinentu všechny státy USA, přičemž některé aplikují i všeobecné korespondenční volby (viz níže) a Kanada¹²². Z evropských států jmenujme např. Belgie, Estonsko (viz kapitola Estonsko), Finsko, Itálii, Litvu, Lotyšsko, Německo¹²³, Nizozemí, Norsko¹²⁴, Polsko¹²⁵, Rakousko¹²⁶, Slovensko¹²⁷, Slovinsko, Španělsko¹²⁸ či Švédsko. Z mimoevropských ještě zmiňme Indii, Japonsko, Pákistán či Filipíny [Seitlová 2005; Reterová 2008: 55-56].

¹²⁰ Někteří autoři [např. Puiggali, Morales-Rocha 2007] v kategorii internetových voleb krom internetového hlasování, hlasování pomocí mobilního telefonu a digitální televize uvádějí ještě hlasování pomocí faxu a e-mailu. Zasílání vyplněného hlasovacího lístku faxem na speciální číslo místní volební komise je možné ve 24 státech USA. Tento způsob je určen především pro voliče, kteří se nemohou v den voleb dostavit osobně. Volba pomocí e-mailu je možná v 7 státech USA, kdy volič zašle vyplněný hlasovací lístek ve formátu pdf na speciální adresu místní volební komise. Podobně jako u faxu se jedná o elektronickou modifikaci korespondenční volby [Puiggali, Morales-Rocha 2007: 19].

¹²¹ Jako alternativu ke gramaticky správnému, avšak velmi dlouhému označení „občané trvale žijící v zahraničí“ používám také „expat“, jakožto odvozeninu od slova expatriace.

¹²² všechny provincie krom Québecu [Elections Canada 2015]

¹²³ Korespondenční volby v Německu upravuje volební zákon (Bundeswahlgesetz), který v § 14 stanoví, že volit korespondenčně může jen volič s volební kartou, přičemž zasílat hlas lze bezplatně. Využití korespondenční volby v Německu se pohybuje okolo 10 % odevzdaných hlasů [Rössler 2007: 29-31].

¹²⁴ pouze voliči v zahraničí

¹²⁵ Nárok na korespondenční hlasování mají pouze polští občané zapsaní ve speciálním seznamu voličů mimo území Polska. Hlasovat mohou buď osobně na konzulátu či předem nahlásit adresu, kam má být doručen volební balíček. Poté již jen hlas vyplní a odešlou na předtištěnou adresu.

¹²⁶ V Rakousku musejí být voliči, kteří volí pomocí korespondenční volby, zapsaní ve speciálním seznamu, na základě čehož jim je vydána speciální hlasovací karta a obálka. Občan nemusí být v zahraničí.

¹²⁷ Slovenští voliči mohou hlasovat korespondenčně pouze v případě, že se v okamžiku konání voleb nacházejí mimo území SR.

¹²⁸ Právo volit korespondenčně v národních a regionálních volbách má pouze španělský občan zapsaný na seznamu CERA, přičemž volič ještě může využít osobní volbu na konzulátu. V roce 2011 byl změněn zákon tak, aby podpořil účast voličů v zahraničí, bohužel efekt tohoto snažení byl naprosto opačný. Před prosazením

Mezi státy, které se přiklonily k všeobecným korespondenčním volbám, můžeme v současnosti zařadit americký stát Oregon (začátek 80. let), který je považován v této kategorii za průkopníka [Kohoutek 2014: 82]. V roce 2009 39 ze 40 okresů státu Washington již aplikovalo všeobecné korespondenční volby [Tsong 2009]. Na základě odmítavého postoje posledního okresu (Pierce County) v roce 2011 stát Washington uzákonil povinné všeobecné korespondenční volby pro všechny obvody. Od roku 2014 všechny okresy státu Washington využívají všeobecné korespondenční volby. V rámci volebního systému jsou platné ty hlasy, které nesou datum volebního dne nebo dřívější, proto jsou výsledky ve státě Washington zveřejňovány s několikadenním zpožděním. Stát Colorado po vzoru Oregonu zavedl korespondenční hlasování pro všechny volby v roce 2013 [NCSL 2015]. V 90. letech zavedl hlasování také Nový Zéland. Velká Británie po roce 2000 uspořádala řadu pilotních programů, mezi kterými nechyběly ani všeobecné korespondenční volby pořádané v 7 vybraných okrscích. Dále korespondenční hlasování bylo dostupné pro všechny občany ve Velké Británii při volbách do Evropského parlamentu v roce 2004 [Reterová 2008: 55]. Zemí, kde je korespondenční volba v současnosti mezi voliči nejpoblíbenější, je pravděpodobně Švýcarská konfederace, jelikož všech 26 kantonů uplatňuje všeobecnou korespondenční volbu a podíl takto odevzdaných hlasů osciluje mezi 45-90 % v závislosti na kantonu [Chevallier 2009: 31], což dělá ze Švýcarska naprostý unikát.

Korespondenční volba¹²⁹, stejně jako případ internetových voleb, je spíše kategorií než označením konkrétního hlasovacího postupu. Z pohledu hlasovacích mechanismů se jedná o rozvolnění požadavků státní správy na osobní účast u voleb, jelikož volič upravuje svůj hlas mimo stanovené prostory, přičemž není pod kontrolou oficiálních orgánů. Jedná se tedy o klasický případ alternativního hlasování v nekontrolovaném prostředí bez využití nových médií. Volební postup z pohledu voliče závisí na konkrétním nastavení systému. Obecně můžeme říci, že volič v předstihu (zhruba 60-24 dní) před vlastním volebním dnem dostane na uvedenou adresu volební lístek a speciální sadu obálek. Pokud nejsou volby všeobecné, volič musí splnit požadovaný postup, což nejčastěji bývá přihlásit se ke korespondenční volbě či zapsat se do seznamu voličů mimo území státu. V zaslaných dokumentech nejčastěji bývá informační leták s poučením, vlastní hlasovací lístek¹³⁰ a sada tří obálek. Volič jednoduše upraví hlasovací lístek, který zasune do první obálky, tu pak vloží do druhé, na kterou uvede své nacionále. Poslední a největší obálka má předtištěnou adresu, na kterou je dopis potřeba odeslat. Poté volič buď zaplatí malý poplatek za poštovní služby, nebo může obálku vhodit do poštovní schránky na náklady volební komise (pokud je tato služba k dispozici).

Jelikož je korespondenční hlasování velice podobné RIV, jaký je prokazatelný vliv zavedení tohoto typu hlasování na volební účast? Jak už bylo řečeno v úvodu, na rozdíl od internetových voleb typu RIV, u nichž se vyšší účast občanů zatím přesvědčivě prokázat nepodařilo [viz Chevallier 2009; Reterová 2008; Trechsel, Vassil 2010, 2011; Brunclík, Novák 2014], výzkumy provedené v 31 státech v letech 1945 až 1999 ukázaly, že zavedení možnosti zaslat svůj hlas poštou vedlo k nárůstu participace v průměru o 5,5 %.

Například ve Švýcarsku bylo modelací výsledků v jednotlivých kantonech zjištěno, že nárůst participace představoval v letech 1970 až 2005 v průměru 4,1 %, ale v jednotlivých

zákona hlasovalo zhruba 31 % zapsaných voličů, po roce 2011 to však bylo pouhopouhých 5 % [Council of Europe 2014: 15].

¹²⁹ V českém prostředí také poštovní volba nebo hlasování poštou. Někdy bývá korespondenční volba také označována jako „hlasování v nepřítomnosti“ [např. Štráfaldová 2006; Reterová 2008: 53], což však může být v české prostředí zaměňováno s *proxy voting* (tj. také hlasování v nepřítomnosti), kdy je volič oprávněn pověřit jinou osobu, aby hlasovací úkon provedla podle jeho instrukcí místo něj.

¹³⁰ V některých případech jsou voliči povinni si svůj hlasovací lístek vytisknout sami (např. některé státy USA).

případech byl zaznamenán dokonce i 15% nárůst účasti po zavedení korespondenční volby. Tento výsledek může být považován za důsledek uvolnění podmínek pro provedení hlasování [Leuchinger, Rosinger, Stutzer 2006]. Jak upozornili Braun a Brändli, tento výsledek může být ovlivněn nastavením systému korespondenčního hlasování. Prudký nárůst voličů hlasujících poštou v kantonu Ženeva byl do jisté míry způsoben změnou přístupu místních úřadů k finanční náročnosti samotné volby. Od roku 1991 do roku 1994 totiž voliči museli hlas zaslat volební komisi na své náklady (koupit si vlastní známku, tzv. vote timbré), po roce 1995 bylo již korespondenční hlasování pro voliče zdarma. Cenovou politiku někteří autoři považují za velmi důležitý faktor účinnosti korespondenční volby a s tím spojeného pozitivního ovlivnění účasti občanů [Braun, Brändli 2006: 33-35, srov. Tribichet, Renaud, Novák, Brunclík 2014: 61-78].

V případě státu Oregon mělo zavedení všeobecných korespondenčních voleb pozitivní vliv na účast občanů [Southwell, Burchett 2000; Gronke, Miller 2012]. Otázkou však zůstává, jak velký. První evaluační zpráva o oregonských všeobecných korespondenčních volbách totiž prokázala, že průměrný přírůstek po zavedení poštovní volby byl od roku 1990-1999 v průměru téměř 10 % [Southwell, Burchett 2000: 76]. Revize této studie je ve výsledcích poněkud mírnější, jelikož autoři prokázali pouze 2-4% nárůst volební účasti po zavedení všeobecné korespondenční volby [Gronke, Miller 2012: 987]. Další studie [např. Berinsky, Burns, Traugott 2001] naopak ukazují, že korespondenční volba jen výjimečně přitáhne k urnám (tedy k poštovní schránce) nové voliče, ale spíše jen způsobuje migraci voličů již aktivních. Např. počet a sociální stratifikace neregistrovaných občanů v Oregonu se po zavedení korespondenční volby téměř nezměnila (do roku 2000). Pozitivní vliv této hlasovací techniky je tedy připisován úzké skupině voličů, kteří k volbám pravidelně chodí, avšak v konkrétním případě je od hlasování odradí osobní či volnočasové důvody. Tato skupina je velmi proměnlivá a možnost odevzdat hlas v jiný než volební den přímo do poštovní schránky pomohla této skupině k vyšší účasti [Berinsky, Burns, Traugott 2001: 192, 195].

Tyto závěry však nemůžeme bezesbytku aplikovat na případ RIV. Nejen, že v případě internetových voleb účast ovlivňují jiné faktory (digitální propast či technofobie), ale musíme počítat s křížícími se vlivy. Korespondenční volba totiž může velmi výrazně ovlivňovat dopady internetových voleb na účast občanů za předpokladu, že korespondenční volba byla již voličům k dispozici před uvedením elektronické alternativy. Právě na příkladu Švýcarska můžeme vidět, že vysoká obliba korespondenčního hlasování u jednotlivých voličů může oslabovat pozitivní vliv internetových voleb na účast. Naopak ve státech, kde hlasování poštou nebylo před zavedením RIV tak masivní, či nebylo dostupné vůbec (příklad Estonska), teoreticky mohou být pozitivní účinky zavedení RIV mnohem razantnější. Každopádně, korespondenční hlasování nám ukazuje, že trend hlasování v nekontrolovaném prostředí je od 90. let v Evropě i v Severní Americe na vzestupu.

2.2.4.2 Hlasování skrze telefon, SMS zprávy a digitální televizi

Posledním typem alternativních typů hlasování je vzdálené hlasování za pomoci pevné telefonní linky, SMS zpráv a digitální televize. S rozmachem telefonního připojení se možnost hlasovat za pomoci sluchátka přiloženého k uchu stala velmi oblíbenou hlasovací technikou v soukromých společnostech v USA na začátku 80. let. Hlasování za pomoci telefonu v řádných volbách a referendech je povoleno voličům s hendikepem v celkem 6 státech USA [Kohoutek 2014: 82]. S rozšířením mobilních telefonů po roce 1995 vzniká také prostor pro hlasování pomocí SMS zpráv a po digitalizaci televizního vysílání se do trojice přidává také hlasování skrze digitální televizi. Široce diskutovaným tématem se stala telefonní volba ve Velké Británii. Spolu s parlamentními volbami v roce 2001 při průzkumu veřejného

mínění 66 % dotázaných voličů uvedlo, že by byli ochotni ve volbách participovat, pokud by mohli k hlasování použít pevnou linku či mobilní telefon [E21C 2002: 76].

Další výzkum z roku 2003 ohledně spokojenosti se stávající podobou hlasovacího systému ve Velké Británii přinesl velmi zajímavá čísla. Téměř 55 % voličů vyjádřilo podporu elektronickým hlasovacím technikám. Při dotazu na konkrétní hlasovací metodu kromě internetových voleb (41 %) účastníci vyslovili přání volit skrze SMS v 33 % případů, dále prostřednictvím televize v 26 % případů a nakonec pomocí DRE přístrojů 30 % dotázaných [Reterová 2008: 59-60]. Hlasování pomocí telefonu, SMS zpráv či digitální televize probíhá na podobném principu jako hlasování skrze RIV. Pro identifikaci voliče je použit speciální PIN kód, který je znám pouze konkrétnímu voliči. Při volbě systém vyžádá za účelem identifikace voliče PIN kód a další unikátní rozpoznávací znamení voliče (např. číslo pasu, datum narození atd.).

Výskyt této hlasovací techniky je dnes takřka nulový. Patrně jako první zavedl telefonické hlasování kanadský stát Ontario při místních volbách v roce 1997 ve snaze zvýšit upadající účast občanů¹³¹ [viz Cieslar 2014]. Další pilotní projekty proběhly v USA konkrétně při referendu v New Yorku v roce 1999. Referenda s možností využít hlasování telefonem, SMS zprávou či digitální televize testovala také Velká Británie v okrsku Milton Keynes. V roce 2001 následovala referenda v Bristolu a Londýně, v případě Sheffieldu a Liverpoolu se o rok později mohl volič rozhodnout mezi telefonem, SMS zprávou, digitální televizí a korespondenční volbou [EAC 2002: 74-76; více Reterová 2008: 61-63]. Volba telefonem byla k dispozici také při volbách do katalánského parlamentu 16. listopadu 2003 [Benoit 2004: 322-323]. Zkušenosti s SMS hlasováním má i švýcarský kanton Curych. Curyšský systém mimo RIV povoloval v letech 2004-2011 hlasovat skrze SMS zprávy a pomocí digitální televize (tzv. interactive television systems, ITV), důvodem k opuštění této technologie byl nízký zájem voličů (viz kapitola Švýcarsko) [více Beroggi, Moser, Bierer 2011].

Tuto trojici hlasovacích technik postupně vytlačil nástup chytrých telefonů a tabletů. Současné internetové volby totiž fungují i na těchto zařízeních, jelikož jsou schopna zobrazit volební aplikace a stránky stejně jako PC. Pokud dnes mluvíme o hlasování za pomoci mobilního telefonu [např. Reterová 2012], máme na mysli klasické RIV v chytrém telefonu. V současnosti se zdá, že čas klasického telefonu, SMS hlasování a digitální televize v oblasti hlasování již pominul.

2.2.4.3 Shrnutí

Pokud bychom měli shrnout výše uvedený přehled hlasovacích technik, trendy implementace se sice liší v závislosti na potřebách konkrétních exekutivních orgánů, avšak z uvedeného historicko-technologického přehledu můžeme vysledovat několik trendů:

- 1) Mechanické sčítací stroje a systém děrných štítků je již téměř vytlačen jinými hlasovacími technikami;
- 2) Ačkoliv celosvětově je stále nejpoužívanější technikou hlasovací lístek australského typu, druhým nevyužívanějším hlasovacím prostředkem na bázi nových médií jsou patrně DRE přístroje. To je dáno jejich širokým uplatněním nejen ve vyspělých demokraciích (zejména USA), ale stále častěji i v rozvojových státech (Indie a Brazílie), kde touto technikou při každých volbách hlasují desítky milionů voličů. Trend v Evropě¹³² je spíše negativní a po roce 2004 vidíme spíše příklon k internetovým volbám typu RIV.

¹³¹ Není náhodou, že Ontario je jedním z nejprogresivnějších států co se týče alternativních volebních technik.

¹³² A také v Japonsku.

- 3) Co se týče korespondenční volby, její použití je závislé na právním prostředí jednotlivých států, avšak ve zkoumaných případech níže můžeme vidět, že implementace korespondenční volby může mít pozitivní dopad na účast voličů, zejména v případě, že dosud neexistoval jiný způsob vzdáleného hlasování.
- 4) Hlasování pomocí SMS a digitální televizi i přes početné pilotní testy po roce 2000 zůstalo spíše kuriozitou, než vyzkoušenou a oblíbenou hlasovací technikou. SMS hlasování do jisté míry zastaralo a bylo nahrazeno volbou z chytrého mobilního telefonu.

Nyní můžeme přistoupit ke konkrétním analýzám implementace internetového hlasování ve vybraných státech a komparace vlivu této elektronické a alternativní volební techniky na účast občanů ve vybraných státech (Estonsko, Švýcarsko, Francie, Norsko a Španělsko).

3 Internetové volby: analýza účinků aplikace internetových voleb na volební účast ve vybraných státech

V tuto chvíli se dostáváme k nejnovější, nejprogresivnější a nejvíce otázek vzbuzující hlasovací technice: internetovým volbám typu remote internet voting. Musím zopakovat, že z hlediska hypotetických východisek této práce je RIV nejslibnější hlasovací technikou, která může pozitivně ovlivnit účast občanů ve volbách ze dvou důvodů: 1) RIV umožňuje volit nezávisle na fyzické přítomnosti ve volební místnosti, čímž u uživatelů této hlasovací metody odpadají negativní vlivy bariér na volební účast. 2) Formát internetových voleb může přitáhnout nejmladší generaci voličů do 26 let, jelikož tato část elektorátu dlouhodobě vykazuje nižší volební účast než jiné skupiny obyvatelstva.

I v tomto případě prvenství v instalaci této technologie patří USA. Pokud pomineme experimentální či volby v apolitických či soukromých organizacích, první internetové volby¹³³ na světě proběhly v roce 1996 během primárek americké Reformní strany (Reform Party), v nichž mohou sympatizanti strany vybírat kandidáta na amerického prezidenta. Stejná strana využila RIV i pro volby v listopadu 1999 v Iowě a o rok později také ve Washingtonu a na Aljašce [Brunclík, Novák 2014: 28; srov. Reterová 2008: 70].¹³⁴ Jiné studie uvádějí [např. EAVS 2013], že za první skutečně relevantní internetové volby mohou být považovány primárky republikánské strany na Aljašce, které se uskutečnily 20. ledna 2000. Internetové hlasování (RIV) bylo zvoleno jako alternativa ke klasické volbě papírovým hlasem právě kvůli silnému sněžení, které je v lednu pro stát Aljaška typické.¹³⁵ Počet odevzdaných hlasů skrze internetovou aplikaci nebyl vysoký (pouze 38 hlasů)¹³⁶ [EAVS 2013: 14].

O několik měsíců později (7. března 2000) byly uskutečněny primárky Demokratické strany ve státě Arizona. Registrovaní voliči demokratické strany mohli hlasovat skrze internetovou aplikaci (election.com). Celková volební účast byla necelých 10 % registrovaných voličů (85 970 odevzdaných hlasů), přičemž podíl hlasů odevzdaných via internet tvořil 46 % (tj. celkem 39 942 hlasů).¹³⁷ Je zajímavé, že volební účast voličů demokratické strany se v porovnání s minulými volbami v roce 1996 (12 800 hlasů) zvedla ve státu Arizona téměř 7 krát. Podle konečné zprávy se během voleb vyskytlo několik technických a administrativních problémů: některé prohlížeče nedokázaly aplikaci správně zobrazit, někteří voliči ztratili svůj osobní PIN, který nemohl být z bezpečnostních důvodů znovu vygenerován [více Rubin 2001]. Tato strana poté pokračovala v několika zkušebních projektech, např. primárky v Michiganu (7. 2. 2004), anebo projekt pro voliče Demokratické strany v zahraničí (5. - 12. 2. 2008) [EAVS 2013: 14].

Mimo primárek jsou za první internetové volby do státem zřizované politické instituce považovány volby do Kongresu z roku 2000, ve kterých byl testován systém umožňující hlasovat vojákům americké armády, kteří jsou v době konání na zahraniční misi¹³⁸ (tzv.

¹³³ Kromě papírového hlasovacího lístku mohl volič ještě využít korespondenční volbu a volbu telefonem.

¹³⁴ Dalším příkladem progresivního přístupu malých amerických stran k internetovým volbám mohou být primárky Oregonské nezávislé strany (Oregon Independent Party), jež svůj pilotní test v hodnotě 20 000 \$ uskutečnila 30. července 2010 [více Melton 2010].

¹³⁵ V orig.: „*In some parts of Alaska, about the only way to get to a voting booth in January is by dogsled.*“ [Raney 2000]

¹³⁶ Počet hlasujících glosoval předseda aljašské Republikánské strany Randy Ruedrich následovně: „*Nebyl to strhující úspěch, ale skvělý experiment.*“ V orig.: „*Not a grand success, but a great experiment.*“ [Baharian 2004]

¹³⁷ Ve volbách mohl volič použít ještě tradiční papírový lístek (buď přímo ve volební místnosti či při hlasování poštou), počet odevzdaných hlasů: 46 028 [Rubin 2001: 8].

¹³⁸ Pro zajímavost v rámci tohoto programu hlasovalo pouze 84 voličů [Alvarez, Hall 2004].

UOCAVA voters) [podrobně Kohoutek 2014]. Prvenství voleb do Kongresu z roku 2000 je však sporné z hlediska podmínky konání hlasování v nekontrolovaném prostředí. Jelikož v tomto případě vojáci hlasovali na PC, které dodala, instalovala a po dobu volebního klání vlastnila armáda, toto hlasování nespĺňuje stanovené parametry remote internet voting a nemůžbe být zařazeno do stejné kategorie jako např. volby v Estonsku (viz níže). Prvenství na starém kontinentu můžeme připsat napodobiteli americké Reformní strany, jelikož Radikální strana Itálie (Partito Radicale) v roce 2000 umožnila volit celou třetinu křesel ve výkonném výboru pouze skrze internetovou aplikaci [Reterová 2008: 70].

V současné době aplikuje RIV na národní úrovni Estonsko a částečně Švýcarsko. S pilotními programy se můžeme setkat v Austrálii, Francii, Indii, Kanadě, Nizozemí, Norsku¹³⁹, Španělsku a USA.

Jelikož implementace RIV je v gesci každého státu, je podoba hlasování v jednotlivých případech rozdílná. Metodická doporučení Evropské komise, která chápou internetové hlasování jako možnost k odstranění demokratického deficitu v členských státech EU, mají pouze koordinační a evaluační povahu. I v evropském měřítku tak dostávají internetové volby rozdílnou podobu, jak po technické stránce, tak procesní (např. kolik dní je možno hlasovat, či jestli má volič právo svoji volbu měnit či opakovat). Jak už bylo předestřeno v úvodu, jednotlivé země budou zpracovány za pomoci instrumentální případové studie, s využitím jejího specifitějšího typu *theory confirming case study* [Lijphart 1979: 692]. Analýza se tedy primárně bude zabírat jednotlivými národními, komunálními nebo nadnárodními volbami ve vybraném případě, v rámci požadavků na zkvalitnění přístupu k volbám vyplývajícím z teoretického konceptu polyarchie R. Dahla [1989]. Pro zjištění účinnosti RIV je třeba sledovat tzv. dynamiku volební účasti [Kostadinova 2003]. V zásadě jde o synchronně-diachronní komparaci vývoje volební účasti před zavedením RIV a po jeho zavedení jakožto o volební alternativu na jednotlivých úrovních voleb (tzv. longitudiální srovnání). Případný výskyt signifikantních změn v celkové účasti a změny účasti v segmentech voličů (ať pozitivních či negativních) mohou být dostatečným důkazem vlivu RIV na volební účast.

Jak už bylo řečeno, signifikantní změnu na rozdíl od jiných studií [např. Madise, Vinkel 2011] v tomto výzkumu pojímám jako okamžik, kdy dochází ke změně dlouhodobého trendu ve volební účasti sledované země. Arbitrárně zvolená hranice (např. min. 3 procentní body) není pro tento výzkum vhodná, jelikož pokud máme negativní trend v účasti voličů, i pouhé zmírnění či zastavení propadu (stagnace) po zavedení RIV může být považováno za signifikantní změnu.

3.1 Zkoumané oblasti, seznam vybraných zemí a zahrnuté případy

Primárně se zaměříme na státy, které využívají RIV pro volby prvního a druhého řádu v řádných volbách a hlasováních. Jelikož počet uskutečněných hlasování s využitím RIV jde do stovek případů, pro selekci vhodných zemí a jednotlivých hlasování byl použit kvótní výběr, a to takový, aby byl vytvořen co nejrozmanitější vzorek případů, které jsou zároveň komparovatelné s cílem nejmenšího možného vzorku při zachování nejvyšší možné rozmanitosti. Po analýze všech dostupných případů jsem do výzkumu zařadil následujících 5 zemí: Estonsko, Švýcarsko, Francii, Norsko a Španělsko (viz tabulka č. 7).

¹³⁹ Tisková zpráva ze dne 23. 6. 2014 hovoří o tom, že další pilotní zkoušky nejspíše neproběhnou z důvodu „politického nesouladu“ parlamentních stran v otázce internetového hlasování [viz Regjeringen 2014].

Tabulka č. 7: Přehled zahrnutých zemí a jednotlivé případy

stát	rok/období	N případů ¹⁴⁰	úroveň voleb ¹⁴¹	rozsah RIV
Estonsko	2005-2015	8	I, II	celý elektorát
Švýcarsko	2004-2014	22	I, II	voliči v zahraničí
Francie	2003-2014	5	I, II	voliči v zahraničí
Norsko	2011 a 2013	3	I, II	vybrané municipality
Španělsko	2003 a 2010	2	II (VI), III	vybrané municipality, občané v zahraničí

V rámci těchto pěti případů můžeme sledovat vliv implementace RIV na účast občanů v různých oblastech. V rámci rozsahu jsou zahrnuté jak státy s celým elektorátem (Estonsko), tak pouze specifické skupiny voličů, jako jsou občané v zahraničí (Francie, Švýcarsko, Španělsko) či vybrané municipality (Norsko). Těchto pět případů pokrývá i téměř všechny úrovně voleb: volby prvního řádu (případ Estonska, Francie a částečně Švýcarska), druhého řádu (Estonsko, Švýcarsko, Francie, Norsko a Španělsko). Zahrnuta jsou také referenda závazná i nezávazná (Švýcarsko a Španělsko). Vzorek rovněž obsahuje státy, kde je implementace RIV v gesci národních exekutivních orgánů (Estonsko, Francie a Norsko) a současně země, kde za implementací stojí nižší jednotky (v případě Švýcarska kantony a ve Španělsku regionální katalánská vláda). Výběr obsahuje případy, které jsou národními či nadnárodními zprávami hodnoceny jako úspěšné (Estonsko, Švýcarsko, Norsko), i hlasování, která byla označena jako „fiasko“ (referendum v Barceloně 2010, Španělsko a částečně Francie). Výběr rovněž zahrnuje státy, které již před implementací RIV poskytovaly jistou formu vzdáleného hlasování (korespondenční volba v rámci Francie, Španělska a Švýcarska) a rovněž státy, které tuto možnost před implementací RIV nenabízely (Estonsko).

V rámci postupu výzkumu je důležité primárně se věnovat celkové analýze volební účasti v čase u sledovaného případu, kdy do případové studie zahrnujeme další proměnné jako podobu hlasovacího procesu v dané zemi, požadavky na voliče, další státem poskytované alternativy atd. Každá kapitola se věnuje jedné zemi, přičemž všechny jsou děleny podle stejného klíče.

Úvod seznamuje čtenáře se základními okolnostmi implementace RIV v daném případě. Podkapitola Předpoklady pro internetové volby je souhrnným označením pro soubor statistických ukazatelů rozšíření internetu ve zkoumaném případě. V rámci toho rozlišují mezi (1) přístupem (access), který zkoumá materiální vybavení jednotlivých sociálních skupin v porovnání s dostupnou technologickou špičkou a typ připojení k internetu a (2) digitální gramotností (digital literacy), jež označuje soubor základních schopností uživatele pracovat s PC či jinými zařízeními, kdy digitálně gramotný jedinec musí zvládnout sérii bazálních úkonů. Jako zdroj dat používám dostupná národní dotazníková šetření či údaje statistického úřadu.

Podkapitola Diskuze, očekávání a pilotní projekty obsahuje stručný nástin vývoje diskuze o internetových volbách ve sledované jednotce. Důraz je kladen na popsání iniciátorů

¹⁴⁰ Počet hlasování, ve kterých bylo možno hlasovat za pomoci RIV a k nimž existují veřejně přístupná data.

¹⁴¹ Rozdělení typů voleb: I (národní volby do dolní komory parlamentu), II regionální či místní volby, volby do Evropského parlamentu, III referendum, IV (volby v rámci politické strany, primárky), V (volby do veřejných či soukromých organizací), VI (nezávazný test).

a propagátorů pilotních projektů, jejich dohledatelné proklamace ohledně očekávaných účinků RIV na účast občanů a stručná analýza uskutečněných pilotních testů. Při výzkumu RIV je důležité postupovat ve výběru případů v rámci projektů. Tzn. stát, který má jeden celostátní projekt elektronizace, může být analyzován jako jeden případ (případ Estonska). Ve státech, kde iniciativa a technické řešení vychází z nižších jednotek, je potřeba analyzovat každý projekt a jeho účinnost zvlášť (Švýcarsko a iniciativy vzešlé z kantonální úrovně).¹⁴²

Podkapitola Podoba internetových voleb se zaměřuje na technické a procesní nastavení jednotlivých systémů RIV. Přičemž nejdůležitější jsou okolnosti typu počtu volebních dní, potřebné úkony k registraci, technické řešení volební aplikace či přihlašovací postup.

Nejdůležitější podkapitola Výsledky internetových voleb se zaměřuje na volby, v nichž bylo možno hlasovat pomocí RIV, a interpretaci výsledků s přihlédnutím k dosavadnímu vývoji volební účasti. Při výzkumu druhé hypotézy zkoumám proměny voličských segmentů, zejména věkových skupin, mezi jednotlivými volbami.

Do exkluzivního výběru podle výše stanovených kritérií se nedostanou volby, které se nastavení jednotlivých případových studií vymykají, či je jejich podoba a nastavení z hlediska výzkumu téměř totožné s již zahrnutými případy. Pro úplnost přikládám vyčerpávající seznam voleb¹⁴³, ve kterých bylo možno spolehlivě dohledat použití RIV.

Tabulka č. 8: Světový přehled voleb, ve kterých volič mohl použít RIV v letech 1996-2013¹⁴⁴

subjekt	stát	rok	úroveň voleb ¹⁴⁵	rozsah
Reformní strana	USA	1996	IV	voliči Reformní strany
Republikánská strana	USA (Aljaška)	2000	IV	voliči Republikánské strany na Aljašce
Demokratická strana	USA (Arizona)	2000	IV	voliči Demokratické strany v Arizoně
obec Bristol	VB	2002	II	celý elektorát obce Bristol
obec Croydon	VB	2002	II	voliči obce Croydon
město Markham	Kanada (Ontario)	2003	II	voliči obce Markham
místní volby ve Velké Británii	VB	2003	II	18 oblastí, 59 různých systémů
Demokratická strana	USA (Michigan)	2004	IV	voliči Demokratické strany v Michiganu
město Madrid	Španělsko	2004	II	voliči obce Madrid

¹⁴² Ve Švýcarsku jsou za vývoj a implementaci elektronických voleb primárně odpovědné kantony, což je založeno na jejich silném postavení v rámci federace.

¹⁴³ Tento seznam by měl být úplný, a to s platností do poloviny roku 2014. Pokud má čtenář informace o konání voleb s využitím RIV, které nejsou zahrnuty v této tabulce, necht' zašle informace na e-mail: karel.sal@e-politics.cz.

¹⁴⁴ Zdroj [Reterová 2008, 2012; Sokol 2011; Brunclík 2012b; Driza-Mauer 2012; Pátek 2013; VVKa; VVKb].

¹⁴⁵ Rozdělení typů voleb: I (národní volby do dolní komory parlamentu), II regionální či místní volby, volby do Evropského parlamentu, III referendum, IV primární volby politických organizací, volby do veřejných organizací.

město Markham	Kanada (Ontario)	2006	II	voliči obce Markham
místní volby ve Velké Británii	VB	2007	II	12 vybraných oblastí
volby do národního parlamentu	Austrálie	2007	(I)	vojáci v zahraničí (Irák, Afghánistán, Východní Timor a Šalamounovy ostrovy)
všeobecné volby	USA (Arizona)	2008	II	voliči státu Arizona
Demokratická strana (Democrats abroad)	USA	2008	IV	voliči Demokratické strany
město Halifax	Kanada (Ontario)	2008	II	voliči obce Halifax
Neighborhood Board	USA (Havajské ostrovy)	2009	V	voliči obce Honolulu
město Halifax	Kanada (Ontario)	2009	II	voliči obce Halifax
Strana nezávislosti (Independent Party)	USA (Oregon)	2010	IV	voliči Strany nezávislosti v Oregonu
všeobecné volby	USA (Západní Virginie)	2010	II	voliči v zahraničí (UOCAVA)
místní volby Gujarat	Indie (Gujarat)	2011	II	voliči státu Gujarat
státní volby Nový Jižní Wales	Austrálie	2011	(I) II	voliči státu Nový Jižní Wales
město Halifax	Kanada (Ontario)	2008	II	voliči obce Halifax
všeobecné volby	USA (Arizona)	2013	II	voliči státu Arizona

Pokud uvážíme, že v tabulce nejsou zahrnuty případy, které jsou analyzovány v kapitolách níže a hlasování v ostatních kantonech Švýcarska¹⁴⁶, počet hlasování s využitím RIV celosvětově dosahuje několika set případů.¹⁴⁷

3.1.1 Estonsko: světový leader internetového hlasování

Estonský RIV v podobě od roku 2005 je pro tento disertační výzkum nejdůležitějším případem, a to z několika důvodů. První je výjimečné rozšíření, jelikož vzdáleného internetového hlasování může estonský volič neomezeně použít ve volbách prvního (parlamentní volby) i druhého řádu (evropské a komunální volby). V roce 2007 Estonsko jako první stát světa použilo systém RIV pro volbu sto jednoho poslance do národního parlamentu (Riigikogu). V posledních parlamentních volbách z roku 2015 volilo přes internet 176 491 Estonců (30,5 % zúčastněných), tj. 19,6 % všech oprávněných voličů [VVKa]. Na rozdíl od

¹⁴⁶ Počet hlasování s využitím RIV ve 14 kantonech již dnes přesahuje 200.

¹⁴⁷ Do seznamu nejsou zahrnuta hlasování v soukromých organizacích a většina hlasování do veřejných organizací. Výjimkou je město Honolulu, které využilo RIV k volbě poradního orgánu vedení města.

ostatních případů je použití RIV v Estonsku univerzálně dostupné, čímž můžeme získat velmi důležitá data ohledně adopce RIV a jeho efektu na účast voličů, jelikož nedochází k efektu vyloučených uživatelů RIV¹⁴⁸ jako např. v případě Francie. Výjimečnost tohoto případu potvrzuje vysoký počet odborných i popularizačních textů, které se přímo věnují tématu internetového hlasování v Estonsku [viz např. Drechsler, Madise 2002; Drechsler 2003; Drechsler, Madise, 2004; Mandise, Vinkel, Maaten 2006; Alvarez, Hall, Trechsel 2009; Bochsler 2010; Trechsel, Vassil 2010, 2011; Madise, Vinkel 2011; Reterová 2007, 2008, 2012, Ondra 2013, Sál 2013, Cieslar 2014b].

Další výhodou estonského případu je i relativní stabilita politického, ekonomického, stranického i volebního systému. Estonsko jakožto bývalá část Sovětského svazu relativně rychle stabilizovalo jak svůj politický a stranický systém, tak i mechanismus přidělování mandátů v rámci voleb, což v rámci tohoto výzkumu usnadňuje interpretaci dat ohledně volební účasti v jednotlivých letech a upozaduje se tak vliv jiných externalit politického systému. V prvních svobodných volbách v Estonsku roce 1990, konaných ještě před rozpadem Sovětského svazu, byl použit volební systém jednoho přenosného hlasu (STV). Podoba volebního systému nepřetrvala a již od druhých parlamentních voleb v roce 1992 se v Estonsku používá listinný poměrný volební systém, který tato pobaltská republika používá dodnes. V průběhu několika let prošel několika podstatnými změnami. Nejdůležitější změnou byla úprava počtu volebních obvodů v letech 1992, 1995 a 2003. Z původních 12 obvodů z roku 1992 byl před volbami 1995 snížen jejich počet na jedenáct. Před volbami v roce 2003 byl původní počet z roku 1995 obnoven. Počet volených poslanců se po roce 1992 ustálil na 101 a do roku 2003 byly mandáty přidělovány ve třech skrutiniích: v prvním skrutiniu byl přímý mandát přidělen těm kandidátům, kteří získali počet hlasů odpovídající Hareově kvótě. V druhém, regionálním kole byly mandáty znovu podle Hareovy kvóty přidělovány stranám, které překročily 5% celostátní klauzuli. Zbýlé mandáty byly poté rozděleny ve třetím, celostátním skrutiniu opět mezi strany, které překročily 5% klauzuli, tentokrát však za použití modifikovaného D'Hondtova dělitele. Současná podoba volebního systému byla vytvořena před volbami v roce 2003. Od těchto voleb postačuje k zisku posledního mandátu v druhém skrutiniu zisk 75% klauzule. Volební systém z roku 2003 byl v nezměněné podobě použit i dalších volbách po roce 2003 [Šedo 2007: 43-45]. Stabilní volební systém se tedy vyskytuje v Estonsku dříve než implementace RIV (viz níže).

3.1.1.1 Předpoklady pro internetové volby

Rozvoj ICT v Estonsku v 90. letech musel překonat technologickou zaostalost východního bloku v oblasti výpočetní techniky v předchozím období. Pro zajímavost lze uvést, že prvním počítačem na estonské půdě byl výpočetní stroj Ural-1¹⁴⁹, kterým byla vybavena škola ve městě Noo v roce 1965 [Urnev 2007]. Připojení k internetové síti bylo v Estonsku zavedeno v roce 1992¹⁵⁰ na univerzitách v Tallinnu a Tartu a spolu s ním vznikla také národní doména „.ee“. Díky své poloze se Estonsko stalo důležitým uzlem pro internetové připojení evropské části Ruska. První páteřní linka obsluhující Moskvu byla postavena firmou Relcom z Finska přes právě Estonsko. V roce 1996 tehdejší estonský prezident L. Meri zahájil národní program s názvem „Tiigrihüpe“ (tygří skok) s cílem vybavit počítači a internetovým připojením všechny státní vzdělávací ústavy stát rovněž zřídil speciální výukové kurzy pro starší občany

¹⁴⁸ Efekt vyloučeného uživatele představuje hlavní problém při výzkumu vlivu implementace RIV na účast voličů ve sledované jednotce. Některé státy povolují volit přes internet pouze za určitých okolností. Jelikož není možné použít jakoukoliv hlasovací techniku nezávisle na statusu voliče (zda se nachází v zahraničí apod.), efekt implementace RIV je silně ovlivněn touto restrikcí.

¹⁴⁹ Foto elektronického počítače Ural 1 viz příloha č. 19.

¹⁵⁰ Tedy téměř ve stejnou dobu jak v tehdejších ČSFR.

[blíže viz Farivar 2011: 109-149]. Důležitým krokem byl také rozvoj estonské informační politiky ve vztahu státní instituce-občané, zejména pak existence jednotlivých stupňů e-governmentových projektů a akceptace elektronického podpisu (rok 2000, viz níže). Provoz první veřejné a bezplatné wi-fi sítě byl zahájen v roce 2001 a dnes počet přístupových bodů dosahuje počtu zhruba 2500, jež primárně pokrývají veřejná místa, jako jsou kavárny, hotely, nemocnice, školy či čerpací stanice. V roce 2013 bylo v Estonsku zhruba 200 poskytovatelů služeb elektronické komunikace, zejména několik desítek firem specializující se na velmi populární telefonování přes internet, tzv. Voice over Internet Protocol (VoIP) [Freedom House 2014a].

Vývoj počtu uživatelů internetu v Estonsku zažívá boom zhruba od roku 2002. V roce 2000 byl počet uživatelů zhruba 360 000 (28,2 % obyvatel), do roku 2006 se počet uživatelů zdvojnásobuje na zhruba 690 000 (51,8 %) a v roce 2010 je v Estonsku zhruba 970 000 obyvatel s přístupem na internet (tj. 75, 1 %). Poslední veřejně dostupná data ohledně počtu uživatelů v Estonsku jsou z roku 2012. Tehdy tato nejmenší pobaltská země s 1,3 miliony obyvatel země vykazovala zhruba 971 700 uživatelů internetu (tj. 78 %). Estonsko, které se co do internetové penetrace nachází na děleném 34. místě (spolu s Irskem) celosvětového žebříčku mezi Kuvajtem a Taiwanem [IWS 2013]. V Estonsku počet wi-fi sítí (přesně 924 699, tj. 12. na světě) [ITU 2013b] dalece převyšuje počet pevných internetových přípojek (327 243, tj. 74. na světě) [ITU 2013a]. Od roku 2010 se také zvyšuje počet uživatelů mobilního internetu a od května 2013 je standardem 4G pokryto zhruba 95 % území státu [Freedom House 2014a].

Podle posledního dostupného výzkumu počítačové gramotnosti v Estonsku z roku 2013 75 % Estonců použilo v průběhu minulého týdne internet, což je o 5% bodů výše než činil průměr EU27 v téže době. Navíc z tohoto počtu je celých 59 % tzv. častých uživatelů (tj. internet používají každodenně). Podíl obyvatel, kteří naopak nikdy nepoužili internetové připojení, je zhruba 20%, přičemž jejich podíl klesá zhruba o jeden procentní bod za rok. K roku 2012 má zhruba 37 % obyvatelstva přístup k internetu pouze z přenosného zařízení (mobilní internet). Nejčastějším tzv. bazálním úkonem je podobně jako v ostatních případech použití internetového bankovníctví (68 %), čtení denních zpráv (71 %) a vyhledávání informací o službách (70 %). Naopak nejméně populární aktivitou na síti je pro Estonce prodej zboží a služeb online (13 %) a nákup ubytování a dovolených (22 %). Co se týče interakce Estonců s e-governmentovými službami, v roce 2013 využívalo internet pro získávání a odesílání formulářů státním institucím 33 % Estonců, což je vysoko na průměrem EU27 22 % [Evropská komise 2013a].

V roce 2008 založilo NATO v Estonsku centrum kybernetické bezpečnosti (NATO küberkaitsekoostöö keskus či také K5), které má poskytovat součinnost členům aliance v otázkách elektronické bezpečnosti. Od roku 2008 centrum podpořilo několik výzkumů v oblasti IT bezpečnosti a je také pořadatelem konference CyCon, která cílí na bezpečnostní experty členských zemí. Hlavní náplní organizace je mezinárodní spolupráce vládních institucí, soukromých organizací a výzkumných univerzitních týmů v právních, vojenských a technologických otázkách kyberbezpečnosti a jejím hlavním deklarovaným cílem je svobodný a bezpečný internet [viz Freedom House 2014a].

3.1.1.2 Diskuze, očekávání a pilotní projekty

Vývoj RIV v Estonsku přímo vychází z budování otevřené elektronizované státní správy, která se stala jedním z hlavních pilířů nové estonské identity po rozpadu Sovětského svazu [Drechsler 2003: 2]. Hlavním iniciátorem reformy stávající podoby státní správy v Estonsku

byl bývalý předseda vlády v letech 1992-1996 a 1999-2002 M. Laar¹⁵¹. Kromě hlubokých ekonomických reforem vláda pod jeho vedením započala řadu projektů, které měly za úkol odpolitizovat a decentralizovat státní správu a zavést dostupné elektronické nástroje¹⁵². V roce 1998 byl parlamentem přijat dokument s názvem Principy estonské informační politiky (Infopoliitika põhialustes), který stanovuje principy budování informační společnosti [viz RISO 1998]. Dalším krokem estonské vlády byl komplex zákonů, které zaručovaly elektronickým dokumentům rovnocenné legální postavení s klasickými papírovými dokumenty. Prvním pilířem byl zákon o telekomunikacích (Telekommunikatsiooniseadus) z 9. 2. 2000 [RT I 2000/18/116], který každému občanovi Estonska přiznává legislativní právo na přístup k internetu. Druhý zákon o digitálním podpisu¹⁵³ (Digitaalallkirja seadus) z 8. 3. 2000 [RT I 2000/26/150] zrovnoprávnil podání dokumentu v elektronické i klasické podobě a umožnil vzdálenou komunikaci občana s úřady. Dalším důležitým milníkem byla výstavba projektu X-Road¹⁵⁴, který propojil již existující informační databáze estonských úřadů, což státním institucím umožnilo dohledávat vlastními silami potřebné informace a výrazně snížit nároky na občana. V roce 2001 také vzniká e-governmentový portál e-Citizen jakožto hlavní platforma pro přístup k elektronickým službám veřejné zprávy a o rok později Estonsko zavádí nové elektronické občanské průkazy (Eesti ID-kaart) [RT I 2000/26/150; Cieslar 2014b: 45-46]. Není náhodou, že vládní dokumenty celkem konzistentně pracují s pojmem „electronic voting“ či zkráceně „e-voting“, což odpovídá estonskému „e-hääletamine“ (e-hlasování).

První veřejná zmínka o možné implementaci RIV v Estonsku je připisována ministru spravedlnosti za Estonskou reformní stranu (Reformierakond) Märtu Raskovi v roce 2001. Tato neoliberální strana silně akcentovala výhody e-governmentových projektů, zejména co do úspornosti, přehlednosti a rychlosti oproti stávající a nevyhovující podobě státních institucí [Drechsler 2003: 2]. Idea internetového hlasování pak byla adoptována premiérem M. Laarem, který při pravidelných parlamentních interpelacích 17. ledna 2001 prohlásil, že cílem jeho vlády je zavést internetové hlasování již v roce 2002, a to v rámci místních voleb. Na základě pověření ministerstva spravedlnosti (Justiitsministeerium), jež má agendu internetových voleb na starosti, byla vypracována analýza proveditelnosti projektu vzdáleného internetového hlasování v Estonsku v roce 2002 [Lipmaa, Mürk 2001]. Zpráva doporučila odklad ostrého nasazení v roce 2002, provedení alespoň základních pilotních testů a stanovila reálné spuštění internetových voleb na rok 2007. Start projektu byl na základě doporučení expertů posunut na rok 2005.

Od počátku bylo RIV koncipováno jako doplněk k ostatním volebním technikám, které Estonsko nabízí. Kromě klasické volby papírovým hlasem ve volební den může volič využít hlasování papírovým lístkem v předtermínu, korespondenční hlasování a RIV¹⁵⁵. Jelikož je Estonsko přímořský stát, povoluje také v rámci voleb do parlamentu volbu na lodi plující pod estonskou vlajkou, a to v mezinárodních vodách či vodách jiného státu pod dohledem kapitána lodi [VVKe].

Debata ohledně legislativní úpravy internetového hlasování probíhala na půdě parlamentu zhruba tři roky. Jelikož k prvnímu nasazení RIV mělo dojít během komunálních

¹⁵¹ Předseda liberálně-konzervativní strany Vlastenecké unie a Res Publica (Isamaaja Res Publica Liit) [Cieslar 2014: 45].

¹⁵² V anglicky psané literatuře se také objevuje označení „e-minded politics“.

¹⁵³ Zákon naplňuje direktivu Evropského parlamentu č. 1999/93/EC „Community framework for electronic signatures“ (OJ L 13, 19.01.2000, s. 12-20).

¹⁵⁴ Zjednodušené schéma projektu viz příloha č. 20.

¹⁵⁵ V rámci místních voleb není povoleno volit skrze poštovní volbu či RIV ze zahraničí.

voleb v roce 2002, byla hlavní pozornost zaměřena na přijetí nového zákona pro komunální volby [RT I 2002/36/220]. V průběhu březnového schvalování se ukázalo, že principiálními odpůrci internetových voleb jsou pouze jen dvě parlamentní strany: Lidová unie (Estimaa Rahvallit), orientující se na rurální oblasti Estonska, a Estonská sjednocená lidová strana (Eestimaa Ühendatud Vasakpartei), hájící zájmy ruské menšiny [Mandise, Vinkel, Maaten 2006; Cieslar 2014: 47]. Další zákony povolující internetové hlasování i v jiných typech voleb rychle následovaly: volební zákon o referendu (Rahvahääletuse seadus) [RT I 2002/30/176] byl přijat 13. 3. 2002, volební zákon pro volby do parlamentu [RT I 2002/57/355] přijatý 12. 6. 2002, který upravoval podobu internetového hlasování. Jako poslední byl přijat zákon pro volby do Evropského parlamentu [RT I 2003/4/22] z 18. 12. 2002.

Mezitím bylo stanoveno, že pilotní test proběhne 24. - 29. 1. 2005 v hlavním městě Tallinnu. V referendu o umístění Památníku svobody mohli obyvatelé Tallinnu využít buď volebního lístku, či hlasovat po internetu v aplikaci, kterou vyvinulo město Tallinn ve spolupráci s Estonskou volební komisí (Vabariigi Valimiskomisjon). Aplikace byla otevřena 24. 1. od 9:00¹⁵⁶ a uzavřena byla 29. 1. v 20:00¹⁵⁷ (celkem 5 dní předtermínu). Za tuto dobu bylo odevzdáno celkem 822 e-hlasů, jejichž podíl oproti klasické volební technice byl 14 %. Navzdory nízké účasti (odvolilo pouze 6 300 obyvatel) byl pilotní test hodnocen jako úspěšný [VVKf].

Patrně nejvíce diskutovaným aspektem připravovaného internetového hlasování byla otázka zajištění tajného hlasování pro voliče v nekontrolovaném prostředí. Jelikož estonský stát stejně jako ostatní vybrané případy zaručuje voliči všeobecné, rovné, přímé a tajné hlasování ve všech typech voleb, z počátku nebylo úplně jasné, zda hlasování mimo volební místnost bez dozoru zástupce státní moci je ústavně konformní. V březnu 2005 estonský parlament novelizoval zákon pro komunální volby upravující internetové hlasování. Bylo stanoveno, že volič může svoji internetovou volbu měnit po dobu voleb¹⁵⁸ neomezeně, aby byl chráněn před nežádoucím tlakem okolí. Navíc, hlas odevzdaný v tištěné formě v rámci předtermínu je považován za superiorní, tedy nahrazuje internetovou volbu [Cieslar 2014: 47]. Právě neomezený počet změny e-hlasu se stal předmětem sporu mezi vládou a tehdejšími prezidentem A. Rüütelem, jenž dříve působil jako poslanec za k projektu e-voleb skeptickou Lidovou unií. Parlament nakonec návrh zákona přepracoval, jelikož možnost měnit svoji volbu i ve volební den byla shledána informační výhodou oproti voličům, kteří využívali tradiční volební metody již v předtermínu a již svoje rozhodnutí změnit nemohli. Prezident však na jaře roku 2005 odmítl podepsat i přepracovanou novelu volebního zákona a po jeho schválení jej předložil přezkumu estonskému Nejvyššímu soudu (Riigikohus). Nejvyšší soud 1. 9. 2005 námítky prezidenta neuznal, jelikož neomezená záměna zvoleného kandidáta je nezbytným prvkem k zajištění tajné volby v nekontrolovaném prostředí, přičemž je vždy uznána pouze poslední volba před uzavřením aplikace. Navíc tato potenciální výhoda podle nálezu nepřevažuje nad cílem internetových voleb, kterým je zvýšení účasti ve volbách a zavádění nových technologických řešení do estonské státní správy [viz Riigikohus 2005: 3-4-1-13-05; Cieslar 2014: 47-48]. Následně byly přijaty i novely ostatních volebních zákonů.

Na základě kladného stanoviska Nejvyššího soudu zorganizovala Estonská národní komise informační kampaň o nadcházejících komunálních volbách včetně nové možnosti

¹⁵⁶ První hlas byl zaznamenán v 9:06 [VVKf].

¹⁵⁷ Poslední hlas byl zaznamenán v 19:52 [VVKf].

¹⁵⁸ Nejen v předtermínu, ale i ve volební den.

internetového hlasování. Ve spolupráci s e-Governance Academy¹⁵⁹ vydala vláda sadu doporučení se zaměřením na možná rizika hlasování v nekontrolovaném prostředí (zejména poskytování Eesti ID-kaart či PIN kódů jiným osobám). Vydaný dokument s názvem „Dobrá praxe elektronického hlasování“ také stanovil důslednou nezávislost jak informační kampaně, tak částí elektronického hlasování, jež nesměly být jakkoliv využity v rámci politické kampaně [e-Governance Academy 2009].¹⁶⁰ Podpora internetového hlasování mezi Estonci byla před jeho zavedením velmi vysoká, dle průzkumu společnosti Factum zavedení internetového hlasování podporovalo v roce 2004 64 % a o rok později dokonce 73 % respondentů [Mandise, Vinkel, Maaten 2006; Cieslar 2014: 48].

3.1.1.3 Podoba internetových voleb

Estonský volební systém byl vyvíjen od roku 2002 do roku 2004 jakožto typ systému RIV, který umožňuje volit občanovi skrze internet pomocí elektronické občanky (Eesti ID-kaart) a speciální webové aplikace z jakéhokoliv připojeného místa na světě [Breuer, Trechsel 2006]. Princip internetových voleb se paradoxně příliš nepodobá korespondenčnímu hlasování. Estonský volič může využít korespondenční volby a to tak, že se osobně identifikuje u volební komise, zde vyplní hlasovací lístek, který vsune do volební obálky. Ta je posléze zalepena ve vnější obálce, na které jsou uvedeny identifikační údaje voliče, tento dopis je odeslán komisi v místě voličova trvalého bydliště. Zde jsou jeho údaje ověřeny, pokud již není vyškrtnut z volebního seznamu, jeho obálka je rozpečetěna a hlasovací lístek ve volební obálce je přidán do urny, kde je následně započítán spolu s ostatními [VVK 2010].

Dodavatelem technického řešení pro estonské volby je od roku 2005 společnost Cybernetica¹⁶¹. Pro volbu po internetu musí být estonský volič vybaven speciální identifikační kartou Eesti ID-kaart, která mimo jiné obsahuje elektronický popis nositele. Dále držitel disponuje dvěma PIN kódy, první slouží jako potvrzení identifikace voliče, druhý pak stvrzuje pravost digitálního podpisu. Volič k provedení hlasování může využít jakýkoliv počítač vybavený speciální čtečkou karet.¹⁶² Karta obsahuje kódované ID voliče a jeho fotografii a zároveň obsahuje i digitální podpis občana. V současnosti v Estonsku existují tři typy ID karet: Eesti ID-kaart, anonymizovaná Eesti ID-kaart¹⁶³ a klasická ID bez možnosti volit po internetu¹⁶⁴. V roce 2007 zavedlo mobilní ID systém pro mobilní telefony (Mobile ID), kdy je telefon použit jako ID karta a zároveň také jako čtečka. Co se týče samotné volební aplikace, ta je podporována OS Windows XP-8, Mac OS a Linux [VVK 2010].

Volič, který chce hlasovat přes internet nebo mimo svůj domácí okrsek, musí využít tzv. volby v předtermínu (advanced voting). Elektronická aplikace se otevírá 10. den před volebním dnem (neděle) a končí 4. den před volebním dnem, tj. ve středu v 18:00. Výjimkou byly volby v roce 2005 a 2007, kdy byl předtermín k dispozici pouze 3 dny. Volební okrsky pro předvolby v tradiční formě se otevírají 6. den před volebním dnem (pondělí) a končí 4. den (taktéž středa) ve 20:00.

¹⁵⁹ e-Governance Academy je estonská nezisková organizace s podporou Centra OSN pro regionální rozvoj, Institutu Open Society a estonské vlády, která se zabývá oblastmi e-governmentu, e-governance, e-demokracie a rozvoje občanské společnosti [Cieslar 2014: 48].

¹⁶⁰ Např. strany v Estonsku nesmějí uvádět link na volební aplikaci na svých stránkách, jelikož tím mohou porušovat nestrannost hlasování.

¹⁶¹ Cybernetica je estonská IT firma specializující se na vývoj pokročilých IT systémů v oblasti e-governmentu, námořní navigace, telematiky a řízení světelných křižovatek. Viz www.cyber.ee.

¹⁶² Ukázka čtečky a Eesti ID-kaart viz příloha č. 21.

¹⁶³ Tato karta neobsahuje viditelné, tedy lidským okem čitelné údaje o jejím držiteli.

¹⁶⁴ Nepřekvapuje, že tento dokument vlastní zejména skupina starších občanů a také etničtí Rusové.

Tabulka č. 9: Přehled termínů voleb s použitím RIV v Estonsku v letech 2005-2015¹⁶⁵

rok	značka	předtermín	počet dní	volební den
2005	ELV2005	10. - 12. 10.	3	16. 10.
2007	EPV2007	26. - 28. 2.	3	4. 3.
2009	EUV2009	28. 5. - 3. 6.	7	7. 6.
2009	ELV2009	8. - 14. 10.	7	18. 10.
2011	EPV2011	28. 2. - 3. 3.	7	6. 3.
2013	ELV2013	10. - 16. 10.	7	20. 10.
2014	EUV2014	15. - 21. 5.	7	25. 5.
2015	EPV2015	19. 2. - 25. 2.	7	1. 3.

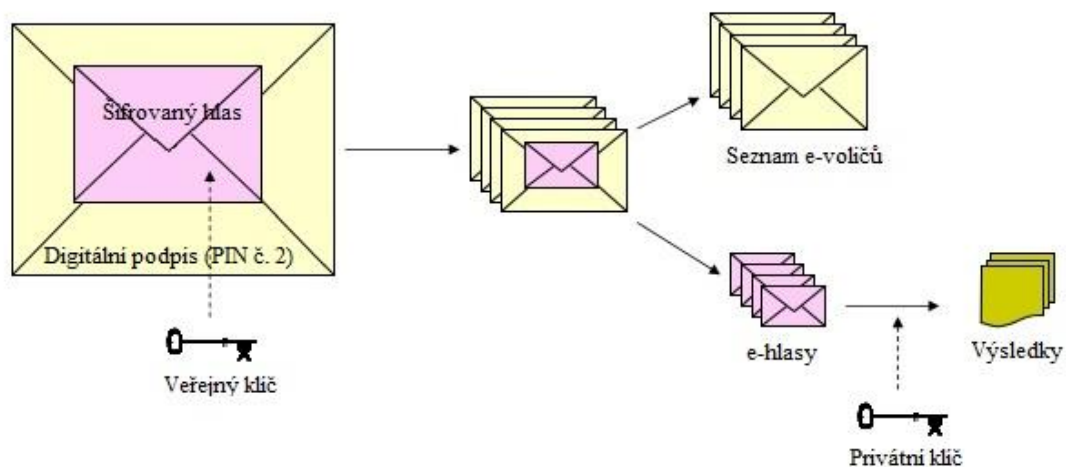
V tomto období se volič může přihlásit pomocí své karty a ve speciální webové stránce¹⁶⁶ může zvolit uskupení dle svých preferencí. Tuto volbu může libovolně měnit až do uzavření aplikace (středa 18:00). Tradiční papírový hlas má však prioritu. Pokud volič ve volbách v předtermínu zároveň využije volební okrsek (na což má dvě hodiny k dobru, jelikož volební místnosti zavírají až ve 20:00), je počítána volba listinou. Po 4. dnu před volbami je hlas odevzdaný alternativním způsobem platný (ať přes internet či v předvolebním okrsku) a občan se již nemůže účastnit standardního volebního dne v neděli, jelikož byl již vyškrtnut ze seznamu voličů [VVKb; VVK 2010].

Tajnost volby je zajištěna tzv. asymetrickou kryptografií veřejných klíčů. Systém je zašifrován dvěma sadami klíčů: veřejnou a privátní (viz schéma níže). Veřejný klíč slouží k rozšifrování hlasů a je součástí aplikace. Privátní klíč se používá k otevření volební obálky odevzdaných hlasů (vnitřní obálka) a po uplynutí zákonné doby na podávání stížností k průběhu voleb jsou všechny privátní klíče zničeny [Mandise, Vinkel, Maaten 2006: 6-8; VVK 2010]. Po skončení hlasování jsou obálky s osobními daty separovány od vlastních hlasů a přeneseny do počítače, který není připojen k internetu, hlasy jsou přepočítány a voliči, kteří již hlasovali, tak vypadávají z volebních seznamů pro volební den.

¹⁶⁵ Zdroj [VVKc].

¹⁶⁶ Adresa: www.valimised.ee; ukázka podoby webové stránky viz příloha č. 22.

Obrázek č. 1: Schéma zabezpečení tajnosti internetových voleb v Estonsku¹⁶⁷

Elektronické volby v Estonsku má stejně jako ostatní volby na starosti Estonská národní volební komise (Vabariigi Valimiskomisjon, VVK). Technické řešení poskytuje již od roku 2005 firma Cybernetica AS. V roce 2011 systém prošel testováním jak z vlastní iniciativy VVK, tak ze strany nezávislého auditora Küberkaitse üksus (Estonian Defence League's Cyber Unit; CDL)¹⁶⁸. Bohužel výsledky testů nejsou veřejně dostupné [OSCE 2011: 10]. Do konglomerátu institucí, které mají přístup k vlastnímu volebnímu systému, také patří vlastní IT oddělení Národního parlamentu, které poskytuje odbornou supervizi jak Cybernetice, tak zpracovává vlastní auditní zprávy. Ačkoliv zpráva OBSE v roce 2011 označuje systém internetového hlasování v Estonsku jako „bezpečný“, některé výtky auditorů směřují k neprůhlednosti systému a nedostatku veřejně dostupných údajů [viz OSCE 2011: 14]

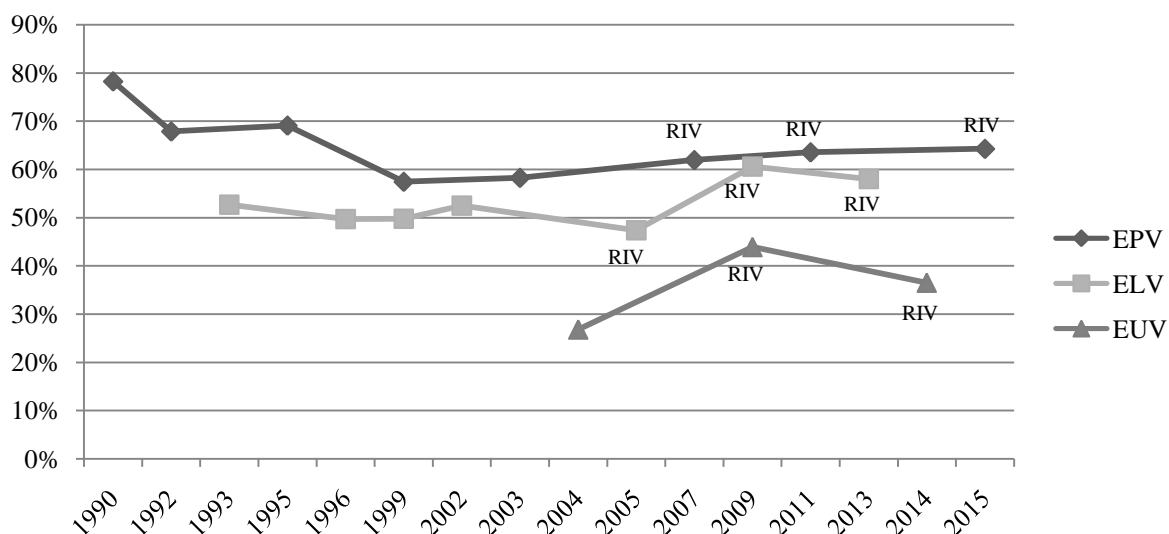
3.1.1.4 Výsledky internetových voleb

Pokud se podíváme na přehled celkové účasti Estonců u voleb do národního parlamentu, místních zastupitelstev a do Evropského parlamentu od roku 1990 dodnes, zjistíme, že účast občanů u obou typů voleb kontinuálně roste (vyjma voleb do EP) zhruba od roku 2003 (viz graf č. 2):

¹⁶⁷ Upraveno autorem podle [VVK 2010: 8].

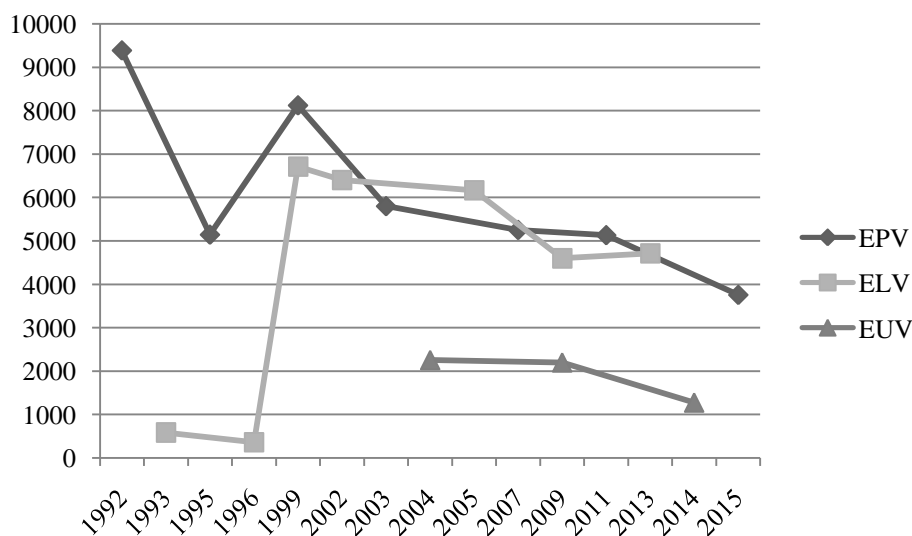
¹⁶⁸ CDL je neziskové sdružení dobrovolníků, kteří se zabývají ochranou estonského kyberprostoru. Více: kaitseliit.ee.

Graf č. 2: Vývoj volební účasti v estonských parlamentních, komunálních a evropských volbách v letech 1990-2015¹⁶⁹

V roce 1990 můžeme výši zúčastněných voličů považovat za tzv. reziduální či mobilizační úroveň. Reziduální účast v bývalých nedemokratických zemích po několik let zůstává vysoká v důsledku dlouholetých mobilizačních kampaní nedemokratického režimu. Po propadu účasti voličů v 90. letech, který proběhl i v ostatních zemích bývalého východního bloku [více Kostadinova 2003: 749-754], v průběhu roku 2003 dochází k pozitivnímu obrátu trendu. Z tohoto pohledu je těžké usuzovat, zda vliv na vyšší účast měla elektronizace voleb, i když v období 2007-2015 účast celkově vzrostla o více jak 6%. Zajímavé, že ve stejném období, jako je zaváděno RIV, výrazně klesá podíl neplatných hlasů (viz graf č. 3).

Graf č. 3: Přehled počtu neplatných hlasů v národních, komunálních a evropských volbách v letech 1992-2015¹⁷⁰

¹⁶⁹ Zdroj dat: [VVKa; VVKb; IDEAc].

¹⁷⁰ Zdroj dat [VVKa; VVKb; IDEAc; srovnej s VVKd].

Pro detailnější zhodnocení vlivu elektronizace voleb musíme přistoupit k analýze jednotlivých hlasování, ve kterých byl použit RIV systém. Do dnešní doby v Estonsku proběhlo (nepočítáme-li zmíněný pilotní test referenda 2005) dohromady 8 různých voleb s využitím RIV: z toho 3 krát volby parlamentní (2007, 2011 a 2015), 2 krát volby do Evropského parlamentu (2009 a 2014) a 3 krát komunální volby (2005, 2009 a 2013). Jednotlivé typy voleb mají rozličnou dynamiku účasti voličů, proto je třeba analyzovat každý typ voleb odděleně společně s předchozími volbami, při kterých nebylo možné využívat elektronickou alternativu a volby v předstihu (*advanced voting*).

Tabulka č. 10: Přehled estonských voleb národního a Evropského parlamentu a komunálních voleb v letech 1990-2014¹⁷¹

značka	rok	oprávnění voliči	počet hlasů	účast	rozdíl ¹⁷² ±	počet e-hlasů	e-hlasy/zúčast. voliči
EPV1990 ¹⁷³	1990	1 163 683	900 001	78,2 %	0	---	---
EPV1992	1992	689 319	467 629	67,8 %	10,4	---	---
EPV1995	1995	791 957	545 771	68,9 %	1,1	---	---
EPV1999	1999	857 271	492 356	57,4 %	11,5	---	---
EPV2003	2003	859 714	500 686	58,2 %	0,8	---	---
EPV2007	2007	897 243	555 463	61,9 %	3,7	30 275	5,5 %
EPV2011	2011	913 346	580 264	63,5 %	1,6	140 846	24,3 %
EPV2015	2015	899 793	577 910	64,2 %	0,7	176 328	30,5 %
ELV1993 ¹⁷⁴	1993	880 296	463 443	52,6 %	0	---	---
ELV1996	1996	879 034	461 653	52,5 %	0,1	---	---
ELV1999	1999	1 052 404	524 453	49,8 %	2,7	---	---
ELV2002	2002	1 021 439	536 044	52,5 %	2,7	---	---
ELV2005	2005	1 059 292	502 504	47,4 %	5,1	9 317	1,9 %
ELV2009	2009	1 094 317	662 813	60,6 %	13,2	104 413	15,8 %
ELV2013	2013	1 086 935	630 051	58,0 %	2,6	133 808	21,2 %
EUE2004 ¹⁷⁵	2004	873 809	234 485	26,8 %	0	---	---
EUE2009	2009	909 628	399 181	43,9 %	17,1	58 669	14,7 %
EUE2014	2014	902 873	329 766	36,5 %	7,4	103 151	31,3 %

Data ukazují, že RIV využívá stále více voličů. Po zavedení v roce 2005 bylo využití opravdu sporadické (ne celá 2 %), v dalších letech počet občanů hlasujících přes internet pozvolna stoupá, až dosahuje svého vrcholu 176 328 hlasujících při parlamentních volbách v roce 2015. Oblibu vzdáleného hlasování potvrzuje i tabulka č. 3 níže, ze které je patrné, že podíl e-hlasů v rámci předtermínu vytrvale stoupá ze 7,2 % v roce 2005 až na 59,2 % v roce 2015 (viz tabulka níže).

¹⁷¹ v rámci šedě vyznačených voleb bylo možno použít také RIV; zdroj dat [VVKa; VVKb; IDEAc].

¹⁷² Rozdíl mezi předchozí a aktuální volební účastí, červená znamená pokles, černá vzestup.

¹⁷³ Estonské parlamentní volby

¹⁷⁴ Estonské komunální (lokální) volby

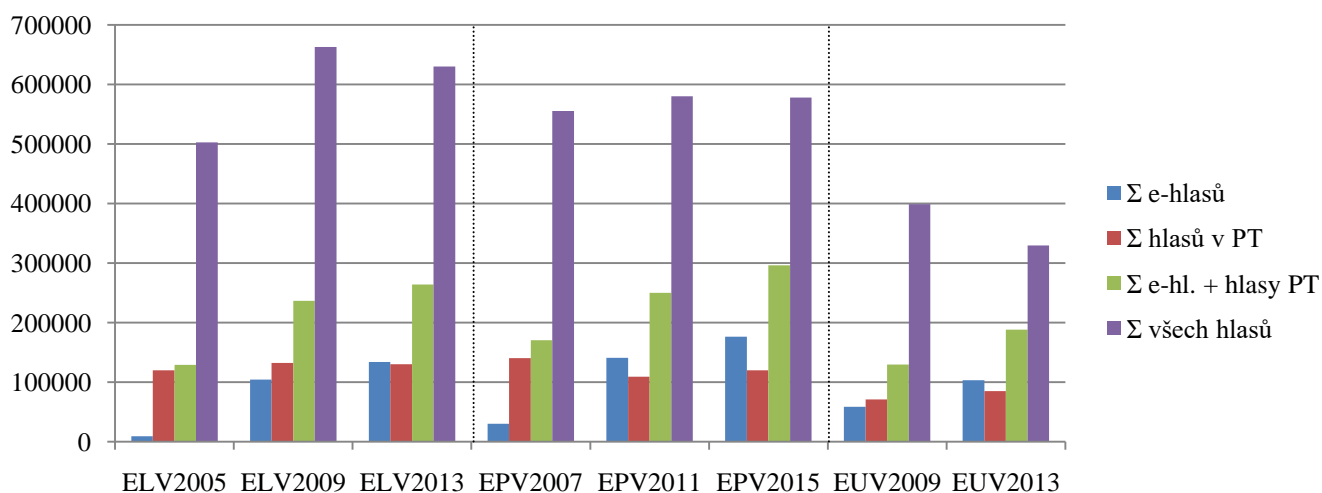
¹⁷⁵ Estonské volby do Evropského parlamentu

Tabulka č. 11: Poměr e-hlasů vůči všem hlasům odevzdaných v předvolbách 2005-2014¹⁷⁶

ELV2005	7,2 %
EPV2007	17,6 %
EUE2009	45,4 %
ELV2009	44 %
EPV2011	56,4 %
ELV2013	50,5 %
EUE2014	59,2 %
EPV2015	59,2 %

Nedávné volby do estonského parlamentu 2015 byly „nejinternetovější“, jelikož podíl odevzdaných hlasů (30,5 %), i podíl v rámci předtermínu (59,6 %) byl suverénně nejvyšší. Pokud porovnáme počet e-hlasů s počtem klasických hlasů v předtermínu, dostaneme přehled úspěšnosti alternativních volebních technik v jednotlivých letech a volbách:

Graf č. 4: Počet e-hlasů v porovnání s ostatními volebními technikami při volbách 2005-2014¹⁷⁷

Co se týče úrovně účasti v jednotlivých typech voleb, u všech po roce 2005 můžeme pozorovat mírný vzestup. Z tohoto pohledu nejlepší celkové výsledky má RIV ve volbách do municipalit, kde sice účast byla v letech 1993 až 2002 stabilní a po v roce 2005, kdy bylo zavedeno RIV, dokonce klesla, ale od voleb 2009 můžeme pozorovat onen signifikantní (zhruba 5%) nárůst účasti, kterou estonští voliči potvrdili i v posledních komunálních volbách. Počet participujících e-voličů se kontinuálně zvyšuje z 9 000 v roce 2005 na více jak 130 000 v roce 2013. Spojení počtu e-hlasů a zvýšením úrovně účasti však nejde ruku v ruce. Jak vidíme na posledních volbách v roce 2015, i když byl podíl e-voličů suverénně nejvyšší (133 000), celková účast se mírně snížila (-2,6 % oproti volbám v roce 2011). Počet voličů, kteří nevolí ve volební den (tedy uživatelé RIV či advanced voting) vytrvale stoupá, přičemž se mění podíl klasické volby a e-volby ve prospěch internetových voleb.

¹⁷⁶ ELV – estonské komunální volby; EPE – estonské parlamentní volby; EUV – evropské volby; zdroj dat [VVKb].

¹⁷⁷ Zdroj dat [VVKa].

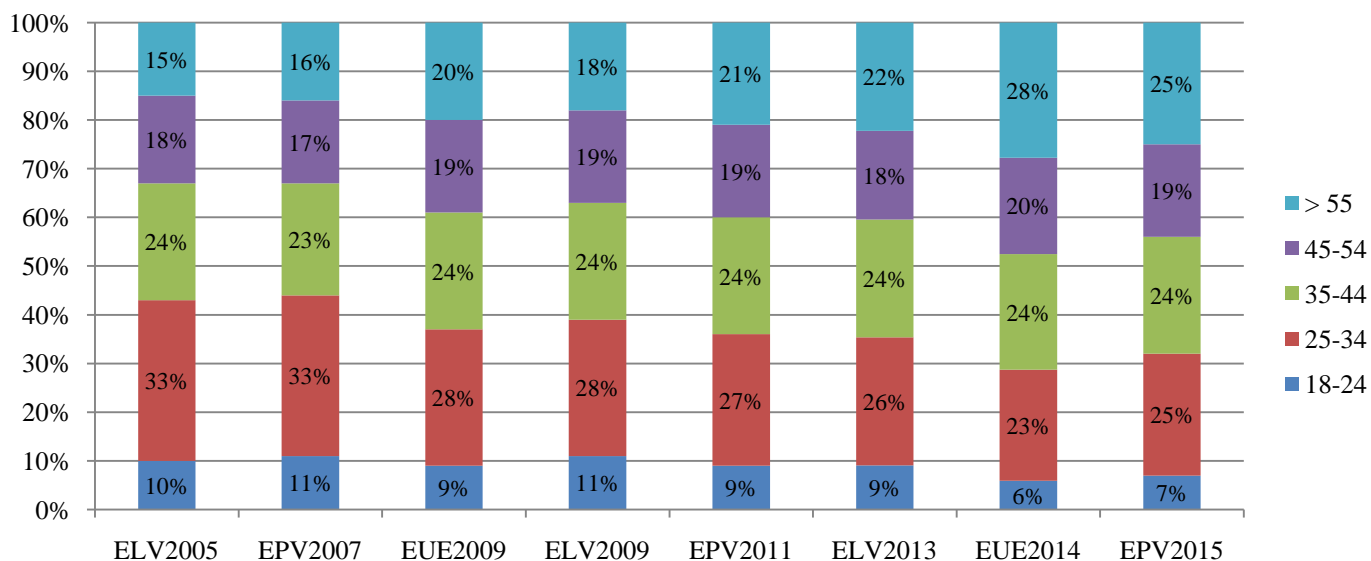
Podobnou dynamiku jako komunální volby vykazují volby do národního parlamentu, kde pozitivní obrat nastává o trochu dříve, než je zaveden RIV, již mezi lety 1999-2003. V celkových číslech můžeme vidět, že nárůst účasti mezi lety 2003-2011 je také zhruba 5 %, což je o 80 000 participantů více, než v roce 2003. Podobně jako u komunálních voleb se oblíba RIV postupně zvyšuje. V roce 2011 můžeme vidět signifikantní rozvoj internetových voleb na úkor ostatních technik v předtermínu. I v tomto případě přírůstek počtu e-voličů také neodpovídá nárůstu účasti, ale má podobnou, i když ne korelativní tendenci.

U evropských voleb bohužel máme málo údajů. O první volby do EP byl zájem v u estonských voličů velmi nízký. V roce 2009 zájem o volby rekordně vzrostl (o 150 000 voličů více), což spolu se všemi hlasy odevzdaných v předtermínu ukazuje na možné zvýšení účasti díky uvolnění požadavků k vykonání volby [srovnej Eero 2012]. Avšak korelace mezi počtem e-voličů a výší celkové účasti naprosto popírá vývoj v posledních volbách do Evropského parlamentu v roce 2013. Ačkoliv podíl voličů využívajících předtermín byl téměř o čtvrtinu větší než ve volbách 2009, celková účast klesla o 7,5 %.

Výsledky analýzy do jisté míry kopírují zjištění dřívějších průzkumů [Mandise, Vinkel, Maaten 2006; Alvarez, Hall, Trechsel 2009; Trechsel, Vassil 2010, 2011; Madise, Vinkel 2011; Reterová 2012, Sál 2013, Cieslar 2014b]. V roce 2005 měla elektronizace vliv velice sporný a je těžké určit, zda měl RIV vliv na mírné zvýšení účasti. Výzkum veřejného mínění v roce 2007 ukázal, že zhruba 10 % z voličů, kteří využili elektronickou alternativu, by k volbám nepřišlo, pokud by Estonsko nenabízelo alternativu v podobě RIV [Madise, Vinkel 2011]. V průzkumech provedených v dalších letech se procento voličů, kteří by z důvodu neexistence alternativy k volbám nepřišli, postupně zvyšuje na 16,3 % v roce 2009, což v konečných číslech je zhruba o 2,6 % nižší účast. V tomto případě se jedná o potvrzený přírůstek účasti z důvodu poskytnuté alternativy a celkovému snížení bariér na provedení volby [Trechsel, Vassil 2010]. K podobným závěrům dochází i další a starší práce [např. Buchstein 2004; Lambrinouidakis 2003]. Všechny závěry však trpí malým počtem vhodných a komparovatelných případů. Tato situace se s rozšiřováním voleb přes internet a s dalšími volbami v zemích, které je již instalují, nebo jsou v pilotním programu, se do budoucna zlepší.

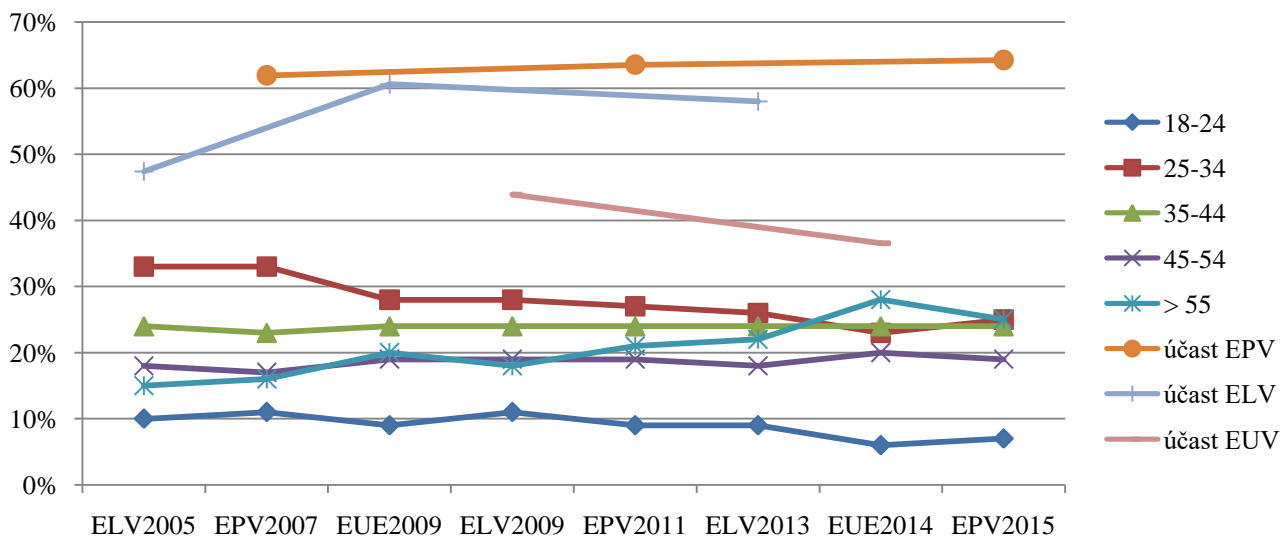
A jaký mají internetové volby vliv na účast mladých voličů? Pokud budeme sledovat dynamické posuny jednotlivých věkových skupin v jednotlivých letech po zavedení RIV, data ukazují, že trend účasti skupiny nejmladších voličů je spíše záporný. Podobně jako v Norsku či Francii měl předpoklad vyššího zájmu mladých voličů a zejména prvovoličů (tj. věková kategorie 18-24 let) pramenit z lehce dostupné a přitom atraktivní hlasovací techniky. Jelikož počet voličů využívající RIV vytrvale stoupá, podle tohoto předpokladu by měl stoupat i podíl mladých voličů, jelikož jejich účast u všech typů voleb v Estonsku byla oproti starším skupinám voličů značně nízká [viz Eero 2012].

Graf č. 5: Podíl jednotlivých věkových skupin na odevzdaných hlasech ve volbách v letech 2005-2015¹⁷⁸

Pro lepší představu dynamiky volební účasti jednotlivých skupin používám spojnicový graf, je však třeba mít na paměti, že trend spojuje jednotlivé volby v chronologickém pořadí, tudíž jsou vzájemně propojeny i různé typy voleb.

Graf č. 6: Přehled vývoje celkové volební účasti a jednotlivých věkových skupin v letech 2005-2015¹⁷⁹

Jak je vidět, spojitost mezi hlasovací technikou a segmentem nejmladších voličů v případě Estonska není korelativní. V případě, že v jednotlivých volbách poměrně rychle roste počet internetových uživatelů, měl by segment voličů 18-24 let vzrůstat oproti jiným segmentům daleko dramatictější. Data však ukazují úplný opak. Nejen že implementace RIV v

¹⁷⁸ Zdroj dat: [VVKc].

¹⁷⁹ Zdroj dat: [VVKa].

Estonsku nezvýšila podíl mladých voličů, ale trend je při parlamentních a evropských volbách v letech 2005-2015 záporný. Stabilní výsledky můžeme vidět pouze u komunálních voleb. Jako v ostatních státech (např. Francie a Norsko, viz níže) jsou nejstabilnější voličskou skupinou voliči v kategorii 35-44 let. Tento závěr se nápadně podobá výsledkům studií specialistů ze Ženevské univerzity, kteří se zabývali výsledky 12 hlasování ve švýcarském kantonu Ženeva (viz kap. Švýcarsko). I zde internetové hlasování v nejvyšší míře využívají nikoli nejmladší voliči ve věkové skupině 18-29, ale voliči ve skupině 30-39 let. Nejmladší skupinu 18-29 let v případě Ženevy co do podílu e-hlasů (26,5 %) předstihují i voliči ve věku 40-49 let (27,6 %) [Tribichet, Renaud, Novák, Brunclík 2014: 76].

3.1.1.5 Budoucnost

Analýza ukázala, že při nízkém počtu vhodných případů je těžké posoudit vliv RIV na účast občanů ve volbách. Estonsko jako jedna z mála zemí na světě dokázala inkorporovat RIV systém v takové uživatelsky přátelské podobě, že ho za své rychle adoptovala téměř polovina aktivních voličů. To je nezpochybnitelný úspěch.

V případě Estonska se očekávání ze snížení bariér a zvýšení účasti splnila pouze částečně. Systém RIV má dobré výsledky v komunálních a parlamentních volbách, u kterých můžeme identifikovat signifikantní změnu v trendu účasti a zhruba o 5 % vyšší participaci občanů po rozšíření možností o tuto alternativu. Naopak u voleb do Evropského parlamentu nebyla dynamika stabilní, což znemožňuje závěry a predikci. Hledaný korelativní vztah mezi elektronizací voleb a celkovou výší úrovně účasti se nepodařilo přesvědčivě doložit. Z dat vyplývá, že i rychlá adopce RIV a ostatních alternativních možností v období předtermínu nevede k stejně rychlému zvýšení účasti.

Lze předpokládat, že většina uživatelů RIV byla a stále je aktivními voliči, jediné co se opravdu prokazatelně mění, jsou návyky voličů. Úspěšné zvýšení úrovně účasti voličů v Estonsku by tak spíše než elektronizaci mělo být připisováno obecně snížení nároků na vykonání vlastní volby. Onen prokázaný mírný vzrůst může být spíše důsledkem většího počtu možností, kdy, kde a jak volit, zejména pro estonské expaty. V tomto případě snížení bariér nové voliče opravdu přineslo, avšak přínos internetových voleb i v tomto případě zůstává spekulativní. Z toho vyplývá, že RIV teoreticky napomáhá zvyšovat úroveň účasti, ale jen do určité míry, spíše způsobuje migraci voličů od papírového hlasu k novým technikám.

3.1.2 Švýcarsko: laboratoř pro internetové hlasování

Případ Švýcarska je společně s Estonskem tím nejzajímavějším a nejdůležitějším případem v rámci výzkumu této disertační práce. Z pohledu analýzy internetových voleb (ve Švýcarsku pod názvem *vote électronique*) patrně nenajdeme jiný stát na světě, který má více zkušeností s implementací RIV, než je právě Švýcarská konfederace. Oba nejdůležitější případy této analýzy vystihuje jeden narativ, jak Estonsko, tak Švýcarsko spojují implementaci internetových voleb s obecnější koncepcí národního e-governmentu, který je motivován technologickým pokrokem a snahou přeměnit správní a státní procesy do podoby odpovídající 21. století. Druhou okolností, specifickou pouze již pro Švýcarsko, je pozitivní vývoj účasti voličů po zavedení korespondenčního hlasování. Od roku 1978¹⁸⁰ do roku 2005¹⁸¹ bylo v jednotlivých kantonech zaváděno korespondenční hlasování [více viz Chevallier 2009].

¹⁸⁰ Jako první zavedl možnost korespondenčního hlasování kanton Basel-Landschaft (Basilej-venkov) [Leuchinger, Rosinger, Stutzer 2006: 2-3].

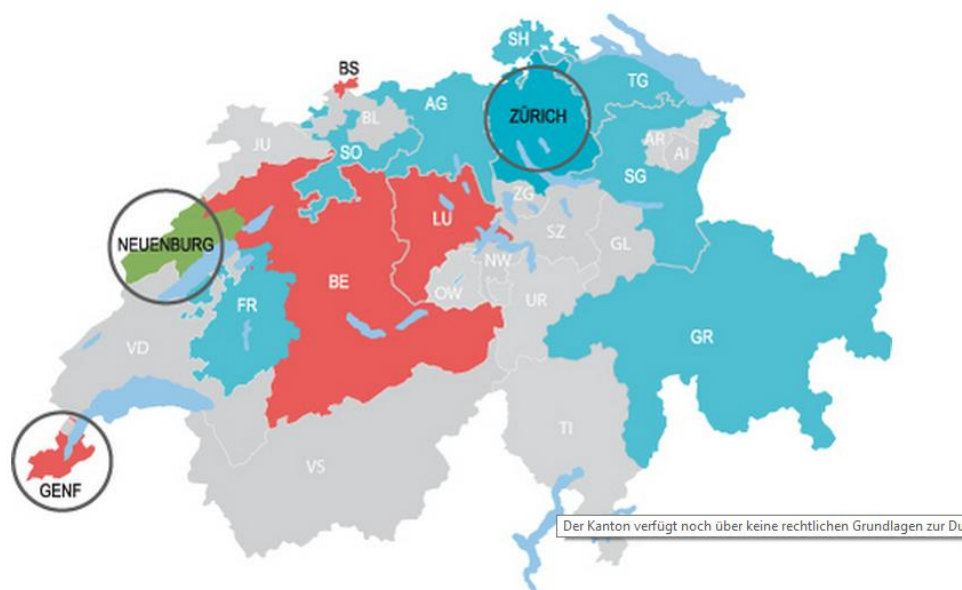
¹⁸¹ Poslední kantony povolující volbu poštou byly v roce 2005 Valais a Ticino [Leuchinger, Rosinger, Stutzer 2006: 2-3].

Výzkumy provedené ve 31 státech v letech 1945 až 1999 ukázaly, že zavedení možnosti zaslat svůj hlas poštou vedlo k nárůstu participace v průměru o 5,5 %. Právě v případě Švýcarska bylo modelací výsledků v jednotlivých kantonech zjištěno, že nárůst participace představoval v letech 1970 až 2005 v průměru 4,1 %, ale v jednotlivých případech byl zaznamenán dokonce i 15% nárůst účasti po zavedení korespondenční volby. Obliba korespondenční volby je v případě Švýcarska nebývale vysoká, jelikož dnes více jak 90 % všech odevzdaných hlasů je posláno právě poštou [Leuchinger, Rosinger, Stutzer 2006: 18]. Z důvodu možného pozitivního efektu na volební účast při implementaci RIV jsou internetové volby a jejich vliv na účast občanů ve Švýcarsku v hledáčku mnoha výzkumných týmů [viz např. Auer, Trechsel 2001; Braun 2003a; Chappelet, Kilchenmann 2005; Braun, Brändli 2006; Arbiol, Cervell 2006; Knöri, Prader 2006; Serdült, Trechsel 2006; Chevallier 2009; Gerlach, Gasser 2009; Serdült 2010; Gasser, Gerlach 2011; Driza-Maurer 2012, 2013; Tribichet, Renaud, Novák, Brunclík 2014, Mendez, Serdült 2014].

Charakteristické vnitřní uspořádání Švýcarské konfederace odráží i počet a podobu jednotlivých projektů. V současnosti z 26 švýcarských kantonů povoluje využití RIV více jak polovina, konkrétně kantony Aargau (AG), Basel-Stadt (BS), Fribourg (FR), Ženeva (GE), Graubünden (GR), Lucern (LU), Neuchâtel (NE), Sankt Gallen (SG), Schaffhausen (SH), Solothurn (SO), Thurgau (TG) a Curych (ZH) [Chancellerie fédérale 2013]. Jelikož ve Švýcarsku funguje tzv. polopřímá demokracie, počet hlasování, ke kterým se voliči v jednotlivých kantonech musí dostavit, je mnohonásobně vyšší¹⁸² než v ostatních případech. Např. podle Švýcarského federálního statistického úřadu (Bundesamt für Statistik, BFS) od roku 1981 do roku 2015 proběhlo celkem 287 různých druhů referend (celkově od roku 1848 počet referend dosahuje počtu 591) [BFS 2015a]. Do tohoto počtu však nejsou zahrnuty volby. Z tohoto důvodu počet hlasování, ve kterých bylo možné použít k odevzdání hlasu RIV, v současnosti na území Švýcarska překročil hranici dvou set. Např. kanton Ženeva, který samotné ženevské státní kancléřství (tj. kantonální vláda, Chancellerie d'Etat) označuje za politický útvar s nejdelší zkušeností s internetovým hlasováním na světě [Tribichet, Renaud, Novák, Brunclík 2014: 61], uskutečnil do konce roku 2014 již více než 25 hlasování s možností využití RIV. Jelikož počet případů ve Švýcarsku by stačil na samostatnou disertační práci, v této situaci se zaměřím pouze na volební účast expatických voličů ve federálních referendech ve 3 vybraných kantonech, které mají s implementací RIV nejdelší a nejširší zkušenosti, a to Curych, Neuchâtel a Ženeva. Kanton Curych používá systém UNISYS (také zvané Zurich system), do něhož se postupně zapojilo dalších sedm kantonů: Fribourg, Graubünden, Sankt Gallen, Schaffhausen, Solothurn a Thurgau (viz obrázek níže modře). Druhý systém byl poprvé použit v Ženevě (Geneva system, na obrázku německy Genf), ke kterému se poté přidaly kantony Lucern, Bern a Basel-Stadt (červeně). Třetí samostatný projekt vyvíjí kanton Neuchâtel (na obrázku něm. Neuenburg zeleně). Ostatní kantony na projektech využívající RIV neparticipují (šedě) [Chancellerie fédérale 2013].

¹⁸² Celkem 4-6 hlasování ročně v závislosti na kantonu a jednotlivých letech [Chevallier 2009: 32].

Obrázek č. 2: Mapa rozšíření jednotlivých systémů ve Švýcarsku ke konci roku 2014¹⁸³

Vybrané případy používají jiné technické řešení, proto bude velmi zajímavé porovnat účinky v jednotlivých kantonech na účast zahraničních voličů. Zejména pak požadavky jednotlivých kantonálních vlád na postup registrace. Jako pomocnou bázi budu používat celošvýcarské statistiky ohledně internetové penetrace a volební účasti.

3.1.2.1 Předpoklady pro internetové volby

Podobně jako u francouzského případu (viz níže) je z hlediska internetové penetrace obtížné postihnout typického zahraničního voliče jednotlivých kantonů. Jelikož rezidenti obývají země, které se v oblasti internetové penetrace velmi liší, je takřka nemožné postihnout průměrného švýcarského expata. Situaci komplikuje fakt, že z důvodu ochrany osobních údajů nebylo povoleno volit po internetu těm expatům, kteří se nacházeli v zemích nepodporujících šifrovaný datový přenos (tzn. státy, jež nepřijaly *Wassenaar Arrangement*). Od tohoto nařízení Švýcarská konfederace upustila v roce 2013, avšak do této doby se např. rezidenti v Číně či Brazílii nemohli internetových voleb zúčastnit. Naštěstí 90 % švýcarských expatů žije ve státech, které šifrovaný přenos dat povolují (většina evropských zemí, všechny státy EU a většina vysoce rozvinutých zemí jako USA, Kanada, Mexiko atd.), proto datový vzorek můžeme stále považovat za reprezentativní [Germann, Serdült 2014: 209-210, BFS 2015b].

Pro představu přikládám data o internetové penetraci ve Švýcarsku a jednotlivých kantonech, což nám může poskytnout alespoň přibližnou představu o digitálních schopnostech Švýcarů pobývajících v zahraničí. Podobně jako Estonsko i Švýcarsko má pro rozvoj RIV vhodné podmínky. Vývoj počtu uživatelů internetu ve Švýcarsku podobně jako v Estonsku zažívá boom zhruba od roku 2002. V roce 2000 byl počet uživatelů zhruba 2 134 000 (28,8 % obyvatel), do roku 2006 se počet uživatelů více než zdvojnásobuje na zhruba 5 098 000 (67,8 %) a v roce 2010 je v celém Švýcarsku zhruba 5 745 000 obyvatel s přístupem na internet (tj. 75,5 %), což jsou čísla téměř totožná s Estonskem (viz kap. Estonsko). Poslední veřejně dostupná data ohledně počtu uživatelů ve Švýcarsku jsou z roku 2012. Tehdy tato 7. nejbohatší země na světě s 8,1 miliony obyvatel země vykazovala zhruba 6 753 000 uživatelů

¹⁸³ [Chancellerie fédérale 2015a]

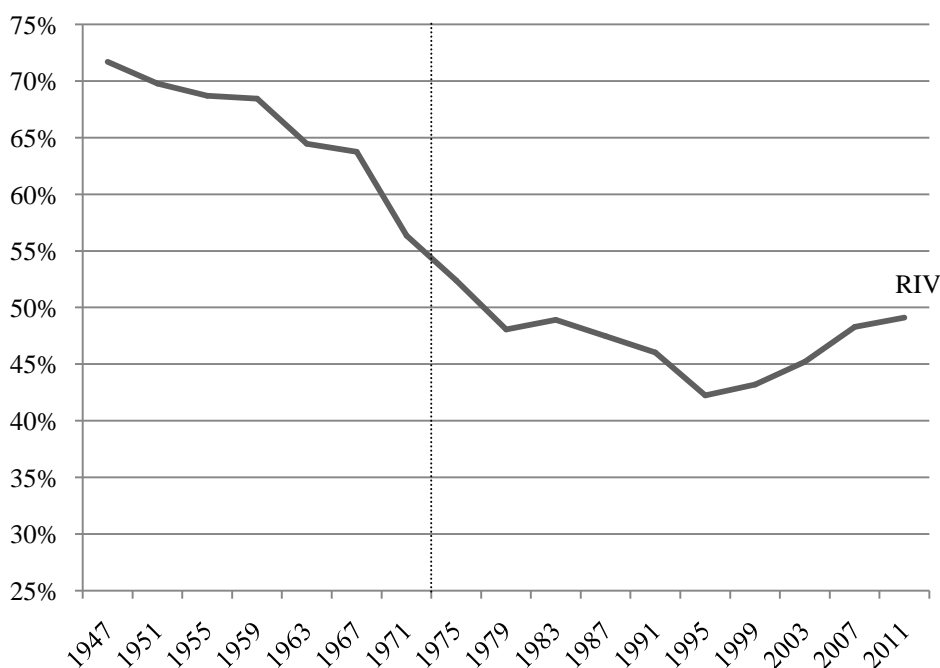
internetu (tj. 82,2 %). Švýcarsko, které se co do internetové penetrace nachází mezi Faerskými ostrovy a Spojenými arabskými emiráty, je ve světovém řebříčku na 19. místě [IWS 2013]. Ve Švýcarsku počet wi-fi sítí (zhruba 3,3 milionů, tj. 39. na světě) [ITU 2013b] je téměř vyrovnaný počtu pevných internetových přípojek (také zhruba 3,3 milionu, tj. 3. na světě) [ITU 2013a].

Jelikož tento výzkum se primárně zbývá kantony Curych (ZH), Neuchâtel (NE) a Ženeva (GE), musím krátce poreferovat o postavení kantonů s ohledem na švýcarský statistický průměr. Kantony Curych a Ženeva jsou typicky městskými kantony, jelikož podíl populace sídlící ve městech je 95,2 % (ZH) potažmo 99,2 % (GE). Oproti tomu kanton Neuchâtel vykazuje nižší míru urbanizace (73,4 %). Kantony Curych a Ženeva představují průměr v HDP na hlavu (ZH) 96 % potažmo (GE) 103 % celostátního průměru Švýcarska, kanton Neuchâtel naopak patří k chudším jednotkám federace (81,6 %) [BFS 2015b].

3.1.2.2 Očekávání, pilotní projekty a podoba systémů v jednotlivých kantonech

Forma švýcarských institucí je popisována jako polopřímá demokracie, jelikož švýcarští občané volí své zástupce, avšak ponechávají si široké spektrum kontrolních mechanismů ve formě referend, což z tohoto případu dělá *sui generis* v případě výzkumu vlivu implementace RIV na volební účast. Samotná dynamika volební účasti ve Švýcarsku v rámci parlamentních voleb má dlouhodobě negativní tendenci. Volební účast ve Švýcarsku jako celku klesá zejména po roce 1971, kdy bylo ve Švýcarsku upuštěno od povinné volby¹⁸⁴ (viz graf č. 7).

Graf č. 7: Vývoj volební účasti ve švýcarských parlamentních volbách v letech 1947-2011¹⁸⁵

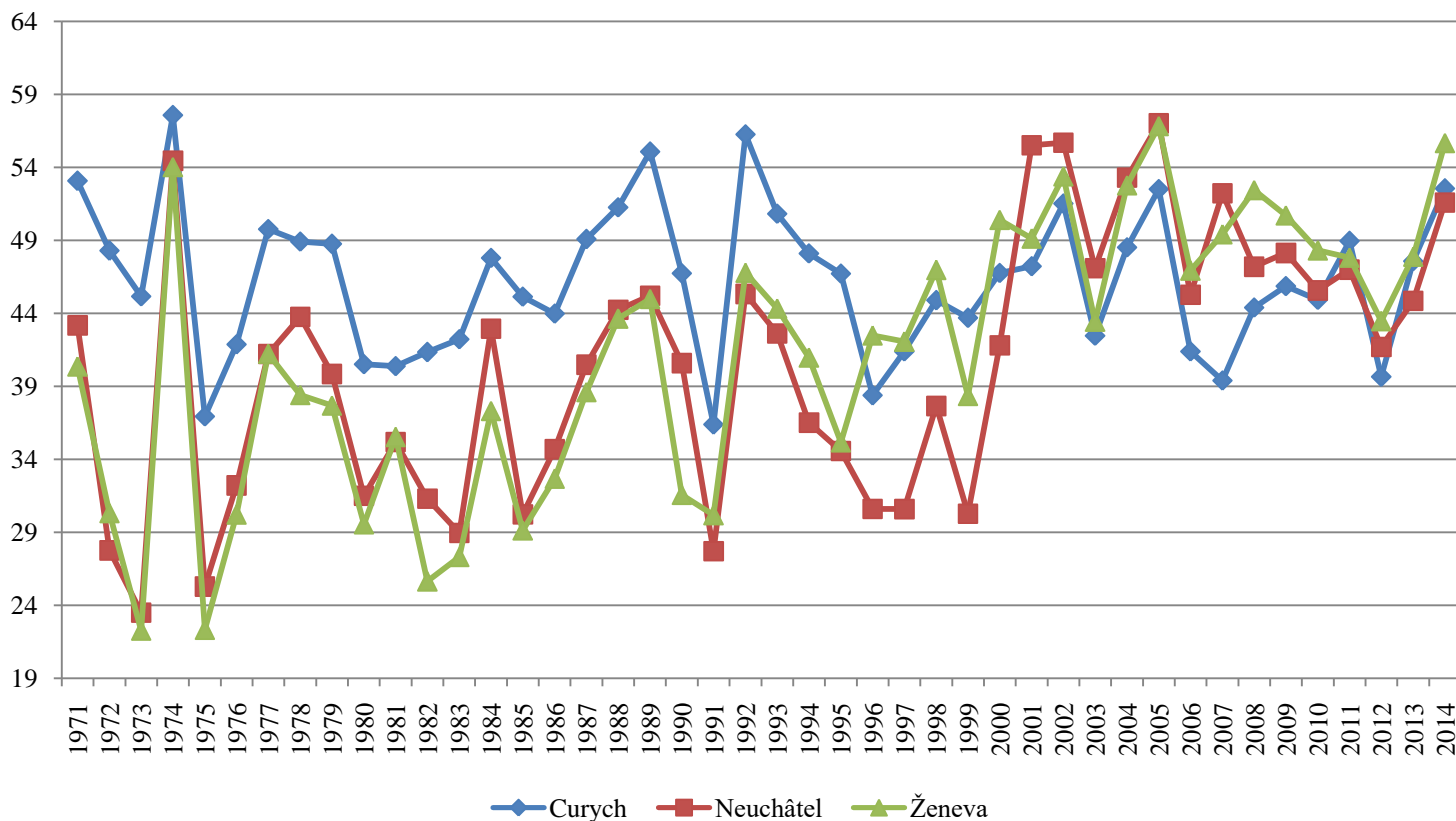
Zavedení hlasovacího práva pro ženy od 50. do 80. let 20. století nemělo na negativní trend žádný pozitivní vliv. Data ukazují, že volební účast ve Švýcarsku je v mnoha případech nižší v parlamentních volbách než při referendech (viz graf č. 8), také na rozdíl od účasti v

¹⁸⁴ V grafu vyznačeno jako vertikální přerušovaná čára.

¹⁸⁵ Zdroj dat: [IDEAd].

parlamentních volbách hlasování v referendech má v letech 2013 a 2014 pozitivní tendenci [Chevalier 2009: 30-31].¹⁸⁶

Graf č. 8: Přehled volební účasti při federálních referendech v kantonech Curych, Neuchâtel a Ženeva v letech 1971-2014¹⁸⁷

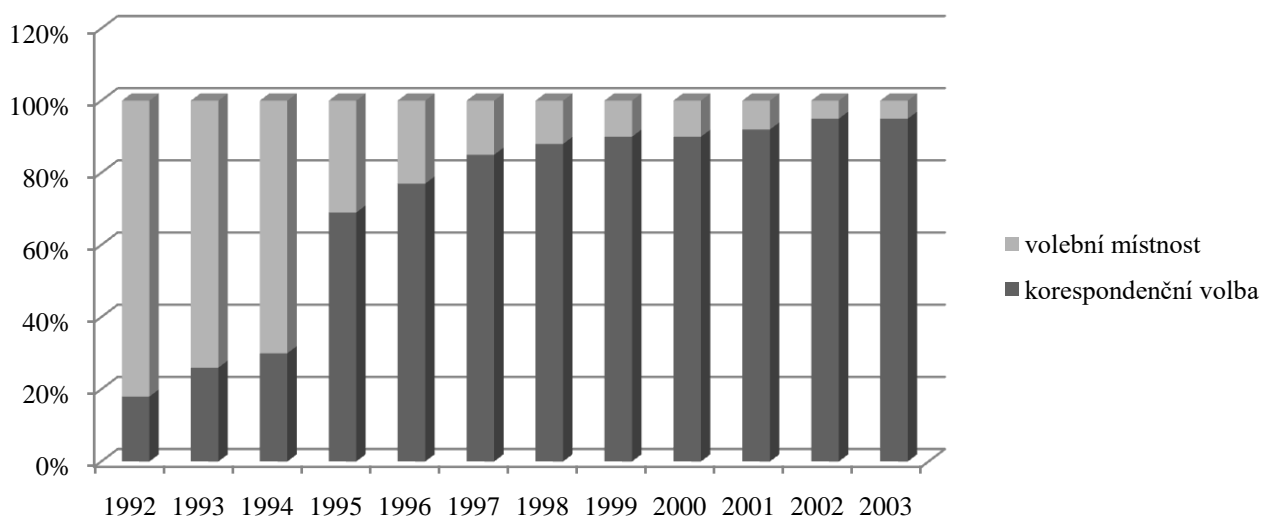

Druhý výrazný rozdíl oproti ostatním případům je široké využití korespondenční volby. V případě Švýcarska je před implementací RIV již narušeno pouto voliče a personifikovaného hlasovacího aktu ve volební místnosti, jelikož v současnosti je využití korespondenční volby více jak 90%. Rychlost adopce korespondenční volby v kantonu Ženeva znázorňuje graf č. 9.

¹⁸⁶ Na rozdíl od USA Švýcarská konfederace nikdy nespojuje v jednom hlasování referendum a parlamentní volby.

¹⁸⁷ Zdroj dat: [BFS 2015c].

Graf č. 9: Procentuální podíl hlasovacích technik v letech 1992-2003 v kantonu Ženeva¹⁸⁸

Dramatický nárůst počtu hlasů odevzdaných poštou po roce 1995 je způsoben všeobecným zavedením korespondenční volby v roce 1995. V případě Ženevy se do oblíbenosti poštovního hlasování promítly minimálně dva faktory. První byl způsob odevzdání hlasu, jelikož v letech 1991-1994 museli voliči náklady za známky (tzv. vote timbré) hradit sami [Braun, Brändli 2006: 33-35]. Druhým důležitým faktorem byl nedostatek dostupného bydlení v kantonu, který mnoho švýcarských občanů donutil na začátku 90. let bydlet v příhraniční Francii (cca 10 % obyvatel ženevského kantonu) [Germann, Serdült 2014: 205]. Kombinací těchto faktorů je vysvětlován dramatický nárůst korespondenčně odevzdaných hlasů v letech 1995-2000 [viz Chevallier 2009: 31]. Po roce 2003 se poměr téměř nemění.

Implementace RIV ve Švýcarsku bývá obecně rozdělována do dvou, potažmo tří fází [Gerlach, Gasser 2009; srov. Germann, Serdült 2014]. Do první fáze jsou zahrnovány pilotní testy v prvních třech kantonech Curych, Neuchâtel a Ženeva v letech 2003-2007. Druhá fáze začíná po roce 2008 a trvá dodnes (viz níže), kdy jsou v jednotlivých kantonech zapojováni do hlasování také zahraniční voliči jednotlivých kantonů¹⁸⁹. Poslední fáze plánovaná na rok 2015 má do internetového hlasování zahrnout i místní hlasování [Chancellerie fédérale 2015a]. Důležitým rozdílem oproti jiným zemím (Norsko a Estonsko) je nemožnost měnit své rozhodnutí po odeslání e-hlasu. To vychází z interpretace vzdáleného hlasování jako nové podoby korespondenčního hlasování, u kterého volič nemůže vzít zpátky své již stvrzené rozhodnutí [Schweizerische Bundeskanzlei 2015].

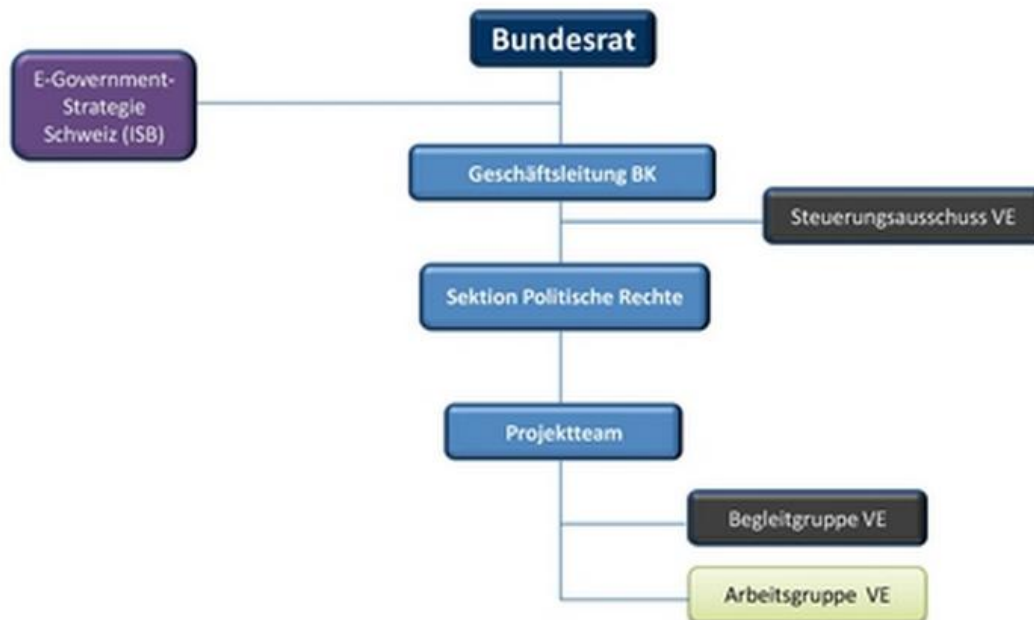
Samotná implementace RIV ve Švýcarsku vychází ze široké národní e-governmentové iniciativy (E-Government-Strategie Schweiz, ISB). V roce 1998 přijala Spolková rada (Bundesrat, BR) rozhodnutí rozvíjet strategii elektronizace státní správy. Role federální vlády u pilotních projektů spočívá v nastavení legálního rámce a evaluačním procesu. Dnes stratifikace projektů probíhá na základě pověření parlamentu (Bundesversammlung), který úkoluje Spolkovou radu, jež faktickým provedením projektu pověřuje Federální kancléřství (Bundeskanzlei, BK), konkrétně jeho sekci politických práv (Sektion Politische Rechte, SPR). Pro každý projekt je ustanoven čtyřčlenný tým (Projektteam) vedený projekt-managemem, který je odpovědný za technickou a operační stránku programu. Spolková rada je odpovědná

¹⁸⁸ Zdroj dat [Chevallier 2009: 31].

¹⁸⁹ Dnes se jedná o všechny kantony zapojené do jednoho ze tří systémů RIV.

za správnost volební procedury vzhledem k hlasování na federální úrovni a za koordinaci projektů jednotlivých kantonů (struktura viz obrázek č. 3) [Schweizerische Bundeskanzlei 2015].

Obrázek č. 3: Organizační struktura projektů internetových voleb na švýcarské federální úrovni¹⁹⁰

Podpůrné skupiny internetového hlasování (Begleitgruppe Vote électronique) jsou tvořeny speciálně vybranými federálními a kantonálními zástupci, jež mají primárně na starost technické řešení projektu a konzultace s projekt-tým. Pracovní skupiny (Arbeitsgruppe Vote électronique) zastupují funkci informačního fóra mezi zástupci Federálního kancléřství a pracovníky jednotlivých kantonů. Z tohoto důvodu se pilotní programy začaly rozvíjet primárně na kantonální úrovni. Doplňme, že ve Švýcarsku existují tři úrovně zákonodárné moci: federální, kantonální a obecní. Na stránkách Federálního kancléřství můžeme najít nejdůležitější milníky v implementaci RIV ve Švýcarsku [Schweizerische Bundeskanzlei 2015]:

- 2000 začátek programu;
- 2004 Ženeva: první pilotní programy ve federálním hlasování;
- 2005 Neuchâtel: první pilotní programy ve federálním hlasování;
- 2005 Curych: první pilotní programy ve federálním hlasování;
- 2008 Ženeva, Neuchâtel a Curych: paralelní pilotní programy;
- 2008 Neuchâtel: švýcarští občané v zahraničí mohou poprvé využít RIV k hlasování;
- 2009-2011 Dohoda mezi kantony Ženeva, Basel-Stadt, Lucern a Bern o společném užívání systému k hlasování občanů ze zahraničí;
- 2009 Vznik konsorcia pro internetové hlasování, členské kantony: Aargau, Fribourg, Graubünden, Schaffhausen, St. Gallen, Solothurn a Thurgau;
- 2010 První pilotní testy v 10 kantonech;

¹⁹⁰ [Schweizerische Bundeskanzlei 2015].

- 2011 První použití RIV pro volby do parlamentu pro voliče v zahraničí v kantonech Basel-Stadt, Aargau, Graubünden a St. Gallen;
- 2012 50 % všech zúčastněných voličů ve volbách do parlamentu použilo RIV;
- 2014 Nové zákony týkající se internetového hlasování.

Na federální úrovni došlo doposud k více než stu závazných hlasování, ve kterých voliči využili možnost hlasovat skrze RIV. Čtveřice kantonů (konkrétně Basel-Stadt, Graubünden, Aargau a Sankt Gallen) využívá RIV i k parlamentním volbám (rok 2014). Jak je vidět z výše uvedeného přehledu, prvním kantonem povolujícím hlasovat svým občanům ze zahraničí skrze internetovou aplikaci byl Neuchatel v roce 2008. V roce 2009 se přidal kanton Ženeva a v roce 2010 kanton Curych, který však za necelý rok pilotní projekt zastavil. Nepřekvapí, že hlavním zastáncem rozšíření internetových voleb i na segment expatů byla Organizace Švýcarů v zahraničí (německy Auslandschweizer-Organisation, OSA). Hlavní argument, že vzdálenost občanů od Švýcarské konfederace nesnižuje jejich právo na politickou participaci, posiloval fakt, že úroveň poštovních služeb v některých státech je natolik špatná, že korespondenční volbou téměř nelze hlasovat [Germann, Serdült 2014: 200]. Implementace RIV pro expaty však neprobíhala v jednotlivých kantonech stejně (viz níže).

3.1.2.2.1 Kanton Ženeva

Kanton Ženeva můžeme považovat za jeden z nejzkušenějších švýcarských kantonů co do počtu hlasování a rozsahu využití RIV. Jedním z důvodů jeho dlouhodobé progresse může být specifický mechanismus registrace jednotlivých voličů. Ženeva totiž, na rozdíl od ostatních kantonů, disponuje centralizovaným elektronickým seznamem voličů. Švýcarské volební právo totiž požaduje registraci voliče na místní (tj. obecní) úrovni, což znamená, že jednotlivé seznamy nejsou ve všech případech propojené. Charakter městského kantonu však Ženevě umožnil vybudovat fungující registrační systém poměrně rychle a bez vážnějších problémů [Gerlach, Gasser 2009: 6].

Druhým faktorem je v případě Ženevy specificky upravené volební právo na kantonální úrovni. Článek č. 188 [zákona č. A 5 05] z 15. října 1982 totiž kantonálním vládám dovoluje se souhlasem místních zastupitelstev testování nových hlasovacích metod ve spolupráci s municipalitami „v zájmu technologického pokroku“.

Dne 26. září 2004 tento frankofonní kanton poprvé zavedl možnost volit v kantonálních a federálních hlasováních pomocí RIV. Pilot byl hodnocen jako celkem úspěšný [viz Chevallier 2009: 41-42], jelikož 21,8 % voličů ze 4 vybraných obcí (Anières, Carouge, Cologny a Meyrin) využilo možnost volit skrze RIV [srov. Gerlach, Gasser 2009]. Jelikož se jednalo o první možnost volit přes internet v rámci švýcarské konfederace, byl případ voleb 2004 předmětem několika výzkumů. Nejzajímavější výsledky ohledně využití jednotlivých hlasovacích prostředků přinesl výzkum A. Trechsela a T. Christin. Datovou regresí tým zjistil, že nejvyšší obliby se RIV těší u voličů, kteří hlasují velice sporadicky (83 %), zatímco u pravidelných voličů je nejoblíbenější korespondenční volba (76,8 %) [Trechsel, Christin 2005: 12].

V listopadu téhož roku byl uskutečněn další test pro federální referendum v rámci obcí Anières, Cologny, Carouge, Meyrin, Collonge-Bellerive, Onex, Vandoeuvres a Versoix. Celkem hlasovalo 22,4 % voličů pomocí RIV a nebyly zaznamenány žádné vážnější technické či bezpečnostní incidenty. Konečné sčítání ukázalo, že z celkem 41,1 % zúčastněných voličů (tj. voličů) celých 22,4 % (tj. 3775) využilo RIV a dalších 71,4 % voličů (tj. 12 033) využilo poštovní volbu. Klasickým způsobem v tomto případě hlasovalo pouze 6,2 %, tj. 1 045 voličů, což znamená, že téměř 94 % zúčastněných voličů využilo možnost hlasovat v

nekontrolovaném prostředí [Gerlach, Gasser 2009: 6]. Podobný vývoj byl zaznamenán i v dalších letech, kdy mezi lednem 2003 a dubnem 2005 proběhlo celkem 8 hlasování s možností využití RIV. V těchto volbách poměr odevzdaných e-hlasů oproti ostatním hlasovacím technikám osciloval mezi 22 až 25 %. Výzkum provedený v obcích Meyrin, Carouge, Anières a Cologny 26. září 2004 ukázal, že drtivá většina uživatelů RIV (tj. 90 %) bude používat tento způsob odevzdání hlasu i nadále [Gerlach, Gasser 2009: 6].

Všechny oficiální dokumenty jsou v případě ženevského kantonu zasílány poštou 3 týdny před datem konání konkrétního hlasování. Speciální volební karta může být použita jak k internetovému hlasování, k volbě poštou, tak přímo ve volební místnosti, přičemž je na každé hlasování potřeba nová karta (tj. nelze hlasovat jinou než právě doručenou kartou). Pro provedení internetové volby není potřeba žádný speciální software, vše potřebné se odehrává na stránce www.vote-ch.ch/ge. V rámci ženevského RIV místní orgány rozeznávají 4 kroky v rámci volební procedury [Genève 2007: 6]:

- 1) Pro identifikaci voliče musí hlasující při přihlášení zadat identifikační číslo z karty zaslané poštou.¹⁹¹ V případě, že server rozezná voliče, systém naváže zabezpečené spojení;
- 2) Volič vybere svého kandidáta podle vlastních preferencí;
- 3) Systém provede rekapitulaci hlasování a pro odeslání hlasu od uživatele vyžádá zadání data narození a PIN kód, který je také vytištěn na kartě. PIN kód je na kartě zakryt speciální stíratelnou vrstvou, která musí být porušena, aby volič mohl čísla přečíst (podobně jako u výherních losů). Pokud je PIN odhalený, nelze kartu již použít pro poštovní volbu či volbu ve volební místnosti. Po zadání PINu a data narození systém odešle hlas zabezpečenému serveru [Genève 2007: 6];
- 4) Nakonec volič obdrží potvrzení o přijetí hlasu.

3.1.2.2.2 Kanton Curych

Pilotní projekt internetových voleb v kantonu Curych byl spuštěn v roce 2002, tak jako projekty v kantonech Ženeva či Neuchâtel. Úplně první test systému vzdáleného internetového hlasování byl uskutečněn při akademických volbách na Univerzitě v Curychu v roce 2004. Další pilotní test v rámci kantonu Curych proběhl v obci Bülach při místních volbách 30. října 2005. Ve stejný rok byl projekt oficiálně rozšířen na obce Bertschikon a Schlieren při celofederálním referendu 27. listopadu 2005 [Serdült, Trechsel 2006: 6]. Celý pilotní program byl oficiálně ukončen v roce 2006, avšak internetové hlasování bylo nadále dostupné v municipalitách Bülach, Bertschikon a Schlieren pro hlasování v rámci místních referend konaných ve stejném rozsahu ještě 26. listopadu 2006, 17. června 2007 a 25. listopadu 2007.

Další pilotní program probíhal mezi lety 2008-2011. Počet participujících municipalit se rozrostl kromě původní trojice také o obce Mettmenstetten, Kleinandelfingen, Boppelsen, Bubikon, Thalwil, Männedorf, Fehraltorf, Maur, v prvním a druhém obvodu města Curych a obvod Altstadt v obci Winterthur, počet oprávněných voličů s možností užití RIV tak stoupl na zhruba 66 000 osob při referendu 28. září 2008 [Statistisches Amt KZ 2015]. Dne 30. listopadu 2008 došlo k rozšíření internetového hlasování na přibližně 89 000 voličů (všechny zúčastněné obce a jejich městské části). V roce 2010 byli do pilotu zapojeni voliči v zahraničí. V roce 2011 vychází závěrečná zpráva aktuálního pilotního projektu.

V letech 2012-2014 nejsou prováděny pilotní testy [Germann, Seldüt 2014: 197]. Od 1. ledna 2014 je kanton Curych členem celonárodního Konsorcia pro internetové volby¹⁹²

¹⁹¹ Ukázka karty viz příloha č. 23.

(Consortium Vote électronique) na základě usnesení vlády č. 582/2013. Devět členských kantonů (Fribourg, Graubünden, Sankt Gallen, Schaffhausen, Solothurn a Thurgau) využilo nabídky stát se členem konsorcia s cílem vyvinout systém hlasování dostupný také pro Švýcarsko ze zmíněných kantonů v zahraničí. Od začátku října 2014 je město Curych pověřeno sestavením centrálního seznamu voličů pro Švýcarsko v zahraničí na základě rozhodnutí č. 1128/2013¹⁹³. Vytvoření tohoto registru je základem pro budoucí efektivní internetové hlasování, aby vůbec bylo možné provést zkoušky pro skupinu vedenou kantonem Curych. Konsorcium v současné době pracuje na vývoji internetového hlasovacího systému 2. generace s dalšími bezpečnostními prvky a novým uživatelským rozhraním. Na jaře 2015 je uveřejněn zdrojový kód systému a provedena první volba, ve které mohou participovat švýcarské občany žijící v zahraničí. Cílem skupiny je od roku 2020 dostupné internetové hlasování pro všechny občany participujících kantonů, nezávisle na místě jejich aktuálního pobytu [Germann, Seldüt 2014: 197-198].

Curyšský model se v několika případech od ženevského liší. Hlavním rozdílem je to, že curyšský systém povoloval v letech 2008-2011 hlasovat skrze SMS zprávy¹⁹⁴ a pomocí digitální televize (tzv. interactive television systems, ITV). Důvodem k opuštění této technologie byl nízký zájem voličů při pilotních testech a vývoj mobilních telefonů, které dnes mohou fungovat jako klasický počítač [Beroggi, Moser, Bierer 2011: 54].

Curyšský systém obsahuje 4 hlavní komponenty:

- 1) samotný volební systém, který shromažďuje, ověřuje a kalkuluje získaná data;
- 2) vlastní internetovou volební platformu;
- 3) data získaná z rozličných databází spravovaných jednotlivými místními institucemi včetně registru voličů;
- 4) uživatelské rozhraní, které volič ovládá na svém zařízení (PC, původně také mobilní telefon či digitální televize).

Podobně jako v kantonu Ženeva volič obdrží potřebné dokumenty poštou. Obálka obsahuje identifikační číslo voliče, skrytý PIN kód a speciální symbol. Do roku 2011 dopis navíc obsahoval tabulku SMS kódů, které měly být použity ke spojení se serverem pomocí SMS (každý volič z bezpečnostních důvodů disponoval odlišnou sadou kódů).

Pro hlasování pomocí UNISYS volič otevře speciální webovou stránku¹⁹⁵, kde vloží identifikační číslo voliče a systém zobrazí elektronickou verzi volebního lístku. Po vyplnění lístku musí volič porovnat symbol uvedený v dopisu se symbolem v aplikaci, což má zabránit nechtěnému hlasování na podvodných stránkách. Pro odeslání hlasu volič ještě musí zadat PIN kód z dopisu a svoje datum narození, po odeslání hlasu volič obdrží potvrzovací zprávu. Podobně jako v ostatních případech i systém kantonu Curych pracuje na principu šifrovaného webového spojení a servery jsou chráněny firewallem. Jelikož data o voličích jsou při každém hlasovacím úkonu generována znovu a znovu ze základních registrů, není možné nalézt dlouhodobé spojení mezi jednotlivým hlasem a voličem. Odevzdané hlasy jsou zašifrované uloženy do speciální databáze a současně zapsány na Write Once Read Multiple (WORM¹⁹⁶)

¹⁹² tzv. systém UNISYS.

¹⁹³ Auszug aus dem Protokoll des Regierungsrates des Kantons Zürich.

¹⁹⁴ Volba pomocí SMS zprávy probíhala tak, že volič zaslal své identifikační číslo a svůj hlas v podobě číselného kódu na předem známé telefonní číslo. Systém automaticky spojil ID voliče a jeho telefonní číslo, po tomto kroku systém automatickou SMS zprávou vyzval voliče k zaslání PINu a data narození. Po započtení hlasu systém opět zaslal potvrzující SMS voliči [Eichholzer 2007], ukázka SMS hlasování viz příloha č. 24.

¹⁹⁵ V letech 2008-2011 <http://evotingdemo.zh.ch>.

¹⁹⁶ WORM je typ paměťového média, na které mohou být data nahrána pouze jednou (nelze přehrát jinými daty).

médium. PIN kód voliče je upraven podobně jako ve volbách v kantonu Ženeva, jelikož pokud byl jednou porušen speciální překryvný povrch PIN kódu, nelze hlasovací kartu použít v jiném typu hlasování (ve volební místnosti nebo korespondenční volba) [Knöri, Prader 2006: 3].

3.1.2.2.3 Kanton Neuchâtel

První volby s využitím RIV byly v kantonu Neuchâtel uskutečněny 25. září 2005, když celkem 1178 voličů mělo možnost volit skrze RIV. Kantonální vláda již na začátku podepsala smlouvu s firmou ScytI, která stojí za technickou podobou voleb nazývaných Guichet Unique, která je souborem e-governmentových platforem tohoto kantonu. Od roku 2005 do roku 2014 byl tento volební modul použit při 28 různých hlasováních, zejména při komunálních, kantonálních a federálních referendech. Od června 2008 mohou občané kantonu využít Guichet Unique k hlasování ze zahraničí. Prvenství kantonu spočívá v instalaci RIV pro volby do Federální rady ve dnech 14. a 28. dubna a 19. května 2013 [Gerlach, Gasser 2009: 6].

Kanton Neuchâtel ve spolupráci s firmou ScytI spravuje seznam voličů, kteří se přihlásili k internetovému hlasování a mají smlouvu s Guichet Unique¹⁹⁷. Na rozdíl od kantonů Curych a Ženeva voliči (ať na území kantonu či v zahraničí) musejí disponovat účtem v Guichet Unique, tzn. být registrováni do e-governmentových aplikací, což může mít významný vliv na použití a oblibu RIV (viz níže).

Tito voliči v předstihu obdrží volební kartu obsahující uživatelské jméno a heslo. Volič otevře přidruženou stránku www.guichetunique.ch¹⁹⁸, k přihlášení použije speciální kód, který voliči systém automaticky zašle na mobilní telefon. Volič může použít jakékoliv zařízení schopné pracovat s Java aplikací (tj. PC a všechny dostupné webové prohlížeče, chytrý telefon či tablet), přičemž Java aplikace vytvoří šifrované spojení mezi serverem a zařízením voliče. Po vyplnění elektronického volebního lístku a jeho odeslání volič obdrží ověřené oznámení, které hlasujícím umožňuje ověřit, zda byl jeho hlas započten do elektronické volební urny. Do budoucna systém čeká několik modernizačních kroků. Na konci roku 2013 vydala federální vláda soubor nařízení, dle kterého by měl do konce roku 2015 kanton Neuchâtel přejít na bezpečnější kryptovací technologii El Gamal [viz Chancellerie fédérale 2013b: 3].

3.1.2.3 Výsledky internetových voleb

Při výzkumu vlivu implementace RIV na účast expatů ve federálních referendech existuje několik problematických míst, se kterými se musíme vyrovnat, aby výsledná analýza byla co nejpresnější. Hlavním problémem je švýcarský systém zpracovávání volebních výsledků, který je silně decentralizován ve směru místních orgánů moci. Např. Curych nezveřejňuje separovaná data ohledně expatů a voličů ve Švýcarsku. Z počtu odevzdaných hlasů nelze náležitě separovat pouze e-hlasy ze zahraničí. Podobnou praxi sdílejí i kantony Graubünden, Schaffhausen a Solothurn. Z tohoto důvodu bude kanton Curych zařazen jen jako kontrolní prvek v analýze.

Do června 2014 proběhlo ve vybraných kantonech celkem 39 federálních hlasování, ve nichž mohli obyvatelé těchto kantonů participovat ze zahraničí. Z toho 20 hlasování proběhlo v kantonu Neuchâtel, 16 v kantonu Ženeva a pouze 3 v kantonu Curych (viz tabulka

¹⁹⁷ Guichet Unique, zkráceně GU je veřejný e-governmentový portál kantonu Neuchâtel, který sdružuje všechny veřejné elektronické služby.

¹⁹⁸ Názorné třiminutové instruktážní video, jak probíhá internetové hlasování v kantonu Neuchâtel, naleznete na adrese <https://www.guichetunique.ch/public/Images/V2F.mp4> (ve francouzštině).

č. 12 níže). Černá barva křížku indikuje možnost hlasovat skrze RIV ze zahraničí, červený křížek znamená zahrnutí do analýzy, jelikož existují potřebná data (viz níže).

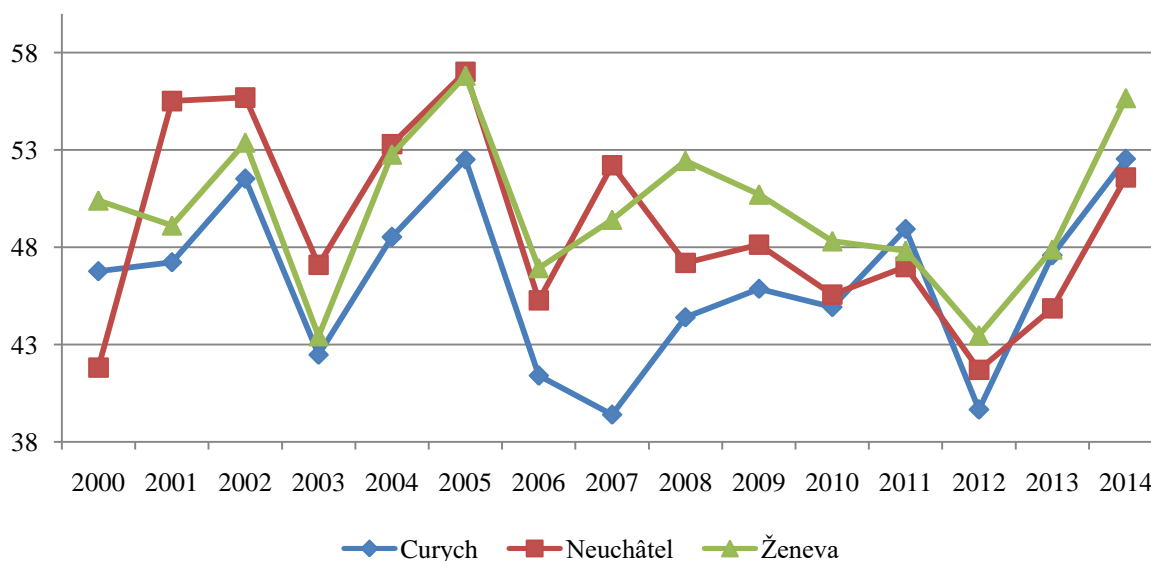
Tabulka č. 12: Přehled federálních hlasování (referenda a volby 2011) v kantonech Curych, Neuchâtel a Ženeva v letech 2008-2014 se zahrnutými voliči v zahraničí¹⁹⁹

	ZH	NE	GE
1. 6. 2008		x	
30. 11. 2008		x	
8. 2. 2009		x	
17. 5. 2009		x	
27. 9. 2009		x	x
29. 11. 2009		x	x
7. 3. 2010		x	x
26. 9. 2010	x	x	x
28. 11. 2010	x	x	x
13. 2. 2011	x	x	x
11. 3. 2012		x	x
17. 6. 2012		x	x
23. 9. 2012		x	x
25. 11. 2012		x	x
3. 3. 2013		x	x
9. 6. 2013		x	x
22. 9. 2013		x	x
24. 11. 2013		x	x
9. 2. 2014		x	x
18. 5. 2014		x	x
celkem	3	20	16

Jelikož voliči ze všech třech kantonů mohou použít tři hlasovací techniky (osobně na zastupitelském úřadě, korespondenční volba a RIV), zaměřujeme se na poměr použitých hlasovacích technik v čase v závislosti na volební účasti v jednotlivých kantonech. Graf č. 10 níže demonstruje vývoj volební účasti ve vybraných kantonech.

¹⁹⁹ Červeně označené hlasování lze zahrnout do analýzy, jelikož kantony zaznamenávají počet e-hlasů ze zahraničí. Kanton Neuchâtel zaznamenává potřebné výsledky až od hlasování proběhlého 3. 3. 2013. Zdroj dat [BFS 2015d; Germann, Seldüt 2014: 199].

Graf č. 10: Vývoj volební účasti (%) při federálních hlasováních v kantonech Curych, Neuchâtel a Ženeva v letech 2000-2014²⁰⁰

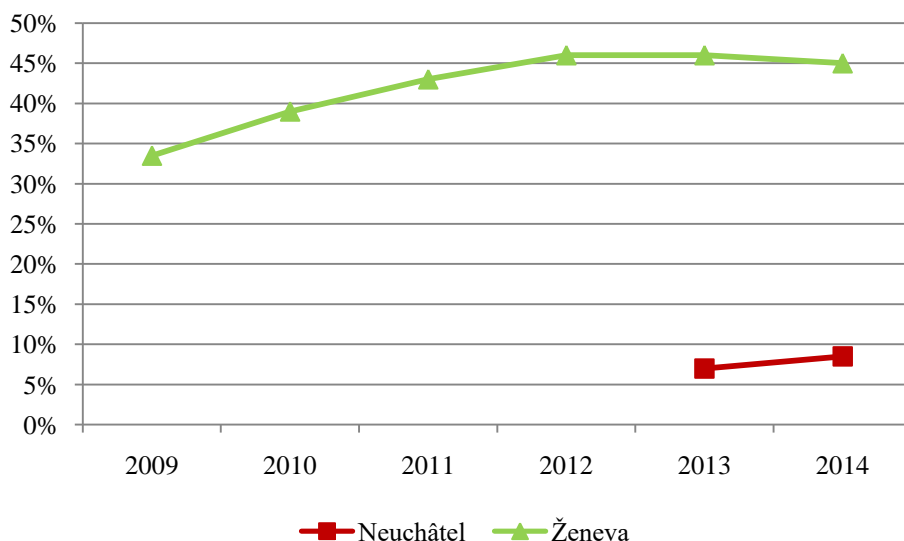

Vývoj celkové volební účasti ve sledovaných kantonech je v posledních dvou letech pozitivní. Od roku 2003 můžeme vidět prudký nárůst celkové volební účasti ve všech třech případech. Mezi lety 2006 a 2012 dochází k ustálení trendu a po roce 2012 můžeme vidět pozvolný nárůst volební účasti. Pokud uvážíme, že první fáze implementace RIV v pilotních programech ve všech kantonech začíná v letech 2002-2003, teoreticky by mohl průměrný 8% růst v letech 2003-2004 a 4% v letech 2004-2005 být přičítán implementaci RIV. Pokud však uvážíme, že implementace probíhala pouze ve vybraných municipalitách a v omezeném rozsahu (zejména roky 2003-2005), pouze takovýto pohled nestačí.

Nejpřesnější data ohledně využití jednotlivých hlasovacích technik máme z kantonu Ženeva, jelikož místní statistický úřad eviduje počet hlasů ze zahraničí již od roku 2009. Kanton Neuchâtel zveřejňuje data o počtu hlasujících ze zahraničí až od roku 2013, tj. první analyzovatelné hlasování proběhlo až 3. 3. 2013.

²⁰⁰ Pokud je více hlasování v jednom roce, používám aritmetický průměr volební účasti ze všech hlasování v konkrétním roce. Zdroj dat [BFS 2015c].

Graf č. 11: Procentuální využití RIV (%) při hlasování voličů ze zahraničí v kantonech Ženeva a Neuchâtel v letech 2009-2014²⁰¹

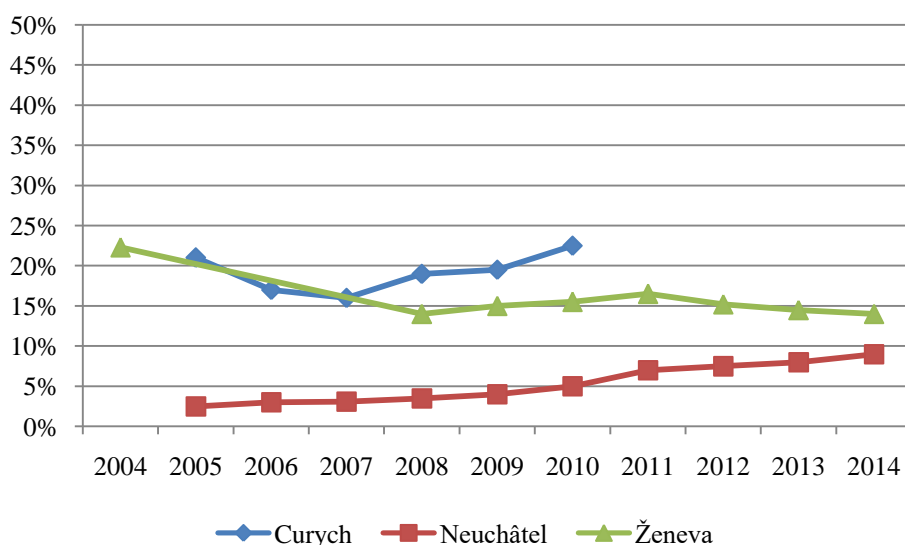

Jak vidíme, v kantonu Ženeva 35-45 % voličů v zahraničí používá pro odevzdání hlasu RIV. Naprosto odlišnou tendenci vykazují voliči v kantonu Neuchâtel, kde využití RIV v letech 2013-2014 je na velmi nízké úrovni (méně jak 10 %). Někteří autoři [např. Germann, Serdült 2014: 202] vysvětlují propastný rozdíl použitým typem registrace. Zatímco v ostatních kantonech (Curych a Ženeva) volič musí být pouze registrován jako volič v zahraničí, expatický volič v kantonu Neuchâtel musí být registrován do e-governmentového portálu, což obnáší osobní návštěvu místního úřadu. Druhým možným vysvětlením je odlišná skladba expatických voličů v jednotlivých kantonech. Zatímco většina zahraničních voličů z kantonu Ženeva žije jen pár kilometrů za hranicí ve Francii, v důsledku čehož mají méně překážek v použití korespondenční volby i internetových voleb, jelikož v případě problémů mohou jednoduše kontaktovat pověřené instituce, voliči z kantonu Neuchâtel jsou co do vzdálenosti od domoviny daleko více rozptýleni [Germann, Serdült 2014: 202]. Obliba internetových voleb však kontinuálně stoupá v kantonu Neuchâtel v průměru o 2 % ročně, zatímco obliba RIV u voličů kantonu Ženeva dosáhla vrcholu v roce 2012 a poté velmi mírně klesá (zhruba o necelé 2% body v letech 2012-2014).

V obou případech můžeme srovnat využití internetových voleb u rezidentů (tj. voličů využívající RIV na území Švýcarska). Jak vidíme na grafu č. 12 níže, zatímco využití RIV u rezidentů i expatů je téměř totožné, jak v dynamice, tak poměru k jiným hlasovacím technikám, vývoj v kantonu Ženeva je v segmentu expatů velmi odlišný. Nejen že procentuální využití RIV je u rezidentů násobně nižší, ale dynamika obliby této hlasovací techniky je od roku 2008 spíše negativní. Nízký podíl rezidentů využívajících RIV může být vysvětlen vysokou oblibou jiného distančního hlasování v tomto kantonu - korespondenční volbou. Pro srovnání přidávám i kanton Curych, jenž paradoxně před zastavením projektu vykazoval nejvyšší podíl uživatelů RIV mezi voliči ve Švýcarsku.

²⁰¹ Zdroj dat [Germann, Seldüt 2014: 199].

Graf č. 12: Procentuální využití RIV (%) při hlasování rezidentů v kantonech Curych, Ženeva a Neuchâtel v letech 2004-2014²⁰²

A jaký má RIV v případě Švýcarska mobilizační potenciál vůči nejmladší skupině voličů (18-29 let)? Naneštěstí v případě kantonů Curych a Neuchâtel nemáme k dispozici potřebná data, protože pouze kanton Ženeva disponuje oficiální databází ohledně socioekonomických údajů ve vztahu k uskutečněným volbám [viz Sciarini et al. 2013: 12]. Proto se zaměřím pouze na kanton Ženeva.

Tabulka č. 13: Přehled výsledků hlasování v kantonu Ženeva ve dnech ve dnech 27. 9. a 29. 11. 2009²⁰³

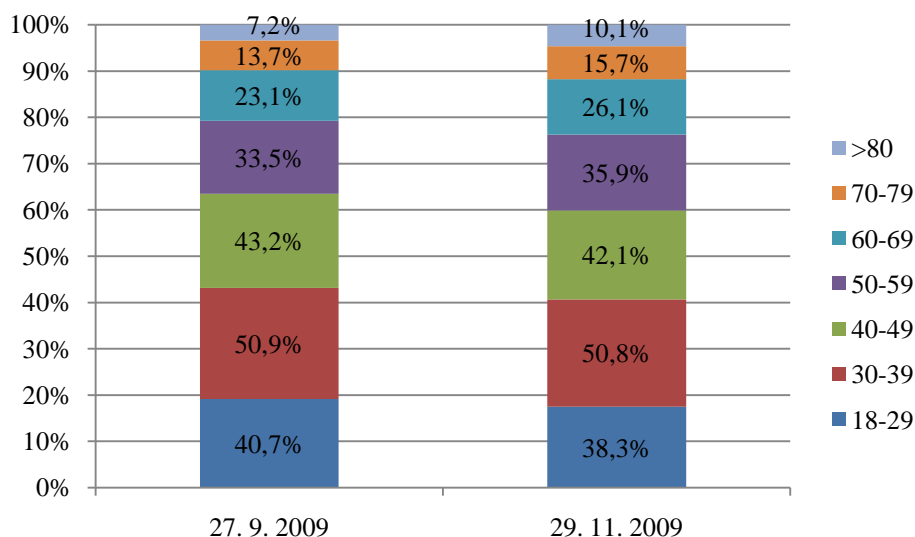
datum	oprávnění voliči	volební účast	počet e-hlasů	e-hlasy/ oprávnění voliči	e-hlasy ze zahraničí	e-hlasy/ e-hlasy ze zahraničí
27. 09. 2009	61 107	49,95%	5 837	9,55%	2 121	36,34%
29. 11. 2009	59 628	57,72%	6 068	10,18%	2 698	44,46%

Pokud se podíváme na první dva ženevské experimenty, které umožnily participovat také voličům za zahraničí (viz tabulka níže), vidíme, že podíl jednotlivých věkových skupin expatů se liší pouze v segmentech nejmladších (18-29 let) a nejstarších voličů (>80) (viz graf č. 13).

²⁰² Zdroj dat [Germann, Seldüt 2014: 203].

²⁰³ Zdroj dat [Serdült 2010: 3].

Graf č. 13: Přehled volební účasti věkových skupin v rámci internetového hlasování v kantonu Ženeva ve dnech 27. 9. a 29. 11. 2009²⁰⁴

Z grafu jasně vyplývá, že nejčastěji využívala RIV v obou vybraných hlasováních věková skupina 30-39 let (50,9 a 50,8 %, tj. podíl hlasů 24 a 23,2 %), následovaná skupinou 40-49 let (43,2 a 42,1 %, tj. podíl hlasů 20,3 a 19,22 %). Nejmladší skupina 18-29 let skončila až na třetím místě (40,7 a 38,3 %, tj. podíl hlasů 19,2 a 17,49 %), následovaná skupinou 50-59 (33,5 a 35,9 %, tj. podíl hlasů 15,8 a 16,39 %). Při podílu 36,34 % potažmo 44,46 % e-hlasů ze všech odevzdaných hlasů v zahraničí vidíme, že ačkoliv v případě hlasování z 29. 11. 2009 podíl takto odevzdaných hlasů vzrostl, voličů v nejmladším segmentu ubylo. To naznačuje, RIV nemobilizuje mladé voliče a aktivní voliči se rekrutují spíše ze skupin 30-39 a 40-49 let.

Tento závěr se nápadně podobá výsledkům studií specialistů ze Ženevské univerzity, kteří se zabývali výsledky 12 hlasování ve švýcarském kantonu Ženeva. I zde internetové hlasování v nejvyšší míře využívají nikoli nejmladší voliči ve věkové skupině 18-29, ale voliči ve skupině 30-39 let. Nejmladší skupinu 18-29 let v případě Ženevy co do podílu e-hlasů (26,5 %) předstihují i voliči ve věku 40-49 let (27,6 %) [Tribichet, Renaud, Novák, Brunclík 2014: 76]. Jak je vidět, spojitost mezi hlasovací technikou RIV a segmentem nejmladších voličů (stejně jako v případě Estonska a Norska) není korelativní. V případě, že v jednotlivých volbách poměrně rychle roste počet internetových uživatelů, měl by segment voličů 18-29 let vzrůstat oproti jiným segmentům daleko dramatičtěji. Data však ukazují úplný opak. Stejný výsledek můžeme vidět v Estonsku, jelikož implementace nezvýšila podíl mladých voličů, dokonce trend je při parlamentních a evropských volbách v letech 2005-2015 záporný. Stabilní výsledky můžeme vidět pouze u komunálních voleb. Jako v ostatních státech (např. Francie a Norsko, viz níže) jsou nejstabilnější voličskou skupinou voliči v kategorii 30-49 let.

3.1.2.4 Budoucnost

Internetové hlasování je pro expatické voliče 3 sledovaných kantonů pouze doplňkovou metodou. Zavedení RIV však nemělo zdaleka tak pozitivní účinky na účast občanů jako implementace korespondenční volby v letech 1990-1995. Jak jsem ukázal, důležitý vliv na použití jednotlivých hlasovacích technik má způsob administrace, konkrétně postup při

²⁰⁴ Zdroj dat [Serdült 2010: 3].

zahrnutí do internetových voleb. V případě kantonů Curych a Ženeva není volič povinen disponovat přístupem do jiných e-governmentových aplikací a využití internetových voleb je u expatických voličů násobně vyšší než v případě kantonu Neuchâtel, kde je požadována osobní registrace do portálu. Naopak u segmentu rezidentů nemá tento požadavek výraznější vliv. V případě kantonu Neuchâtel tak v praxi vidíme vliv institucionálních bariér na výběr použité hlasovací techniky. Co se týče mladých voličů, ani ve Švýcarsku (konkrétně kanton Ženeva) není možné dávat do souvislosti internetové volby a vyšší participaci věkové skupiny voličů mezi 18 a 29 lety. Ačkoliv ostatní skupiny nedisponují takovými digitálními schopnostmi jako nejmladší voliči, jejich účast je o desítky procent nižší než u skupin voličů v produktivním věku.

A jaký je výhled do budoucna? Patrně nejdůležitější dokument ohledně RIV ve Švýcarsku přijala Spolková rada dne 13. prosince 2013. Definuje podmínky expanze RIV i do jiných kantonů a zejména akcentuje nutnost vyššího technického zabezpečení všech projektů. Dokument do jisté míry zjednodušuje schvalovací a kontrolní procesy [Schweizerische Bundeskanzlei 2015]. Bez ohledu na fakt, že internetové hlasování nepomohlo zvýšit volební účast expatických voličů ani mobilizovat nejmladší segment voličů, celkem vlídné přijetí této techniky voliči uspíšilo rozvoj RIV co do počtu zahrnutých voličů, tak i počtu participujících kantonů. Od federálních voleb v říjnu roku 2015 by měla začít fungovat druhá generace RIV systémů, která by měla být dostupná pro voliče většiny kantonů (tzv. třetí fáze). Čtyři kantony (Argau, Graubünden, Solothurn a Thurgau) plánují pilotní programy na rok 2016, což znovu posune Švýcarskou konfederaci k všeobecným internetovým volbám [German, Serdült 2014: 213-214]. Tuto cestu bychom dnes mohli popsat jako obezřetnou, avšak s trvalou podporou jak federálních, tak kantonálních orgánů, s vlídným přijetím voličů a opatrným rozšiřováním zahrnutých voličů. Úspěšnost třetí fáze implementace zůstává otázkou do budoucna.

3.1.3 Francie: dvanáct let experimentů

Francie má s internetovými volbami bohaté zkušenosti. Od roku 2001 francouzské úřady experimentovaly s nasazením DRE přístrojů (machines à voter) od výrobců Nedap (typ ESF1²⁰⁵), Indra Sistemas (typ Point & Vote²⁰⁶ a Point & Vote Plus) a ES&S (iVotronic²⁰⁷). Patrně první experiment s internetovými volbami v kontrolovaném prostředí na území kontinentální Francie proběhl během voleb v obci Voisins-le-Bretonneux. O rok později byl stejný systém testován při prezidentských volbách v roce 2002 v obci Mérignac (Gironde), Vandœuvre-Les-Nancy (Lorraine) a v 18. obvodu Paříže [Collard, Fabre 2014: 176]. Ve stejném roce pak proběhl pilotní test při volbách do místního zastupitelstva v Issy-les-Moulineaux. Avšak oproti pilotním testům v jiných státech volič používající DRE zařízení musel souběžně odevzdat i papírový hlas, aby byla jeho volba uznána, což se velmi rychle stalo předmětem častých diskuzí a vtipů [Barrad Esteve, Goldsmith, Turner 2012: 118].

V roce 2003 vydala organizace Forum des droits sur l'Internet (FDI)²⁰⁸ hodnotící zprávu, která tehdejšímu ministru vnitra N. Sarkozymu (UPM²⁰⁹) doporučila rozšíření

²⁰⁵ Ukázka přístroje ESF1 viz příloha č. 26.

²⁰⁶ Ukázka přístroje Point & Vote viz příloha č. 27.

²⁰⁷ Ukázka přístroje iVotronic viz příloha č. 28. (iVotronic).

²⁰⁸ Fórum práv na internetu (známé pod zkratkou FDI) byla nezávislá organizace s podporou francouzské vlády, která reflektovala právní otázky vztahu společnosti a informačních technologií. Hlavním úkolem FDI bylo informovat veřejnost a organizovat spolupráci mezi veřejnými orgány, podniky a uživateli v otázkách využití IT. Fórum mělo zhruba kolem 70 členů, vesměs zastřešovalo vládní agentury, občanská sdružení a soukromé společnosti. 7. 12. 2010 byla organizace valnou hromadou rozpuštěna [Vie Republique 2010].

²⁰⁹ Union pour un Mouvement Populaire.

pilotních programů na všechny typy voleb, jelikož podle autorů DRE systém zjednodušuje volební proces a zvyšuje šance na politickou participaci s ohledem na vzrůstající tendenci využití ICT ve Francii, a to i přes skutečnost, že využívané typy přístrojů nejsou vybaveny VVPAT umožňující zpětnou kontrolu hlasů. Zpráva navíc uvádí, že masivní využití DRE přístrojů může pomoci vyřešit francouzský problém s chronickým nedostatkem místních dobrovolníků, kteří mají sčítat hlasy ve volebních místnostech [viz FDI 2003]. V roce 2004 byly DRE přístroje autorizovány pro všechny typy volebního klání, přičemž nejmasivněji byly použity při prezidentských volbách v roce 2007, kdy 82 z celkových 36 000 okrsků bylo vybaveno také volebním strojem.

Masivnímu rozšíření DRE přístrojů ve Francii patrně zabránila negativní kampaň valné většiny kandidátů na prezidentský post v roce 2007²¹⁰, kteří se proti již zavedenému systému ostře ohradili. Hlavním argumentem odpůrců proti elektronickému hlasování ve volebních místnostech byly obavy z nedostatečného zabezpečení systému a vysoké náklady na provoz [více např. Lin, Espinoza 2007]. V roce 2004 ministerstvo vnitra (Ministère de l'Intérieur) odhadovalo celkové náklady v průměru 2000 € za jeden volební přístroj, nicméně podle zprávy FDI z roku 2007 průměrná cena za jeden stroj, které municipality ve skutečnosti zaplatily, se pohybovala v intervalu 3000-6000 € za jeden kus (průměrná cena 4500 €/kus) [FDI 2007: 11]. Navíc v roce 2007 občanské hnutí Recul démocratique (dnes působí pod názvem Ordinateurs de vote) zorganizovalo petici s názvem „Pétition pour le maintien du vote papier“ proti použití DRE přístrojů, kterou ještě před prezidentskými volbami v roce 2007 podepsalo 85 000 občanů (dodnes dokument podpořilo více jak 107 000 Francouzů) [Collard, Fabre 2014: 178].

Navíc se během voleb do Evropského parlamentu v roce 2009 vyskytlo několik technických problémů, zejména v souvislosti se souběžným hlasováním. Francouzský zákon o elektronickém hlasování totiž nepovoluje více jak jeden způsob odevzdání hlasu [viz zákon č. 2013-403: art. 19]. Přístroje firmy Nedap ale neumožňovaly voliči odvolit ve více hlasováních, což v případě, že místní zastupitelstvo k volbám ještě např. přidalo anketu o lokálních záležitostech, voliče limitovalo v možnosti vybrat si hlasovací techniku [Le Parisien 2009]. Francie pokračovala ve spolupráci s firmou Nedap i po skandálu v Nizozemí v roce 2006, jelikož výrobce poskytl dodatečný servis a požadované úpravy softwaru a francouzské úřady provedly úpravy předpisů o nakládání a skladování volebních strojů, aby se možnost ovlivnění výsledků snížila na minimum.²¹¹ Dnes bychom mohli popsat celkový zájem voličů o tuto technologickou novinku jako velmi chladný, jelikož v několika málo obcích, které volbu pomocí DRE nabízejí jako alternativu ke klasickým volebním technikám, nepřekračuje podíl elektronicky odevzdaných hlasů 3 %, nezávisle na typu voleb [Barrad Esteve, Goldsmith, Turner 2012: 81, 149].

Francie má zkušenosti i s internetovými volbami typu RIV. V letech 2003, 2006, 2009 a 2014 umožnila občanům žijícím v zahraničí hlasovat po internetu ve volbách 155 členů Shromáždění francouzských občanů v zahraničí (Assemblée des Français de l'étranger, AFE).

²¹⁰ Osm z dvanácti relevantních kandidátů aktivně vystupovalo proti použití volebních přístrojů. Např. senátor Philippe Dallier (UPM) předložil návrh zákona 26.června 2007 o zákazu použití volebních strojů pro prezidentské volby (zákon nebyl přijat). Stejně nekompromisní postoj zastávala i kandidátka Marie Le Pen (Front National) [Lin, Espinoza 2007]. Zajímavostí je, že pozdější vítěz voleb N. Sarkozy stál u koncepcie a řešení celého systému elektronického hlasování (jako tehdejší ministr vnitra).

²¹¹ Hlavní problém možné manipulace s přístrojem byl vyřešen tím, že všechny DRE přístroje ve Francii dostaly speciální plombu. Pověření pracovníci také disponují speciálním kódem, který umožňuje volebnímu komisaři zkontrolovat, zda je v přístroji stále nainstalována původní verze software.

Tato instituce oficiálně zastupuje zhruba 1,5 milionu francouzských občanů²¹² žijících dlouhodobě v zahraničí a jednou z jejích mnoha pravomocí je také volba 12 z celkového počtu 348 senátorů. Od přijaté reformy ústavy v roce 2008 voliči AFE taktéž volí přímo 11 poslanců do Národního shromáždění (Assemblée nationale; AN) v 11 speciálně vytvořených volebních obvodech [viz ústavní zákon č. 2008-724].²¹³ První a zatím jediné volby do AN s využitím RIV proběhly v roce 2012 [AFE 2013].

Francouzské úřady povolují internetové volby pouze v případě, že se volič nachází mimo území kontinentální Francie či zámořských území a je registrován jako volič AFE. Expaticí francouzští občané získali právo být zastoupeni v Senátu novou ústavou z roku 1946, jakožto důsledek uznání úlohy zámořských území a jejich obyvatel při zápasu Francie s nacistickým Německem za 2. světové války. Dvanáct vyhrazených senátorských mandátů má nepřímo hájit zájmy silné francouzské komunity v zahraničí. V roce 1948 vzniká dekretem Nejvyšší rada Francouzských občanů v zahraničí (Conseil supérieur des Français de l'étranger; CSFE). Rostoucí počty Francouzů v zahraničí a nařízení Evropské rady R (86) č. 8 z roku 1986, které zavázalo tehdejší členské státy Evropského společenství k účinnějšímu prosazování politických práv svých občanů v zahraničí [Council of Europe 1986], povzbudilo politickou emancipaci Francouzů mimo její území. V červnu 2006 proběhly úpravy počtu volených zástupců z 150 na současných 155 (nově také zástupce francouzské komunity v Andoře) a červnu 2009 byl zvýšen počet volebních obvodů z 48 na 52 [AFE 2013]. Zákonem [č. 2013/659] ze dne 22. července 2013 vzniká konečná podoba instituce AFE.

V současnosti AFE disponuje 190 členy:

- 1) 155 zástupců, jež jsou voleni v 52 obvodech na šestileté období. Zástupci jsou rozděleni podle geografické lokace na dvě části: zóna A zahrnuje Severní a Jižní Ameriku a Afriku (poslední volby v roce 2009), zóna B zahrnuje Evropu, Asii a Austrálii (poslední volby v roce 2013²¹⁴);
- 2) 11 přímo volených poslanců Národního shromáždění, použit dvoukolový volební systém s uzavřeným 2. kolem;
- 3) 12 nepřímo volených senátorů (voleni AFE);
- 4) 12 členů ministerstva zahraničních věcí (Ministère des Affaires étrangères et du Développement international), kteří mají na starosti pouze agendu expatů.

Francouzský expat má právo zúčastnit se místních, kantonálních (podjednotka departmentu), regionálních, evropských, parlamentních (od roku 2012) a prezidentských voleb. Historicky pro volby do AFE mohl volič využít poštovní volbu nebo volit osobně na konzulátu či velvyslanectví. Pro všechny ostatní volby musel být volič osobně přítomen v kontinentální Francii, volit na zastupitelském úřadě či využít institutu zástupce. Právo volit

²¹² Počet Francouzů žijících mimo kontinentální Francii stále roste. Z registrovaných 900 000 v roce 1995 se počet expatů za 15 let navýšil na 1 500 000 v roce 2010 [Barrad Esteve, Goldsmith, Turner 2012: 118]. Ministerstvo vnitra předpokládá, že dalších 500 000-700 000 Francouzů není registrováno, to znamená, že v současnosti žije mimo Francii zhruba 2 500 000 jejich občanů [Le Monde 2015].

²¹³ název obvodu a číslo v závorce uvádí počet zúčastněných voličů ve volbách v roce 2012: USA a Kanada (157363), Střední a Jižní Amerika (73746), Severní Evropa (89345), Benelux (97574), Španělsko, Portugalsko, Monako a Andora (80670), Švýcarsko a Lichtenštejnsko (106835), Centrální a Východní Evropa (89509), Jižní Evropa (109817), Západní Afrika (98716), Východní Afrika a Blízký východ (92413) a Austrálie a Oceánie (79756) [Ministre de l'Intérieur 2012].

²¹⁴ Volby do AFE v zóně A i B byly zákonem č. 2011-663 přesunuty na rok 2013 (potažmo 2015) a tehdejšími zástupci byl o rok mandát prodloužen. Důvodem byla legislativní změna ústavy z roku 2008, která zavedla možnost volit 11 poslanců do Poslanecké sněmovny. Jelikož se tentýž rok konaly také francouzské prezidentské volby, prodloužení mandátu mělo zajistit, že Francouzi v zámořských územích nebudou muset k volbám třikrát za jeden rok [Barrad Esteve, Goldsmith, Turner 2012: 149].

poštou bylo expatům, na rozdíl od občanů kontinentální Francie, nadále povoleno i po roce 1975, kdy Francie jako celek opustila hlasování poštou [Barrad Esteve, Goldsmith, Turner 2012: 149].

Volby do AFE jsou pořádány každé 3 roky (vyjma voleb v roce 2013 a 2015), jelikož se vždy v orgánu obměňuje jen polovina zástupců. Využití internetových voleb v rámci voleb do AFE do této doby proběhlo ve 4 případech. V zóně A (Severní a Jižní Amerika plus Afrika) v letech 2006 a 2013, v zóně B (Evropa a Asie) v letech 2003 a 2009. Použitý volební systém je vázán na zónu, ve které francouzský občan hlasuje, jelikož záleží na počtu mandátů, jež je ve volebním obvodu přidělováno. V obou případech je aplikována jednokolová volba. V případě jednoho či dvou obsazovaných křesel vyhrává kandidát s nejvyšším počtem hlasů (first past the post), přičemž volič může přidělovat hlas kandidátům z různých kandidátek. V obvodu, kde jsou přidělovány 3 a více mandátů, je použit poměrný volební systém a volič musí zvolit pouze jednu kandidátní listinu²¹⁵ [AFE 2013]. Změna ústavy z roku 2008 dává možnost expatům ze zámořských území volit přímo 11 poslanců v Národním shromáždění, a to od voleb v roce 2012. Volby do AN ze zahraničí probíhají podle stejného klíče jako volby v kontinentální Francii, přičemž je použit dvoukolový volební systém s uzavřeným druhým kolem, kam postupují dva nejúspěšnější kandidát z kola prvního. Pro prezidentské volby v roce 2012 nebylo internetové hlasování k dispozici.

Internetové hlasování je ve Francii primárně chápáno jako tranzice a modifikace poštovní volby do nové elektronické podoby. Není náhodou, že první vládní dokumenty do roku 2009 ohledně možného zavedení RIV hovoří o „volbě elektronickou poštou“ („vote par correspondance électronique“). Případ francouzského RIV je pro výzkum v rámci této disertační práce zajímavý zejména z hlediska vývoje projektu do jeho současné technické podoby, jelikož francouzská vláda přistupuje k projektům v jednotlivých letech zcela izolovaně. Zejména případy v letech 2003 a 2006 se velmi liší co do podoby systému a jeho nároků na voliče. Do roku 2009 někteří autoři dokonce hovoří o neexistenci jakéhokoliv dlouhodobého plánu na implementaci RIV či „francouzském chaosu“ [např. Barrad Esteve, Goldsmith, Turner 2012: 117]. V roce 2009 AFE zakupuje licenci od firmy Scyt²¹⁶, což vede k jistému ustálení projektu a ke vzniku dlouhodobější strategie implementace a rozvoje francouzského RIV. Tento fakt výzkumu ubírá na možnosti uceleně komparovat jednotlivé případy a kvůli absenci homogenních dat se proto zaměřím primárně na případ voleb do Národního shromáždění v roce 2012. Ostatní volby do AFE z let 2003, 2006, 2009 a 2013 jsou pro zařazení do výzkumu sporné, jelikož se nejedná o přímé volby do parlamentu či místních těles, data k nim se vztahující však budou využita k porovnání účinků RIV na účast Francouzů v zahraničí.

²¹⁵ Přehled volebních obvodů, tučně jsou vyznačeny obvody s poměrným volebním systémem: Severní a Latinská Amerika (zóna A) 35 zástupců: Port-au-Prince (1 zástupce), **Buenos Aires** (3), **Toronto** (3), **Montreal** (5), **Washington DC** (5), Chicago (1), Houston (1), **San Francisko** (4), **Brasília** (3), **Caracas** (3), **Mexico city** (3); Afrika (zóna A) 47 zástupců: Johannesburg (1), **Alžír** (4), **Brazzaville** (3), Lomé (2), **Bamako** (3), Nairobi (2), **Yaoundé** (4), **Dakar** (4), **Tananarive** (4), **Abidžan** (4), Djibouti (2), Káhira (2), **Libreville** (3), **Tunis** (3), **Rabat** (5), Nouakchott (1); Evropa (zóna B) 52 zástupců: **Vídeň** (3), **Berlín** (4), **Mnichov** (6), Andorra (1), Moskva (1), **Brusel** (6), **Athény** (3), Stockholm (2), **Madrid** (5), Dublin (1), **Řím** (4), **Ženeva** (6), Lucemburk (1), Amsterdam (1), Lisabon (1), Monako (1), **Londýn** (6); Asie a Austrálie (zóna B) 24 zástupců: Nové Dillí (2), **Abu Dhabí** (3), **Sydney** (3), **Bangkok** (3), **Tokyo** (4), **Bejrút** (3), Pondicherry (2), **Tel Aviv** (4) [zákon č. 82-471].

²¹⁶ Scytl je nadnárodní IT firma původem z Katalánska, specializující se na specifická řešení internetových voleb a modernizaci volebního procesu, jejichž řešení byla v posledním desetiletí úspěšně aplikována v několika zemích světa. Firma působí např.: v Austrálii, Bosně a Hercegovině, Indii, Kanadě, Rakousku, ve Spojených arabských emirátech, Španělsku, Švýcarsku, v Norsku nebo v USA.

3.1.3.1 Předpoklady pro internetové volby

Otázka předpokladů pro internetové volby je v tomto případě velmi komplikovaná. Důvodem je povaha voleb do AFE. Jelikož se voliči AFE nacházejí téměř ve všech státech světa od rovníkové Afriky po Japonsko a jejich obvody často zahrnují státy s velmi rozdílnou technologickou úrovní, není možné pracovat s průměrným zahraničním voličem do AFE či modelovat jejich situaci vzhledem k přístupu k internetovému připojení či jejich uživatelské schopnosti. Alespoň malou náповědou mohou být statistiky vážící se na kontinentální Francii, které mohou vzdáleně vypovědět alespoň o přibližné úrovni počítačových dovedností Francouzů v zahraničí.

Poslední dostupný výzkum Národního institutu pro statistiku a ekonomická studia (Institut National de la Statistique et des Études Économiques, INSEE) ohledně přístupu Francouzů k internetu a internetovému připojení je z roku 2012. Od roku 2000 Francie zažívá prudký nárůst počtu uživatelů internetu, kteří mají přístup z domova či z vlastního mobilního zařízení. Od roku 2000 (12 % obyvatel s přístupem) se počet uživatelů v roce 2012 zvýšil více jak šestkrát na dnešních cca 78 % (tj. cca 54 470 000 osob), z čehož 40 % představuje mobilní internet. Nejčastěji surfujícími Francouzi jsou mladí lidé ve věkové skupině 15-29 let, občané se svobodným povoláním (cadres et prof. libérales), přičemž muži bývají online častěji než ženy (82,4 % oproti 76 %) [INSEE 2012]. Francie, která se podle žebříčku Internet World Stats co do internetové penetrace nachází na 24. místě mezi Antigúí a Barbudou a Austrálií²¹⁷ [IWS 2013], vykazuje značné rozdíly mezi skupinami obyvatel ve schopnostech užívat internet. Podle dat z roku 2012 nečastějšími tzv. bazálními úkony bylo použití elektronické pošty (66 %) a internetového bankovníctví (48 %), avšak občané žijící v metropolitních centrech a v oblastech s vysokou industrializací vykazují až dvojnásobně vyšší aktivitu než občané z venkovských a agrárních oblastí [INSEE 2012].

3.1.3.2 Diskuze, očekávání a pilotní projekty

Téměř všechny volby ve Francii organizuje ministerstvo vnitra, jedinou výjimkou jsou právě volby do AFE, které má na starosti ministerstvo zahraničních věcí. Stejně jako ve volbách do Národního shromáždění²¹⁸ či v Evropských volbách²¹⁹ počty zúčastněných voličů ve volbách do AFE dlouhodobě klesají²²⁰. Účast u voleb jakožto symbol příslušnosti k republice a francouzskému národu je ve Francii silné téma [viz Monnoyer-Smith 2006]. Jak jsou volby pro místní obyvatele důležitým symbolem, charakterizuje povinná účast policistů u vchodu do volební místnosti během každých voleb. Signál toho, že tolik připomínané pouto mezi expaty a jejich původní domovinou pomalu slábne, dokazují velmi nízké hodnoty účasti při volbách do AFE: 1994 (28,17 %), 1997 (24,08 %), 2000 (18,97 %), 2003 (21,82 %), 2006 (14,25 %), 2009 (19 %) a 2014 (7,8 %).

Odpovědí ministerstva zahraničních věcí na neutěšený vývoj volební účasti v AFE je právě koncepce internetového hlasování. Složitost francouzského legislativního procesu, který měl zaručit snadnější volbu občanům v zahraničí, ukazuje množství právních norem, jež musely být citovány v dokumentu vztahujícím se k implementaci voleb v roce 2009. Autoři Barrad Esteve, Goldsmith a Turner vypočítávají počet právních norem, jež bylo potřeba

²¹⁷ Poslední dostupná data jsou z 31. 12. 2013.

²¹⁸ 1988 (66,18 %), 1993 (68,93 %), 1997 (68,93 %), 2002 (60,32 %), 2007 (59,98 %) a 2012 (55,40 %) [IDEAb].

²¹⁹ 1989 (48,70 %), 1994 (52,76 %), 1999 (46,76 %), 2004 (42,76 %), 2009 (40,63 %) a 2014 (42,43 %) [IDEAb].

²²⁰ Výjimku představují prezidentské volby, u nichž propad od roku 1988 je mírnější: 1988 (84,20 %), 1995 (79,68 %), 2002 (79,71 %), 2007 (83,97 %) a 2012 (80,35 %) [IDEAb].

zahrnout do projektu pro jedny volby do AFE v roce 2009: jedna úmluva Evropské rady²²¹, jedna direktiva Evropského parlamentu (95/46)²²², pět národních zákonů, sedm dekretů, dvě vládní nařízení a dvě mezirezortní úmluvy [Barrad Esteve, Goldsmith, Turner 2012: 153].

Důvodem množství legislativních úprav je existence dvou skupin právních norem, které se přímo dotýkají oblasti internetového hlasování [podrobně Fernández, González 2008]. Prvním je oblast ochrany soukromí a osobních dat ve vztahu k politické aktivitě občanů, které je ve Francii silným politickým tématem²²³. Ochranu citlivých dat má ve Francii na starosti zvláštní úřad s názvem Národní komise pro IT a svobodu (Commission nationale informatique et liberté, CNIL)²²⁴, mezi jejíž pravomoci náleží také dohled na aplikaci zákonů z vytyčené oblasti²²⁵, vydávání doporučení a také osvěta a edukativní činnost v oblasti ochrany osobních údajů. V roce 2003 CNIL publikovala deklaráci²²⁶ v souvislosti s prvním nasazením RIV ve volbách do AFE [CNIL 2003], která v roce 2010 prochází důkladnou revizí [viz CNIL 2010]. Upravený dokument stanovuje, že všechny IT projekty s veřejnou podporou musí splňovat Všeobecné bezpečnostní normy (Référéntiel general de sécurité, RGS) [viz RGS]. Jako exekutivní úřad pro vymáhání výše uvedených standardů byla následně ustanovena Národní agentura pro bezpečnost IT systémů (Agence nationale de la sécurité des systèmes d'information, ANSSI), která od roku 2010 vydává závazné technické specifikace pro francouzské internetové volby a schvaluje reálnou podobu RIV. Ministerstvo zahraničních věcí poté spolu s vládou (Conseil d'Etat) potvrdilo, že internetové volby po roce 2010 (řešení firmy Scytel) zcela odpovídají požadavkům CNIL a ANSSI.

Druhá skupina právních norem se váže k volebnímu zákonu, který je na rozdíl od České republiky součástí Ústavy. Zákon [č. 2003-277] z roku 2003 povolující internetové volby se problematice věnuje pouze jednou větou, takže další revize či změny organizace, rolí či odpovědnosti ministerstva zahraničních věcí, AFE, volební komise či poskytovatele technického řešení musela být (a dodnes musí být) upravena novou vládní vyhláškou (décret). Tento dokument má platnost 3 roky a poté musí být přijat nový. Složitost právních úprav internetových voleb se promítá i do jisté nechuti francouzské administrativy k poskytování informací o technických parametrech systému, k nimž mají oficiální přístup pouze ministerstvo zahraničních věcí, CNIL a AFE. Kandidáti a zástupci politických stran mohou nahlížet pouze do části provedených auditů a technických informací [Barrad Esteve, Goldsmith, Turner 2012: 153-154], což značně ztěžuje výzkum francouzského RIV.

Pokud bychom vývoj systému popisovali chronologicky, první snahou ministerstva zahraničních věcí a ministerstva vnitra bylo vytvoření celofrancouzské e-governmentové platformy Guichet d'Administration Electronique (GAEL), jehož část byla zaměřena právě na expaty v zahraničí. V první kroku portál zastupoval koordinační a informační funkci a

²²¹ „Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data“ přijatá dne 28. 1. 1981.

²²² Směrnice Evropského parlamentu a Rady 95/46/ES ze dne 24. října 1995 o ochraně fyzických osob v souvislosti se zpracováním osobních údajů a o volném pohybu těchto údajů. Direktiva se váže ke stejnému tématu jako úmluva Evropské rady.

²²³ Porušení [zákonu č. 78-17] o nakládání s osobními údaji může ve Francii být postihováno v administrativní i trestní rovině, navíc agentura CNIL může ve vlastním řízení ukládat pokuty do výše 150 000 €, přičemž pokud se prohršek do 5 let opakuje, výše pokuty může dosáhnout 300 000 €. Dále porušení zákona může postihovat soud pokutou (do 300 000 € pro jednotlivce, do 1 500 000 € pro korporace) a/nebo odnětím svobody do max. 5 let nepodmíněně. Soud i CNIL v závažných případech informují veřejnost o identitě pokutovaného/odsouzeného (týká se firem i jednotlivců) [Norton Rose Fulbright 2014: 35-36].

²²⁴ Obdoba českého Úřadu pro ochranu osobních údajů.

²²⁵ Hlavním zákonem upravujícím nakládání s citlivými daty je [zákon č. 78-17] (relative à l'informatique, aux fichiers et aux libertés) z roku 1978.

²²⁶ Soubor závazných stanovisek pro státní instituce.

fungoval jako internetové fórum. Z jednání s jednotlivými organizacemi francouzských občanů v zahraničí vyplynulo, že zejména otázka volební participace je hlavním problémem expatů, jelikož jedinou možností, jak se prezidentských voleb či různých referend zúčastnit, bylo až do roku 2003 osobně hlasovat na velvyslanectví či konzulátu nebo využít poštovní volbu. Tento neudržitelný stav vzhledem k masivnímu rozvoji ICT a velmi nízké úrovni poštovních služeb v některých státech světa kritizovaly nejen sdružení francouzských občanů v zahraničí, ale např. i zpráva FDI z roku 2003 [FDI 2003].

Internetové hlasování totiž před rokem 2000 nebylo ve Francii úplně neznámým pojmem. RIV bylo často používáno v méně důležitých volbách do státních či polostátních institucí, jsou pracovní soudy (labor courts), výběr odborových předáků či široké spektrum voleb uvnitř větších soukromých organizací. Hlavní ideou internetového hlasování pro voliče v zahraničí bylo usnadnit přístup k hlasování a k politické participaci samotné snížením zejména vzdálenostních bariér [FDI 2010].

Ministerstvo zahraničních věcí k projektu internetových voleb přistupovalo jako k ad hoc řešení, které má odstranit nedostatky v přístupu některých občanů Francie k volbám. Technické řešení pro volby v letech 2003 (Election Europe) a 2006 (EDAS ve spolupráci s Experian) bylo realizováno soukromými společnostmi, které často neměly s organizací internetových voleb zkušenosti (zejména EDAS), což bylo umožněno tím, že na každé volby ministerstvo zahraničních věcí vyhlášovalo nový tendr. Tento nekoncepční a nehospodárný postup byl často kritizován [viz FDI 2010].

Stále vyšší nároky CNIL na ochranu osobních údajů uživatelů a nárůst politických práv francouzských expatů (zejména právo volit zástupce v AN) nakonec ministerstvo zahraničních věcí vyřešilo tím, že zakoupilo trvalou licenci od firmy Scytel (firma Pnyx dodává šifrovací software). Od roku 2009 mají internetové volby do AFE jednoho provozovatele (Scytel ve spolupráci Atos), čímž se také do jisté míry ustálil dlouhodobý plán rozvoje a oficiální názvosloví francouzských internetových voleb, jelikož namísto doposud používaného „vote par correspondance électronique“ téměř všechny oficiální materiály užívají pojem „vote électronique“. V 2010 CNIL doporučuje použít RIV pro volby 11 zástupců do Národního shromáždění a v roce 2012 probíhají samotné volby [CNIL 2010]. Od roku 2013 má francouzský expat možnost volit vzdáleně pouze elektronicky.

3.1.3.3 Podoba internetových voleb

Ve všech případech byl pro volby použit systém RIV, tedy volba veskrze internetovou aplikací v nekontrolovaném prostředí, a to ze zařízení, které není pod kontrolou státních institucí. Jak už bylo řečeno výše, podoba jednotlivých voleb do AFE a voleb do Národního shromáždění z roku 2012 se navzájem liší. Odhlédneme-li od technického řešení, můžeme najít organizační styčné body: podle volebního [zákona č. 2003-277] servery, které operují s internetovou aplikací k internetovým volbám, musejí být dislokovány na území kontinentální Francie. Nejvyšší autoritou zodpovědnou za průběh internetových voleb je Rada pro elektronické hlasování (EVB) obsahující 7 stálých členů: předseda dosazený vládou, zástupce ministerstva vnitra, ředitel odboru pro občany v zahraničí ministerstva zahraničních věcí, zástupce ANSSI a tři pověření členové AFE [dekret č. 2011-843].

Právě volby do AN v roce 2012 zařadily Francouzskou republiku mezi země, které využívají RIV pro volby prvního řádu (volby do parlamentu). Hodnota tohoto případu je bohužel omezená, jelikož pouze část celkového elektorátu může využít RIV (voliči v zahraničí) a navíc internetové volby byly dodnes použity pouze jednou. Výsledky voleb do AFE sice můžeme použít jako referenční případ, ale s ohledem na z toho plynoucí omezení (viz níže).

3.1.3.3.1 Volby do AN 2012

Právo volit své zástupce v AN expaté dostali v roce 2008 [ústavním zákonem č. 2008-724]. Zástupce v Národním shromáždění (AN) je volen na funkční období 5 let. Volby probíhají v 11 obvodech, které pokrývají všechny státy světa²²⁷. Hlasy zahraničních voličů jsou zpracovávány jako samostatný department č. 99 (Français de l'étranger). V rámci voleb do AN 2012 má volič pobývajících v zahraničí 4 možnosti, jak odevzdat svůj hlas [nařízení č. 2009-936; MAE 2014: 22]:

- 1) osobně na ambasádě či konzulátu;
- 2) hlasování v zastoupení osobou pobývajících v kontinentální Francii;
- 3) poštovní volba²²⁸;
- 4) RIV [Barrad Esteve, Goldsmith, Turner 2012: 151; MAE 2014: 22].

Předtermín pro první kolo voleb do AN 2012 byl stanoven mezi 23. - 29. květen, volební den připadl na 10. červen, druhé kolo parlamentních voleb bylo stanoveno na 17. červen (předtermín 6. - 12. června) (viz tabulka níže) [MAE 2014: 22]. Celkově bylo registrováno 46 082 104 francouzských voličů, z čehož 1 067 457 v 11 speciálních obvodech volilo ze zahraničí [Ministre de l'Intérieur 2012].

Tabulka č. 14: Přehled voleb do Národního shromáždění s využitím RIV v roce 2012

rok	kolo	značka	předtermín	počet dní	volební den
2012	1.	AN2012k1	23. - 29. května	7	10. června
2012	2.	AN2012k2	6. - 12. června	7	17. června

Technické řešení od poskytovatele Scytel bylo před ostrým spuštěním podrobno auditu ze strany ANSSI, který označil bezpečnostní opatření za dostatečné podle standardů RGS. Navíc nezávislý audit potvrdil, že technické řešení je v souladu i s nařízeními CNIL, jelikož Scytel využíval pro hosting své platformy datacenter firmy ATOS ve Vendôme, které je hodnoceno jako jedno z nejbezpečnějších datacenter v Evropě. Konečná auditní zpráva je však neveřejná, což kritizuje zpráva OBSE, která požaduje po francouzských orgánech větší transparentnost a volně dostupná výstupní data [viz OSCE 2012: 13, 20-21].

Zhruba 210 000 francouzských občanů splnilo kritéria pro použití RIV pro volby 2012 tím, že místním zastupitelským úřadům včas poskytlo telefonní číslo a e-mailovou adresu, navíc pro použití RIV volič musel disponovat vlastním účtem v GAEL [MAE 2014: 22]. V předstihu zhruba 14 dnů před zahájením předtermínu volič obdržel podrobné informace o požadavcích a správném volebním postupu. Zhruba týden před začátkem předtermínu volič obdržel via e-mail dva unikátní kódy pro přihlášení do speciální aplikace (pro každé kolo jeden). V období předtermínu (23. - 29. května pro první kolo a 6. - 12. června pro kolo druhé) se volič skrze k internetu připojené PC připojil na webovou stránku hlasování²²⁹, přičemž do jeho počítače se automaticky stáhne nejnovější verze Java aplikace, která zaručuje šifrování přenesených dat (dodavatel Pnyx). V této aplikaci²³⁰ volič zadá konzulární

²²⁷ č. 1 USA a Kanada, č. 2 Střední a Jižní Amerika, č. 3 Severní Evropa, č. 4 Benelux, č. 5 Španělsko, Portugalsko, Monako a Andora, č. 6 Švýcarsko a Lichtenštejnsko, č. 7 Centrální a Východní Evropa, č. 8 Jižní Evropa, č. 9 Západní Afrika, č. 10 Východní Afrika a Blízký východ a č. 11 Austrálie a Oceánie [Ministre de l'Intérieur 2012].

²²⁸ Od roku 2013 volič může využít ke vzdálené volbě pouze RIV.

²²⁹ Adresa: <https://mdp-scrutin.diplomatie.gouv.fr/portail/defis.html>

²³⁰ Ukázka přihlášení do volební aplikace při volbách do AN 2012 viz příloha č. 29.

zahraničních věcí a ministerstva vnitra. Tato komise zaručuje rovnost a správnost voleb, po zavedení RIV navíc spravuje kódovací klíče potřebné pro otevření a práci s elektronickou volební urnou, tak jako v případě EVB. Délka období, kdy volič může hlasovat po internetu, se v rámci voleb do AFE v průběhu jednotlivých let měnila (viz tabulka):

Tabulka č. 15: Přehled voleb do AFE s využitím RIV v letech 2003-2014

rok	značka	předtermín	počet dní	volební den
2003	AFE2003	19. - 31. května	12	1. června
2006	AFE2006	6. - 12. června	6	18. června
2009	AFE2009	20. května - 4. června	15	7. června
2014	AFE2014	14. - 20. května	7	24. května

Změny v délce předtermínu jsou způsobeny hledáním vhodného formátu a rozdílnými poskytovateli v jednotlivých případech. V rámci voleb do AFE (2003, 2006 a 2009) má volič pobývajících v zahraničí 4 možnosti, jak odevzdat svůj hlas [viz nařízení č. 2009-936]:

- 1) osobně hlasovat na ambasádě či konzulátu ve volební den;
- 2) osobně hlasovat na ambasádě či konzulátu v období předtermínu;
- 3) hlasovat poštou;
- 4) využít RIV.

V roce 2013 je zrušena možnost volit poštou z důvodu úspory financí na zasílání volebních materiálů [více Garriaud-Maylam 2014]. Podoba internetových voleb, mechanismus identifikace voliče i použité technické řešení se v jednotlivých případech měnilo. V roce 2003 volby provozovala na základě dekretu č. 2003-396 společnost Election Europe, dnes známá pod značkou election.com²³². Volič, který se sám zaregistroval v aplikaci poskytovatele, v předstihu před předtermínem obdržel poštou dopis s unikátním kódem, který sloužil ke vstupu do volební aplikace a k identifikaci voliče. Při odevzdání hlasu byl použit systém dvou elektronických obálek. Počet oprávněných voličů, kteří mohli využít internetové volby k odevzdání hlasu, se odhaduje na 50 000 registrovaných francouzských občanů v Kanadě a USA²³³.

V roce 2006 upravoval internetové volby [dekret č. 2006-285]. Ve výběrovém řízení na dodavatele systému zvítězil poskytovatel EDAS ve spolupráci s firmou Experian. První změnou oproti roku 2003 byla nutnost osobní registrace voliče na velvyslanectví či konzulátu, kde zájemce musel proklamovat vůli hlasovat skrze RIV. Poté obdržel e-mail či dopis s kódem, který sloužil k přihlášení do webové aplikace. V roce 2006 byl systém postaven tak, že seznamy voličů a elektronická volební urna byly dislokovány ve dvou na sobě nezávislých počítačích. Při přihlášení do volební aplikace byla do voličova PC automaticky stažena Java aplikace, která ověřila platnost hlasu (zda volič již nehlasoval) a zakódovala hlas veřejným klíčem. Druhá kontrola platnosti hlasu probíhala v rámci serveru, kde byl e-hlas zaznamenán a uchován. Volič poté obdržel speciální kód, který umožňoval kontrolu, zda byl hlas správně započítán [Pellegrini 2006, srovnej s Appel 2006]. V roce 2003 ani v roce 2006 volič nebyl identifikován dvojitým křížovým způsobem (a counter and provide proof of identity), proto

²³² Election.com, Inc. je americká firma, která se specializuje na prodej a servis softwaru pro internetové volby. Portfolio firmy zahrnují volby do parlamentu několika zemí, volby v neziskových, odborových či profesních organizacích.

²³³ Neúčast voličů z Afriky a Jižní Ameriky na projektu internetových voleb byla dána tím, že některé země nepovolovaly přenos šifrovaných dat.

bylo zabezpečení těchto dvou voleb hodnoceno jako velmi slabé [viz CNIL 2010; srovnej s Pellegrini 2006]. Počet francouzských občanů, kteří mohli v roce 2006 využít k odevzdání hlasu RIV systém, se odhaduje na 525 000 osob, jež byly registrovány na konzulátech v Asii, Austrálii a Oceánii, v Evropě a na Středním východě. V rámci voleb nebyly zaznamenány vážnější technické problémy, ale např. později bylo odhaleno, že poskytovatel EDAS disponuje kopiemi bezpečnostního klíče z voleb 2006, ačkoliv měl všechny krucióální části šifrovacího systému ihned po sečtení volebních výsledků zničit [Barrad Esteve, Goldsmith, Turner 2012: 119]. Problém netechnického rázu nastal v oblastech, ve kterých bylo internetových voličů velice málo. Např. v Kábulu, Skopje nebo Rize byl k internetovému hlasování přihlášen pouze jediný volič, volební komise rozhodla, že v těchto případech není možné zaručit anonymitu hlasujícího a internetová aplikace byla blokována až do skončení předtermínu [Barrad Esteve, Goldsmith, Turner 2012: 119].

V roce 2009 a 2014 upravoval internetové volby [dekret č. 2009-525], jenž oproti minulému nařízení požadoval bezpečné šifrování hlasování i ve státech, které přenos šifrovaných dat na svém území nepovolovaly. V roce 2008 došlo k uzavření dlouhodobé smlouvy mezi AFE a firmou Scytel (ve spolupráci s Pnyx a Atos Orgin), což přineslo několik podstatných změn. Pro použití RIV volič musel disponovat vlastním účtem v GAEL. Pro vytvoření osobního účtu musí francouzský občan vložit do systému NUMIC jméno a příjmení, datum narození a číslo pasu. K volbě na speciální webové stránce Scytel pak volič k přihlášení použil NUMIC (identifikátor) a jednorázový speciální 12 místný kód jako heslo, který mu byl vygenerován právě v aplikaci GAEL. V okamžiku, kdy se volič připojil na webovou stránku s volební aplikací, byla do PC voliče automaticky stažena aplikace Java, který byla speciálně upravena tak, aby její objem byl co nejmenší s ohledem na kvalitu internetového připojení v některých částech Afriky a Jižní Ameriky. Volič je systémem rozpoznáván pouze skrze NUMIC číslo, které je šifrováno již v počítači uživatele, není tak možné ztotožnit konkrétní osobu a její odevzdaný hlas. Hlasy jsou šifrovány podobně jako identita voliče, přičemž jsou podepsány elektronickým podpisem. Po ukončení odevzdání hlasu volič obdrží individuální potvrzující kód, že jeho hlas byl správně započítán v elektronické urně a po skončení sčítání hlasů jsou zveřejněny seznamy všech potvrzujících kódů, ve kterých si volič může snadno dohledat, zda jeho hlas byl opravdu započítán.

Aby bylo zabráněno několikanásobnému hlasování rozdílnými hlasovacími technikami, po skončení předtermínu (úterý před volebním dnem), centrální komise sestaví seznam všech voličů RIV, jenž je nadále porovnán se seznamem voličů poštou, a tyto seznamy pošle na zastupitelské úřady, jejichž pracovníci vyškrtnou uvedené občany z volebních seznamů. Počet oprávněných voličů se v roce 2009 odhadoval na 340 000, jelikož k voličům, jež mohli použít internetové volby, přibyli kromě USA a Kanady také francouzští občané z Afriky a Latinské Ameriky.

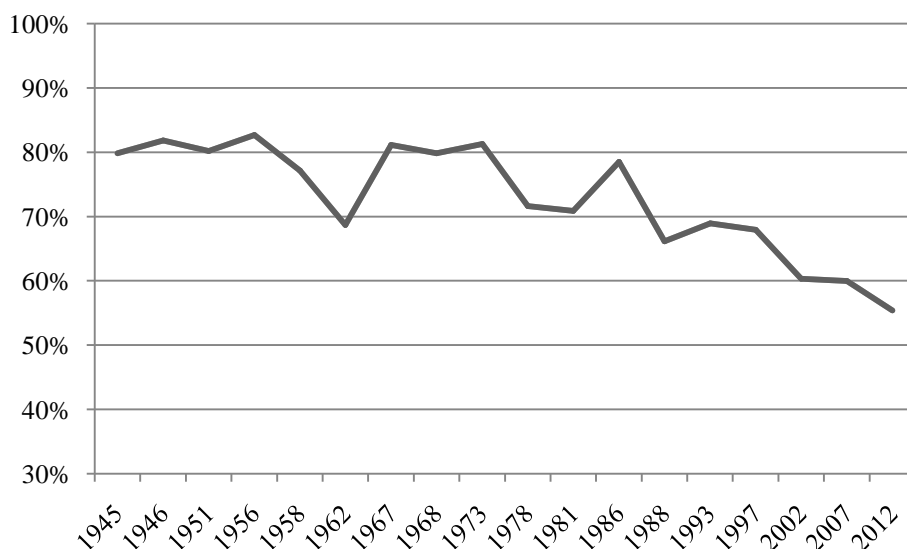
Ve všech případech jsou softwarové části systémů ve vlastnictví poskytovatelů. V roce 2003 a 2006 byl systém založen na tajném kódu (closed source code) [Pellegrini 2006], v roce 2009 byl umožněn přístup ke kódu auditorům pod hlavičkou AFE ještě před samotným konáním voleb, aby mohly být zkontrolovány bezpečnostní garance poskytovatelů. Všechny výstupy z provedených auditů jsou neveřejné, přístup k datům mají pouze pracovníci ministerstva zahraničních věcí a členové volební komise. Podobnou žádost v roce 2006 EDAS zamítl [Barrad Esteve, Goldsmith, Turner 2012: 119].

3.1.3.4 Výsledky internetových voleb

Jak už bylo řečeno výše, zaměříme se primárně na účast francouzských expatů při volbě 11 poslanců do Národních shromáždění v roce 2012 a srovnáme s volbami do AFE v letech 2003, 2006, 2009 a 2014.

Celkové výsledky voleb ukazují na snižující se tendenci volební účasti již od roku 1988, kdy dochází k průměrnému 3% úbytku voličů každých 5 let. Jestliže A. Blais nebo autoři Gray a Caul umísťují zlom v dynamice volební účasti na konec 80. let 20. století, případ francouzských voleb do AN tuto hypotézu velmi věrně kopíruje (viz graf č. 14) [více Blais 2000: 624; Gray, Caul 2000: 1094].

Graf č. 14: Přehled volební účasti do AN v letech 1945-2012²³⁴

Volební účast ve volbách prvního řádu ve Francii kontinuálně klesá. Jak jsou na tom internetové volby? Pokud se zaměříme pouze na parlamentní volby v roce 2012, z 46 082 104 oprávněných voličů se prvního kola²³⁵ účastnilo 26 369 126 hlasujících (volební účast 57,22 %), z toho 221 237 hlasů bylo odevzdáno v zahraničí (tj. 0,83 %). Většina z těchto 221 237 zahraničních voličů se rozhodla využít RIV, jelikož bylo odevzdáno 126 947 e-hlasů (tj. 57 % v zahraničí odevzdaných hlasů). Druhé kolo voleb do Národního shromáždění proběhlo podobně. Z oprávněných 43 233 648 voličů se hlasování ve druhém kole zúčastnilo 23 952 486 voličů (tj. volební účast 55,4 %), v zahraničí odevzdaných hlasů bylo 219 803, z nichž 117 676 e-hlasů (54 % v zahraničí odevzdaných hlasů; viz tabulka č. 19 níže) [Ministre de l'Intérieur 2012; MAE 2014: 22].

²³⁴ Zdroj dat [IDEAb; Ministre de l'Intérieur 2012].

²³⁵ dále také pod zkratkou AN2012k1.

Tabulka č. 16: Přehled voleb ve Francii s možností využít hlasovací techniku RIV²³⁶

typ voleb	oprávnění voliči	počet hlasů	účast	rozdíl ²³⁷ ±	počet e-hlasů	e-hlasy/ odevzdané hlasy	e-hlasy/voliči v zahraničí
AN2012k1	46 082 104	26 369 126	57,22%	2,76	126 947	0,48%	57 %
AN2012k2	43 233 648	23 952 486	55,4%	4,58	117 676	0,27%	54 %
AFE2003B ²³⁸	33 153	7234	21,82%	2,85	4 384	60,6 %	---
AFE2006A	511328	72864	14,25%	7,57	10 201	14 %	---
AFE2009B	352398	66956	19%	4,75	6 026	9 %	---
AFE2014A	1 131 150	80 115	7,08%	11,92	62 552	78%	---

Případ voleb do Národního shromáždění bohužel není možné generalizovat na celý francouzský elektorát, jelikož pouze voliči v zahraničí mají legálně možnost volit skrze RIV. Podíl těchto voličů na odevzdaných hlasech je pouhopouhých 0,48 % respektive 0,27 % ve druhém kole, možný vliv na celkovou účast voličů ve Francii je v celkovém úhrnu takřka nulový. Navíc Francie povoluje tzv. volbu v zastoupení (proxy voting), které není promítnuto do oficiálních statistik. Mnoho francouzských expatů nevyužívá ani jednu z možných variant hlasování, jelikož jejich hlas odevzdal jejich zástupce v kontinentální Francii.

Pokud se zaměříme pouze na hlasy odevzdané expaty, podíl e-hlasů je vysoko nad jinými použitými volebními technikami. Jelikož se jedná o první volby do parlamentu, kde voliči mohli využít hlasovací techniky RIV, na první pohled by se mohlo zdát, že implementace RIV se setkala s vřelým přijetím voličů (viz graf č. 15). Ve světle toho, že expaté už od roku 2003 mohou využívat RIV i pro volby do AFE, není rychlá adopce internetových voleb expatickými voliči překvapivá.

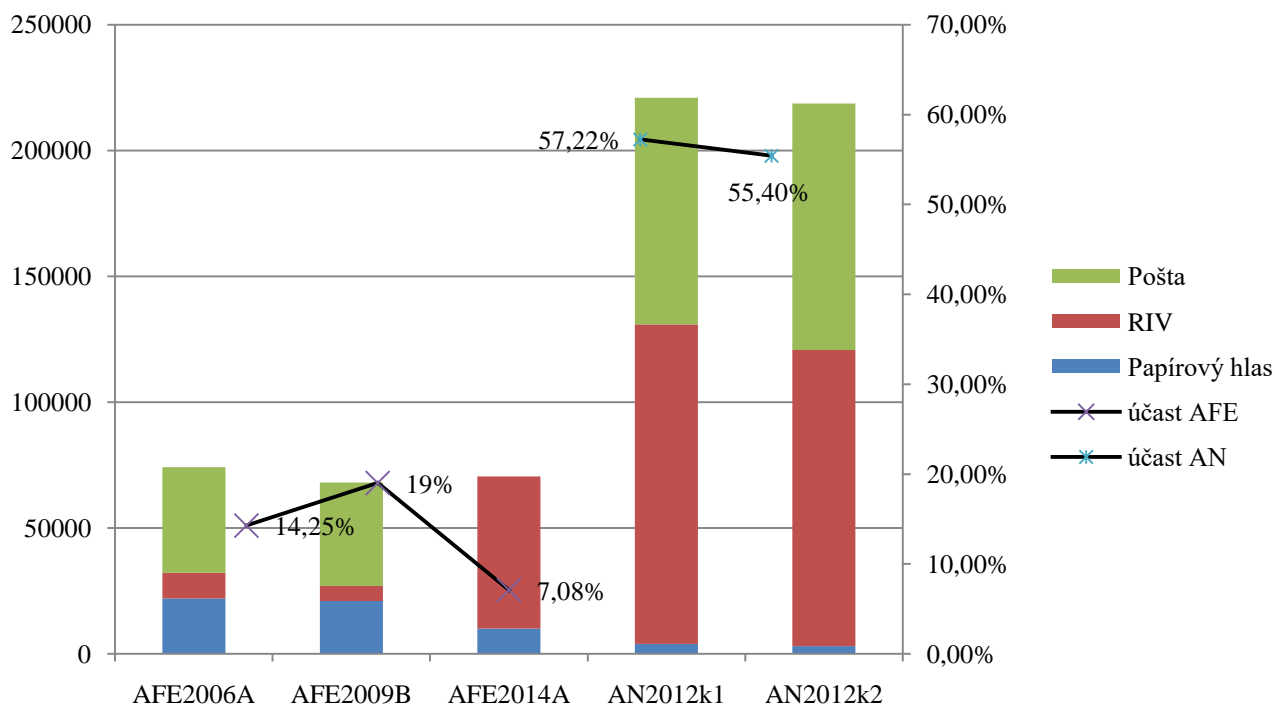
Dostupná čísla však ukazují na jiný zajímavý úkaz ve spojení hlasovací techniky a účasti u voleb v konkrétním případě AN2012k1 a AN2012k2. Je patrné, že i když se celková volební účast mezi jednotlivými koly snížila, počet hlasů odevzdaný osobně papírovým hlasem (cca 4 000 v AN2012k1 oproti cca 3 500 v AN2012k2) je téměř totožný. Naopak v segmentu poštovní volby došlo ke zvýšení počtu z cca 90 000 v AN2012k1 na cca 98 000 v AN2012k2. Opačnou tendenci vykazuje právě technika RIV, u které se počet odevzdaných hlasů snížil z cca 126 000 v AN2012k1 na 119 000 v AN2012k2.

²³⁶ Zdroj dat [Ministre de l'Intérieur 2012; MAE 2014: 22; IDEAb; Barrad Esteve, Goldsmith, Turner 2012: 119].

²³⁷ Rozdíl mezi předchozí (AN2007k2 59,98 %) a aktuální volební účastí, červená znamená pokles, černá vzestup.

²³⁸ Poslední písmeno ve značce udává volební zónu: A - Severní a Jižní Amerika plus Afrika, B - Evropa, Asie, Blízký východ, Austrálie a Oceánie.

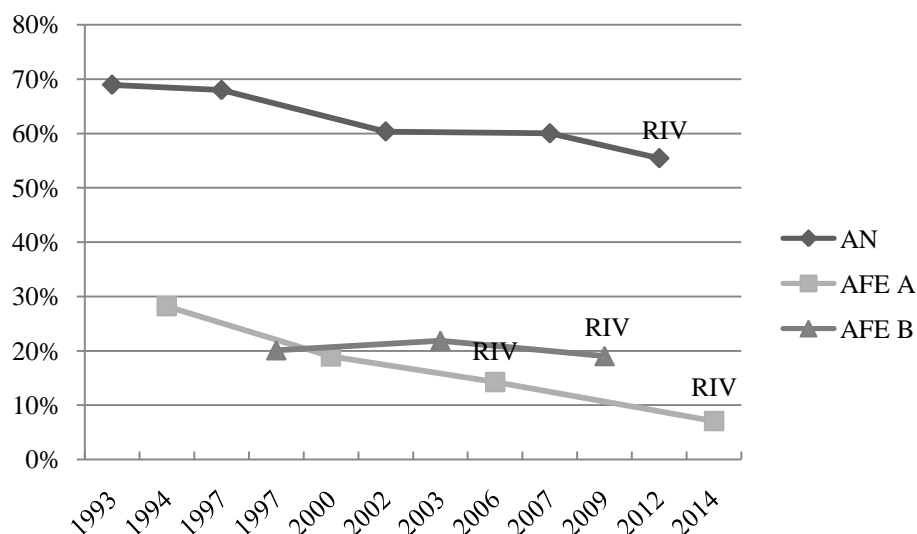
Graf č. 15: Poměr využitých hlasovacích technik a průměrné účasti ve volbách do AFE 2006-2014 a do AN 2012²³⁹

Vliv RIV na účast francouzských voličů je tedy v případě voleb do Národního shromáždění minimální. Počet případů je bohužel minimální, jelikož volby v roce 2012 jsou první možností, kdy voliči ze zahraničí mohou volit své poslance. Pro detailnější vzhled do problematiky tedy do případu zahrnuji i volby do AFE z let 2003, 2006, 2009 a 2014. Naneštěstí tyto se tyto volby nekonaly v uvedených letech podle stejného klíče co do nároků na voliče a počtu oprávněných voličů. To, co nám může analýza napovědět, je vliv RIV na účast voličů. Předpoklady voleb do AFE jsou totiž velice slibné. Volič až do roku 2013 mohl využít 3 hlasovací techniky: volbu papírovým hlasem, volbu poštou a volbu pomocí RIV. Od roku 2014 francouzský volič ze zámoří ztrácí možnost volit poštou, proto byl očekáván prudký nárůst počtu odevzdaných e-hlasů. Jelikož byl způsob odevzdání hlasu jedním z nejdiskutovanějších témat před zavedením RIV v roce 2003, ministerstvo zahraničních věcí předpokládalo, že nová hlasovací technika může oslovit až 700 000 potenciálních voličů [viz FDI 2003]. Z celkového pohledu se však zdá, že nové možnosti odevzdání hlasu propadu volební účasti zabránit nedokázaly. Zatímco v roce 1997 je účast expatů 28,17 % (AFE2003B), v dalších letech poměrně strmě klesá. V roce 2003, kdy bylo možné poprvé volit do AFE skrze RIV, se účast oproti roku 1997 mírně zvýšila na 21,82 % (+ 0,68 %), poté nastává pouze propad v roce 2009, kdy účast dosahuje pouze 19 % (- 2,82 %; AFE2009B). Stejný propad je patrný i v části A. V roce 1994 je celková účast 28,17 %, v následujících volbách v roce 2000 již účast klesá na 18,97 % (- 9,2 %). V roce 2006 se voliči ze zóny A poprvé dostávají k možnosti využít pro hlasování také RIV, účast se však nadále propadá na 14,25 % (- 4,72 %). Volby v roce 2014 jsou pro podporovatele internetových voleb ve Francii patrně největším zklamáním, jelikož tentokrát je účast pouhých 7,08 % zúčastněných voličů (viz graf č. 13).

²³⁹ Zdroj dat [Ministre de l'Intérieur 2012; Barrad Esteve, Goldsmith, Turner 2012: 119; MAE 2014: 22; IDEAb].

Graf č. 16: Přehled vývoje volební účasti ve volbách do AFE 1993-2009 v porovnání s AN 1993-2012²⁴⁰

3.1.3.5 Budoucnost

Výsledky voleb do AFE jsou zklamáním pro zastánce internetových voleb ve Francii. Ačkoliv mezi lety 2003-2014 skutečně došlo k rozšíření nabídky hlasovacích technik, celková účast voličů vytrvale klesá. Jak je vidět na grafu výše, zavedení RIV pro volby a zrušení možnosti hlasovat poštou po roce 2013 mělo v případě francouzských expatů devastující účinky na účast ve volbách do AFE. Podíl aktivních voličů se snižuje v obou zónách, navíc v zóně A je propad mnohem dramatičtější než v zóně B. Předpoklad zvýšení účasti na základě nové hlasovací techniky se tedy v případě voleb do AFE nepotvrdil.

V případě francouzského RIV musíme konstatovat, že ačkoliv jsou projekty od roku 2009 koncepčně dobře ošetřené a uskutečněné volby proběhly bez závažnějších problémů, očekávání ohledně možného zvýšení volební účasti se ve vybraných případech nepotvrdilo. I přes širokou adopci RIV, zejména ve volbách do AFE, nebyl účinek RIV na účast voličů pozitivní.

3.1.4 Norsko: obezřetný postup s dobrými výsledky a rychlým koncem

Norský případ implementace internetových voleb je z hlediska výzkumu vlivu RIV na účast voličů jedním z nejzajímavějších. Do této doby v Norsku proběhly celkem dva pilotní programy. První ostrý zkušební test byl uskutečněn v rámci voleb do místních zastupitelstev a regionálních zastupitelstev ve dnech 11. - 12. září 2011, do kterých bylo zapojeno 10 obcí²⁴¹, vybraných na základě faktorů velikosti sídelní jednotky, struktury obyvatelstva, geografie, internetové penetrace apod., aby byl celkový vzorek pro zpětnou evaluaci co nejrozmanitější. Druhý projekt proběhl během parlamentních voleb 8. - 9. září 2013, přičemž byl rozšířen

²⁴⁰ Zdroj dat: [Ministre de l'Intérieur 2012; MAE 2014: 22; IDEAb].

²⁴¹ Bodø, Bremanger, Hammerfest, Mandal, Radøy, Re, Sandnes, Tynset, Vefsn a Ålesund. Původně projekt počítal s celkem 11 obcemi, ale hlavní město Oslo a obec Drammen od projektu odstoupily. Zejména v Drammenu voliči upozorňovali na možné nebezpečí tzv. rodinného hlasování (family voting), tzn. nedemokratického nátlaku nejbližšího okolí na voliče v případě provedení volby mimo kontrolované prostředí. Obec Drammen byla nakonec nahrazena obcí Sandnes [Baldersheim, Sagie, Segard 2013: 5-6, 19].

počet obcí z původních deseti na dvanáct (přidruženy Larvik a Fredrikstad). Navíc Norsko představuje stát s nejvyšší penetrací internetu ze všech vybraných případů a rovněž norští občané patří mezi nejzkušenější uživatele (viz podkapitola 3.1.4.1). Jelikož v ostatních 419 potažmo 417 municipalitách voliči hlasují ve stejný čas a za téměř stejných podmínek jako obce s možností využití internetových voleb, právě v norském případě máme vzácnou příležitost sledovat účinky RIV za situace, kdy se téměř nemění další proměnné krom inkriminovaného způsobu odevzdání hlasu. Zajímavý na případu Norska je i osud internetových voleb. I přes dva úspěšné pilotní testy se vláda v roce 2014 rozhodla v projektu nepokračovat. Na rozdíl od technologických pochybení v jiných zemích norskému RIV „zlomil vaz“ nedostatek politického konsenzu [viz Regjeringen 2014].

3.1.4.1 Předpoklady pro internetové volby

Norsko má pro konání internetových voleb jedny z nejlepších podmínek ze všech vybraných případů. Podle norského statistického úřadu (Statistisk sentralbyrå) má drtivá část populace (94,4 %) přístup k internetu (access) [SSB 2014]. Norsko, které se podle žebříčku Internet World Stats zaujímá po Falklandských ostrovech, Islandu a Bermud čtvrtou pozici co do internetové penetrace²⁴² [IWS 2013], vykazuje také vysokou úroveň obyvatel ve schopnostech internet používat. Podle dat z roku 2014 v posledních 3 měsících použilo internet 95 % Norů, přičemž nejčastějšími tzv. bazálními úkony bylo použití elektronické pošty (89 %) a internetového bankovníctví (88 %), což ukazuje vysokou důvěru norských občanů v nová média [SSB 2014]. Segment nejmladších voličů (tj. 18-27 let) vykazuje velmi vysokou úroveň digitální gramotnosti, což teoreticky zvyšuje možnost, že mladí voliči budou pozitivně ovlivněni implementací RIV [více SSB 2014]. Ačkoliv je rozšíření internetu v Norsku jedno z nejvyšších na světě, instalace internetových voleb je chápána pouze jako doplněk ke stávající hlasovací technice: papírovému lístku odevzdávanému ve volební místnosti. Důvodem jsou obavy z prohloubení digitální propasti mezi norskými sociálními skupinami [více např. Karlsen 2008: 34, Bruclík 2012b].

3.1.4.2 Diskuze, očekávání a pilotní projekty

Jak bylo uvedeno v kapitole Způsoby hlasování založené na nových médiích, Norsko má s progresivními hlasovacími technikami bohaté zkušenosti. Tato severská země patrně jako jedna z prvních evropských zemí experimentovala již od začátku 90. let s optickými skenery pro zpracování hlasovacích lístků. V Norsku byl také testován DRE systém (tzv. valgometer) v rámci místních voleb v roce 2003 ve čtyřech vybraných obcích (Oppdal, Bykle, Larvik a Longyearbyen). Právě v rámci diskuze ohledně inovativních hlasovacích technik poslankyně Strany práce Hill-Marta Sonberg prohlásila, že „internet je řešení, které dostane více lidí k volbám“ [Christensen, Karlsen, Aardal 2004: 61; překlad Bruclík 2012a: 104]. Norské ministerstvo místní správy a regionálního rozvoje (Kommunal- og regionaldepartementet, KR D) se však rozhodlo v projektu dále nepokračovat [více např. Christensen, Laegreid 2003].

V témže roce byl uskutečněn průzkum veřejného mínění, ve kterém se 60 % respondentů kladně vyjádřilo k možnosti hlasovat prostřednictvím internetu. Výzkum mimo jiné potvrdil určitý vztah mezi kladným postojem k internetovému hlasování a sociodemografickými ukazateli jako věk, příjem či vzdělání respondentů. Např. pokud jde o věk, mezi občany mladšími 44 let byl pozitivní postoj k internetovým volbám patrný u více jak 80 % respondentů, oproti tomu skupina ve věku 44-66 let vykazovala chladnější vztah (pouze 56 % dotázaných). Nejstarší část respondentů (66+) považovala internetové volby za užitečný nástroj pouze v 18 % případů. Vztah podpory internetových voleb a vzdělání je ještě

²⁴² Poslední dostupná data jsou z 31. 12. 2013.

znatelnější. Zatímco respondenti se základním vzděláním se k možnosti volit prostřednictvím internetu stavěli zdrženlivě (pouze 30 % pro), vysokoškolsky vzdělaní občané možnost podporovali v 74 % případů. I bohatší Norové by rádi přes internet volili častěji (75 %) [Brunclík 2014a: 108-109; srov. Aardal 2006: 28-29].

Norská diskuze ohledně možné implementace internetového hlasování probíhala minimálně od roku 2003. V rámci parlamentní debaty, která proběhla v listopadu roku 2010, byla jednou z často diskutovaných argumentů otázka možné vyšší účasti. Např. Martin Kolberg, podobně jako jeho stranická kolegyně H-M. Sobeg, prohlásil: „*Myšlenka, která stojí za tímto celým pilotním projektem, je, že by měly být vyzkoušeny všechny možnosti zvýšit volební účast...*“ [Christensen, Karlsen, Aardal 2004: 61; překlad Brunclík 2012a]. Avšak jak upozorňuje např. M. Brunclík, původně iniciativa KRĐ, které mělo přípravu a provedení projektu internetových voleb v Norsku na starosti, nepočítala či nijak zvláště nevyzdvihovala možnost vyšší účasti po zavedení internetových voleb. Podobně jako např. v Austrálii byl původní cíl spíše usnadnit všeobecný přístup k volbám a zmírnit možné bariéry pro sociální skupiny se specifickými potřebami [více Brunclík 2014b: 120-133]. Dále primární přínos internetových voleb mělo být zjednodušení prvků přímé demokracie a zlevnění průběhu hlasování [KRĐ 2009]. Avšak tato snaha byla později interpretována jako iniciativa za zvýšení účasti, což ministerstvo nijak vehementně nedementovalo [Brunclík 2012a: 104].

Otázka možné vyšší volební účasti je v Norsku ožehavé téma, jelikož podobně jako v ostatních západoevropských zemích můžeme zaznamenat znatelný pokles počtu aktivních voličů v poslední dekádě, a to ve volbách prvního i druhého řádu (viz graf č. 17 a 18 níže). Ve veřejné diskusi nakonec také převažoval argument vyššího zájmu voličů v důsledku implementace RIV. Podle obsahové analýzy deseti místních novin byla myšlenka zvýšení volební účasti naprosto převažující nad původním záměrem ministerstva [Connolley 2012: 227]. Některé články považovaly internetové volby za vhodný nástroj, jak obnovit zájem občanů a revitalizovat demokracii na místní i národní úrovni. Druhým argumentem pro instalaci RIV v Norsku byla možnost aktivizace skupiny nejmladších voličů, kteří podobně jako v jiných státech vykazují podprůměrnou volební účast vzhledem ke zbytku elektorátu [viz SSB 2015]. V roce 2008 na základě doporučení Stortingu (parlamentu) norská vláda určila termín pilotního programu na komunální volby v roce 2011.

V srpnu 2008 představilo KRĐ plán „E-elections 2011“, který obsahoval hlavní cíl „*vytvoření bezpečné volební internetové platformy, která pomůže zlepšit přístup k hlasování specifickým skupinám voličů.*“ [OSCE 2012b: 1] Program však nedostal zelenou bez problémů. V roce 2010 proti již schválenému a běžícímu projektu vystoupili poslanci konzervativců (Høyre), liberálů (Venstre) a Strany pokroku (Fremakrittspartiet) s návrhem na jeho pozastavení. Odpůrci argumentovali čtveřicí problematických oblastí internetových voleb: 1) porušení principu tajnosti hlasování, jelikož volba není prováděna ve státem kontrolovaném prostředí, volič tak může být pod tlakem svého nejbližšího okolí. 2) není a nemůže být zaručena 100% spolehlivost systému a přenosové soustavy, vždy existuje možnost, že budou data manipulována či ztracena. 3) internetové volby snižují transparentnost voleb, jelikož průměrný občan těžko chápe mechanismus fungování, rovněž neexistuje fyzický (tj. v pojetí odpůrců papírový) doklad o provedení volby, který by mohl být v případě selhání systému přepočítán. 4) hlasování přes internet degraduje či banalizuje volební akt samotný, jelikož odbourává socializační prvek voleb, kdy se komunita schází ke společnému aktu [Baldersheim, Saglie, Seggaard 2013: 6; Brunclík 2014a: 110-111]. Návrh odpůrců i jejich výhrady vůči internetovému hlasování byly nakonec odmítnuty.

Před uskutečněním prvního pilotního testu v roce 2011 firmy ErgoGroup a Scytl, které měly na starosti technické řešení projektu, byla ve všech deseti vybraných obcích provedena

série pre-testovací hlasování, voliči tak použili RIV již při hlasování v místních referendech, otázkách místní dopravy či při volbách do místních fór mladých (ungdomsråd) [Barrad Esteve, Goldsmith, Turner 2012: 8].

3.1.4.3 Podoba internetových voleb

Volby v Norsku upravuje volební zákon z roku 2002, který v článku 15²⁴³ umožňuje realizaci pilotních projektů s alternativními hlasovacími technikami [viz RPA 2002: 27-30]. Kompetenčně realizace hlasování spadá pod ministerstvo pro místní rozvoj (KRD). Podle § 5 vyhlášky příslušného ministerstva je internetové hlasování pouze doplňkem stávající hlasovací techniky využívající papírový lístek [FOR 2011 § 5]. Stejný paragraf stanovuje další podobu internetového hlasování: volit skrze internetovou aplikaci lze pouze v předtermínu, který je v porovnání s ostatními zeměmi velmi dlouhý, jelikož většinou předtermín začíná 10. srpna a končí 9. září (celých 31 dní). V samotný volební den 12. září (někdy i 11. září) lze hlasovat pouze klasickým papírovým lístkem ve volební místnosti, přičemž tato volba stornuje elektronicky odevzdaný hlas [OSCE 2012: 5-7].

Internetové hlasování je v Norsku součástí tzv. integrovaného a administrativního systému elektronických voleb (Elektronisk Valgadministrasjonssystem, EVA), který sdružuje 3 hlavní komponenty elektronických voleb: administrativní a informační systém pro přenos potřebných dat, skenovací a rozpoznávací systém pro používané ORC skenery volebních hlasů a vlastní systém vzdáleného internetového hlasování [OSCE 2013: 6]. Oba závazné pilotní testy proběhly na základě stejného technického řešení. Systém internetového hlasování je komponován jako pětiúrovňový nezávislý elektronický systém, kdy jednotlivé komponenty představují svébytné systémy. První a nejdůležitější je samotná volební aplikace, která zabezpečuje veškerou interakci voliče s internetovým volebním systémem. Druhým komponentem je ID portál, který slouží k rozpoznání, identifikaci a autorizaci voliče. ID portál je vlastnictvím Agentury pro veřejnou správu a e-government (Direktoratet for forvaltning og informasjons- og kommunikasjonsteknologi, Difi), přičemž vstupní kódy volič získá jednoduchou registrací s uvedením základních údajů, jako je jméno a příjmení, datum narození atd. Třetím komponentem je samotná elektronická volební urna, což je střežený server v datacentru u obce Brønnøysund, jež je spravováno speciální státní agenturou Brønnøysundské registrační centrum (Brønnøysundregistrene, BRC), které je formálně podřízeno Ministerstvu obchodu a průmyslu (Nærings- og handelsdepartementet). Čtvrtým komponentem je generátor kódů, který je potřeba k ověření identity voliče. Server je lokalizován v datacentru Tønsberg a je zcela v kompetenci Ředitelství civilní ochrany a strategického plánování (Direktoratet for samfunnssikkerhet og beredskap, DSB). Posledním článkem systému internetového hlasování v Norsku je samotná síť serverů zajišťující bezpečný přenos šifrovaných dat a výsledků hlasování, která je plně pod kontrolou KRD [OSCE 2012: 5-7]

Aby mohl norský volič odvolit skrze internetové volby, musel splňovat 3 podmínky: mít přístup k počítači či jinému zařízení s připojením k internetu, vlastnit mobilní telefon a speciální identifikační dokument s názvem MinID (v překladu moje identifikační karta). MinID slouží norským občanům jako identifikační karta ke vstupu do již zavedených e-governmentových aplikací, např. k podání daňového přiznání [viz Baldersheim, Sagie, Seegard 2013: 6-7]. Tato karta je tedy obdobou Eesti ID-kaart v Estonsku.

²⁴³ Plné znění viz příloha č. 25.

Z hlediska voliče je postup velice podobný estonskému RIV. Občan s voličským oprávněním²⁴⁴ otevře webovou stránku www.elvag.stat.no. K zabezpečení komunikačního kanálu slouží Java aplikace, která se voliči automaticky stáhne do jeho zařízení. Systém pro voliči vyžaduje zadání jeho uživatelského jména a hesla, které je totožné s přístupovými kódy do jiných e-governmentových aplikací (ID portál). Autorizační proces požaduje po uživateli zadání speciálně přiděleného PIN kódu, po jeho zadání do aplikace přijde na registrovaný mobilní telefon voliče druhý vygenerovaný kód, který spolu s prvním umožní otevřít voliči jeho konto a hlasovat. Systém dvou nezávislých kanálů pro zaslání hesla (mobilní telefon a případně dopis) je často používán např. v systémech internetového bankovníctví. Jelikož je voliči umožněno po celou dobu předtermínu volbu měnit, systém pro každou následující změnu vygeneruje kód nový a ten znovu zašle SMS zprávou na mobilní telefon voliče [Barrad Esteve, Goldsmith, Turner 2012: 182].

Po odhlasování jsou elektronické hlasovací lístky zakódovány pomocí sekvence unikátních kódů, které mohou být rozšifrovány jen speciálními klíči. Tyto klíče vznikají až po ukončení předtermínu pro internetové volby. Systém navíc pracuje s tzv. vícečetnými elektronickými obálkami, z nichž obálka v první vrstvě obsahuje speciální pečeť (jakousi elektronickou adresu), která dokládá, že hlas odevzdal konkrétní volič. Po skončení předtermínu jsou data převedena z volební databáze do zvláštních počítačů bez připojení k internetu. Zde probíhá konečné sčítání. Prvním krokem je anonymizace, ve které program odstraní obálku s daty o identitě voličů, poté je vygenerován speciální klíč, který slouží k rozšifrování hlasů. Po konečném sečtení jsou jak kódy, tak ostatní elektronické prvky hlasů zničeny, aby nebylo možné zpětně dohledat identitu voliče a spojit ho s konkrétním hlasem pro konkrétní stranu [Barrad Esteve, Goldsmith, Turner 2012: 31-33].

Na rozdíl od estonského RIV je norský projekt vybaven speciálním bezpečnostním mechanismem využívajícím metodu *end2end proof*, který voliči umožňuje zpětnou kontrolu, zda systém započítal jeho hlas správně straně. V obou pilotních projektech před začátkem hlasování voliči obdrželi zvláštní volební karty (valgkort) s unikátními kódy pro jednotlivé politické strany. Po odevzdání hlasu v internetové aplikaci voliči obdrželi na svůj mobilní telefon zvláštní zpětný kód [Baldersheim, Sagie, Seegard 2013: 7]. SMS zpráva slouží jako potvrzení toho, že hlas byl započítán. Volič poté mohl porovnat obdržený kód s kódy na volební kartě a zkontrolovat, zda jeho volba byla správně započítána.

Podobně jako v Estonsku může volič svoji volbu měnit do uzavření internetové aplikace, což má zabránit nátlaku na voliče a omezit prostor pro podvodné volební chování jako je např. kupování hlasů či fenomén rodinného hlasování. Vždy je počítán pouze jeden hlas, a to ten, který je uveden jako poslední v okamžiku uzavření aplikace. Volič navíc může svůj e-hlas stornovat tím, že se ve volební den osobně dostaví do volební místnosti a zde klasickým způsobem odevzdá platný hlas. Systém je nastaven tak, že papírový hlas má vždy přednost. Kombinace těchto ochranných mechanismů je v případě norských internetových voleb velmi účinná, jelikož se výskyt jakýkoliv negativních jevů spojených volbami v nekontrolovaném prostředí nepodařilo prokázat [OSCE 2012b, 2013; Brunclík 2014a: 112; srov. Baldersheim, Sagie, Seegard 2013: 7].

3.1.4.4 Výsledky internetových voleb

Internetové volby do místních a regionálních zastupitelstev z roku 2011 i volby do parlamentu 2013 byly hodnoceny jako úspěšné z hlediska zabezpečení a nízkého počtu stížností na průběh voleb [viz OSCE 2012b, 2013].

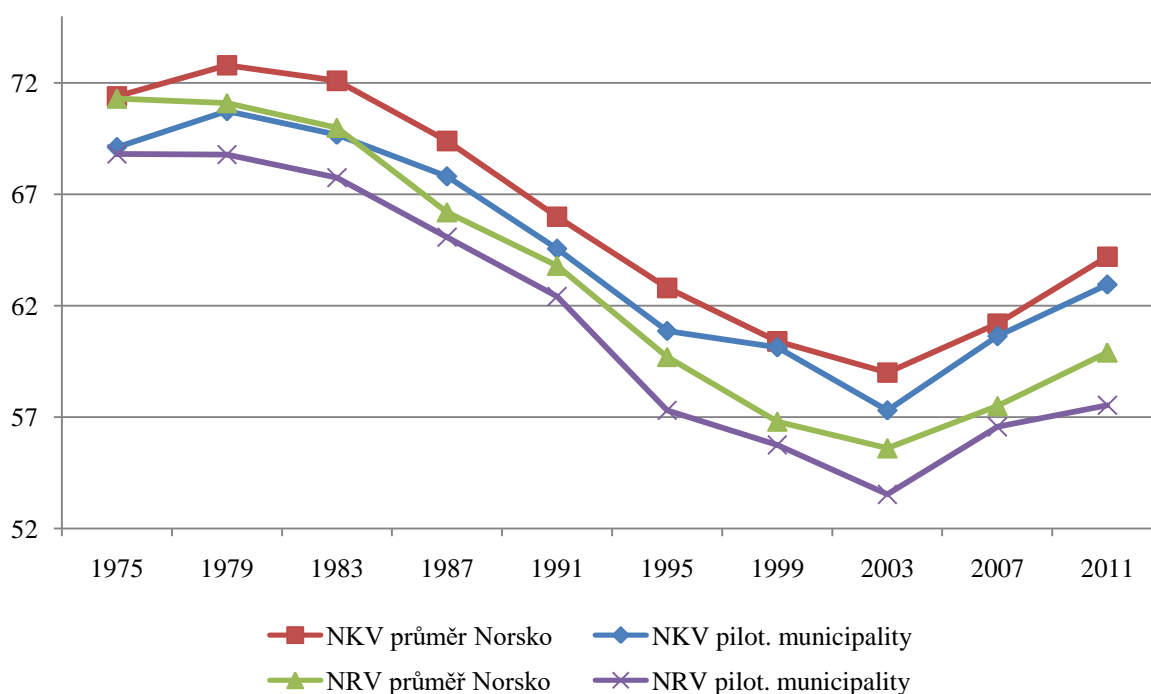
²⁴⁴ Norsko vede stále voličské seznamy, tudíž volič se nemusí před každými volbami znovu registrovat.

Tabulka č. 17: Přehled termínů voleb s použitím RIV v Norsku v letech 2011-2013²⁴⁵

rok	značka	předtermín	počet dní	volební den ²⁴⁶
2011	NKV2011 ²⁴⁷	10. 8. - 9. 9.	31	(11.) 12. 9.
2011	NRV2011 ²⁴⁸	10. 8. - 9. 9.	31	(11.) 12. 9.
2013	NPV2013 ²⁴⁹	12. 8. - 6. 9.	26	(8.) 9. 9.

Začneme chronologicky od voleb v roce 2011. Při komunálních volbách (volby do místních i regionálních zastupitelstev) v roce 2011 v municipalitách Ålesund, Bodø, Bremanger, Hammerfest, Mandal, Radøy, Re, Sandnes, Tynset, Vefsn byl celkový výsledek co do volební účasti celkem pozitivní (viz graf níže).

Graf č. 17: Přehled vývoje volební účasti (%) v místních a regionálních volbách v Norsku v letech 1975-2011²⁵⁰

Na grafu č. 17 můžeme vidět, že celkový trend volební účasti je v Norsku v posledních třech komunálních a regionálních volbách pozitivní. Po krizovém roce 2003, kdy volební účast klesla na své historické minimum (průměr 59 % v komunálních a 55,6 % v regionálních volbách), trend volební účasti poměrně rychle stoupá. To souvisí i s celkovou hladinou volební účasti, která je v Norsku mnohem vyšší než v ostatních analyzovaných státech. Volební účast jak ve sledovaných municipalitách, tak v celostátním úhrnu se oproti minulým volbám v roce 2007 zvedla, konkrétně viz tabulka č. 21 níže.

²⁴⁵ Zdroj dat [OSCE 2012b: 1].

²⁴⁶ Některé municipality umožňují voličům hlasovat dva dny (tj 8. a 9.).

²⁴⁷ NKV2011 = norské komunální volby 2011

²⁴⁸ NRV2011 = norské regionální volby 2011

²⁴⁹ NPV2013 = norské parlamentní volby 2013

²⁵⁰ Zdroj dat [SSB 2015a].

Tabulka č. 18: Volební účast (%) ve sledovaných obcích a průměrná volební účast v Norsku v letech 2003-2011²⁵¹

	NKV			NRV		
	2003	2007	2011	2003	2007	2011
vybrané municipality	57,3	60,6	63,0	53,5	56,6	57,5
průměr Norsko	59,0	61,2	64,2	55,6	57,5	59,9

Volební účast se zvýšila v obou volbách, konkrétně o 2,4 % ve sledovaných municipalitách oproti roku 2007 v komunálních volbách a o 0,9 % ve volbách regionálních. Sledované municipality vykazují v průměru o 1,5 % nižší volební účast, než je celostátní norský průměr. Pozitivní nárůst je však méně než přírůstek volební účasti v celostátním průměru, jelikož se volební účast v celém Norsku zvedla o 3 %, potažmo o 2,4 %. Jak je vidět na grafu č. 17, růst volební účasti ve vybraných pilotních municipalitách má mírnější tendenci než celostátní průměr, což vypovídá o nízkém mobilizačním účinku RIV ve volbách v roce 2011. Podáváme-li se na konkrétní výsledky internetových voleb, zjistíme, že možnost odevzdat hlas pomocí internetové aplikace využila v průměru čtvrtina zúčastněných voličů.

Tabulka č. 19: Přehled výsledků voleb ve sledovaných municipalitách v NKV2011²⁵²

municipalita	oprávnění voliči	odevzdané hlasy	vol. účast (%)	e-hlasy	e-hlasy/ zúčastnění voliči (%)	stornované
Ålesund	33 457	20 580	59,6	5 220	25,4	191
Bodø	36 635	23 936	65,3	6 953	29,0	258
Bremanger	2 955	1 938	65,6	406	20,9	30
Hammerfest	7 502	4 349	56,1	1 032	23,7	39
Mandal	11 764	7 354	62,5	1 374	18,7	56
Radøy	3 687	2 459	66,7	742	30,2	32
Re	6 616	4 384	63,8	933	21,3	36
Sandnes	48 689	30 358	62,4	8 279	27,3	344
Tynset	4 163	2 855	68,6	790	27,7	34
Vefsn	10 456	6 161	58,9	1 268	20,6	50
celkem/průměr	165 924	104 374	63,0	26 997	24,5	1 070

²⁵¹ Zdroj dat [SSB 2015a].

²⁵² Zdroj dat [SSB 2015a].

Tabulka č. 20: Přehled výsledků voleb ve sledovaných municipalitách v NRV2011²⁵³

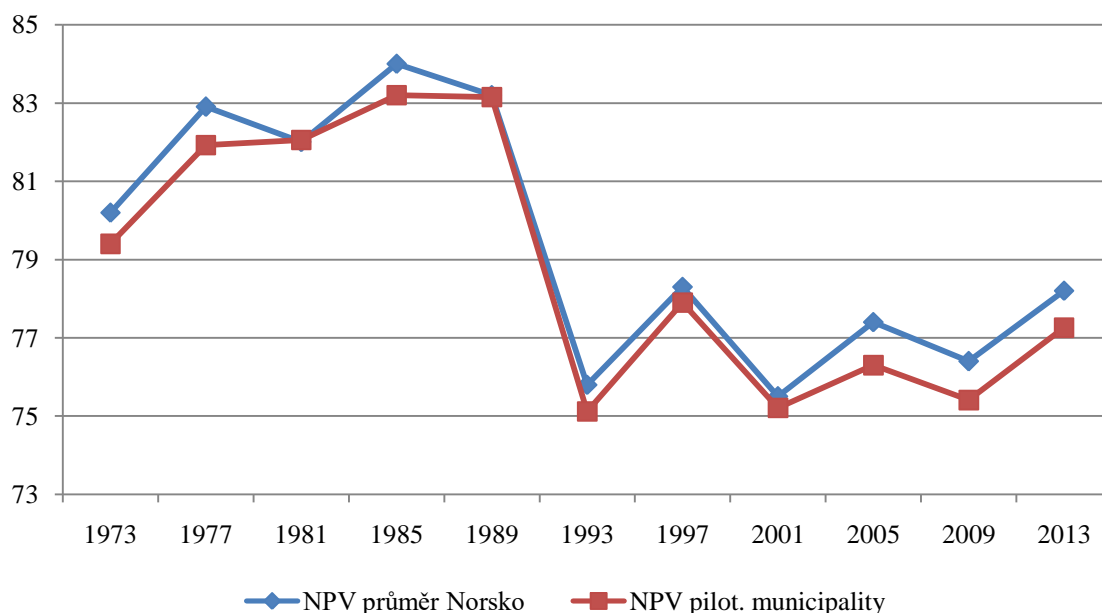
municipalita	oprávnění voliči	odevzdané hlasy	vol. účast (%)	e-hlasy	e-hlasy/ zúčastnění voliči (%)	stornované
Ålesund	33 457	18 719	56,5	5 679	30,3	245
Bodø	36 635	22 534	62,1	7 226	32,1	269
Bremanger	2 955	1 744	60,0	445	25,5	38
Hammerfest	7 502	3 727	50,3	1 190	31,9	64
Mandal	11 764	6 343	56,4	1 523	24,0	66
Radøy	3 687	2 162	59,3	810	37,5	42
Re	6 616	3 954	60,6	1 042	26,4	61
Sandnes	48 689	29 130	60,2	8 518	29,2	325
Tynset	4 163	2 334	57,3	959	41,1	56
Vefsn	10 456	5 419	52,6	1 386	25,6	58
celkem/průměr	165 924	96 066	57,5	28 778	30,4	1 224

Jak je vidět na výsledkových tabulkách, použití RIV má v obou volbách poněkud odlišnou dynamiku. Ačkoliv oprávněný elektorát je při obou volbách totožný (165 924 voličů), liší se jednak průměrná volební účast (60,3 % NKV2011 oproti 57,5 % NRV2011), ale co je nejzajímavější, liší se i počty e-hlasů. Tabulka jasně ukazuje, že i v případě nižší volební účasti u regionálních voleb je konečný počet odevzdaných hlasů dokonce o 1781 hlasů vyšší. Vyšší počet stornovaných hlasů u regionálních voleb ukazuje na to, že voliči využívající RIV v Norsku náleží spíše do skupiny aktivních voličů, jelikož počet odevzdaných hlasů nekopíruje volební účast. Distribuce e-hlasů v Norsku je tedy do jisté míry nezávislá na volební účasti.

Pokud se podíváme na parlamentní volby z roku 2013 (NPV2013), kdy k vybraným 10 municipalitám byly dále přiřazeny Larvik a Fredrikstad, vidíme, že trend volební účasti má podobnou dynamiku jako v komunálních volbách.

²⁵³ Zdroj dat [SSB 2015a].

Graf č. 18: Přehled vývoje volební účasti (%) v národních volbách v Norsku v letech 1973-2013²⁵⁴

Po krizi a propadu volební účasti v letech 1989-1993 (-7,4 % v národním průměru a -8,04 % v rámci sledovaných municipalit) je trend v posledních 3 volbách neutrálně-pozitivní (viz tabulka níže). V posledních volbách vidíme, že se volební účast oproti volbám v roce 2009 zvýšila o 1,8 % v celostátním průměru a o 1,9 % ve vybraných 12 municipalitách.

Tabulka č. 21: Volební účast (%) ve sledovaných obcích a průměrná volební účast v Norsku v národních volbách v letech 1993-2013²⁵⁵

	NPV					
	1993	1997	2001	2005	2009	2013
vybrané municipality	75,1	77,9	75,2	76,3	75,4	77,3
průměr Norsko	75,8	78,3	75,5	77,4	76,4	78,2

Pokud se podíváme na konkrétní výsledky hlasování v jednotlivých municipalitách, můžeme vidět, že podíl e-hlasů ku zúčastněným voličům je vyšší než při volbách v roce 2011.

Tabulka č. 22: Přehled výsledků voleb ve sledovaných municipalitách v NPV2013²⁵⁶

municipalita	oprávnění voliči	odevzdané hlasy	vol. účast (%)	e-hlasy	e-hlasy/ zúčastnění voliči (%)
Ålesund	32 320	24 777	76,7	9 936	40,1
Bodø	36 310	28 591	78,7	12 208	42,7
Bremanger	2 767	2 129	76,9	792	37,2
Fredrikstad	57 134	43 275	75,7	15 103	34,9

²⁵⁴ Zdroj dat [KMD 2014].

²⁵⁵ Zdroj dat [KMD 2014].

²⁵⁶ Zdroj dat [KMD 2014].

Hammerfest	7 031	4 986	70,9	1 735	34,8
Larvik	32 405	25 268	78	7 530	29,8
Mandal	10 978	8 487	77,3	2 470	29,1
Radøy	3 553	2 899	81,6	1 186	40,9
Re	6 495	5 185	79,8	1 664	32,1
Sandnes	46 925	36 627	78,1	13 479	36,8
Tynset	4 031	3 215	79,8	1 453	45,2
Vefsn	10 210	7 512	73,6	2 539	33,8
celkem/průměr	250 159	192 951	77,3	70 095	36,5

Oproti volbám v roce 2011 můžeme vidět nárůst počtu voličů, kteří si vybrali za hlasovací metodu RIV. Přičemž využití RIV se neváže na velikost sídelní jednotky. Např. Tynset se 4 000 oprávněnými voliči má nejvyšší podíl e-hlasů (45,2 %), pouze o málo větší Re vykazuje pouze 32,1 % e-hlasů, zatímco Bodø s 36 000 obyvatel se umístilo na pomyslné 2. příčce. Jelikož Norsko povoluje i poštovní volbu a klasické hlasování v předtermínu, musíme do analýzy zahrnout i tyto volební metody. Pokud použijeme data ohledně hlasování v předtermínu, podíl e-hlasů na všech odevzdaných hlasech v předtermínu dělá v roce 2011 72,5 % a při parlamentních volbách 2013 již 77,3 % hlasů [KMD 2014, srov. Saglie, Segard 2014: 9], což z RIV dělá v obou pilotních testech nejoblíbenější alternativní volební techniku.

Spokojenost voličů s podobou RIV v Norsku dokládá i provedené dotazníkové šetření z roku 2013 [Segard, Baldersheim, Saglie 2013: 13-14²⁵⁷].

Tabulka č. 23: Výsledky průzkumu mezi participujícími voliči v pilotním projektu NKV2011 a NRV2011

otázka

1) Měla by být možnost hlasovat v Norsku po internetu? (1968 respondentů)			
zcela souhlasím	84 %	částečně souhlasím	10 %
částečně nesouhlasím	2 %	zcela nesouhlasím	4 %
2) Myslíte, že dnešní úroveň technologie může zajistit bezpečné volby? (1849)			
zcela souhlasím	50 %	částečně souhlasím	33 %
částečně nesouhlasím	9 %	zcela nesouhlasím	8 %
3) Je princip tajného hlasování tak důležitý, že by internetové volby neměly být zavedeny? (1893)			
zcela souhlasím	9 %	částečně souhlasím	10 %
částečně nesouhlasím	20 %	zcela nesouhlasím	61 %
4) Je internetové hlasování hrozbou pro soukromí? (1883)			
zcela souhlasím	7 %	částečně souhlasím	11 %
částečně nesouhlasím	20 %	zcela nesouhlasím	62 %
5) Má hlasování ve volební místnosti hodnotu samo o sobě? (1954)			
zcela souhlasím	40 %	částečně souhlasím	23 %
částečně nesouhlasím	14 %	zcela nesouhlasím	22 %

²⁵⁷ Překlad autora dle [Saglie, Segard 2014: 10-11].

Z provedeného výzkumu je patrné, že postoj respondentů k RIV je vesměs kladný, zejména co se týče první otázky, kdy 84 % dotázaných obhajuje alternativu v podobě internetových voleb. Podobně dopadly i otázky zaměřené na technologickou úroveň zabezpečení voleb a možná rizika (otázka č. 2 a 3). Taktéž pouze omezený počet Norů považuje RIV za hrozbu pro soukromí (pouze 7 % zcela souhlasilo a 11 % částečně souhlasilo). Výsledky odpovědí na poslední otázku jsou velmi zajímavé, jelikož více jak polovina dotázaných souhlasila s tím, že hlasování ve volební místnosti je hodnotné samo o sobě.

A jaký je vliv internetového hlasování na mladé voliče v Norsku? Podle předpokladů by měl nový hlasovací kanál dopomoci nejmladším voličům k „cestě do volební místnosti“. Situaci okolo NKV2011 a NRV2011 kvalitně zmapoval např. M. [Brunclík 2014a: 116-118]. Po volbách do místních a regionálních zastupitelstev překvapil nízký podíl (pouze 18 %) mladých voličů (18-30 let), kteří se zúčastnili internetového hlasování v deseti vybraných obcích. U mladých lidí je sice prokázána vyšší míra využívání internetu, ale vzhledem k politické participaci tento předpoklad nefunguje, což potvrzují i dříve provedené průzkumy [např. Norris 2001: 4]. Podobně jako v případě Estonska jsou nejaktivnějšími internetovými voliči lidé středního věku (30-60 let). Ve věkové skupině 22-29 let odevzdal hlas pomocí internetu téměř každý druhý volič (46 %), což zdaleka převyšuje prvovoliče (18-22 let a jejich výsledek 33,5 %). Prvovoliče v aktivitě internetového hlasování předstihli i voliči ve věkové skupině 30-39 let (34 %) [Brunclík 2012a; Brunclík 2014a: 116-118]. Velmi podobné výsledky přinesly i volby parlamentní v roce 2013, což ukazuje na absenci spojení digitálních schopností a pravděpodobnosti, že volič bude participovat skrze RIV.

3.1.4.5 Budoucnost

Ačkoliv se internetové volby v Norsku zatím uskutečnily pouze ve dvou omezených pilotních případech, jejich výsledky jsou pro cíl této práce velmi důležité. V prvním pilotním testu v roce 2011 mohli občané deseti vybraných municipalit vybírat kandidáty do místních a regionálních zastupitelstev. Druhý pilotní test se týkal voleb parlamentních v roce 2013 a projekt byl rozšířen o dvě municipality. Ačkoliv pilotní testy proběhly naprosto v pořádku a nebyly zaznamenány žádné vážnější problémy [viz Seggaard, Christensen, Folkestad, Saglie 2014: 127-129], účinky RIV na účast občanů nejsou prokazatelně pozitivní. Je pravdou, že v obou případech došlo ke zvýšení celkové volební účasti oproti minulým volbám (+2,4 % NKV2011, +1,9 % NRV2011 a +1,9 % NPV2013), avšak tento výsledek je méně nebo stejný, jako přírůstek volební účasti v celostátním úhrnu (+3 % NKV2011, +2,4 % NRV2011 a +1,8 % NPV2013). Navíc tento pozitivní trend volební účasti začal již po roce 2003 v komunálních a regionálních volbách a po roce 2009 v parlamentních volbách. Ačkoliv možnost hlasovat pomocí internetových voleb využila více jak čtvrtina voličů (průměr 24,5 % NKV2011, 30,4 % NRV2011 a 35,5 % NPV2013), ovlivnění celkové volební účasti ve sledovaných jednotkách je minimální.

Podobně jako v případě Estonska způsobuje implementace RIV spíše změnu techniky hlasování u již aktivních voličů. S tím souvisí i druhá výzkumná otázka této práce. V případě Norska, ostatně jako v případě Estonska, data nepotvrdila, že by instalace RIV nějakým zásadním způsobem ovlivňovala volební účast prvovoličů a občanů do 26 let věku. Předpoklad, že internetové hlasování zvýší účast této skupiny, tedy zůstává v rovině nepotvrzené teorie. Navíc v červnu 2014 norská vláda oznámila, že z důvodu politické neshody hlavních parlamentních stran ohledně podoby internetového hlasování nebude dále v pilotních testech pokračovat. Prozatímní konec velmi dobře hodnoceného projektu ukazuje, že politický konsenzus je jedním z hlavních faktorů úspěšné implementace (podobně jako ve Španělsku, viz níže).

3.1.5 Španělsko: katalánské pokusy

Podobně jako v Irsku, Nizozemí či v Německu se i ve Španělsku stal projekt internetových voleb výbušným politickým tématem. Na rozdíl od výše uvedených států, které primárně měly závažné problémy s úrovní technického zabezpečení volebních přístrojů, se španělské internetové volby staly spíše prostředkem boje mezi centrální vládou a separatistickými tendencemi jednotlivých regionů (zejména Katalánska). Dnes Španělsko RIV využívá pouze při referendech (závazné i nezávazné) či při volbách do místních těles (viz níže).

Pokud se podíváme na historii pilotních programů internetových voleb ve Španělsku, nejprogresivnějším regionem co do počtu pilotních testů i množství distančních hlasovacích technik je bezesporu Katalánsko [Caïs, Fuent 2012, srovnej s Fernández, González, Vera 2006]. Podobně jako ostatní sledované případy i Španělsko v 90. letech začíná experimentovat s elektronickým hlasováním ve volebních místnostech (DRE přístroje). Během voleb do katalánského parlamentu (Parlamento de Cataluña/Parlament de Catalunya²⁵⁸) v roce 1995 byl z popudu katalánské vlády (Generalitat de Catalunya) ve dvou obvodech instalován DRE přístroj, skrze něj hlasovalo celkem 851 voličů. Další pilotní testy proběhly během parlamentních voleb v Galicii v roce 1997 a ve Valencii v roce 1999. V roce 2003 byl znovu uskutečněn pilotní test v Katalánsku, kdy v 5 obvodech zahrnujících zhruba 1 500 oprávněných voličů byly instalovány DRE přístroje s dotykovou obrazovkou (politické pozadí viz níže). Další pilotní testy proběhly na Baleárských ostrovech a v Andalusii v roce 2004 [MSTHE 2010]. V roce 2005 proběhlo hlasování o schválení smlouvy o Ústavě pro Evropu, v nichž některé vybrané municipality (např. Sant Bartomeu del Grau) také umožňovaly volit skrze volební přístroj. Pozdější výzkum voličů, kteří se hlasování pomocí DRE přístrojů zúčastnili, ukázal, že zahrnutí voliči by v 88,1 % případů rádi využívali tuto volební techniku k hlasování i v parlamentních volbách [Reniu i Vilamala 2009: 10].

Rozvoj vzdáleného internetového hlasování ve Španělsku dlouhodobě provází narativ soupeření Katalánska a centrální vlády. Za první pilotní test internetového hlasování v nekontrolovaném prostředí v rámci Španělska tedy můžeme považovat volby do katalánského parlamentu v roce 2003 [Riera, Cervelló 2004]. Záměr zavedení RIV byl spojen s úmyslem reformovat autonomní statut z roku 1979 a posílit tak nezávislost katalánského autonomního společenství na centrální vládě v Madridu²⁵⁹.

²⁵⁸ Při uvádění oficiálních katalánských názvů ctím katalánský autonomní statut (Estatut d'autonomia de Catalunya), který od roku 2006 zrovnoprávňuje užívání katalánštiny v oficiálních dokumentech, proto užívám obě varianty v pořadí španělština/katalánština.

²⁵⁹ S pádem Francova režimu v roce 1977 došlo k restauraci demokratických institucí a schválení katalánské ústavy a statutu Katalánska (v letech 1978-1979). Ve statutu jsou Katalánci nepřímě vymezeni jako národ s vlastním jazykem a nárokem na vlastní parlament, vládu (Generalitat) a prezidenta. V legislativní oblasti mělo Katalánsko podle statutu z roku 1979 exkluzivní pravomoci, které bychom však mohli označit jako sdílené a omezené. Od roku 1979 má Generalitat široké pravomoci v oblasti financování, vzdělávání, zdravotnictví, dopravy a místní správy, naprostá většina z nich však byla do roku 2006 limitována španělskými vládními orgány. Mimoto Katalánsko disponuje vlastním policejním sborem (Mossos d'Esquadra) a poradním orgánem (Consell Consultiu), který posuzuje zákony před finálním procesem schválení, zda neodporují španělské ústavě [McRoberts 2001: 50-59]. Rozšíření hranic samosprávy se uskutečnilo prostřednictvím nového statutu v roce 2006. Stávající katalánský autonomní statut (Estatuto de autonomia de Catalunya/Estatut d'autonomia de Catalunya) byl na jaře 2006 schválen oběma komorami španělského parlamentu (Kongres poslanců: Congreso de los Diputados/ Congrès de Diputats a Senát: Senado) a 18. června 2006 stvrzen katalánským lidovým referendem (účast 73,9 %) [El País 2006]. Katalánský autonomní statut definuje základní práva a povinnosti občanů Katalánska, katalánské politické instituce, jejich kompetence a povinnosti vůči centrálním státním institucím. V preambuli je na rozdíl od autonomního statutu z roku 1979 Katalánsko definováno jako národ a text poukazuje na dlouhou historickou tradici katalánské autonomní vlády, jež sahá do 13. století [viz EAC 2006]. Do statutu byla nově zanesena povinnost znalosti katalánštiny a v textu je rovněž požadavek přímého

Podobně jako např. Estonsko i španělský region Katalánska přijal program technologických inovací jako jeden ze stavebních pilířů nové identity, který je v případě Katalánska postaven na poukazování na historické kořeny Katalánie. Tento postoj vychází z historického vývoje katalánské identity a vztahu centra (Madridu) a jeho bohaté, sebevědomé a ekonomicky velmi silné periferie (Katalánsko). Španělský stát poskytuje jednotlivým regionům velmi širokou autonomii s možností jejího dalšího prohloubení (regionální stát). Přesto katalánské nacionalistické politické strany²⁶⁰ důsledně odmítají širokou autonomii pro všechny (café para todos), neboť rovnost mezi autonomními oblastmi dle systému financování jednotlivých autonomních společenství je založena na principu solidarity, přičemž Katalánsko jako jeden z nejbohatších regionů přispívá nejvyšší částkou, což nacionalisté odmítají.

V této situaci v Katalánsku mělo RIV ambici posílit účast voličů v místních volbách a referendech (např. referendum v Barceloně z roku 2010, viz níže), ale i umožnit pohodlnější volbu Kataláncům, kteří se v době hlasování nacházeli mimo území Španělska, potažmo Katalánska. Katalánský parlament se skládá 135 poslanců volených na čtyřleté období. Katalánsko je rozděleno na 4 obvody: Barcelona, Girona (Gerona), Lleida (Lérida) a Tarragona, přičemž počet mandátů je rozdělován v závislosti na počtu obyvatel. Barcelona volí jednoho poslance za každých 50 000 obyvatel do maxima 85 zástupců, ostatní tři obvody volí minimálně 6 zástupců za každých 40 000 obyvatel [McRoberts 2001: 50-59].

Případ Španělska je pro výzkum důležitý zejména kvůli průběhu hlasování v Barceloně v roce 2010, které provázely pochybnosti ohledně spravedlivosti hlasování, podezření z několikanásobného hlasování a krádeže identit. Tento případ ukazuje, jak je pro úspěšnou implementaci nových hlasovacích technik kriticky důležitá jednota hlavních politických proudů v otázce implementace nových médií (podobně jako v Norsku).

3.1.5.1 Předpoklady pro internetové volby

Předchůdce internetu ve Španělsku (Faenet) byl vytvořen v roce 1984 a jeho hlavním účelem bylo spojení španělských akademických týmů a univerzitních pracovišť s ostatními subjekty sdruženými v Evropské organizaci pro jaderný výzkum (Conseil Européen pour la recherche nucléaire, CERN). V roce 1986 španělská společnost Telefónica spouští první komerční projekt Ibertex, jenž připojeným uživatelům dovoľoval přístup do indexovaných informačních databází a navíc omezenou komunikaci. V roce 1994 Ibertex disponuje 400 000 uživateli na španělském území, což zhruba 20 krát převyšuje počet uživatelů internetu v téže době. Prvním internetovým připojením ve Španělsku disponuje vědecké univerzitní pracoviště v Castellónu, které bylo připojeno na IXI (celoevropská vysokorychlostní síť) rychlostí 64 kB/s. Na konci roku 1991 je ve Španělsku připojeno k internetu již 1000 počítačů. První španělský web a národní doména .es vzniká v roce 1993. V roce 1995, kdy je počet uživatelů odhadován již na 400 000, vzniká nezisková Asociace pro internetové uživatele (Asociación de Usuarios de Internet, AUI), jež dbá na dodržování práv uživatelů a svobody internetového prostředí.

zastoupení Katalánska v orgánech Evropské unie. Oproti statutu z roku 1979 byla také značně posílena pozice Nejvyššího soudu Katalánska (Tribunal Superior de Justicia de Catalunya) jako nejvyšší soudní instance regionu. Na ochranu nezávislosti soudní moci v Katalánsku byla zřízena Soudní rada Katalánska (Consell de Justicia de Catalunya), což je orgán podobný Generální radě soudní moci Španělska (Consejo General del Poder Judicial de España) (viz články 95-109). Katalánsko si v rámci statutu vydobylo silnou pozici v otázce finanční nezávislosti, potažmo pravomoci při rozdělování peněz, jelikož články 201-221 stanoví, že většina daní, vybraných v tomto nejbohatším regionu země zůstane k dispozici místní vládě (Katalánsko je nejbohatším regionem, druhý je s malým odstupem Madrid) [INE 2011; EAC 2006].

²⁶⁰ Např. Convergència i Unió (CiU), Esquerra Republicana de Catalunya (ERC) či Candidatura d'Unitat Popular (CUP).

Jelikož se implementace internetových voleb týká zejména katalánského regionu, který je jedním z nejrozvinutějších, nejbohatších a nejindustriálnějších částí Španělska, srovnáváme celostátní data s komparovatelnými daty v rámci Katalánska. Zhruba od roku 2000, podobně jako ostatní sledované případy, zažívá i Španělsko boom počtu uživatelů internetu. V roce 2000 byl počet uživatelů zhruba 5 488 000 (13,6 % obyvatel), do roku 2006 je počet zhruba čtyřnásobný tj. 22 182 000 (51,8 %) a v roce 2010 je ve Španělsku zhruba 30 387 000 obyvatel s přístupem na internet (tj. 65 %) [IWS 2013]. V Katalánsku je podíl připojených uživatelů zhruba 76,4 % [Idescat 2012]. Poslední veřejně dostupná data ohledně počtu uživatelů ve Španělsku jsou z roku 2012. Tehdy tato nejlidnatější jihoevropská země s 46,7 miliony obyvatel vykazovala zhruba 33 663 000 uživatelů internetu (tj. 72 %) [IWS 2013], což je v procentuálním vyjádření téměř stejný údaj jako v samotném Katalánsku (71,5 %) [Idescat 2012]. Zajímavé je, že nárůst počtu uživatelů kopíruje vývoj španělské ekonomiky, která byla těžce postižena světovou ekonomickou krizí v roce 2008. Zatímco růst počtu uživatelů je v letech 2000-2007 průměrně 35,7 % za jeden rok, v letech 2008-2012 dosahuje pouze 6,4 % [IWS 2013].

Španělsko, které se co do internetové penetrace nachází mezi Hong Kongem a Českou republikou, je ve světovém řebříčku na 47. místě [IWS 2013]. Ve Španělsku počet mobilních připojení (cca 25 milionů, tj. 13. na světě) [ITU 2013b] dalece převyšuje počet pevných internetových přípojek (cca 11,4 milionů, tj. 13. na světě) [ITU 2013a]. Nejdůležitějšími poskytovateli internetového připojení jsou Ono (nejstarší internetový a televizní provider), Orange, Movistar (původně státní firma) a Vodafone (poskytovatel ADSL a VoIP).

Podle posledního dostupného výzkumu počítačové gramotnosti ve Španělsku z roku 2013 65 % Španělů použilo internet v minulém týdnu, což je o 5% bodů níže než průměr EU27 v téže době. Navíc z tohoto počtu je celých 51 % tzv. častými uživateli (tj. internet používají každodenně po dobu jednoho roku). Podíl obyvatel, kteří naopak nikdy nepoužili internetové připojení, je zhruba 27 % oproti 32 % v roce 2010. K roku 2012 zhruba 36 % obyvatelstva má přístup k internetu pouze z přenosného zařízení (mobilní internet), což je výrazně pod průměrem EU27 (48 %) [Evropská komise 2013b].

Nejčastějším tzv. bazálním úkonem je podobně jako v ostatních případech vyhledávání informací o službách a zboží (61 %), čtení denních zpráv (53 %) a nákup ubytování (40 %). Naopak nejméně populární aktivitou na síti je pro Španěly prodej zboží a služeb online (9 %), kde vykazují jednu z nejnižších úrovní aktivity v EU 27²⁶¹.

Data Evropské komise ukazují jistou stratifikaci digitálních schopností v rámci španělské společnosti. V roce 2012 35 % populace vykazovalo vysokou úroveň digitálních schopností, což je velmi vysoko nad průměrem EU27 (26 %). V tomto ukazateli se Španělsko blíží leaderům digitálních schopností v EU Dánsku, Finsku a Lucembursku. Průměrnou úroveň digitálních schopností vykazuje 21 % obyvatelstva a nízkou úroveň pouze 11 % obyvatel, což je vysoko nad průměrem EU27 (16 %). Co se týče interakce Španělů s e-governmentovými službami, v roce 2012 využívalo internet pro získávání a odesílání formulářů státním institucím 23 % obyvatel. Za jeden rok přijde s e-governmentovými aplikacemi do styku zhruba 45 % obyvatel, což je téměř průměrný výsledek EU 27 (44 %) [Evropská komise 2013b].

3.1.5.2 Diskuze, očekávání a pilotní projekty

Od roku 1996 Generatitat de Catalunya uspořádal několik nezávazných pilotních testů DRE přístrojů při různých volbách (viz výše). Zvýšený zájem o internetové volby typu RIV v

²⁶¹ Podobně na tom jsou obyvatelé Bulharska a Polska [Evropská komise 2013b].

evropských státech katalánskou vládu inspiroval k zorganizování nezávazného RIV v rámci katalánských parlamentních voleb v roce 2003. To bylo ve Španělsku poprvé, kdy bylo uskutečněno RIV spolu s legálními volbami, které navíc schválila Španělská volební komise (Junta Electoral Central, JEC), která byla doposud k experimentům se vzdáleným internetovým hlasováním během legálních voleb velmi zdrženlivá [Riera, Cervelló 2004: 91].

V roce 2003 Generalitat sledoval možnost vlastního testu RIV a zvážení bezpečnosti použitelnosti systému vzdáleného hlasování, které by do budoucna mohlo být komplementárním hlasovacím prostředkem ke korespondenční volbě. Dalším důvodem bylo množství Katalánců (přibližně 23 000 v roce 2003) trvale žijících mimo území Španělska, a to zejména silné komunity v Argentině, Belgii, Chile, Mexiku nebo USA, kde je internetová penetrace na průměrné či dokonce velmi vysoké úrovni. Počítač připojený k internetu s prohlížečem podporujícím Java aplikace by se tak mohl stát dalším hlasovacím prostředkem. Katalánská vláda sledovala spolu se zavedením RIV 6 hlavních cílů [Riera, Cervelló 2004: 92]:

- 1) Zvýšení účasti Katalánců trvale žijících v zahraničí. Do roku 2003 mohli expaté využít pouze poštovní volby. V některých případech však voliči včas nedostali volební materiály, nebo byl jejich hlas doručován příliš dlouho a nemohl být řádně započítán;
- 2) Garance rovnosti volebního procesu. RIV systém musí splňovat minimálně stejné požadavky jako hlasovací techniky založené na tradičních formách hlasování;
- 3) Snížení bariéry pro vykonání hlasování. Systém musí pracovat na všech dostupných či rozšířených platformách a softwarech. Systém nesmí vyžadovat instalaci speciálního software či hardware uživatelem;
- 4) Prodloužení volebního období bez zvýšení nákladů na lidské zdroje. Současná podoba volby poštou je logisticky náročná a elektronizace voleb by mohla zjednodušit a zlevnit stávající volební systém;
- 5) Ochrana osobních dat voličů před třetí stranou. Systém RIV musí splňovat požadavky zákonů o ochraně osobních údajů ve Španělsku²⁶² [viz zákon č. 5/92];
- 6) Zrychlení procesu sčítání, jelikož na rozdíl od volebních urn trvá vyhodnocení hlasování poštou několik dní.

Výsledky hlasování byly označeny za úspěch (viz níže) [Benoit 2004: 322]. V březnu roku 2004 proběhlo několik dalších pilotních testů v rámci různých španělských municipalit. Tyto pokusy však vycházely z iniciativy místních institucí a jejich právní i technické náležitosti se značně lišily. V obci Jung blízko Grenady z 800 obyvatel, kteří mohli při místním referendu využít RIV, celkem 400 odevzdalo hlas skrze internet a 197 odvolilo přes SMS. Ve stejném roce proběhly experimenty v obcích Zamora a Lugo, kde celkem 274 voličů odevzdalo hlas skrze RIV [MSTHE 2010].

Španělské referendum o Ústavě pro Evropu konané v únoru 2005 přineslo velké množství pilotních projektů zahrnující 52 obcí s celkem téměř 2 miliony oprávněných voličů, ze kterých pouhých 10 534 (tj. 0,5 % elektorátu) použilo RIV pro odevzdání hlasu [MSTHE 2010]. Nezávislá asociace Univerzity León - Komise pro kontrolu elektronického hlasování (Observatorio del Voto Electrónico, OVE) publikovala 21. února 2005 zprávu, ve které

²⁶² Od roku 1993 působí Španělská agentura ochrany dat (Agencia Española de Protección de Datos, AGPD), která kontroluje nakládání s osobními daty a postihuje přestupky proti zákonu. Regionální suborganizace jsou vytvořeny také v Madridu, Katalánsku a Baskicku.

použité šifrovací postupy označuje za nedostatečné [OVE 2005]. Ačkoliv úroveň zabezpečení nebyla shledána dostačující, 4. března 2008 katalánská vláda podepsala spolupráci s Univerzitou v Barceloně, která měla připravit analýzu přístupu k volbám při použití ICT. Jen o několik měsíců později, přesně 29. července 2008, španělská vláda ohlásila vznik komise, která má za úkol zavést hlasování pro španělské expaty v zahraničí v rámci parlamentních voleb [MSTHE 2010].

V roce 2011 došlo k revizi přístupu Španělska k expatům. Podobně jako v případě Francie, na základě změny [zákona č. 5/1985] Španělsko povolilo občanům trvale žijícím v zahraničí (Censo Electoral de los Residentes Ausentes, CERA) participovat ve všech typech voleb konaných na území Španělska [Council of Europe 2014: 15-16]. V současnosti mohou CERA voliči hlasovat buď poštou, nebo také na zastupitelském úřadě. Paradoxem je, že zavedení možnosti hlasovat ve všech volbách mělo zcela devastující účinek na účast CERA voličů. Zatímco před modifikací zákona byla účast voličů ze zahraničí 31 %, po zavedení změny zákona nedosahuje ani 5 % [Council of Europe 2014: 15-16]. Zákon č. 5/1985 ze zřejmých důvodů internetové volby neupravuje, nicméně článek č. 75 týkající se úpravy volební procedury ze zahraničí uvádí: „*Vláda může regulovat kritéria a limity ve vybraných případech volební procedury podle uvážení, a to i v případě španělských voličů hlasujících ze zahraničí, kde doposud přijatá ustanovení nejsou aplikovatelná*“ [zákon č. 5/1985, čl. 75; překlad autora], což značně usnadňuje pozici vlády při pilotních projektech a testech. V současnosti ministerstvo vnitra (Ministerio del Interior) zvažuje spuštění nezávazného pilotního testu RIV pro všechny voliče registrované v CERA, avšak jeho podoba či datum spuštění není v tuto chvíli známo [Council of Europe 2014: 16].

Kromě pilotních testů v referendech v Katalánsku a přípravy internetových voleb pro občany v zahraničí má Španělsko zkušenosti s volbami do státních, avšak nepolitických organizací. Např. podle [královského dekretu č. 555/2011] jsou internetové volby typu RIV používány při volbě policejní rady, nebo při volbách do speciálních výborů mládeže v Sant Andreu de Llavaneres [více viz Gibert i Font 2009].

3.1.5.3 Podoba internetových voleb

Jelikož centrální vláda v Madridu aktivně neupravuje podobu internetových voleb, zaměříme se na nejprogresivnější region Katalánska. Jak jsem již uvedl, Katalánsko považuje internetové volby nejen za prostředek možného zvýšení podílu zúčastněných voličů, ale také se snaží překonat demokratickou propast, které jsou někteří Katalánci vystaveni, jelikož dlouhodobě žijí v zahraničí. Zaměříme se na volby do katalánského parlamentu v roce 2003 a projekt internetového hlasování během referenda v Barceloně v roce 2010.

3.1.5.3.1 Nezávazné volby do Katalánského parlamentu v roce 2003

Pilotní projekt probíhal pod taktovkou Katalánské volební komise (Oficina de Coordinació Electoral de la Conselleria de Governació i Relacions Institucionals of the Generalitat de Catalunya), která za poskytovatele vybrala místní firmy Pnyx a Scytl. Nezávazné hlasování bylo přidruženo k regulérním volbám do katalánského parlamentu konaným 16. listopadu 2003. Katalánci ve vybraných zemích (Argentině, Belgii, Chile, Mexiku a USA) byli vyzváni, aby vyzkoušeli RIV v předtermínu stanoveném od 10:00 14. listopadu do 20:00 16. listopadu (celkem 3 dny). Voliči mohli využít jakýkoliv počítač připojený k internetu s prohlížečem, který podporuje Java aplikace (tj. 99 % všech prohlížečů na trhu). Některé krajanské organizace Katalánců v zahraničí (Casals Catalans) umožnily expatům volbu skrze PC vlastněné jejich organizací [Riera, Cervelló 2004: 92-94].

Zabezpečovací mechanismus byl postaven na 16 místném PIN kódu. Pro zachování tajnosti byly obálky s kódy vytištěny v jedné firmě a ve druhé byly kódy zakryty speciální stíratelnou vrstvou, kterou známe např. z výherních losů. Tyto dopisy spolu s instrukcemi byly rozesílány 15 dní před začátkem předtermínu. Dopis s prosbou o participaci a přístupovým PIN kódem dostal každý oprávněný volič do Katalánského parlamentu, který se již přihlásil k volbě poštou. Volič měl poté dopisem uvědomit Katalánskou volební komisi, pro kterou variantu hlasování ze zahraničí se nakonec rozhodl. Celý projekt nebyl pokryt masivní informační kampaní, pouze pověřený úřad vytvořil webovou stránku²⁶³ s podrobnými informacemi a e-mailovou adresu²⁶⁴, kde na položené otázky odpovídal zaměstnanec technického oddělení ScytI [Reniu i Vilamala, Barrat i Esteve 2003].

Postup hlasování byl podobný jako u jiných projektů firmy ScytI. Při otevření stránky v prohlížeči se automaticky stáhla aplikace Java, která následně vytvořila šifrované spojení mezi počítačem a serverem volební komise. Pro odevzdání hlasu bylo potřeba standardní autorizace vyplněním údajů potřebných ke klasické poštovní volbě plus PIN kód z dopisu. Po identifikaci voliče se v aplikaci zobrazil seznam kandidátů, ve kterém bylo možno zakliknout vybraného kandidáta (nebo také žádného) a stisknutím tlačítka „odeslat“ volič odevzdal hlas. Bezpečnostní pojistka ve formě rekapitulace a potvrzení odeslání voličem umožnila napravit případný omyl. Po odvolení systém voliči vygeneroval voliči potvrzení skládající se z unikátního kódu identifikujícího voliče a kontrolní kód (digitální podpis).

Kritickým místem hlasovacích systémů RIV je dekódování jednotlivých hlasů a jejich sčítání, proto jsou zřizovány speciální komise, jejichž členy jsou zástupci všech relevantních stran, kteří se spolupodílejí na sčítání. V tomto případě sčítání proběhlo 16. listopadu ve World Trade Center v Barceloně. Přítomní členové Katalánské volební komise (reprezentanti politických stran a prezident Katalánské volební komise, celkem 7 osob) se sešli 13. listopadu v 18:00 při krátké proceduře, kdy byl vygenerován veřejný klíč pro rozšifrování hlasů, čímž byly dekódovány výsledky hlasování. Podle auditní zprávy tento úkon trval 23 sekund [Riera et al. 2003: 6]. Oficiální výsledky byly vyhlášeny 17. října, prodlevu způsobilo pomalejší sčítání hlasů odevzdaných poštou.

3.1.5.4 Referendum v Barceloně v roce 2010

Referendum v Barceloně v roce 2010 mělo demonstrovat občanskou aktivitu obyvatel hlavního města autonomní oblasti a vyslat signál centrální vládě do Madridu, že Katalánci si svoje záležitosti mohou spravovat zcela samostatně. Referendum samotné se týkalo urbanistické koncepce městské dopravy, ve které se rozhodovalo o podobě tramvajových pásů [Barrad Esteve, Goldsmith, Turner 2012: 124]. Na rozdíl od nezávazných voleb v roce 2003 byl projekt referenda koncipován jako ad hoc řešení k tomuto jedinému hlasování, ve kterém nebylo možno hlasovat jinak než elektronicky. Pokud bychom hledali podobné konzultace místních vlád a občanů, patrně nenalezneme ve Španělsku podobný případ. Ostatní konzultace se totiž prováděly v jiném legálním rámci a mnohem menších obcích, navíc ve všech případech místní úřady povolovaly také volbu papírovým hlasovacím lístkem.

Politické pozadí referenda v roce 2010 bylo ovlivněno nejnižší popularitou postu starosty Barcelony od roku 1979. Tehdejší starosta J. Hereu i Boher (Socialistická strana Katalánie, Partit dels Socialistes de Catalunya, PSC-PSOE) chtěl nízkou oblibu svého postu vylepšit velkým urbanizačním projektem s přispěním konzultační role veřejnosti. Příkladem mu byly úspěšné kampaně předchozích starostů, např. P. Maragall byl zodpovědný za podobu

²⁶³ <http://www.gencat.net/governacio-ap/eleccions/e-votacio.htm> (stránka v současnosti již neexistuje).

²⁶⁴ gencat@e-lectoral.com

25. Olympijských her v roce 1992, které značně proměnily tvář Barcelony [Caïs, Fuent 2012]. Tématem referenda 2010 se stala reforma uspořádání městské hromadné dopravy na diagonální avenue (Avinguda Diagonal), na jedné z nejznámějších a také dopravně nejvytíženějších ulic v metropoli. Tehdejší existující systém severního a jižního tramvajového systému se měl propojit právě v oblasti historické části avenue. Plán, který starosta představil v roce 2008, však zcela nekorespondoval s volebním programem PSC-PSOE, který velké urbanizační projekty nepovažoval za znak dobré místní politiky. Iniciativa vzešla spíše od koaličního partnera Iniciativy pro katalánské zelené (Iniciativa per Catalunya Verds, ICV). Proti plánu se stavěla jak tehdejší opozice i přední úředníci kanceláře pro místní rozvoj [Caïs, Fuent 2012]. Vedení města se tedy rozhodlo konzultovat projekt s veřejností.

Jelikož se jednalo pouze o referendum, podmínky k účasti na hlasování byly velice volné. Každý zaregistrovaný obyvatel Barcelony (a to včetně cizinců), kterému bylo v den konání hlasování více jak 16 let (celkově 1 414 783 voličů), mohl využít dvě hlasovací metody: volbu v kontrolovaném prostředí (DRE přístroje situované ve volebních místnostech) a volbu v nekontrolovaném prostředí (RIV), jiné možnosti referendum neumožňovalo [Barrad Esteve, Goldsmith, Turner 2012: 124, srovnej Caïs, Fuent 2012]. Součástí systému dodávaly dvě katalánské firmy: Indra vybavila volební místnosti DRE přístroji své výroby a Scytl měl na starosti technické řešení RIV. Oba poskytovatelé uvolnili licence pouze na jedno hlasování. Délka předtermínu pro hlasování skrze RIV byla stanovena na 5 dní.

Samotné referendum v Katalánii legálně upravuje několik zákonů. Kromě celostátních zákonů upravující možnosti participace občanů (článek 92.1 Ústavy a zákon o referendu č. 2/1980) a pravomoci města Barcelony speciálně pro toto hlasování byl přijat místní [zákon č. 4/2010]. Pro identifikování voliče byly použity 3 mechanismy: první využíval již existující digitální certifikát, jež obyvatelé města používají ke vstupu do e-governmentových aplikací města. Druhý systém využíval jednorázové heslo, které poskytovatel technického provedení po uvedení osobních údajů (číslo ID, datum narození a telefonní číslo) zaslal na mobilní telefon voliče. Třetí možností bylo využít autorizační systémy spolupracujících komerčních subjektů (např. univerzity nebo banky), volič tak nemusel generovat nové přístupové údaje [Barrad Esteve, Goldsmith, Turner 2012: 124].

Samotné hlasování skrze RIV probíhalo podobně jako pilotní test voleb v roce 2003. Volič po autorizaci ve speciální aplikaci vybral preferovaného kandidáta a stiskl tlačítko hlasovat. Následovala rekapitulace a potvrzení volby. Podobně jako v roce 2003 po odvolení volič nemohl změnit svoje rozhodnutí. Na průběh hlasování dohlížela speciální komise (Mesa de Seguiment i Garanties), složená ze zástupců městské rady (Ajuntament de Barcelona) a externích nezávislých odborníků. Auditní zpráva barcelonské Polytechniky (Universitat Politècnica de Catalunya) z roku 2010 zmiňuje několik problematických míst internetového hlasování v podobě použité v roce 2010 [Barrad Esteve, Goldsmith, Turner 2012: 124]:

Úroveň zabezpečení a autorizační mechanismus internetových voleb byl označen jako „slabý“ [Caïs, Fuent 2012]. Z důvodu zvýšení účasti systém povoloval hlasovat pouze při zadání základních osobních údajů (číslo ID nebo data narození), což usnadňovalo krádeže identit a zneužití systému k volebním podvodům. Zpráva naráží na tři mediálně známé případy technických problémů během hlasování, ve kterých figurovaly špičky katalánské politiky.

Za prvé přední katalánský politik a předseda Lidové strany Katalánska (Partido Popular Catalunya, PPC) D. Sirera se od pověřeného pracovníka ve volební místnosti dozvěděl, že v referendu již oficiálně hlasoval a nemůže tak před objektivy kamer použít DRE přístroj. Média později prokázala, že krádeže identity na základě nízké úrovně zabezpečení byly možné i u jiných voličů, a to v celkem v masovém měřítku. V případě D. Sirery neznámý

hacker využil slabého zabezpečení k demonstraci nebezpečí manipulace s hlasy. Druhý problém postihl předsedu strany Konvergence a Unie (Convergència i Unió, CiU) A. Mas i Gavarrého, který se později netajil s tím, že hlasování skrze internetovou aplikaci musel 7 krát opakovat. Projektu nepomohl ani sám starosta J. Hereu i Boher, který ve snaze o zklidnění situace prohlásil, že on sám hlasoval zcela bez problémů. Avšak novináři z několika katalánských deníků odhalili, že starosta v prohlášení lhal, jelikož během jím udávané doby nešlo odevzdat hlas v důsledku technických problémů. Starosta se ke lži přiznal poté, co vyšlo najevo, že týž den kontaktoval technickou podporu firmy Scytl, aby se ujistil, zda jeho hlas byl či nebyl započten do odevzdaných hlasů [Caïs, Fuent 2012].

Celkově bychom mohli za hlavní problém referenda v Barceloně označit nedostatek politického konsenzu na použité technologii. Více než o samotné téma reformy pozemní dopravy v Barceloně totiž katalánské elity usilovaly o legitimizaci konzultativních nástrojů (referend) v katalánském měřítku, což posléze mělo posílit jejich pozici při vyhlášení referenda o nezávislosti Katalánska, které bylo plánováno o rok později. Avšak technické problémy a nepříliš dobře zvolený formát voleb měly pro hlavní iniciátory referenda závažné politické konsekvence. Jelikož účast na rozdíl od nezávazných voleb v roce 2003 byla velice nízká (12 % elektorátu, viz níže), došlo spíše k delegetimizaci nástroje referenda jako samotného a rozpačitý výsledek polarizoval místní politickou scénu [Barrad Esteve, Goldsmith, Turner 2012: 124]. Např. samotný starosta J. Hereu i Boher nakonec 22. května 2011 prohrál místní volby a byl nucen přejít do opozice [Caïs, Fuent 2012]. Některé právní spory ohledně referenda běží ve Španělsku dodnes.

3.1.5.5 Výsledky internetových voleb

Jelikož specifika španělských pilotních programů nedovolují bližší srovnání, zaměřuji se primárně na volby v roce 2003 a referendum v Barceloně z roku 2010.

Tabulka č. 24: Přehled zahrnutých hlasování do výzkumu v rámci Španělska

rok	značka	předtermín	počet dní	volební den
2003	PC2003	14. - 16. listopadu	3	16. listopadu
2010	BC2010	10. - 16. května	5	16. května

Pokud se zaměříme na nezávazné volby do katalánského parlamentu v rámci všech voleb, které do této instituce proběhly, uvidíme, že výsledky účasti občanů jsou v roce 2003 zcela průměrné (viz tabulka č. 28 a graf č. 19).

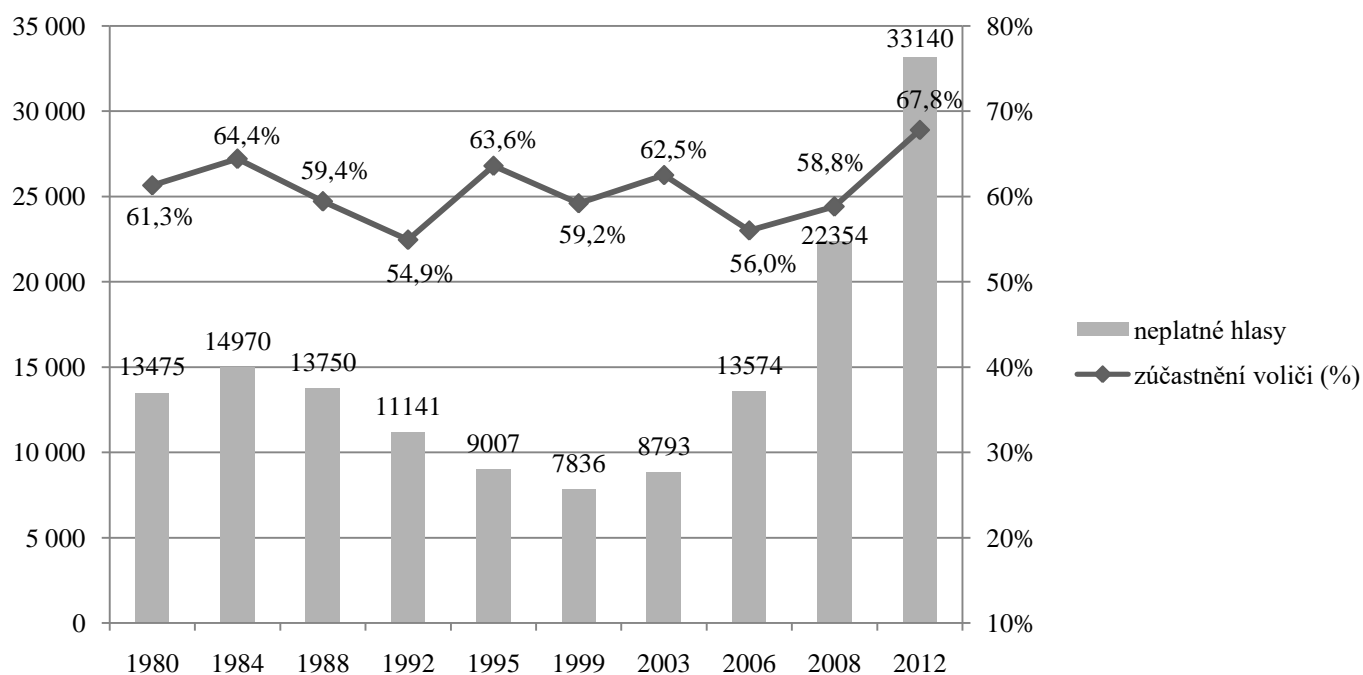
Tabulka č. 25: Celkové výsledky voleb do katalánského parlamentu z roku 2003 (PC2003)²⁶⁵

oprávněných voličů	5 307 837	
zúčastněných voličů	3 319 276	62,5%
N neplatných hlasů	8 793	0,3%
platné hlasy	3 310 483	99,7%
prázdné hlasy ²⁶⁶	30 212	0,9%

²⁶⁵ Zdroj dat: [ERI;].

²⁶⁶ Volič v katalánských volbách může hlasovat, přitom však nemusí zvolit žádného kandidáta.

Graf č. 19: Přehled vývoje volební účasti a počtu neplatných hlasů při volbách do katalánského parlamentu v letech 1980-2012²⁶⁷

Volební účast ve volbách do katalánského parlamentu vykazuje odlišnou dynamiku než volby do ostatních zastupitelských těles zahrnutých v této práci. Účast v letech 1980-2012 osciluje mezi 54,9 % v roce 1992 a 67,8 % v roce 2012. Průměrná účast za sledované období se rovná 60,79 %, přičemž trend účasti je neutrálně-pozitivní, zejména po posledních volbách v roce 2012. Zajímavý efekt pozorujeme v oblasti počtu odevzdaných hlasů, který od roku 1999 poměrně strmě roste. Vyšší počet neplatných hlasů nemůže být vysvětlen vyšší účastí voličů a tím vyššího počtu odevzdaných hlasů, zejména vezmeme-li v potaz roky 2003 a 2006, kdy počet neplatných hlasů stoupá o 35,2 %, přičemž celková účast klesá o 6,5 %. Zaměříme-li se na volební účast v segmentu expatů, kteří se mohli zúčastnit voleb²⁶⁸ s využitím RIV, uvidíme poměrně zajímavá data (viz tabulka č. 29).

Tabulka č. 26: Přehled odevzdaných hlasů expaty a počet hlasů odevzdaných v pilotním testu²⁶⁹

expaté v PC2003		
oprávněných voličů	23 234	
zúčastnění voliči	4 794	20,63%
pilotní test v rámci PC2003		
odevzdaných hlasů	730	3,14%
absentující	22 504	96,86%
neplatné hlasy	0	0,00%
prázdne hlasy	11	1,51%

²⁶⁷ Zdroj dat [ERI].

²⁶⁸ Katalánci nacházející se v Argentině, Belgii, Chile, Mexiko a USA.

²⁶⁹ Zdroj dat [Riera, Cervelló 2004: 95].

Tabulka č. 29 ukazuje, že žádný hlas odevzdaný v rámci pilotu nebyl neplatný (ostatně jak se očekávalo) a 719 voličů zvolilo konkrétního kandidáta a 11 hlasujících sice v pilotu participovalo, ale odevzdali hlas prázdný. Celkem 730 voličů použilo internetové volby, což je 15,23 % ze všech zúčastněných voličů, kteří poslali svůj hlas poštou. Tyto výsledky byly označeny Generalitatem jako úspěch [Riera, Cervelló 2004: 95]. Čísla z jednotlivých zemí ukazují ještě na jeden trend spojený s internetovým hlasováním (viz tabulka č. 30).

Tabulka č. 27: Přehled odevzdaných hlasů expaty ve volbách PC2003 a v pilotním programu²⁷⁰

země	oprávněných voličů	hlasovací metoda	odevzdaných hlasů	absentujících voličů	volební účast	RIV/hlasy odevzdané poštou
Argentina	10 539	pošta	3 034	7 505	28,79%	9,56%
		RIV	290	10 249	2,75%	
Belgie	1 876	pošta	632	1 244	33,69%	8,70%
		RIV	55	1 821	2,93%	
Chile	2 081	pošta	651	1 430	31,28%	11,21%
		RIV	73	2 008	3,51%	
Mexiko	4 528	pošta	68	4 460	1,50%	226,47%
		RIV	154	4 374	3,40%	
USA	4 210	pošta	409	3 801	9,71%	38,63%
		RIV	158	4 052	3,75%	
celkem	23 234	pošta	4 794	18 440	20,63%	15,23%
		RIV	730	20 504	3,14%	

Srovnání hlasování poštou a použití RIV ukazuje, že přes 15 % voličů, kteří použili k odevzdání hlasu poštu, také participovali na pilotním projektu. V tomto případě vidíme vysokou variabilitu v závislosti na zemi, ze které volič hlasoval. Nejnižší účast vykazují Katalánci v Belgii, kterých se pilotu zúčastnilo pouze 8,7 % participujících. Zatím co v Mexiku je podíl e-hlasů nad hlasy zaslány poštou 226,7 %, to znamená, že více jak dvakrát více voličů raději participovalo v pilotu, než aby skutečně odvolilo poštou. Třetina Katalánců v USA také na pilotu participovala (38,63 %). V tomto případě chování voličů ukazuje na klíčové faktory, které ovlivňují účast expatů v jednotlivých státech. V tomto případě můžeme s velkou pravděpodobností odhadovat, že hlavní proměnou pro použití RIV a poštovní volby je úroveň internetové penetrace a úroveň poštovních služeb v dané lokalitě.

To ukazuje na hlavní efekt instalace RIV v rámci voleb PC2003, že totiž ve státech, které mají úroveň poštovních služeb velmi nízkou (viz Mexiko), je také účast násobně nižší, než ve státech s rozvinutými službami a vysokou internetovou penetrací. Důvodem může být obava zahraničních voličů, že z důvodu prodlevy v poštovní službě jejich hlas neobdrží volební komise včas [Riera, Cervelló 2004: 96]. Z hlediska úspěšnosti pilotního programu konstatují, že pokud 15,23 % voličů při odevzdání hlasu současně participovalo na nezávazném a zkušebním hlasování, jedná se o dobrý výsledek.

Toto celkem pozitivní hodnocení dokládá také výzkum navázaný na pilotní projekt, jelikož voliči byli po odvolení aplikací vyzváni, aby ohodnotili úroveň použitého technického

²⁷⁰ Zdroj dat: [Riera, Cervelló 2004: 95; Reniu i Vilamala, Barrat i Esteve 2003].

řešení a uživatelskou zkušenost v pěti jednoduchých otázkách. Ze 730 voličů, kteří participovali v pilotním projektu, 563 (tj. více jak 77 %) odpovědělo na uvedené otázky a celkem 216 voličů také své odpovědi blíže rozvedlo [Riera, Cervelló 2004: 96-97]:

Tabulka č. 28: Výsledky průzkumu mezi participujícími voliči v pilotním projektu PC2003²⁷¹

odpověď	N respondentů	%	Odpověď	N respondentů	%
1) Jak byste popsali spokojenost s internetovým hlasováním v tomto projektu?					
velmi spokojen	397	70,52%	Spokojen	151	26,82%
nespokojen	10	1,78%	velmi nespokojen	5	0,89%
2) Jak byste ohodnotili důvěryhodnost zvoleného technického řešení?					
velmi důvěryhodné	286	50,80%	Důvěryhodné	255	45,29%
částečně nedůvěryhodné	18	3,20%	Nedůvěryhodné	4	0,71%
3) Jak byste ohodnotili obtížnost použití systému?					
velmi jednoduché	347	61,63%	Jednoduché	206	36,59%
komplikované	9	1,60%	velmi komplikované	1	0,18%
4) Jaké faktory jsou pro vás důležité v případě použití této hlasovací techniky? (otevřené odpovědi)					
komfort	411	73,00%	Bezpečnost	187	33,21%
jednoduchost použití	146	25,93%	Ostatní	15	2,66%
5) Vybrali byste si tuto hlasovací metodu, kdyby byla rovnocennou alternativou k poštovní volbě?					
Určitě ano	471	83,55%	Pravděpodobně ano	82	14,56%
pravděpodobně ne	3	0,53%	určitě ne	4	0,71%

Celkový dojem respondentů je velice dobrý. Výsledky průzkumu ukazují, že více jak 96 % respondentů je spokojeno nebo velmi spokojeno s podobou hlasování. Za velmi důvěryhodný či důvěryhodný systém považuje více jak 96 % dotázaných. Podobně uživatelé ohodnotili obtížnost systému, který jako velmi jednoduchý či jednoduchý na obsluhu označilo více jak 96 % respondentů. Na otázku, zda by volič upřednostnil RIV před hlasováním poštou, odpovědělo více než 98 % dotázaných určitě či pravděpodobně. Pokud jde o faktory, které dotázaní voliči označili jako důležité, na prvním místě se jasně umístil komfort (73 %), s odstupem následovaný bezpečností (33 %) a jednoduchostí použití (26 %).

Zatímco katalánský projekt byl označován jako úspěšný začátek nové éry internetového hlasování, referendum v Barceloně se do historie španělské/katalánské historie RIV zapsalo ve zcela jiném duchu.

Mezi 10. květnem až 16. květnem 2010 proběhlo v Barceloně první referendum od demokratizace v roce 1979. Celkem 1 414 783 všech rezidentů starších 16 let bez ohledu na národnost mělo možnost hlasovat v referendu o podobě (viz tabulka č. 32 níže). Celkem 172 161 obyvatel Barcelony během 5 dní odvolilo, což dělá 12,17 % oprávněných voličů. Distribuce hlasů pro jednotlivé varianty byla následující: 11,88 % (tj. 20 452 hlasů) pro variantu A²⁷², 8,28 % (tj. 14 255 hlasů) pro variantu B²⁷³ a nejvíce hlasů obdržela varianta C²⁷⁴ 79,84 % (tj. 137 453 hlasů).

²⁷¹ Zdroj dat [Riera, Cervelló 2004: 96-97; překlad autora].

²⁷² Boulevard

²⁷³ Rambla

²⁷⁴ žádná z nabízených variant

Tabulka č. 29: Přehled distribuce hlasů pro jednotlivé možnosti a použití hlasovacích technik při referendu v Barceloně v roce 2010 (BC2010)²⁷⁵

oprávněných voličů	1 414 783	
zúčastněných voličů	172 161	12,17%
volba A	20 452	11,88%
volba B	14 255	8,28%
volba C	137 453	79,84%
z toho:		
DRE přístroje	83 154	48,3%
RIV	89 007	51,7%

Nejvyšší účast byla zaznamenána v obvodu Eixample, kterého se nejvíce týkala zamýšlená reorganizace městské dopravy (21 % zúčastněných). V počtu zúčastněných hlasujících následoval obvod Sarrià (15 %), který je spolu s předchozím považován za baštu vyšší střední třídy. V obvodech, ve kterých pravidelně vítězí socialisté, byla účast zcela mizivá (např. 7 % v Sant Andreu, 5 % v Nou Barris, nebo 2 % v Ciutat Vella) [Caïs, Fuent 2012].

Toto referendum bylo první příležitostí, kdy voliči v Barceloně mohli hlasovat pomocí internetu nebo DRE přístrojů. Pokud se volič rozhodl použít RIV, mohl odvolit skrze jakýkoliv počítač připojený k internetu. Pro komfort voličů nechala radnice instalovat podél diagonální avenue několik volně přístupných počítačů. Výsledky referenda byly pro vedení radnice velkým zklamáním, jelikož referendum postihla velice nízká účast a navíc voliči, kteří se hlasovat rozhodli, oba předkládané návrhy jasně odmítli (79,84 % voličů odmítlo obě varianty). Představitelé Barcelony ihned po zveřejnění výsledků přiznali, že jak projekt nové koncepce veřejné dopravy, tak sama internetová konzultace s občany dopadla katastrofálně. Výsledek měl dopad na městské strategické plánování, které upozadilo reformu dopravy a v příštích letech raději preferovalo orientaci na zlepšení sociálních služeb. Jak už jsem zdůraznil, fiasko mělo závažné dopady na místní politickou scénu, jelikož nedotažená autorizační opatření, krádeže identit, nedostatek politického konsenzu ohledně technického řešení a náklady v celkové výši 3,2 milionu € nebylo ničím, co by si obyvatelé Barcelony vysloveně přáli [Caïs, Fuent 2012].

3.1.5.6 Budoucnost

Jaká je budoucnost RIV ve Španělsku? Zatím uskutečněné internetové volby byly buď ve formě nezávazného testu (PC2003), nebo součástí referenda v Barceloně v roce 2010. Projekt z roku 2003 byl označován nejen pořadatelem za úspěch a zúčastnění voliči systém vesměs přijali kladně. Od roku 2012 běží na národní úrovni celospolečenská debata ohledně demokratického deficitu Španělů, kteří žijí dlouhodobě v zahraničí, a pro které by byla možnost volit pomocí RIV vítanou alternativou ke stávající poštovní volbě. Situaci ohledně pomalé inkorporace nových médií do španělské veřejné správy a volebního procesu výstižně shrnul poslanec za Coalició Compromís Spani J. Valdoví, když při parlamentní debatě řekl: „[Španělská vláda] stále žije v 19. století a je neschopna adaptovat nová média tak, aby byla demokracie opravdu přístupnější pro všechny občany.“ [Servimedia 2015; překlad autora] Výsledky účinků RIV na účast občanů ve vybraných případech ve Španělsku jsou bohužel neinterpretovatelné. Za prvé volby v roce 2003 byly pouze nezávazným pilotním programem,

²⁷⁵ Zdroj dat: [Barrad Esteve, Goldsmith, Turner 2012: 125; Caïs, Fuent 2012].

který však prokázal, že ve státech, kde je úroveň poštovních služeb velmi špatná, může mít instalace RIV možné pozitivní dopady na španělské občany dlouhodobě žijící v zahraničí. V případě barcelonského referenda z roku 2010 bohužel nemáme možnost srovnávat s podobným hlasováním. Výsledek 12,17 % zúčastněných voličů je velice tristní, avšak nemůžeme stanovit, zda byla nízká účast důsledkem totální elektronizace hlasovacích prostředků (v tomto případě nebylo možné volit jinak než skrze DRE přístroj nebo RIV), či obyvatelé prostě nesouhlasili se záměrem radnice a hlasování prostě bojkotovali. Ke zhodnocení případu ve Španělsku budeme potřebovat více případů a ty nám snad nabídne blízká budoucnost.

4 Závěry

Výzkum provedený v této disertační práci ukázal, že ve výše vybraných případech neexistuje přesvědčivý korelativní vztah mezi počtem voličů využívající internetové volby a zvýšením volební účasti v případech, kde tato alternativní hlasovací technika byla použita. Teoretický předpoklad, že nižší bariéry pro provedení hlasování automaticky mobilizují dosud absentující voliče, tak nebyl ve vyhraných případech přesvědčivě empiricky prokázán.

Jak jsem ukázal zejména na příkladech Estonska a Norska, není možné, aby způsob odevzdání hlasu měl takový vliv na účast voličů, že bychom mohli identifikovat signifikantně-pozitivní změny ve volební účasti ve státech či oblastech, kde bylo umožněno hlasování skrze internetovou síť, tudíž v konečném důsledku se výzkumná hypotéza nepotvrdila ve stanoveném rozsahu.

Estonsko jako nejvhodnější případ ukazuje, že volební účast je na počtu voličů využívajících RIV do jisté míry nezávislá. Ačkoliv se v této nejmenší pobaltské zemi spojují všechny vhodné podmínky (vysoká internetová penetrace, výborné ukazatele průměrné digitální gramotnosti, univerzální rozsah internetových voleb, minimální byrokracie pro použití RIV a politický konsenzus nad podobou a úlohou RIV všech hlavních relevantních politických subjektů), vliv RIV na účast bychom mohli vyhodnotit jako neutrální či velmi slabě pozitivní. V posledních deseti letech můžeme v Estonsku vidět rychlý nárůst počtu voličů, počtu odevzdaných hlasů i počtu e-hlasů, avšak volební účast není tímto trendem zasažena natolik, abychom mohli přesvědčivě doložit vliv RIV. Pozitivní trend v komunálních volbách 2005, 2009 a 2013, kdy můžeme vidět onen signifikantní vzrůst (nejvyšší zaznamenaný 13,2% růst mezi lety 2005 a 2009), musíme konfrontovat se skutečností, že masivní nárůst e-hlasů neznamená nové voliče ani v jednom z deseti případů, jelikož v roce 2013 vzrostl počet e-hlasů znovu téměř o třetinu, ale celková účast se snížila a celkový počet odevzdaných hlasů klesl. V rámci parlamentních voleb je tato disproporce ještě patrnější. Ano, od zavedení RIV pro estonské parlamentní volby mírně a kontinuálně roste celková míra účasti, avšak srovnáme-li tato čísla s téměř raketovým vzestupem počtu e-hlasů, vidíme, že počty e-hlasů a vývoj volební účasti jsou nezávislé. Zjištěné výsledky do jisté míry kopírují dříve provedené výzkumy ohledně dopadů RIV na účast estonských občanů, které internetovým volbám spíše než mobilizační efekt přisuzují proměnu hlasovacích technik u skupin, které již participačně-aktivní jsou (tzv. swing effect). Pozitivní vliv na volební účast nemá takovou výši, aby nemohl být vysvětlen jinými proměnnými [srov. Bochsler 2010: 19-21]. Vliv implementace RIV na účast se tak pohybuje v jednotkách procent (0-2 %) [srov. Trechsel, Vassil 2010: 3, 58].

Podobné výsledky přinesl i případ Norska. Ačkoliv Norsko disponuje stejnými či dokonce lepšími podmínkami pro implementaci RIV než Estonsko, dva pilotní testy v letech 2011 a 2013 bohužel nepřinesly kýžené pozitivní změny ve volební účasti u kontrolních obcí. Celková účast se sice zvýšila, ale tento nárůst je nižší než norský celostátní průměr. Ačkoliv RIV využila více jak čtvrtina všech zúčastněných voličů, vliv na celkovou účast je v případě Norska neutrální. Průměr volební účasti sledovaných municipalit byl ve všech typech voleb nižší než celostátní průměr a implementace RIV tento trend nijak nezvrátila, ale ani nezesílila.

Případy Francie a Španělska jsou velmi specifické, ale můžeme odvodit, že implementace RIV jakožto jediného možného prostředku pro vzdálené hlasování může mít katastrofální následky na volební účast. Jistě v důvodech propadu volební účasti do AFE po roce 2013 a v referendu v Barceloně v roce 2010 jsou zahrnuté i jiné externality, které mohou

ovlivňovat participaci občanů v daleko vyšší míře než podoba a počet forem hlasování, ale je s podivem, že v obou případech, kdy bylo vzdáleně povoleno hlasovat pouze elektronicky, byl počet zúčastněných občanů velmi nízký.

Tato práce se tak přidává ke skupině skeptických k pozitivním účinkům na účast občanů při implementaci RIV [např. Ward, Gibson, Lusoli 2003; Buchstein 2004; Franklin 2004; Alvarez, Hall 2004; Breuer, Trechsel 2006; Bochsler 2010; Brunclík 2012a; Brunclík, Novák 2014; Collard, Fabre 2014]. Ale tento závěr platí za jistých podmínek. Obecně můžeme říci, že optimistická očekávání ohledně vlivu RIV na účast voličů primárně plynula z výsledků prvních pilotních testů, které však měly do podoby celostátního či univerzálního hlasování velmi daleko. Příkladem mohou být primárky Demokratické strany ve státě Arizona ze 7. března 2000, kdy zavedení možnosti hlasovat skrze internetovou aplikaci využilo 39 942 voličů (tj. cca 10 % registrovaných voličů). Je pravdou, že oproti volební účasti z roku 1996 (cca 1,5 %, tj. 12 800 registrovaných voličů) se volební účast v roce 2000 u demokratických voličů zvedla téměř sedminásobně. Avšak očekávat podobné výsledky i v případě, kde je volební účast na vyšší úrovni, zkrátka nelze. V tomto případě byla účast voličů Demokratické strany tak nízká, že implementace RIV opravdu mohla zpříčinit tento pozitivní růst. To mne vede k přesvědčení, že za předpokladu téměř mizivé volební účasti RIV opravdu může pomoci zvýšit volební účast, ale v případě, že sledovaná jednotka vykazuje sice nízkou, ale stabilní volební účast, účinek implementace RIV není a nebude nutně pozitivní.

Pokud srovnáme výsledky dostupných dotazníkových šetření v jednotlivých případech (Estonsko, Norsko a Španělsko), můžeme vidět, že ačkoliv jsou výsledky šetření velmi pozitivní (tj. převážná část participantů vyslovuje ochotu volit skrze RIV a převážná část participantů označuje RIV jako zásadní mobilizační prvek), konečné výsledky volební účasti v zahrnutých případech jsou buď neutrální (Estonsko a Norsko), nebo velmi negativní (Španělsko). To ukazuje, ačkoliv sebeevaluační průzkumy mohou přinášet velmi zajímavá data ohledně postojů veřejnosti k projektům RIV, v konečném důsledku však neříkají nic o reálném počtu voličů využívajících RIV. Spojování pozitivních postojů společnosti k RIV a vyšší volební účasti je teoretickým konstruktem, který však nenachází žádnou oporu ve zjištěných datech.

Nejen že implementace RIV do stávajících volebních technik nemá za následek významně-pozitivní změnu v dynamice volební účasti sledované jednotky, ale rovněž remote internet voting nemá vliv na vyšší účast mladých voličů do 26 let věku, než vykazují volby bez elektronické alternativy ve sledované jednotce. Jak jsem demonstroval zejména na příkladech Estonska, Norska a Švýcarska (pouze kanton Ženeva), segmenty jednotlivých věkových skupin u zúčastněných voličů se po instalaci a implementaci RIV razantně nemění (Ženeva a Norsko) či jejich účast má dynamiku mírně negativní (Estonsko). Předpoklad, že mladí lidé budou politicky aktivnější na základě nového hlasovacího prostředku, je sice teoreticky správný a obhajitelný (z pohledu sociálně-demografického a míry digitálních schopností), avšak realita ve vybraných případech je naprosto odlišná.

Jaké však mají internetové volby pozitivní dopady? Jak jsme viděli, teorie bariér sice funguje, ale jen u skupiny již aktivních voličů. Nízký mobilizační potenciál RIV pro skupiny nevoličů je faktem, ale pokud se zaměříme na skupiny obyvatel, kteří již jsou politicky aktivní a pravidelně chodí k volbám, jejich adopce RIV je velmi rychlá. Zejména ve státech, kde před implementací RIV nebyla jiná alternativna distančního hlasování, můžeme vidět rychlou adopci internetových voleb (zejména Estonsko). Naopak ve státech, kde mělo vzdálené neelektronické hlasování již vybudovanou silnou pozici, je využití RIV sporadičtější (případ ženevského kantonu). Na příkladu Estonska a Francie jsem také ukázal, že počet neplatných

hlasů nápadně klesá ve volbách, ve kterých byl vysoký podíl e-hlasů. Tento předpoklad však potřebuje detailnější zkoumání, jelikož může být ovlivněn dalšími externalitami, které nebyly dostatečně v tomto výzkumu zahrnuty (např. úpravy volebního systému apod.).

Na tomto místě bychom se měli také zamyslet nad úspěšností jednotlivých projektů. Ze zahrnutých zemí v projektu dále pokračuje Estonsko a Švýcarsko, ve kterých sledujeme jak implementační úspěchy (tzn. zatím nebyla zaznamenána závažná selhání systému a otřesena důvěra voličů). Norsko, ačkoliv výsledky pilotních testů co do bezpečnosti a uživatelského pohodlí měly velmi dobré hodnocení, se rozhodlo v dalších testech nepokračovat. Internetovým volbám zlomila vaz nehoda hlavních politických proudů na úloze a podobě RIV. Podobně je na tom Španělsko, od fiaska referenda v Barceloně zatím nebyl katalánskou stranou představen další plán rozvoje RIV. Francie, ačkoliv zde byly výsledky implementace RIV přinejmenším zklamáním, zatím v testech nadále pokračuje. Jaké faktory tedy ovlivňují úspěšnost implementace internetového hlasování? Z výše zahrnutých případů můžeme vyjmenovat minimálně 6 okolností či podmínek, které závažným způsobem ovlivňují úspěšnost jednotlivých projektů:

- 1) Vysoký technický standard zaručující tajné hlasování. Jak v případě Španělska, tak v případech implementace DRE systémů v Nizozemí, Irsku či Německu stála za odmítnutím progresivních hlasovacích technik nízká či zpochybnitelná úroveň zabezpečení. Důvěra v internetové volby tedy stojí a padá s počtem oprávněných stížností na technickou podobu voleb;
- 2) S tím je spojeno důkladné testování systému před „ostrým“ spuštěním. V zemích, kde proběhl vyšší počet nezávazných pilotních testů či nedocházelo k častým změnám dodavatelů technického řešení (Estonsko, Norsko, Švýcarsko), bylo hodnocení proběhlých závazných hlasování mnohem příznivější, než ve státech, kde nebyla přítomna dlouhodobá koncepce rozvoje a implementace RIV (Francie či Španělsko);
- 3) Třetí podmínku bych nazval citlivým přístupem státních orgánů k potenciálním internetovým voličům. Přílišná byrokracie či zvláštní podmínky pro voliče využívající RIV mají za následek mnohem nižší využití této hlasovací techniky. Zejména požadavek osobní registrace na určeném místě jako podmínky pro využití vzdáleného internetového hlasování je jedním z vážných limitů (např. kanton Neuchâtel oproti kantonu Ženeva). Pokud jde o postup při registraci (je-li požadována), všechny úkony s tím spojené by měly jít vyřídit vzdáleně (přes internet či poštu);
- 4) Ačkoliv RIV má zlevňovat a zrychlovat volební proces a následné sčítání hlasů, z výše provedených analýz je patrné, že v případech, kdy byla k dispozici pouze progresivní či alternativní hlasovací technika (Francie a volby do AFE, barcelonské referendum v roce 2010), můžeme vidět nápadný propad volební účasti. V segmentu voličů totiž stále existují občané, kteří využívat nové hlasovací techniky z jakéhokoliv důvodu nechťejí a tyto voliči by tak měli mít možnost nadále využívat hlasovací techniky tradičně dostupné (takovou praxi dodržuje či dodržovalo Estonsko, Norsko a Švýcarsko);
- 5) S tím souvidí i pátá podmínka: srozumitelná informační kampaň. V případech, které svoji informační kampaň postavily na argumentu snížení bariér pro jisté skupiny voličů (Norsko, Švýcarsko a částečně Estonsko), můžeme vidět kladné přijetí těchto hlasovacích technik. Naopak ve státech, které nezorganizovaly širokou národní informační kampaň (Francie a katalánská vláda v roce 2010) můžeme zaznamenat vyšší míru pochybností o smyslu internetových voleb;

- 6) Poslední a zdá se nejdůležitější podmínkou je politická shoda hlavních představitelů na podobě a roli RIV. V Estonsku i Švýcarsku bychom mohli až na výjimky postoj hlavních politických subjektů k RIV označit za pozitivní či neutrální. Ve Francii jsou internetové volby v současnosti výbušným politickým tématem. Podobně je tomu ve Španělsku, kde některé soudní pře ohledně referenda v roce 2010 stále běží. V Norsku nebyla nalezena shoda mezi hlavními politickými proudy ohledně role a postavení RIV. Právě případ Norska ukazuje, že pokud internetové volby nemají potřebnou podporu a konsenzus, ani vynikající technické provedení a veskrze pozitivní data z pilotních programů nezaručují jistou implementaci.

Tyto podmínky mne vedou k hlubšímu konstatování, že vliv volebních bariér na účast absentujících voličů je značně omezený či dokonce neutrální. Teoretický předpoklad fyzických a institucionálních bariér je sice teoreticky podložen provedenými studii [viz kap. 1.3.4.3 Bariéry volební účasti], ale v konečném důsledku není mobilizační potenciál RIV nikterak vysoký. Konstatuji, že současné demokracie snížením bariér (formou implementace RIV) spíše umožní jednodušeji volit již aktivním voličům, v některých a omezených případech (viz Estonsko) mohou pozitivně ovlivnit celkovou účast (0-2 %), zjednodušit přístup k hlasování postiženým či jinak imobilním voličům, ale účinně zasáhnout a mobilizovat velkou skupinu absentujících občanů bohužel internetové volby nedokáží.

Konečné výsledky provedených analýz však musíme interpretovat s ohledem na kvalitu dostupných dat a povahu zvolených metodických postupů. Obecně je výzkum volební účasti je limitován z důvodu nemožné identifikace všech důležitých nezávislých proměnných ve vztahu k výši volební účasti. V případě této disertační práce zkrátka nemáme k dispozici dostatečně detailní metodu zkoumání, která by dokázala bezpečně identifikovat i nepatrné výkyvy volební účasti ve vztahu k implementaci RIV. Zkrátka vliv zavedení nové hlasovací techniky je dle provedených analýz ve vybraných případech moc slabý na to, abychom mohli změny ve volební účasti přisoudit právě implementaci RIV [Trechsel, Vassil 2010: 3, 58]. Skepticismus vůči potenciálu RIV této práce však vychází částečně z metodické nedostatečnosti dostupných výzkumných postupů a částečně ze zjištěných dat. Pokud bychom zůstali pouze v rovině analýzy hlasovacího procesu [např. metodický postup Blais 2000], potom by mohl výzkum implementace RIV považován za dostatečný a odpovídající.

Avšak jak poukázali M. [Bruter 2013] a J. [Dijk 2012], internetové hlasování má výrazný vliv i v jiných oblastech, než je pouze volební účast. Bez delší disputace můžeme souhlasit s tvrzením, že implementace internetového hlasování zasahuje široké oblasti interakce občana a státu [Dijk 2012: 111-116], které dosud nebyly dostatečně reflektovány v dostupných výzkumech. Právě s vědomím, že internetové hlasování může mít zásadní dopady na rovnost voličů v rámci pokročilých demokracií, jsem do výzkumného rámce zakomponoval polyarchický teoretický koncept. Zde narážím na skutečnost, že implementace RIV nejen zjednodušuje volební proces pro jednotlivé voliče, ale může demokratizovat volební prostředí. Zde opouštím otázku vyšší účasti a přecházím k normativní otázce rovného přístupu. Implementace RIV může za jistých okolností narovnávat volební proces, což samo o sobě může být pro konečnou podobu demokracie důležitějším efektem než potenciální vyšší participace. Tuto koncepci můžeme snadno demonstrovat na případu České republiky.

To, že v současné době ČR nenabízí jakoukoliv formu vzdáleného hlasování²⁷⁶, poškozují minimálně dvě skupiny obyvatel ČR: voliče žijící dlouhodobě v zahraničí a hendikepované spoluobčany. Současný hlasovací systém je z hlediska rovného přístupu k hlasování ve vztahu k občanům ČR v zahraničí neudržitelný [srov. Drápal 2014]. Teprve novelizací volebního zákona v roce 2000 bylo umožněno Čechům, kteří se v době konání voleb nacházejí mimo území státu, odevzdat svůj hlas na jednom ze 111 zastupitelských úřadů ČR. Podmínkou k vykonání základního občanského práva je předchozí osobní registrace na zastupitelském úřadě a poté osobní odevzdání hlasu do urny v den voleb.²⁷⁷ Ve státech, které jsou velmi rozlehlé, nebo v zemích, ve kterých ČR konzulát neprovozuje, je výkon volebního práva extrémně ztížen, či dokonce nemožný.

Demokratický deficit, který se týká zhruba 300 000 občanů trvale žijících mimo svoji domovinu, byl již v minulosti několikrát řešen v Parlamentu ČR. Nejblíže vzdálenému hlasování (korespondenční volba) byla ČR v roce 2005, kdy byla projednávána senátní novela volebního zákona vypracovaná komisí pro zahraniční krajany. Úprava se vztahovala pouze na volby do Poslanecké sněmovny a korespondenční volbu poskytovala jen Čechům, kteří v zahraničí pobývali déle než 50 dní. Po připomínkách Ministerstva vnitra, které navrhovalo rozšířit možnost volit korespondenčně i do Senátu a i občanům v ČR mimo svůj volební obvod, byl konečný návrh postoupen Poslanecké sněmovně. I přes demonstrovanou podporu napříč politickým spektrem nebyl návrh ve 3. čtení přijat [Sál 2013].

Za neúspěchem stojí hlavně poslanci ODS a KSČM, kteří se v konečné fázi přijímání zdrželi, nebo hlasovali proti. Důvodem byla hlavně přidružená úprava počtu preferenčních hlasů ze sedmi na pět, které do úpravy prosadila ČSSD. KSČM z pozice řádného hospodáře také argumentovala vysokými a nepředpokládanými náklady. Možnost participace občanů v zahraničí tak skončila kvůli žabomyším pŭtkám na parlamentní půdě. Jeden z tvůrců novely senátor Karel Barták nepříznivé stanovisko sněmovny komentoval takto: „*Já nebudu hodnotit to politické pozadí, ale bylo mi velmi smutno, když jsem slyšel od určitých politických představitelů, že lidé, kteří tu neplatí daně, tu nemají co volit.*“ [Štráfěldová 2006]

²⁷⁶ Tuto skutečnost komentuje i S. Reterová: „[Česká republika] je takřka jedinou vyspělou demokracií, která nenabízí možnost alternativní volby.“ [Reterová 2008: 97]. V současné době se Česká republika nachází ve stádiu racionalizace procesů, tedy ve fázi, ve které se Estonsko nacházelo někdy okolo roku 2000 [viz kap. 3.1.1 Estonsko: světový leader internetového hlasování]. Budoucnost elektronizace české státní správy je shrnuta v nejnovějším dokumentu Ministerstva vnitra ČR s názvem „Strategický rámec rozvoje eGovernmentu 2014+“, zveřejněném 15. 7. 2013 [HIO 2013], který mimo jiné stanovuje 3 hlavní cíle: 1) Umožnit v roce 2020 nejméně 85 % podání vůči veřejné správě jako úplné elektronické podání; 2) Realizovat úplná elektronická podání bez nutnosti dokládat údaje doložitelné z propojeného datového fondu veřejné správy; 3) Umožnit prvoinstanční úplná elektronická podání bez ohledu na místní a věcnou příslušnost samoobslužně nebo asistovaně. K elektronizaci voleb v ČR bylo v minulosti vydáno několik dokumentů a memorand [např. IEZH, ČSÚ 2008]. Tématu se věnovala i koaliční smlouva mezi ODS, TOP 09 a VV z roku 2010: „Zahájíme přípravu projektu elektronických voleb tak, aby mohl být pilotně realizován ve volebním roce 2012 a plnohodnotně zaveden od voleb do Poslanecké sněmovny v roce 2014. Termín: do 30.6.2012. (sic!)“ [KS 2010: 50] Na rozdíl od proklamací není projekt internetových voleb o mnoho dále [podrobně Mrklas 2014: 181-193]. Česká republika v současnosti pracuje minimálně se dvěma variantami elektronizace: 1) racionalizační a 2) participační [srov. Trávníček, Hejl, Sokol 2014]. První, finančně a technicky méně náročná varianta počítá s využitím DRE systému, kdy dojde pouze k elektronizaci sčítání hlasů. Druhá varianta pracuje s využitím již existujícího informačního systému datových schránek. Voliči, kteří by chtěli volit přes internet, využijí speciální anonymizovanou volební datovou schránku (VDS), kterou zašlou svůj hlas volební komisi. Podle časového plánu, jenž dokument stanoví, by se pilotní projekt měl odehrát již v roce 2014 a ostrý provoz by měl nastoupit v roce 2016 při volbách do Senátu [IEZH]. Dodržení termínu ostrého spuštění v současné době je však velmi nejisté až nereálné.

²⁷⁷ Dnes je možné požádat konkrétní zastupitelský úřad o zapsání do seznamu voličů poštou, ale je vyžadována lhůta nejméně 40 dní před konáním voleb.

Druhou, taktéž velmi početnou skupinou, která může být dnešní podobou hlasování v ČR znevýhodněna, jsou hendikepovaní občané. Každý volič musí projít stejně předepsaným postupem při volbě. [Zákon 247/1995, § 19 odst. 6] stanoví: „*V prostoru určeném pro úpravu hlasovacích lístků nesmí být nikdo přítomen zároveň s voličem, a to ani člen okrskové volební komise nebo zvláštní okrskové volební komise. S voličem, který nemůže sám upravit hlasovací lístek pro tělesnou vadu anebo nemůže číst nebo psát, může být v prostoru určeném pro úpravu hlasovacích lístků přítomen jiný volič, nikoliv však člen okrskové volební komise nebo zvláštní okrskové volební komise, a hlasovací lístek za něho upravit a vložit do úřední obálky.*“ Pro zrakově postižené, analfabety nebo jinak hendikepované občany je ze zákona akt tajné volby odepřen. Alternativa v ČR neexistuje. Zmíněný občan volí ve sníženém režimu tajnosti (za účasti další osoby), což znamená nestandardně, za jiných podmínek než ostatní spoluobčané. To, že část hendikepovaných občanů nevolí za stejných podmínek jako ostatní elektorát, vytváří prostředí volební nerovnosti. Argumenty proti novým alternativním metodám v ČR tak nepočítají s hendikepovanými spoluobčany [srov. Trávníček, Hejl, Sokol 2014]. Pravděpodobné a hypotetické prohřešky proti principu tajného hlasování při zavedení vzdáleného hlasování (ať RIV či korespondenční volba) musíme konfrontovat se skutečností, že část spoluobčanů je v tuto chvíli již vyloučena z rovných voleb pouze z důvodu své specifčnosti [Sál 2009: 40-42].

Z tohoto pohledu by jakákoliv možnost vzdáleného hlasování (tzv. deterritorirace) mohla pomoci narovnat znevýhodnění výše uvedených skupin [srov. Antoš 2008, Linek 2013: 277]. Debata ohledně alternativních hlasovacích metod by se tedy měla oprostít od argumentů zvýšení volební účasti a spíše se stočit k otázkám úpravy a zrovnoprávnění českého hlasovacího prostředí. Ostatně způsob, jakým stylem všichni občané volí, vystihuje úroveň demokracie více než pouhá procenta zúčastněných voličů [srov. Manin 1995: 60-61].

4.1 Směr dalšího výzkumu nízké volební účasti

Jak jsem ukázal, vliv bariér není hlavní překážkou volební účasti, ale spíše to, co bychom mohli popsat jako „chronický nezájem“ voličů [srov. Blais, Gidengil, Nevitte 2004; Arbiol, Cervell 2006]. Zkoumání tohoto fenoménu se může v rámci českého výzkumu dále ubírat dvěma základními směry: verifikace bonifikace hlasování a výzkum dopadů volební povinnosti na jedné straně a výzkum negativních postojů vůči modelu parlamentní demokracie na straně druhé.

První směr výzkumu (jenž zůstává na stejné úrovni jako výzkum bariér) by měl odpovědět na otázku, jaké konkrétní proměnné způsobují volební absenci a na druhou stranu, které proměnné mají nejvyšší mobilizační potenciál. Tento přístup vyžaduje detailní zkoumání individuální (mikro) úrovně jednotlivých voličů v socio-politologickém úhlu pohledu, a to zejména v oblasti politické participace a voličského chování. Pokud většině absentujícího elektorátu nepomůže snížení nákladů (-C_i), můžeme začít efektivně zkoumat účinky „bonifikace hlasování“ (+B_i). Jedním z nových fenoménů je např. volební loterie. Tento nepříliš známý koncept stojí na logické konstrukci, že pokud stát platí politickým stranám za obdržené hlasy a získané mandáty, není jediný racionální důvod, proč by část těchto prostředků nemohl přerozdělit také voličům, kteří svojí aktivní účastí u voleb tyto prostředky pomohli alokovat [Wattenberg 2000; Linek 2013: 279-280]. Peníze nejsou rozdělovány všem participujícím, ale jen úzkému vybranému vzorku. V praxi koncept vypadá tak, že z aktivních voličů (těch, kteří odvolili) stát náhodně vylosuje několik málo jedinců, kteří si odměnu rozdělí. Výše odměny vzrůstá počtem zúčastněných voličů a počet výherců je stanoven velmi exkluzivní. Budoucí výzkum by se měl zaměřit mimo již dnes exponované oblasti mobilizačních kampaní (stran, občanských organizací a médií), také na progresivní

techniky bonifikace hlasování, zejména pak na detailní testování nových mobilizačních impulsů.

Výhodou této nenásilně-motivační techniky je i poměr nákladů a „výnosů“. Tato metoda byla zatím odzkoušena pouze ve volbách třetího řádu (akademické volby) s velmi povzbudivým výsledkem [viz Linek 2013: 279-280], jelikož poměr mezi náklady a výsledným zvýšením účasti je naprosto nejvýhodnější za všech dostupných stimulačních technik. Hlavním problémem je etické hledisko, jelikož z důvodu platby občanům za účast u voleb (i když nikoliv plošně všem) může být volební loterie chápána jako neetická degradace demokracie. Na druhou stranu zastánci této alternativy mohou argumentovat tím, že pokud je nemorální platit občanům za účast, je stejně nemorální platit stranám za hlasy a mandáty. Navíc, pokud existuje akutní problém občanského nezájmu o volby, etické hledisko je nutné diskutovat s ohledem na krizi legitimacy volených orgánů při nízkých hodnotách volební účasti.

Do stejné kategorie patří i výzkum dopadů implementace povinné účasti u voleb (compulsory voting). Mechanismus tohoto opatření je velmi jednoduchý: stát sankcionuje neúčast u voleb pokutou či předem stanovenou restrikcí, čímž voliče negativně motivuje dostavit se k volbám. Důležité však je, zda absentujícímu voliči opravdu hrozí konkrétní postih, proto rozlišujeme mezi vymáhanou (enforced) a nevymáhanou (non-enforced) volební povinností. Např. v tasvánských volbách v roce 2010 bylo téměř 6000 absentujících voličů plošně sankcionováno pokutou ve výši 26 \$. Podle dostupných údajů postih opravdu zaplatila pouze necelá jedna třetina pokutovaných [ABC 2014]. Krom Austrálie absenci sankcionují také v Argentině, Brazílii, Ekvádoru, Lichtenštejnsku, Lucembursku, na Kypru, Nauru, v Peru, Singapuru, Severní Koreji, ve Švýcarsku (pouze kanton Schaffhausen) a v Uruguay [Gratschew, Pintor 2002]. Státy s nevymáhanou volební povinností pokuty neudělují, nebo absenci řeší „podáním vysvětlení“ voličem.

Z hlediska účinnosti je zřejmé, že pozitivní vliv na volební účast má pouze plně vymáhaná volební povinnost [Gratschew, Pintor 2002]. V tomto momentu je však třeba zvážit, zda je vymáhaná povinná volba (PV) opravdu vhodným nástrojem, jak zvrátit nepříznivý trend volební účasti v západních demokraciích. Nemůžeme opomenout fakt, že institut volební povinnosti má několik velmi závažných negativních dopadů: 1) PV pouze kosmeticky maskuje hlubší dysfunkci parlamentní demokracie a pohrůžka pokutou tento problém nijak neřeší a nevyřeší; 2) stát si z občanů, kteří s dnešní podobou demokracie nejsou spokojeni, ale zatím proti systému aktivně nevystupují, udělá tímto represivním opatřením (což PV bez debaty je) opravdové a zaryté nepřátele. Potenciální 10-15% nárůst volební účasti, který podle výzkumů přináší instalace povinné volby [Gratschew, Pintor 2002: 108, 110], je sice mnohem lepším výsledkem než implementace internetových voleb, ale v porovnání s možnými negativy zanedbatelný. Úkolem českého výzkumu povinné volby by tak měla být identifikace potenciálních kladných a záporných dopadů, sociologické průzkumy postojů jednotlivých skupin společnosti a modelace dopadů PV na celkovou volební účast v ČR.

Ze zjištěných závěrů provedených analýz také můžeme implikovat, že problém nízké účasti se nachází minimálně o jednu pomyslnou úroveň výzkumu níže než jsou dostupné formy hlasování. V dalším výzkumu bychom se tedy měli ptát místo aktuálního „jak hlasujeme“ spíše „proč hlasujeme“ v oblasti volební participace. Část výzkumníků, kteří se problematikou interakce nových médií a politického systému zabývají [např. Held 1999; Bimber 2001; Leggewie, Bieber 2001], poukazuje na možnost, že stále se snižující volební účast občanů v liberálních demokraciích může znamenat hlubší strukturální disfunkce

zastupitelské demokracie. Krize demokracie a snižující se zájem občanů o volby považují primárně za symptom nespokojenosti značné části společnosti s praktickým fungováním systému delegace moci na volené zástupce.

Podle technologických optimistů a futurologů [např. Fromm 1955; Fuller 1963; Grossman 1995, Clift 2000], technologie poskytují nové a netušené možnosti, jak aplikovat prvky přímé demokracie v rámci rozsáhlého národního státu. Zapojení co největšího počtu občanů přímo do rozhodovacího procesu (přímá participace) by potenciálně mělo zajistit vytrvalý zájem o politické dění. Nová elektronická demokracie (teledemokracie) by měla představovat přímé zapojení všech občanů do rozhodování skrze každodenní celonárodní hlasování o nejrůznějších tématech [Fuller 1963]. Právě zkušenosti s tranzitním nadnárodním efektem internetu v privátní (e-komerce) a ve veřejné (e-government) sféře posilují stanovisko zastánců podobného směru vývoje i v oblastech demokratického procesu [Krimmer, Triesnig, Volkamer 2007: 2]. Tuzemský výzkum se tak měl orintovat na analýzu zárodků občansko-demokratického aktivismu, zejména na podobu klasických a elektronických petičních akcí, analýzu politického chování autonomních skupin (a to včetně internetových) a celkovou sociologiko-politologickou analýzu postojů jednotlivých skupin společnosti (zejména těch negativních) k liberální demokracii.

5 Seznam literatury a pramenů

- Aardal, B. et al. (2006): *Elektronisk stemmegivning – utfordringer og muligheter*. Oslo: Kommunal og regionaldepartementet.
- Aarts, K., Wessels, B. (2005): „Electoral Turnout.“ In: Thomassen, J. (ed.): *The European Voter. A Comparative Study of Modern Democracies*. Oxford: Oxford University Press.
- ABC 2014 – „Tasmanian political leaders face off in televised debate.“ (2014) *Abc news*. publik.: 27. 2. 2014 [online] <http://www.abc.net.au/news/2014-02-27/tasmanian-political-leaders-face-off-in-televised-debate/5288722> (15. 5. 2015).
- AFE 2013 – Assemblée des Français de l'Étranger: *Historique 1946-2013*. [online] <http://www.assemblee-afe.fr/-historique-.html> (12. 3. 2015).
- Aklassar, A., Volkamer, M. (2007): *E-Voting and Identity*. Paper of First International Conference VOTE-ID 2007. (4. – 5. října 2007). Bochum: Springer.
- Alvarez, M. R., Hall, T. E. (2004): *Point, Click & Vote. The Future of Internet Voting*. Washington: Brookings Institution Press.
- Alvarez, M. R., Hall, T. E., Trechsel, A. (2009): „Internet Voting in Comparative Perspective: The Case of Estonia.“ *Political Science & Politics*. Vol. 42, No. 3, s. 497-505.
- Ambrož, J. (2005): „E-volby jsou v ČR vzdálenou budoucností.“ *Lupa.cz* [online] <http://www.lupa.cz/clanky/e-volby-jsou-v-cr-vzdalenou-budoucnosti/> (20. 5. 2014).
- Ansolabehere, S., Reeves, A. (2004): „Using Recounts to Measure the Accuracy of Vote Tabulations: Evidence from New Hampshire Elections 1946-2002.“ *Caltech/MIT Voting Technology Project*. [online] http://vote.caltech.edu/sites/default/files/vtp_wp11.pdf (22. 11. 2014).
- Ansolabehere, S., Stewart, C. III (2005): „Residual Votes Attributable to Technology.“ *The Journal of Politics*. Vol. 67, No. 2, s. 365-389.
- Antoš, M. (2008): *Principy voleb v České republice*. Praha: Linde.
- Appel, A. W. (2006): „Ceci n'est pas une urne: On the Internet vote for the Assemblée des Français de l'étranger.“ [online] www.cs.princeton.edu/~appel/papers/urne.pdf (12. 1. 2015).
- Arbiol, F., Cervell, G. (2006): „The Paradigmatic Case of Electronic Voting in Switzerland: The Case of Neuchâtel.“ In: Cunningham, P., Cunningham, M. (eds.): *Exploiting the Knowledge Economy. Issues, Applications and Case Studies*. Amsterdam, Washington, DC: IOS Press.
- Arent, L. (1999): „Vote in Your Uderwear.“ *Wired news*. [online] <http://www.wired.com/politics/law/news/1999/11/32266> (14. 3. 2014).
- Aron, R. (1993): *Demokracie a totalitarismus*. Brno: Atlantis.
- Auer, A., Trechsel, A. H. (eds.) (2001): *Voter par internet? Le projet e-voting dans le canton de Genève dans une perspective socio-politique et juridique*. Bâle, Genève, Munich: Helbing & Lichtenhahn.
- Baharian, P. (2004): „Internet Voting: Early Efforts.“ *PBS, Public Broadcasting Service: Online News Hour*. vysíláno: 7. února 2004. [online]

- <http://www.pbs.org/newshour/media/interviews/internetvoting/states.html> (11. 2. 2015).
- Bachelard, G. (1981): *Nový duch vedy*. Bratislava: Pravda.
- Baldersheim, H., Sagie, J., Seggaard, S. B. (2013): *Internet Voting in Norway 2011: Democratic and Organizational Experiences*. Oslo: Institute for Social Research.
- Balík, S. (1999): *Právní dějiny evropských zemí a USA (stručný nástin)*. Plzeň: Aleš Čeněk.
- Barber, B. (1984): *Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age*. Berkeley: University of California Press.
- Barrad Esteve, J. B., Goldsmith B., Turner, J. (2012): *International Experience with E-Voting*. International Foundation for Electoral Systems. Washington: IFES. [online] http://www.ifes.org/Content/Publications/News-in-Brief/2012/June/~//media/Files/Publications/Reports/2012/EVote_International_Experience_2012.pdf (11. 1. 2015).
- Barry, B. (1978): *Sociologist, Economist, and Democracy*. Chicago: Chicago University Press.
- BBC 2008 – “How Brazil has put an ‚e‘ in vote.” (2008): *BBC World Service* [online]. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/7644751.stm> (12. 5. 2014).
- Beetham, D. (1991): *The Legimitation of Power*. Atlantic Highlands: Humanities Press International.
- Bélangier, F., Carter, L. (2012): “Digitizing Government Interaction with Constituents: E-government Research in Information Systems.” *Journal of the Association for Information Systems*. Vol. 13, No. 5, Article 1.
- Bennett, S. E. (1990): „The Uses and Abuses of Registration and Turnout Data: An Analysis of Piven and Cloward’s Studies of Nonvoting in America.“ *PS: Political Science and Politics*. Vol. 23, No. 2, s. 66-71.
- Benoit, D. K. (2004): *Experience with voting overseas*. Appendix 2J to the first report of Ireland’s Commission on Electronic Voting. [online] <http://www.umic.pt/images/stories/publicacoes1/Appendix%202J.pdf> (21. 1. 2015).
- Berinsky, A. J., Burns, N., Traugott, M. W. (2001): „Who Votes by Mail? A Dynamic Model of the Individual Level of Consequences of Voting-by-mail Systems.“ *Public Opinion Quarterly*. Vol. 65, s. 178-197.
- Bernhagen, P., March, M. (2007): „Voting and Protesting: Explaining Citizen Participation in Old and New European Democracies.“ *Democratization*. Vol. 14, No. 1, s. 44-72.
- Beroggi, G., Moser, P., Bierer, D. (2011): *Evaluation der E-Voting Testphase im Kanton Zürich 2008-2011*. RBR1770/2007. Zürich: Statistisches Amt.
- BFS 2015a – Bundesamt für Statistik (2015a): *Angenommene und verworfene Abstimmungsvorlagen, nach Typ. Periode 1848-2015*. [online] http://www.bfs.admin.ch/bfs/portal/de/index/themen/17/03/blank/key/eidg__volksinitiativen.Document.21789.xls (15.3.2015).
- BFS 2015b – Bundesamt für Statistik (2015b): *Regionalporträts 2015: Kantone. Kennzahlen*. [online] <http://www.media-stat.admin.ch/maps/profile/data/254/de/pdf/Regionalportraits-2015-Kantone.pdf> (15. 4. 2015).

- BFS 2015c – Bundesamt für Statistik (2015c): *Entwicklung der Stimmbeteiligung bei eidgenössischen Volksabstimmungen*. [online]
<http://www.bfs.admin.ch/bfs/portal/de/index/themen/17/03/blank/key/stimmbeteiligung.Document.21845.xls> (15. 4. 2015).
- BFS 2015d – Bundesamt für Statistik (2015d): *Eidgenössische Volksabstimmungen: detaillierte Ergebnisse, 1848-2015*. [online]
<http://www.bfs.admin.ch/bfs/portal/de/index/themen/17/03/blank/data/01.Document.21791.xls> (15. 4. 2015).
- Bhatti, Y. (2012): „Distance and Voting: Evidence from Danish Municipalities.“ *Scandinavian Political Studies*. Vol. 35, No. 2, s. 141-158.
- Bimber, B. (2001): „Information and political engagement in America: The search for effects of information technology at the individual level.“ *Political Research Quarterly*. Vol. 54, No. 1, s. 53-67.
- Blais, A. (2000): *To Vote or Not to Vote? The Merits and Limits of Rational Choice Theory*. Pittsburg: University of Pittsburg Press.
- Blais, A. (2006): „Whats Effects Voter Turnout?“ *Annual Review of Political Science*. No. 9, s. 111-125.
- Blais, A. (2007): „Turnout in Elections.“ In: Russell, J. D., Klingemann, H. (eds.): *The Oxford Handbook of Political Behavior*. Oxford: Oxford University Press.
- Blais, A., Gidengil, E., Nevitte, N. (2004): “Where does turnout decline come from?” *European Journal for Political Research*. Vol. 43, No. 2, s. 221-236.
- Bochsler, D. (2010): „Can Internet voting increase political participation? Remote electronic voting and turnout in the Estonian 2007 parliamentary elections.“ Paper prepared for presentation at the conference *Internet and Voting*. Fiesole, 3 - 4 June 2010.
- Bradová, E., Lebeda, T. (2007): “Nerozhodnutí voliči a volební kampaň“. In: Lebeda, T., Linek, L. et al.: *Voliči a volby 2006*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Brady, H. E. (1999): “Political Participation.” In: Robinson, J. P., Shaver, P. R., Wrightsman, L. S. (eds.): *Measures of Political Attitudes*. San Diego: Academic Press.
- Brady, H. E., Verba, S., Schlozman, K. L. (1995): „Beyond SES: A Resource Model of Political Participation.“ *American Political Science Review*. Vol. 89, No. 2, s. 71-94.
- Braun, N., et al. (2003): *E-Voting in der Schweiz, Deutschland und Österreich: Ein Überblick*. Working Paper No. 02/2003, Institut für Informationsverarbeitung und Informationswirtschaft Wirtschaftsuniversität Wien.
- Braun, N. (2003a): „Rechtliche Aspekte des E-Voting in der Schweiz.“ In: Prosser, A., Krimmer, R. (eds.): *E-Democracy: Technologie, Recht und Politik*. Wien: Oesterreichische Computer Gesellschaft.
- Braun, N., Brändli, D. (2006): „Swiss E-Voting Pilot Projects: Evaluation, Situation Analysis and How to Proceed.“ In: Krimmer, R. (ed.): *Electronic Voting 2006*. 2nd International Workshop. Bonn: Gesellschaft für Informatik.
- Breuer, F., Trechsel, A. H. (2006): *E-Voting in the 2005 local elections in Estonia. Report for the Council of Europe: Council of Europe*. [online]
http://www.coe.int/t/e/integrated_projects/democracy/02_Activities/02_e-

- voting/00_Evoting_news/FinalReportEvotingEstoniaCoE6_3_06.asp#TopOfPage (15. 4. 2014).
- Brunclík, M. (2012a): „Mají internetové volby vliv na volební účast? Případová studie z Norska.“ *Evropská volební studia*. Vol. 7, No. 2, s. 101-116.
- Brunclík, M. (2012b): „Internetové volby a digitální propast: norský případ.“ *Naše společnost*. No. 1, [online]
http://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c3/a6897/f11/Internetove%20volby%20a%20digitalni%20propast_norsky%20pripad.pdf (20. 7. 2013).
- Brunclík, M. (2014a): „Pozvolný rozvoj internetových voleb v Norsku.“ In: Brunclík, M., Novák, M. et al.: *Internetové volby*. Budoucnost, nebo slepá ulička demokracie? Praha: Sociologické nakladatelství.
- Brunclík, M. (2014b): „Nový Jižní Wales: australský průkopník internetových voleb.“ In: Brunclík, M., Novák, M. et al.: *Internetové volby*. Budoucnost, nebo slepá ulička demokracie? Praha: Sociologické nakladatelství.
- Brunclík, M., Novák, M. et al. (2014): *Internetové volby*. Budoucnost, nebo slepá ulička demokracie? Praha: Sociologické nakladatelství.
- Bruter, M. (2013): „Measuring the Immeasurable?“ In: Bruter, M., Lodge, M. (eds.): *Political Science Research Methods in Action*. London: Palgrave Macmillan.
- Buckowski, P. (2012): „Villagers go to the polls.“ *Timesunion.com*. publ. 20. 3. 2012. [online]
<http://www.timesunion.com/local/article/Villagers-go-to-the-polls-3419189.php> (20. 11. 2014).
- Buchstein, H. (2004): „Argumenty proti on-line volbám.“ In: Hrubec, N. (ed.): *Globální spravedlnost a demokracie*. Praha: Filosofia.
- Caïs, J., Fuent, J. M. (2012): „Diagonal referendum.“ *El rey va desnudo*. publ. 1. 2. 2014. [online]
<http://www.grisasociologia.es/69836477/105243/posting/> (15.2. 2015).
- Cieslar, J. Š. (2014): „Jak probudit českého voliče? Umožnit volby přes internet.“ *Týden.cz* [online]
http://www.tyden.cz/rubriky/nazory/jak-probudit-ceskeho-volice-umoznit-volby-pres-internet_322188.html#.VGx79vmG_T9 (11. 11. 2014).
- Cieslar, J. Š. (2014a): „Kanada: zkušenost s internetovými volbami na komunální úrovni.“ In: Brunclík, Novák et al.: *Internetové volby*. Budoucnost, nebo slepá ulička demokracie? Praha: Sociologické nakladatelství.
- Cieslar, J. Š. (2014b): „Deset let internetových voleb v Estonsku.“ In: Brunclík, Novák et al.: *Internetové volby*. Budoucnost, nebo slepá ulička demokracie? Praha: Sociologické nakladatelství.
- Clift, S. (2000): *The E-Democracy E-Book: Democracy is Online 2.0*. [online]
<http://www.publicus.net/ebook/> (20. 5. 2014).
- Clift, S. (2005): *Challenging the Norms and Standards of Election Administration: Election Management Bodies and Use of the Internet*. [online]
<http://www.ifes.org/~media/Files/Publications/White%20PaperReport/2007/593/IFES%20Challenging%20Election%20Norms%20and%20Standards%20WP.pdf> (20. 5. 2014).

- CNIL 2003 – Commission nationale informatique et liberté (2003): *Délibération n° 2003-12 du 1er juillet 2003*. [online]
<http://www.cnil.fr/documentation/deliberations/deliberation/delib/12/> (11. 10. 2014).
- CNIL 2010 – Commission nationale informatique et liberté (2010): *Délibération n° 2010-371 du 21 octobre 2010 portant adoption d'une recommandation relative à la sécurité des systèmes de vote électronique*. [online]
<http://www.cnil.fr/documentation/deliberations/deliberation/delib/249/> (11. 10. 2014).
- CNN 2004 – „Carville: Kerry needs big win to solidify position.“ *CNN.com* (27. 1. 2004)
 [online] <http://edition.cnn.com/2004/ALLPOLITICS/01/27/otsc.carville/> (15. 11. 2014).
- Collard, S., Fabre, E. (2014): „Electronic Voting in the French Legislative Elections of 2012.“ In: Zissis, D., Lekkas, D. (eds.): *Design, Development, and Use of Secure Electronic Voting Systems*. Hershey, PA: Information Science Reference.
- Commission on Electronic Voting (2004): *Interim Report of the Commission on Electronic Voting on the Security, Accuracy and Testing of Chosen Electronic Voting System*. [online] <http://www.unic.pt/images/stories/publicacoes1/00Index.pdf> (20. 11. 2014).
- Council of Europe: *On the Exercise in the State of Residence by Nationals of Other Member States of the Right to Vote in the Elections of the State of Origin*. Recommendation No. R (86) 8. přijato: 21. 3. 1986 [online]
<https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=606223&SecMode=1&DocId=689448&Usage=2> (15. 2. 2015).
- Council of Europe (2004): *Legal, Operational and Technical Standards for E-Voting*. Strassbourg. [online] <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=778189> (11. 11. 2014).
- Council of Europe (2014): *Fifth meeting to review developments in the field of e-voting since the adoption of Recommendation Rec(2004)11 on legal, operational and technical standards for e-voting*. 28. 10. 2014. Austria: Lochau auf Bregenz. [online]
<http://www.coe.int/t/DEMOCRACY/ELECTORAL-ASSISTANCE/themes/evoting/5thmeeting/5th-Collection-Questionnaire.pdf> (15. 2. 2015).
- Cranor, L. F. (2003): „In Search of the Perfect Voting Technology.“ In: Gritzalis, D. A. (ed.): *Secure Electronic Voting*. Boston, Dordrecht, London: Kluwer Academic Publishers.
- CRIV 51 COM 007 2003 – Chambre des Représentants de Belgique (2003): *Compte Rendu Intégral Avec Compte Rendu Analytique Traduit des Interventions*. n° CRIV 51 COM 007, publik. 30. 9. 2003 [online] <http://www.lachambre.be/doc/CCRI/pdf/51/ic007.pdf> (11. 1. 2015).
- Crozier, M., Huntington, S. P., Watanuki, J. (1975): *The Crisis of Democracy: On the Governability of Democracies*. New York: NY University Press.
- ČSÚ 2008 – Český statistický úřad (2008): „Předseda ČSÚ a ministr vnitra podepsali memorandum o e-volbách.“ Tisková zpráva ČSÚ z 7. 4. 2008. [online]
http://www.czso.cz/csu/tz.nsf/i/predseda_csu_a_ministr_vnitra_podepsali_memorandum_o_e_volbach (22. 8. 2014).
- Dacanay, B. M. (2010): „Filipino poll panel allays concerns about faulty voting machina.“ *Gulfnews.com*. publik. 5. 5. 2010. [online]
<http://gulfnews.com/news/world/philippines/filipino-poll-panel-allays-concerns-about-faulty-voting-machines-1.622394> (11. 12. 2014).

- Dahl, R. A. (1989): *Democracy and its Critics*. New Haven, London: Yale University Press.
- Dahl, R. A. (1995): *Demokracie v právním státě?* Praha: Readers International.
- Dahl, R. A. (2001): *O demokracii*. Průvodce pro občany. Praha: Portál.
- Dalton, R. J. (2002): *Citizens Politics: Public Opinion and Political Parties in Advanced Industrial Democracies*. New York: Chatham House.
- dekret č. 2003-396 (Francie); viz *Décret n°2003-396 du 29 avril 2003 relatif au vote par correspondance électronique des électeurs inscrits dans les circonscriptions des Etats-Unis d'Amérique pour les élections du 1er juin 2003 au Conseil supérieur des Français de l'étranger*. [online]
<http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000784841>
 (12. 1. 2015).
- dekret č. 2006-285 (Francie); viz *Décret n° 2006-285 du 13 mars 2006 relatif au vote par correspondance électronique des électeurs inscrits sur les listes électorales consulaires des circonscriptions électorales d'Europe et d'Asie et Levant pour les élections de 2006 à l'Assemblée des Français de l'étranger*. [online]
<http://legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000269029&dateTexte=&categorieLien=id>
 (12. 1. 2015).
- dekret č. 2009-525 (Francie); viz *Décret n° 2009-525 du 11 mai 2009 relatif au vote par voie électronique pour l'élection des membres de l'Assemblée des Français de l'étranger*. [online]
<http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000020602470&dateTexte=&categorieLien=id>
 (12. 1. 2015).
- dekret č. 2011-843 (Francie); viz *Décret n° 2011-843 du 15 juillet 2011 relatif à l'élection de députés par les Français établis hors de France*. [online]
<http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000024363576&dateTexte=&categorieLien=id>
 (12. 1. 2015).
- Denny, K., Doyle O. (2008): „Political Interest, Cognitive Ability and Personality: Dererminants of Voter Turnout in Britain.“ *Brittish Journal of Political Science*. Vol. 38, No. 2, s. 291-310.
- DigitalDivide 2001 – Digitaldivide@list.benton.org (2001): *Origin of the Term “Digital Divide”*. publik. 3. 1. 2001, [online]
<http://web.archive.org/web/20020327062658/http://rtpnet.org/lists/rtpnet-tact/msg00080.html>, cit. dle: Gunkel, D. J. (2003): „Second thoughts: toward a critique of the digital divide.“ *New Media & Society*. Vol. 5, No. 4, s. 499-522.
- Dijk, J. van (2000): „Widening Information Gaps and and Policies of Prevention.“ In: Dijk, J. van, Hacker, K. L. (eds.): *Digital democracy: Issues of Theory and Practice*. London: Sage.
- Dijk, J. van (2012): *The Network Society*. 3rd Edition. London: Sage.
- Dittrich, K. J., Johansen, L. N. (1983): „Voting Turnout in Europe, 1945-1978: Myths and Realities.“ In: Daaler, H., Mair, P. (eds.): *Western European Party Systems: Contiuity and Change*. London: Sage.
- Downs, A. (1957): *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper Collins.
- Drápal, S. (2014): „Předpoklady pro internetové volby: vybavenost domácností v České republice připojením k internetu a jejich charakteristika.“ In: Brunclík, M., Novák, M.

- et al.: *Internetové volby. Budoucnost, nebo slepá ulička demokracie?* Praha: Sociologické nakladatelství.
- Drechsler, W. (2003): *The Estonian E-Voting Laws Discourse: Paradigmatic Benchmarking for Central and Eastern Europe*. Discussion Paper of University in Tartu. [online] <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/nispacee/unpan009212.pdf> (11. 2. 2015).
- Drechsler, W., Madise, Ü. (2002): „E-Voting in Estonia.“ *Trames*. Vol. 6, No. 56/51, s. 234-244. [online] http://www.academia.edu/7813796/e-voting_in_Estonia (11. 2. 2015).
- Drechsler, W., Madise, Ü. (2004): Electronic Voting in Estonia. In: Kersting, N., Baldersheim, H. (eds.): *Electronic Voting and Democracy: A Comparative Analysis*. London: Palgrave Macmillan. s. 97-108.
- Driza-Maurer, A. et al. (2012): *E-Voting for Swiss Abroad*. A joint project between the Confederation and the cantons. Bern: Federal Chancellery.
- Driza-Maurer, A. (2013): „Internet Voting and Federalism: The Swiss Case.“ *Revista General de Derecho Público Comparado*. No. 13, s. 1-33.
- Drulák, P. a kol. (2008): *Kvalitativní metody v politologii a mezinárodních vztazích*. Praha: Portál.
- Dyck, J. J., Gimpel, J. G. (2005): „Distance, Tunout and Convenience of Voting.“ *Social Science Quarterly*. Vol. 86, No. 3, s. 531-548.
- e-Governance Academy (2009): *Good Practice of Electronic Voting*. [online] <http://www.ega.ee/files/Good%20Practice%20of%20E%202009.pdf> (21. 2. 2015).
- E21C 2002 – *Elections in the 21st Century: from paper ballot to e-voting* (2002): Independent Commission on Alternative Voting Methods. London: Electoral Reform Society.
- EAC 2006 – „Estatuto de autonomía de Cataluña/l'Estatut d'autonomia de Catalunya“ (2006): Text de l'Estatut aprovat el 2006. [online] <http://web.gencat.cat/ca/generalitat/estatut/estatut2006/index.html> (12. 2. 2015).
- EAVS 2013 – *The 2012 Election Administration and Voting Survey* (2013): U.S. Election Assistance Commission. A Summary of Key Findings, publik. 5. 9. 2013. [online] http://www.eac.gov/assets/1/Page/990-050%20EAC%20VoterSurvey_508Compliant.pdf (20. 11. 2014).
- EB 1911 – *Encyclopedia Britannica* (1911): Vol. III.
- Eero, G. (ed.) (2012): *Elections in Estonia 1992-2011*. National Electoral Committie. [online] http://vvk.ee/public/documents/Elections_in_Estonia_1992-2011_eng_issuu.pdf (11. 2. 2015).
- Egger, M., Smith, G. D. (1997): „Meta-Analysis. Potential and Promise.“ *British Medical Journal*. Vol. 315, No. 7119, s. 1371-1374.
- EH 2014 – „Jak se dostat k evropské federaci a kdy do ní vstoupí Rusko?“ (2014): *Evropské hodnoty. Rozhovor s prezidentem M. Zemanem z 13. 3. 2014*. [online; publikováno 20. 3. 2014] https://www.youtube.com/watch?v=TJjT_91u6cU#t=513 (12. 12. 2014).
- Eichholzer, H. (2007): *eVoting - Erfahrungen der Gemeinde Bertschikon*. Schweizerische Gesellschaft für Verwaltungswissenschaften (SGVW), Institut für Verwaltungs-Management (IVM) [online] http://www.sgvw.ch/d/fokus/Seiten/070306_evoting_eichholzer.aspx (15. 4. 2015).

- El País 2006 - „Cataluña vota a favor del Estatuto de forma rotunda, pese a una abstención del 50,59%“ (2006): *El País*. publik. 19. 6. 2006. [online]
http://elpais.com/diario/2006/06/19/espana/1150668001_850215.html (12. 2. 2015).
- Elections Canada (2015): *Electoral Participation of Electors with Disabilities: Canadian Practices in a Comparative Context*. 4. Voting Methods. [online]
<http://www.elections.ca/content.aspx?section=res&dir=rec/part/spe&document=p4&lang=e> (15. 3. 2015).
- Electoral Commission, The (2007): *Scottish elections 2007*. Electoral administration issues arising from the Scottish Parliamentary and local government elections 3 May 2007. London: The Electoral Commission. [online]
http://www.electoralcommission.org.uk/__data/assets/electoral_commission_pdf_file/0012/13224/Scottish-Election-Report-B-Final-For-Web_27602-20317__E__N__S__W__.pdf (21. 2. 2015).
- EPER 2014 – *Results of the 2014 European elections* (2014): TNS/Scytl in cooperation with the European Parliament. [online] <http://www.europarl.europa.eu/elections2014-results/en/turnout.html> (11. 11.2014).
- ERI – Election Resources on the Internet: *Elections to the Catalan Parliament - Results Lookup*. [online]
<http://electionresources.org/es/cat/parliament.php?election=2012&province=> (11. 3. 2015).
- Estlund, D. M. et al. (1989): “Democratic Theory and the Public Interest: Condorcet and Rousseau Revisited.” *The American Political Science Review*. Vol. 83, No. 4, s. 1317-1340.
- European Parliament (2014): *Results of the 2014 European elections: Turnout by country* [online] <http://www.europarl.europa.eu/elections2014-results/en/turnout.html> (11. 4. 2015).
- Evropská komise (2013b): *Spain: Internet usage and digital skills*. Digital Agenda Scoreboard 2013. [online] https://ec.europa.eu/digital-agenda/sites/digital-agenda/files/ES%20internet%20use_0.pdf (12. 2. 2015).
- Farivar, C. (2011): *The Internet of Elsewhere: the Emergent Effects of a Wired World*. New Brunswick: Rutgers University Press.
- FDI 2003 – Forum des droits sur l’internet (2003): *Hyperliens: Statut Juridique (recommandation)*. publik.: 3. března 2003. [online]:
<http://www.foruminternet.org/specialistes/concertation/recommandations/recommandation-du-forum-des-droits-sur-l-internet-hyperliens-statut-juridique.html> (2. 1. 2015).
- FDI 2007 – Forum des droits sur l’Internet (2007): *Le vote électronique par machines à voter aux élections politiques de l’année 2007*. publik.: prosinec 2007. [online]
<http://www.foruminternet.org/specialistes/publications/rapports/rapport-intermediaire-2516.html> (21. 8. 2014).
- Feldman, A. J., Halderman A. J., Felten, E. W. (2006): *Security Analysis of the Diebold AccuVote-TS Voting Machine*. 2007 USENIX/ACCURATE Electronic Voting Technology Workshop. [online] <https://jhalderm.com/pub/papers/ts-evt07-init.pdf> (21. 9. 2014).

- Fernández, R. M., González, M., Vera, J. M. (2006): „The Electoral Legislation of the Basque Autonomous Community Regarding Electronic Vote.“ In: Krimmer, R.: *Electronic Voting 2006*. 2nd International Workshop. Bonn: Gesellschaft für Informatik.
- Fernández, R. M., González, E. (2008): „First Steps in the Regulation of Internet Voting in French Electoral Legislation.“ In: Reniu i Vilamala, J. M. (ed.): *E-Voting: The Last Electoral Revolution*. Institut de Ciències Polítiques i Socials.
- Flew, T. (2008): *New media: An Introduction*. 3rd edition. South Melbourne: Oxford University Press.
- Flickinger, R., Studlar, D. (1992): „The Disappearing Voters? Exploring Declining Turnout in Western European Elections.“ *West European Politics*. Vol. 15, No. 1, s. 1-16.
- Franklin, M. N. (2004): „The Dynamics of Electoral Participation.“ In: LeDuc, L., Niemi, R. G., Norris, P.: *Comparing Democracies 2. New Challenge in the Study of Elections and Voting*. London.
- Freedom House (2014a): „Estonia.“ *Freedom on the Net 2014*. [online] <https://freedomhouse.org/sites/default/files/resources/Estonia.pdf> (11. 2. 2015).
- Fromm, E. (1955): *The Sane Society*. New York: Rinehart.
- Fukuyama, F. (2002): *Konec dějin a poslední člověk*. Praha: Rybka Publishers.
- Fuller, B. R. (1963): *No More Secondhand God*. Carbondale: Southern Illinois University Press.
- Garriaud-Maylam, J. (2014): „Le vote Internet fait flop.“ *joellegarriaud.com*. publik. 22. 5. 2014 [online] <http://www.joellegarriaud.com/2014/05/le-vote-internet-fait-flop/#more-13138> (20. 2. 2015).
- Gasser, U., Gerlach, J. (2011): „Electronic Voting: Approaches, Strategies, and Policy Issues - A Report from Switzerland.“ In: van der Hof, S., Groothuis, M. M. (eds.): *Innovating Government. Normative, Policy and Technological Dimensions of Modern Government*. The Hague: T.M.C. Asser Press.
- Gaxie, D. (1978): *Le Cens caché*. Paris: Le Seuil.
- Genève 2007 - Republic and Canton of Geneva (2007): *E-Voting: The Geneva Internet Voting System*. [online] http://www.geneve.ch/evoting/english/presentation_projet.asp (14. 2. 2015).
- Gerlach, J., Gasser, U. (2009): „Three Case Studies from Switzerland: E-Voting.“ Berkman Center Research Publication No. 2009-03.1 [online] http://cyber.law.harvard.edu/sites/cyber.law.harvard.edu/files/Gerlach-Gasser_SwissCases_Evoting.pdf (11. 1. 2015).
- Germann, M., Serdült, U. (2014): „Internet Voting for Expatriates.“ *JeDEM*. Vol. 6, No. 2, s. 197-215.
- Gibert i Font, G. (2009): „E-Youth City Council Project: An Alternative E-Government for Young People. Case Study.“ *Electronic Journal of e-Government*. Vol. 7, No. 4, s. 359-370.
- Gibson, R. (2002): „Elections Online: Assessing Internet Voting in Light of the Arizona Democratic Primary.“ *Political Science Quarterly*. Vol. 116, No. 4, s. 561-583.
- Gimpel, J. G., Schnuknecht, J. E. (2003): „Political Participation and the Accessibility of the Ballot Box.“ *Political Geography*. Vol. 22, No. 6, s. 471-488.

- Gomez, B. T., Hansford, T. G., Krause, G. A. (2007): "The Republicans Should Pray for Rain: Weather, Turnout and Voting in U.S. Presidential Elections." *Journal of Politics*. Vol. 69, No. 9, s. 647-661.
- Gratschew, M., Pintor, L. R. (2002): *Compulsory Voting in Voter Turnout from 1945 to Date: A Global Report*. Stockholm: International IDEA.
- Gray, M., Caul, M. (2000): „Declining Voter Turnout in Advanced Industrial Democracies, 1950 to 1997: The Effects of Declining Group Mobilization.“ *Comparative Political Studies*. Vol. 33, No. 9, s. 1091-1122.
- Green, D. P., Shapiro, I. (1994): *Pathologies of Rational Choice Theory: A Critique of Applications in Political Science*. New Haven: Yale University Press.
- Grofman, B. (1983): „Models of Voter Turnout: A Brief of Idiosyncratic Review.“ *Public Choice*. Vol. 41, No. 1, s. 55-61.
- Gronke, P., Miller, P. (2012): „Voting by Mail and Turnout in Oregon: Revisiting Southwell and Burchett.“ *American Politics Research*. No. 40, s. 976-997.
- Grossman, L. (1995): *The Electronic Republic. Reshaping the Democracy in the Information Age*. New York: Viking Penguin.
- Gunkel, D. J. (2003): „Second thoughts: toward a critique of the digital divide.“ *New Media & Society*. Vol. 5, No. 4, s. 499–522.
- Hargittai, E. (2002): „Second-Level Digital Divide: Differences in People’s Online Skills.“ *First Monday*. [online]
<http://chnm.gmu.edu/digitalhistory/links/pdf/introduction/0.26c.pdf> (23. 6. 2013).
- HAVA 2002 – *The Help America Vote Act 2002*. [online]
http://www.eac.gov/assets/1/workflow_staging/Page/41.PDF (23. 6. 2013).
- Heywood, J. (2004): *Politologie*. Praha: Eurolex Bohemia.
- Held, D. (1999): „The Transformation of Political Community: Rethinking Democracy in the Context of Globalization.“ In: Shapiro, I., Hacker-Cordn, C. (eds.): *Democracy’s Edges*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hendren, J. (2000): „BUSINESS; Armed to Send Chads Into Voting Oblivion.“ *The New York Times*. publik. 17. 12. 2000 [online]
<http://www.nytimes.com/2000/12/17/business/business-armed-to-send-chads-into-voting-oblivion.html?pagewanted=all&src=pm> (11. 1. 2015).
- Highton, B. (1997): „Easy registration and voter turnout.“ *Journal of Politics*. Vol. 59, No. 2, s. 565-575.
- Hloušek, V., Kopeček, L. (2007): *Demokracie: Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie*. 2. vyd. Brno: Masarykova univerzita.
- Hobold, S. B., Klemmensen, R. (2005): *Welfare to Vote: The Effect of Government Spending on Turnout*. Paper prepared for presentation at the Comparative Study of Electoral Systems (CSES) 2005 Plenary Session, 30. - 31. 8. 2005. Washington.
- Holmes, B. (2012): „E-voting: the Promise and the Practice.“ Parliament of Australia. [online]
http://parlinfo.aph.gov.au/parlInfo/download/ibrary/prspub/1979752/upload_binary/1979752.pdf;fileType=application%2Fpdf (14. 1. 2015).
- Howard, M. J. (2003): *The Weakness of Civil Society in Postcommunist Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Hrabánková, A. (2008): „V roce 2014 se bude možná volit prostřednictvím internetu.“ *Česká televize*. [online] <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/domaci/11862-v-roce-2014-se-bude-mozna-volitprostrednictvim-internetu/> (12. 11. 2014).
- Hrubý, J. (2006): „Elektronické volby v ČR?“ *Crypto-World*. Vol. 8, No. 3, [online] http://crypto-world.info/casop8/crypto03_06.pdf (20. 5. 2014).
- Chadwick, A. (2006): *Internet Politics. State, Citizens, and New Communication Technologies*. Oxford: Oxford University Press.
- Chadwick, A., Howard, P. N. (2010): *The Routledge Handbook of Internet Politics*. London and New York: Routledge.
- Chancellerie fédérale (2013a): *Überblick Versuche mit Vote électronique, 2004-2012*. [online] http://www.bk.admin.ch/themen/pore/evoting/08004/index.html?lang=en&download=NHZLpZeg7t,lnp6I0NTU042l2Z6ln1ad1IZn4Z2qZpnO2Yuuq2Z6gpJCHeYF2gWym162epYbg2c_JjKbNoKSn6A-- (15. 3. 2015).
- Chancellerie fédérale (2013b): *Ordonnance de la ChF sur le vote électronique (OVotE)*. publik. 13. 12. 2013 [online] <http://www.news.admin.ch/NSBSubscriber/message/attachments/33236.pdf> (15. 4. 2015).
- Chancellerie fédérale (2015a): *Les systèmes de vote électronique*. [online] <http://www.bk.admin.ch/themen/pore/evoting/06579/index.html?lang=fr> (15. 3. 2015).
- Chappelet, J-L., Kilchenmann, P. (2005): „Interactive Tools for E-Democracy. Examples from Switzerland.“ In: Böhlen, M., Gamper, J., Polasek, W., Wimmer, M. A. (eds.): *E-Government: Towards Electronic Democracy*. Berlin, Heidelberg, New York: Springer.
- Chevallier, M. (2009): “Internet Voting, Turnout and Deliberation: A Study.“ *Electronic Journal of e-Government*. Vol. 7, No 1. s. 29-44.
- Christensen, T., Laegreid, P. (2003): *Trust in Government – the Significance of Attitudes Towards Democracy, the Public Sector and Public Sector Reforms*. Stein Rokkan Centre for Social Studies [online] <http://www.ub.uib.no/elpub/rokkan/N/N07-03.pdf> (11. 1. 2015).
- Christensen, D. A., Karlsen, R., Aardal, B. (2004): *På vei til e-demokratiet? Forsøkene med elektronisk stemmegivning ved kommune- og fylkestingsvalget i 2003*. Oslo: Institut for samfunnsforskning.
- Churov, V. E. (2011): „Electronic Voting is a Balance between Availability of Voting and Citizens' Trust in Voting Systems.“ Speech of the Chairman of the CEC of the Russian Federation at the OSCE seminar „The Role of Political Parties in the Political Process.“ (Varšava, Polsko; 18. – 20. 5. 2010). [online] http://cikrf.ru/eng/aboutcik/publications/churov_003.html (11. 1. 2015).
- Chytílek, R. a kol. (2009): *Volební systémy*. Praha: Portál.
- IDEAa – Institute for Democracy and Electoral Assistance: *Voter turnout data for Brazil*. [online] <http://www.idea.int/vt/countryview.cfm?id=30> (11. 1. 2015).
- IDEAb – Institute for Democracy and Electoral Assistance: *Voter turnout data for France*. [online] <http://www.idea.int/vt/countryview.cfm?CountryCode=FR> (11. 1. 2015).

- IDEAc – Institute for Democracy and Electoral Assistance: *Voter turnout data for Estonia*. [online] <http://www.idea.int/vt/countryview.cfm?id=68> (11. 1. 2015).
- IDEAd – Institute for Democracy and Electoral Assistance: *Voter turnout data for Switzerland*. [online] <http://www.idea.int/vt/countryview.cfm?id=42> (11. 1. 2015).
- Idescat 2012 – Institut d'Estadística de Catalunya (2012): *Use of computer and use of Internet. By frequency, place of use and age groups*. [online] <http://www.idescat.cat/pub/?id=aec&n=617&lang=en> (12. 2. 2015).
- IEZH – Informace o elektronickém způsobu hlasování. Část 1. Dokument Ministerstva vnitra ČR. [online] www.komora.cz/download.aspx%3Fdontparse%3Dtrue%26FileID%3D8822+%&cd=1&hl=cs&ct=clnk&gl=cz (11. 8. 2014).
- IIO 2013 – Iniciativa informatiky pro občany (2013): *Strategický rámec rozvoje eGovernmentu 2014+*. [online] http://iio.707.cz/egovernment/strategicky-ramec-egov-2014_ (22. 8. 2014).
- INE 2011 – Instituto Nacional de Estadística (2011): *Contabilidad Regional de España. Base 2008 Serie 2008-2010*. [online] <http://www.ine.es/prensa/np695.pdf> (12. 2. 2015).
- INSEE 2012 – Institut National de la Statistique et des Études Économiques (2012): „L'internet de plus en plus prisé, l'internaute de plus en plus mobile.“ [online] http://www.insee.fr/fr/themes/document.asp?ref_id=ip1452#inter1 (12. 2. 2015).
- IPS 2014 – Inter Press Service (2014): „Electronic Voting Comes to Namibia.“ publik. 1. 12. 2014. [online] <http://www.ipsnews.net/2014/12/electronic-voting-comes-to-namibia/> (22. 10. 2014).
- ITU 2013a – International Telecommunication Union (2013): *Percentage of Individuals using the Internet 2000-2012*. Geneva. publ. 22. 6. 2013. [online] <http://www.itu.int/ict/statistic> (22. 10. 2014).
- ITU 2013b – International Telecommunication Union (2013): *Active mobile-broadband subscriptions per 100 inhabitants 2012*. Dynamic Report, Geneva. publik. 29. 6. 2013. [online] <http://www.itu.int/ITU-D/ICTEYE/Reporting/DynamicReportWizard.aspx> (20. 1. 2015).
- IWS 2013 – Internet World Stats (2013): „Top 50 Countries with the Highest Internet Penetration Rates.“ [online] <http://www.internetworldstats.com/top25.htm> (22. 2. 2015).
- Jakobs, B., Pieteres, W. (2009): „Electronic Voting in the Netherlands: from Early Adoption to Early Abolishment.“ *Foundations of Security Analysis and Design V: FOSAD 2007/2008/2009 Tutorial Lectures*. Springer. s. 121-144.
- Japantimes (2014) – „Electronic voting loses steam over glitches, cost.“ *Japantimes*. publik. 21. 8. 2014. [online] <http://www.japantimes.co.jp/news/2014/08/21/national/politics-diplomacy/electronic-voting-loses-steam-over-glitches-cost/#.VO2e7PmG8dd> (21. 9. 2014).
- Johansson, R. (2003): *Case Study Methodology*. A key note speech at the International Conference „Methodologies in Housing Research“. 22. – 24. 9. 2003: Stockholm. [online] <http://www.infra.kth.se/BBA/IAPS%20PDF/paper%20Rolf%20Johansson%20ver%202.pdf> (5. 3. 2014).

- Jones, D. W. (2001): *A Brief Illustrated History of Voting*. The University of Iowa: Department of Computer Science. [online] <http://homepage.cs.uiowa.edu/~jones/voting/pictures/#before> (20. 6. 2014).
- Jones, D. W. (2003): „The Evaluation of Voting Technology.“ In: Gritzalis, D. A. (ed.): *Secure Electronic Voting*. Boston, Dordrecht, London: Kluwer Academic Publishers.
- Jones, D. W. (2010): „On Optical Mark-Sense Scanning.“ In: Chaum D. et al. (eds.): *Towards Trustworthy Elections: New Directions in Electronic Voting*. Springer: Verlag Berlin, Heidelberg.
- Jones, D. W., Simons, B. (2012): *Broken Ballots: Will Your Vote Count?* Center for the Study of Language and Information. Chicago: University of Chicago Press.
- Kaase, M., Marsh, A. (1979): „Political Action: A Theoretical Perspective.“ In: Barnes, S., Kaase, M. (eds.): *Political Action. Mass Participation in Five Western Democracies*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Karlsen, R. (2009): „Online and Undecided: Voters and the Internet in the Contemporary Norwegian Election Campaign.“ *Scandinavian Political Studies*. Vol. 33, No. 1, s. 28-50.
- Katz, R. (1997): *Democracy and Elections*. Oxford: Oxford University Press.
- Kersting, N., Baldersheim H. (eds.) (2004): *Electronic Voting and Democracy: a Comparative Analysis*. Houndmills, Basingstote, Hampshire, New York: Palgrave Macmillan.
- Klein, T. (2006): „Misstrauen gegen Wahlgeräte: Wahleinspruch in Cottbus.“ *Heise.de* publik. 8. 11. 2006. [online] <http://www.heise.de/newsticker/meldung/Misstrauen-gegen-Wahlgeraete-Wahleinspruch-in-Cottbus-116095.html> (11. 1. 2015).
- KMD 2014 – Kommunal- og moderniseringsdepartementet (2014a): *E-valgforsøket. Tall og statistikk. Andel av velgere som stemte via Internett* (Excel). [online] <http://www.regjeringen.no/nb/dep/kmd/prosjekter/e-valg-2011-prosjektet.html?id=597658> (23.4.2015).
- Knöri, D., Prader, E. (2006): *E-Voting des Kantons Zürich*. [online] http://www.exebit.ch/e_voting_Kt_ZH.pdf (15. 4. 2015).
- Kohoutek, J. (2014): „Absenční hlasování a elektronické volby v USA: podpora volební účasti vojáků v zahraničí.“ In: Brunclík, M., Novák, M. et al.: *Internetové volby. Budoucnost, nebo slepá ulička demokracie?* Praha: Sociologické nakladatelství.
- Kostadinova, T. (2003): “Voter turnout dynamics in post-Communist Europe.” *European Journal of Political Research*. Vol. 42, s. 741-759.
- Kostadinova, T. (2009): “Abstain or Rebel: Corruption Perceptions and Voting in East European Elections.” *Politics and Policy*. Vol. 34, No. 7, s. 691-714.
- Kostadinova, T., Power, T., J. (2007): “Does Democratization Depress Participation? Voter Turnout in the Latin American and Eastern European Transitional Democracies.” *Political Research Quarterly*. Vol. 60, No. 3, s. 363-377.
- královský dekret č. 555/2011 (Španělsko); viz *Real Decreto 555/2011, de 20 de abril, por el que se establece el régimen electoral del Consejo de Policía*. [online] <http://www.boe.es/boe/dias/2011/04/21/pdfs/BOE-A-2011-7173.pdf> (15. 3. 2015).

- KRD 2009 – Kommunal- og regionaldepartementet (2009): „Prosjektdirektiv for e-valg 2011.“ [online] https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/krd/vedlegg/komm/evalg/prosjektdirektiv_evalg2011_v101.pdf (11. 1. 2015).
- Krimmer, R. (ed.) (2006): *Electronic Voting 2006*. 2nd International Workshop. 2. – 4. srpna 2006. Bregenz, Rakousko.
- Krimmer, R. (2008): „The development of remote electronic voting in Europe“. In: Barrat, J. (ed.): *E-voting: The Last Electoral revolution*. Barcelona: Institut de Ciències Polítiques i Socials.
- Krimmer, R., Triesnig, S., Volkamer, M. (2007): „The Development of Remote E-Voting Around the World: A Review of Roads and Directions.“ In: Alkassar, A., Volkamer, M.: *E-Voting and Identity: First International Conference VOTE-ID 2007*, Bochum, Německo. Berlin: Springer.
- KS 2010 – *Koaliční smlouva o vytvoření koalice rozpočtové odpovědnosti, vlády práva a boje proti korupci*. (2010): [online] <http://img.aktualne.centrum.cz/31/97/319717m-koalici-smlouva-ods-top-09-a-vv.pdf> (23. 7. 2014).
- Kubát, M. (2012): „Demokratické politické režimy.“ In: Novák, M. et al. (2011): *Úvod do studia politiky*. Praha: Slon.
- Lambrinouidakis, C. et al. (2003): „Electronic Voting Systems: Security Implications of the Administrative Workflow.“ *Database and Expert Systems Applications*. Proceedings. 14th International Workshop.
- LeDuc, L. (1996): Elections and Democratic Governanace. In: LeDuc, L., Niemi, R. G., Norris, P. (eds.): *Comparing Democracies*. Elections and Voting in Comparative Perspective. London: Sage.
- Leggewie, C., Bieber, C. (2001): „Interaktive Demokratie.“ *Aus Politik und Zeitgeschichte*. Vol. 41, No. 42, s. 37-45.
- Le Monde 2015 – „A l'étranger, des expatriés Français plus nombreux et plus aventureux.“ (2015): *Le Monde*. publik. 12. 02. 2015. [online]: http://www.lemonde.fr/societe/article/2015/02/12/a-l-etranger-des-expatries-francais-plus-nombreux-et-plus-aventureux_4575168_3224.html#HwM8hbvAbE2y5eRg.99 (20. 3. 2015).
- Le Parisien 2009 – „Européennes : incertitudes sur le vote électronique.“ (2009): *leparisien.fr* publik. 21. 5. 2009. [online]: <http://www.leparisien.fr/bois-colombes-92270/europeennes-incertitudes-sur-le-vote-electronique-21-05-2009-520309.php> (20. 3. 2015).
- Leuchinger, S., Rosinger, M., Stutzer, A. (2006): *The Impact of Postal Voting on Participation*. Evidence for Switzerland. Working Paper No. 297. [online] <http://www.zora.uzh.ch/52253/1/iewwp297.pdf> (15. 5. 2014).
- Light, K. (2001): „Rethinking the Digital Divide.“ *Harvard Educational Review*. Vol. 71, No. 4, [online] <http://www.phoenixworks.org/PLSC240/Light.pdf> (26. 9. 2014).
- Lijphart, A. (1979): „Comparative Politics and the Comparative Method.“ *The American Political Science Review*. Vol. 65, No. 3, s. 682-693.
- Lijphart, A. (1994): „Democracies: Forums, performance and constitutional engineering.“ *Journal of Political Research*. Vol. 25, No. 1, s. 1-17.

- Lijphart, A. (1997): „Unequal Participation: Democracy’s Unresolved Dilemma.“ *American Political Science Review*. Vol. 9, No. 1, s. 1-19.
- Lijphart, A. (1999): *Patterns of Democracy*. New Haven, London: Yale University Press.
- Lin, G., Espinoza, N. (2007): „Electronic Voting France: Presidential Elections 2007.“ [online] http://cs.stanford.edu/people/eroberts/cs201/projects/2006-07/electronic-voting/index_files/page0005.html (11. 1. 2015).
- Linder, W. (2003): „E-voting – eine Belebung der direkten Demokratie?“ *Leges*. No. 1, s. 103-123.
- Linek, L. (ed.) (2002): *Voliči a volby 2002*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Linek, L. (ed.) (2006): *Voliči a volby 2006*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Linek, L. (ed.) (2010): *Voliči a volby 2010*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Linek, L. (2013): *Kam se ztratili voliči? Vysvětlení vývoje volební účasti v České republice v letech 1990-2010*. Brno: CDK.
- Linek, L., Lyons, P. (2007): „Zdroje motivace volební účasti.“ In: Linek, L. (ed.): *Voliči a volby*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Lipmaa, H., Mürk, O. (2001): *E-valimiste realiseerimisvõimaluste analüüs*. Analysis ordered by the Estonian Ministry of Justice. [online] www.just.ee/oldjust/JM/lipmaamyrk.pdf (12. 2. 2015).
- Lipset, S. (1960/1981 nové vyd.): *Political Man*. The Social Bases of Politics. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Loncke, M., Dumortier, J. (2004): „Online voting: A legal perspective.“ *International Review of Law, Computers & Technology*. Vol.18, No. 1, s. 60-61.
- Ludlum, D. (1984): *The Weather Factor*. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Lupač, P., Sládek, J. (2008): „The Deepening of the Digital Divide in the Czech Republic.“ *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*. Vol. 2, No. 1, [online] [http://cyberpsychology.eu/view.php?cisloclanku=2008060203&article=\(search in Issues\)](http://cyberpsychology.eu/view.php?cisloclanku=2008060203&article=(search%20in%20Issues)) (23.7. 2013).
- MAE 2014 – Ministère des Affaires étrangères et du Développement international (2014): *L'administration en ligne dans le processus électoral : L'expérience électorale de la République Française sur le vote électronique*. Séminaire des processus électoraux, Palma de Majorque, 6. - 7. 11. 2014. [online] <http://processoselectorals.caib.es/sacmicrofront/archivopub.do?ctrl=MCRST5246ZI182053&id=182053> (11. 1. 2015).
- Madise, Ü., Vinkel, P., Maaten, E. (2006): „Internet Voting at the Elections of Local Government Councils on October 2005 Report.“ Vabariigi Valimiskomisjon [online] <http://www.vvk.ee/public/dok/report2006.pdf> (2. 5. 2014).
- Madise, Ü., Vinkel, P. (2011): “Constitutionality of Remote Internet Voting: The Estonian Perspective.” *Juridica Internacional*. No. 13, [online] <http://www.juridicainternational.eu/?id=14845> (22. 5. 2014).
- Manin, B. (1996): *Principes du gouvernement représentatif*. Paris: Flammarion.

- Martedì, M. (2006): „Cremona sperimenta il voto elettronico.“ *Comune di Cremona*. 14. 3. 2006. [online] <http://www.comune.cremona.it/Article1485.phtml> (20. 12. 2014).
- McDermott, R. (2010): „Ireland: A Decade of Electronic Voting” In: Yard, M. (ed.) (2004): *Direct Democracy: Progress and Pitfalls of Election Technology*. Washington: IFES.
- McRoberts, K. (2001): *Catalonia: nation building without a state*. Oxford: Oxford University Press.
- Melton, K. (2010): „Oregon’s Independent Party launches the state's first online primary“ *The Oregonian*. publik. 7. 7. 2010. [online] http://www.oregonlive.com/politics/index.ssf/2010/07/oregons_independent_party_launch.html (11. 1. 2015).
- Mendez, F., Serdült, U. (2014): „From Initial Idea to Piecemeal Implementation: Switzerland's First Decade of Internet Voting Reviewed.“ In: Zissis, D., Lekkas, D. (eds.): *Design, Development, and Use of Secure Electronic Voting Systems*. Hershey: IGI Global.
- Ministre de l'Intérieur 2012 – „Résultats des élections législatives 2012.“ (2012): *interieur.gouv.fr* [online] [http://www.interieur.gouv.fr/Elections/Les-resultats/Legislatives/elecresult__LG2012/\(path\)/LG2012/099/index.html](http://www.interieur.gouv.fr/Elections/Les-resultats/Legislatives/elecresult__LG2012/(path)/LG2012/099/index.html) (11. 1. 2015).
- Moloney, M. A. (1975): *Mechanized Vote Recording: A Survey*. Research Report No. 116. Frankfort: Legislative Research Commission. [online] <http://www.lrc.ky.gov/lrcpubs/rr116.pdf> (20. 11. 2014).
- Monnoyer-Smith, L. (2006): „How I-voting technology challenges traditional concepts of citizenship: An analysis of French voting rituals.“ In: Krimmer, R. (ed.): *Electronic Voting 2006*. 2nd International Workshop. Bonn: Gesellschaft für Informatik.
- Morton, R. (1991): “Groups in Rational Turnout Models.” *American Turnout of Political Science*. Vol. 35, No. 3, s. 408-429.
- MSTHE 2010 – Ministry of Science, Technology and Higher Education (Portugal) (2010): „Electronic Voting Experiments in Political Elections around the World.“ Knowledge Science Agency website. [online] http://www.english.unic.pt/index.php?option=com_content&task=view&id=3113&itemid (11. 1. 2015).
- Namibiansun (2013): „ECN unveils 'tamper-free' voting machines.“ *Namibiansun.com* [online] <http://www.namibiansun.com/politics/ecn-unveils-tamper-free-voting-machines.54679> (11. 4. 2015).
- nařízení č. 2009-936 (Francie); viz *Ordonnance n° 2009-936 du 29 juillet 2009 relative à l'élection de députés par les Français établis hors de France*. [online] <http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000020915533&dateTexte> (12. 1. 2015).
- NCSL 2015 – National Conference of State Legislative (2015): *Absentee and Early Voting: Review*. [online] <http://www.ncsl.org/research/elections-and-campaigns/absentee-and-early-voting.aspx#mail> (12. 3. 2015).
- Normand, S. T. (1999): „Meta-analysis: formulating, evaluating, combining, and reporting.“ *Statistics in Medicine*. No. 18, s. 321-359. <http://folk.ntnu.no/slyderse/medstat/st2303/Normand.pdf> (22. 5. 2013).

- Norris, P. (2001): *Digital Divide*. Civic Engagement, Information Poverty, and the Internet Worldwide. Cambridge: Cambridge University Press.
- Norris, P. (2004): *Electoral Engineering: Voting Rules and Political Behavior*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Norris, P. (2005): „e-Voting as the magic ballot for European Parliamentary elections? Evaluating e-voting in the light of experiments in UK local elections.“ In: Trechsel, A. H., Mendez, F. (eds.): *The European Union and e-Voting*. Addressing the European Parliament's internet voting challenge. London: Routledge.
- Norton Rose Fulbright 2014 – Norton Rose Fulbright LLP (2014): *Global data privacy*. [online]: <http://www.nortonrosefulbright.com/files/global-data-privacy-directory-52687.pdf> (20. 1. 2015).
- Novák, M. (1997): „There is One ‘Best’ Model of Democracy? Efficiency and Representativeness: ‘Theoretical Revolution’ or Democratic Dilemma?“ *Czech Sociological Review*. Vol. 5, No. 2, s. 1-157.
- Novák, M. (2001): „Aristotelova politická a moderní reprezentativní demokracie.“ *Sociologický časopis*. Vol. 37, No. 4, s. 405-423.
- Novák, M. et al. (2011): *Úvod do studia politiky*. Praha: Slon.
- NTIA 1999 – National Telecommunications and Information Administration (1999): *Falling Through the Net III: Defining the Digital Divide*. Washington, DC: U.S. Department of Commerce. [online] <http://www.ntia.doc.gov/legacy/ntiahome/fttn99/contents.html> (22. 4. 2014).
- OECD 2001a – Organisation for Economic Co-operation and Development (2001a): *Learning to Bridge to Digital Divide*. Paris: OECD Publications service. [online] http://www.oecdobserver.org/news/archivestory.php/aid/408/Learning_to_bridge_the_digital_divide.html (29. 6. 2013).
- OECD 2001b – Organisation for Economic Co-operation and Development (2001b): *Understanding of the Digital Divide*. Paris: OECD Publications service. [online] <http://www.oecd.org/internet/interneteconomy/1888451.pdf> (29. 6. 2013).
- Oliva, P. (2000): *Kolébka demokracie: dějiny a kultura klasického Řecka 5. - 4. století př.n.l.*, Praha: Arista.
- Oostveen, A., Besserlaar Van Den, P. (2004): „Internet Votic Technologies and Civic Participation: The Users’ Perspective.“ *The Public*. Vol. 11, Amsterdam.
- Oostveen, A., Besserlaar Van Den, P. (2007): *Non-technical Risks of Remote Internet Voting*. IDEA Group. [online] http://www.social-informatics.net/Encyclopedia_Oostveen2006.pdf (12. 5. 2014).
- Opatrný, M. (2013): „Moderní (alternativní) typy hlasování.“ *e-politics.cz* [online] <http://e-politics.cz/moderni-alternativni-typy-hlasovani/> (20. 5. 2014).
- OSCE 2011 – Office for Democratic Institutions and Human Rights (2011): *Estonia Parliamentary Elections March 2011*. OSCE/ODIHR Election Assessment Mission Final Report. [online] <http://www.osce.org/odihr/77557?download=true> (15. 2. 2015).
- OSCE 2012 – Office for Democratic Institutions and Human Rights (2012): *Republic of France Parliamentary Elections 10 and 17 June 2012*. OSCE/ODIHR Election

- Assessment Mission Final Report. [online]
<http://www.osce.org/odihr/93621?download=true> (15. 2. 2015).
- OSCE 2012b – Office for Democratic Institutions and Human Rights (2012): *Norway, Local Government Elections, 12 September 2011: Final Report*. OSCE/ODIHR Election Assessment Mission Final Report. [online] <http://www.osce.org/odihr/88577> (11. 2. 2015).
- OSCE 2013 – Office for Democratic Institutions and Human Rights (2013): *Norway, Parliamentary Elections, 9 September 2013: Final Report*. OSCE/ODIHR Election Assessment Mission Final Report. [online]
<http://www.osce.org/odihr/elections/109517> (11. 2. 2015).
- OVE (2005): *Informe tecnológico sobre la prueba piloto de voto electrónico con motivo del Referéndum sobre el Tratado por el que se establece la Constitución Europea*. publik.: 21 února 2005. [online] www.votobit.org (11. 3. 2015).
- Pacek, A. (1994): „Macroeconomic Conditions and Electoral Politics in East-Central Europe.“ *American Journal of Political Science*. Vol. 38, No. 3, s. 723-744.
- Parsons, C., Hick, S. (2008): „Moving From Digital Divide to Digital Inclusion.“ *New Scholarship in the Human Services*. Vol. 7, No. 2, [online]
http://www.ucalgary.ca/currents/files/currents/Parsons_final_0.pdf (11. 4. 2014).
- Pátek, M. (2013): „Elektronické volby v Brazílii.“ *e-politics.cz* [online] <http://e-politics.cz/elektronicke-volby-v-brazilii/> (20. 5. 2014).
- Pellegrini, F. (2006): „Rapport d’observations.“ [online] www.ordinateurs-devote.org/IMG/pdf/rapport_pellegrini.pdf (20. 1. 2015).
- Piven, F. F., Cloward, R. A. (1988): *Why Americans Don't Vote*. New York: Pantheon Books.
- Pokorný, J. (2010): „Úředníci připravují volby po internetu, pomohly by ODS.“ *idnes.cz* [online] http://zpravy.idnes.cz/urednici-pripravuji-volby-po-internetu-pomohly-by-ods-pg0-/domaci.aspx?c=A100611_211144_domaci_vel (11. 11. 2014).
- Poland, P. (2001): *Online Consultation in GOL Countries*. Initiatives to foster e-democracy. Haag: Ministry of the Interior and Kingdom Relations.
- Poláček, J. (2014): „Návrh KDU-ČSL pohřbil volby na internetu.“ *top09.cz* [online] <http://www.top09.cz/proc-nas-volit/politika/informacni-a-komunikacni-technologie/polacek-navrh-kdu-csl-pohrbil-volby-na-internetu-17316.html> (11. 11. 2014).
- Popper, K. R. (2011): *Otevřená společnost a její nepřátelé I, II*. Praha: Oikúmené.
- Pospíšil, A. (2008): „Elektronické volby by změnilly politickou scénu.“ *idnes.cz* [online] http://mobil.idnes.cz/elektronicke-volby-by-zmenily-politickou-scenu-ft4-/mob_tech.aspx?c=A080421_205854_mob_tech_apo (10. 11. 2014).
- ProCon 2013 – „Voting Systems & Use: 1980-2012.“ (2013): *ProCon.org* [online] <http://votingmachines.procon.org/view.resource.php?resourceID=000274> (11. 11. 2014).
- Przeworski, A., Stokes, S. C., Manin, B. (eds.) (1999): *Democracy, Accountability and Representation*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Puiggali, J., Morales-Rocha, V. (2007): „Remote Voting Schemes: A Comparative Analysis.“ In: Alkasar, A., Volkamer, M.: *E-Voting and Identity: First International Conference VOTE-ID 2007*, Bochum, Německo. Berlin: Springer.
- Putnam, R. (2000): *Bowling alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.
- Raney, R. (2000): „Voting by the Internet: The Mouse Still Hasn't Roared.“ *The New York Times*. publik. 30. 1. 2000. [online] <http://www.nytimes.com/2000/01/30/weekinreview/nation-pay-attention-man-behind-curtain-voting-internet-mouse-still-hasn-t.html> (11. 3. 2015).
- Regjeringen (2014): „Internet voting pilot to be discontinued.“ *regjeringen.no*. tisková zpráva norské vlády, publik.: 25. 6. 2014. [online] www.regjeringen.no/en/aktuelt/Internet-voting-pilot-to-be-discontinued/id764300/ (11. 4. 2015).
- Reniu i Vilamala, J. M., Barrat i Esteve, J. (2003): „Legal and Social Issues in Electronic Voting. Report on the Catalan Essays during the Elections of November 2003.“ In: Padget, J., Neira, R., León, de D. (eds.): *E-Government and E-Democracy: Progress and Challenges*. Mexico: Instituto Politécnico Nacional.
- Reniu i Vilamala, J. M. (2009): „E-voting: An Analysis of Sociopolitical Acceptance.“ Paper from the RC 10 session, panel 301 – 21st IPSA World Congress. Chile: Santiago de Chile. [online] http://rc10.ipsa.org/public/reniu_evoting.pdf (12. 2. 2015).
- Reterová, S. (2007): „Způsoby hlasování ve volbách a jejich historický vývoj: hlasovací technika jako stěžejní proměnná volebního procesu.“ *Středoevropské politické studie*. Vol. 9, No. 2–3, s. 207–223.
- Reterová, S. (2008): *Alternativní způsoby hlasování*. Od tradičních metod k on-line volbám. Olomouc: Perpilum.
- Reterová, S. (2012): „Hlasování prostřednictvím internetu a mobilního telefonu v Estonsku funguje.“ *Naše společnost*. No. 2, s. 35-42.
- Reynolds, A., Steenbergen, M. (2006): „How the world votes: The political consequences of ballot design, innovation and manipulation.“ *Electoral Studies*. Vol. 25, No. 3, s. 570-598.
- RGS – Agence nationale de la sécurité des systèmes d'information: *Le Référentiel Général de Sécurité (RGS)*. [online] <http://www.ssi.gouv.fr/administration/reglementation/administration-electronique/le-referentiel-general-de-securite-rgs/> (21. 1. 2015).
- Riera, A. J. et al (2003): *Advanced Security to Enable Trustworthy Electronic Voting*. Publication from 3rd European Conference on eGovernment (ECEG). Dublin. [online] <http://www.scytl.com/wp-content/uploads/2013/04/Advanced-Security-to-Enable-Trustworthy-Electronic-Voting.pdf> (15. 2. 2015).
- Riera, A. J., Cervelló, G. (2004): „Experimentation on Secure Internet Voting in Spain.“ In: Prosser, A., Krimmer, R. (eds.): *Electronic Voting in Europe - Technology, Law, Politics and Society*. Bonn: Gesellschaft für Informatik.
- Riigikohus (2005): 3-4-1-13-05 – rozsudek estonského Nejvyššího soudu (Riigikohus) č. 3-4-1-13-05 z 1. 9. 2005. [online] <http://www.nc.ee/?id=563> (20. 2. 2015).
- Riker, W. H., Ordeshook, P. C. (1968): „A Theory of the Calculus of Voting.“ *American Political Science Review*. Vol. 62, No. 1, s. 25-42.

- RISO (1998): *Principles of Estonian Information Policy*. přijato 11. 5. 1998. [online] http://www.riso.ee/sites/default/files/Principles_of_Estonian_Information_Policy_1998.pdf (22. 1. 2015).
- Rose, R. (1995): „Mobilizing Demobilized Voters in Post-Communist Societies.“ *Party Politics*. Vol. 1, No. 4, s. 549-563.
- Rosenstone, S. J. (1982): “Economic Adversity and Voting Turnout.” *American Journal of Political Science*. Vol. 26, No. 1, s. 25-46.
- Rousseau, J. J. (1989): *Rozprawy*. Praha: Svoboda.
- Rössler, T. G. (2007): *Electronic Voting on the Internet: an E-government Speciality*. University of Gratz, Austria. [online] https://online.tugraz.at/tug_online/voe_main2.getvolltext?pCurrPk=34776 (14. 3. 2015).
- RPA 2002 – Representation of the People Act (the Election Act) (2002): Act No. 57 of 28 June 2002 relating to parliamentary and local government elections. [online] https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/krd/kampanjer/valgportal/regelverk/representation_of_the_people_act170609.pdf (12. 2. 2015).
- RT I 2000/18/116 (Estonsko) – zákon o telekomunikacích (*Telekommunikatsiooniseadus*) z 9. 2. 2000. [online] <https://www.riigiteataja.ee/akt/71844> (15. 2. 2015).
- RT I 2000/26/150 (Estonsko) – zákon o digitálním podpisu (*Digitaalallkirja seadus*) z 8. 3. 2000. [online] <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/530102013080/consolide> (15. 2. 2015).
- RT I 2002/30/176 (Estonsko) – zákon o referendu (*Rahvahääletuse seadus*) z 13. 3. 2002. [online] <https://www.riigiteataja.ee/akt/111072014009> (15. 2. 2015).
- RT I 2002/36/220 (Estonsko) – zákon o volbách do místních zastupitelstev (*Kohaliku omavalitsuse volikogu valimise seadus*) z 27. 3. 2002. [online] <https://www.riigiteataja.ee/akt/13177007> (15. 2. 2015).
- RT I 2002/57/355 (Estonsko) – zákon o volbách do parlamentu (*Riigikogu valimise seadus*) z 12. 6. 2002. [online] <https://www.riigiteataja.ee/akt/112072014124> (20. 1. 2015).
- RT I 2003/4/22 (Estonsko) – zákon o volbách Evropského parlamentu (*Euroopa Parlamendi valimise seadus*) z 18. 12. 2002. [online] <https://www.riigiteataja.ee/akt/112072014043> (15. 2. 2015).
- Rubin, D. (2001): *The Security of Remote Online Voting*. BS diss.: University of Virginia. [online] <http://www.cs.virginia.edu/~evans/theses/rubin.pdf> (20. 1. 2015).
- Saglie, J, Segard, S. B. (2014): *Internet voting in Norway 2013*. The principle of the secret ballot in practice. 23rd IPSA World Congress of Political Science, Panel „E-voting: Internet Voting, Voting Machines.“ 19. – 24. 7. 2014. Québec, Canada.
- Sál, K. (2009): *Virtuální demokracie: informační technologie, moderní společnost a elektronizace voleb*. Diplomová práce. Vedoucí PhDr. Petr Jüptner, Ph. D., Praha: IPS FSV UK.
- Sál, K. (2013): „Malá analýza úspěchu estonských elektronických voleb.“ *e-politics.cz* [online] <http://e-politics.cz/mala-analyza-uspechu-estonskych-elektronickych-voleb/> (11. 1. 2015).

- Sál, K. (2014): „Korespondenční volba po česku? Promarněná příležitost.“ *e-politics.cz* [online] <http://e-politics.cz/korespondencni-volba-po-cesku-promarnena-prilezitest/> (1. 4. 2015).
- Sálová, A. (ed.) (2013): „Poznámky pozorovatele k „elektronickým“ všeobecným volbám v Keňské republice.“ *e-politics.cz* [online] <http://e-politics.cz/poznamky-pozorovatele-k-elektronickym-vseobecny-volbam-v-kenske-republice/> (11. 9. 2014).
- Sartori, G. (1970): “Concept misinformation in comparative politics.” *The American Political Science Review*. Vol. 64, No. 4, s. 1033-1053.
- Sartori, G. (1991): „Comparing and Miscomparing.“ *Journal of Theoretical Politics*. No. 3, s. 243-257.
- Sartori, G. (1993): *Teória demokracie*. Bratislava: Archa.
- Sciarini, P., Cappelletti, F., Goldberg, A., Nai, A., Tawfik, A. (2013): *Étude du vote par Internet dans le canton de Genève*. Geneva: University of Geneva.
- Scytl (2012): „French expats vote online in 2012 legislative elections.“ [online] http://www.parliament.uk/documents/speaker/digital-democracy/FR_Successcase.pdf (20. 2. 2015).
- Sealey, R. (1976): *A History of the Greek City States ca. 700 – 338 B.C.* Berkeley: University of California Press.
- Segaard, S. B., Baldersheim, H., Saglie, J. (2013): „The Norwegian Trial with Internet Voting: Results and Challenges.“ *Revista General de Derecho Público Comparado*. No. 13. [online] http://www.iustel.com/v2/revistas/detalle_revista.asp?numero=13&id=14 (12.4. 2015).
- Segaard, S. B., Christensen, D. A., Folkestad, B., Saglie, J. (2014): *Internettvalg gjør og mener velgerne?* Report no. 2014:07, Institutt for samfunnsforskning. English summary s. 135-139. [online] https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/KMD/KOMM/rapporter/ISF_Internett_valg_English-summary.pdf (11. 5. 2015).
- Seitlová, J. (2005): *Korespondenční volby - míra demokratičnosti režimu*. [online] http://krajane.radio.cz/cs/article_detail/195 (12. 5. 2014).
- Senát 2005 – Stenozáznam z 3. dne 4. schůze: usnesení Senátu č. 94 ze 4. schůze dne 31. března 2005. [online] <http://www.senat.cz/xqw/xervlet/pssenat/hlasovani?action=steno&O=5&IS=3099&T=47> (11. 4. 2015).
- Serdült, U., Trechsel, A. H. (2006): „Umfrage bei Stimmberechtigten der Zürcher Gemeinden Bertschikon, Bülach und Schlieren anlässlich des Pilotversuchs zum Vote électronique vom 27. November 2005.“ In: Knöri, D., Prader, E. (eds.): *E-Voting des Kantons Zürich*. Geneva, Florence [online] <http://www.edemocracycentre.ch/files/Umfrage%20bei%20Stimmberechtigten.pdf> (15. 4. 2015).
- Serdült, U. (2010): „Internet Voting for the Swiss Abroad of Geneva: First Online Survey Results.“ In: Chappellet, J-L. (ed.): *Electronic Government and Electronic Participation: Joint Proceedings of Ongoing Research and Projects of IFIP EGOV and ePart 2010*. Linz: Trauner Verlag.

- Servimedia 2015 – „Discapacidad. El gobierno considera "inviabile" habilitar voto accesible para ciegos en las próximas municipales.“ *lainformacion.com* publik. 5. 2. 2015. [online] http://noticias.lainformacion.com/politica/votacion/discapacidad-el-gobierno-considera-inviabile-habilitar-voto-accesible-para-ciegos-en-las-proximas-municipales_r8MKkGbLn0xqqbBIIWPHX6/ (15. 3. 2015).
- Seymour, C., Frary D. P. (1918): *How the World votes: The Story of Democratic Development in Elections*. Springfield: Nicholos Co.
- Shadish, W. R., Cook, T. D., Campbell, D. T. (2001): *Experimental and Quasi-Experimental Designs for Generalized Causal Infeence*. Boston, New York: Hounhton Mifflin Company.
- Shachar, R., Nalebuff, B. (1999): „Follow the Leader: Theory and Evidence on Political Paricipation.“ *American Econonic Review*. Vol. 89, No. 3, s. 525-547.
- Schumpeter, J. A. (2004): *Kapitalismus, socialismus a demokracie*. Brno: CDK.
- Schur, L., Adya, M., Kruse, D. (2013): *Disability, Voter Turnout, and Voting Difficulties in the 2012 Elections*. National Institute of Standards and Technology, Election Assistance Commission, National Association of Election Officials a Society for Disability Studies. [online] <http://smlr.rutgers.edu/disability-and-voting-survey-report-2012-elections> (22. 11. 2014).
- Schweizerische Bundeskanzlei (2015): *Vote électronique: Projektorganisation*. [online] <https://www.bk.admin.ch/themen/pore/evoting/00775/index.html?lang=de> (15. 4. 2015).
- Sietmann, R. (2007): „Aus für den digitalen Wahlstift.“ *Heise online*. publik. 16. 11. 2007 [online] <http://www.heise.de/newsticker/meldung/Aus-fuer-den-digitalen-Wahlstift-196394.html> (20. 1. 2015).
- Skovajsa, M. (2006): *Politická kultura*. Praha: Karolinum.
- Smith, R. (2009): „International Experiences of Electronic Voting and Their Implications for New South Wales. A report prepared for the New South Wales Electoral Commission.“ *NSW Electoral Commission* [online] http://www.elections.nsw.gov.au/about_us/plans_and_reports/iVote_reports (16. 10. 2014).
- Sokol, P. (2014): „Nizozemsko: Od červené tužky k počítačům a zase zpátky.“ In: Brunclík, M., Novák, M. et al.: *Internetové volby*. Budoucnost, nebo slepá ulička demokracie? Praha: Sociologické nakladatelství.
- Solop, F. I. (2001): „Digital Democracy Comes of Age: Internet Voting and the 2000 Arizona Democratic Primary Election.“ *PS: Political Science and Politics*. Vol. 34, No. 2, s. 289-293.
- Southwell, P. L., Burchett, J. I. (2000): „The Effect of All-mail Elections on Voter Turnout.“ *American Politics Research*. No. 28, s. 72-79.
- SSB 2014 – Statistisk sentralbyrå (2014): „ICT usage in households, 2014, 2nd quarter.“ publik. 17. 9. 2014. [online] <https://www.ssb.no/en/ikthus/> (20. 1. 2015).
- SSB 2015 – Statistisk sentralbyrå (2015a): „Municipal and county council election.“ [online] <https://www.ssb.no/statistikkbanken/selectvarval/saveselections.asp> (20. 1. 2015).
- Stake, R. (1995): *The Art of Case Study Research*. Thousand Oaks: Sage Publications.

- Statistisches Amt Kanton Zürich (2015): *Abstimmung vom 28.9.2008: C: Stichfrage: Welche der beiden Vorlagen soll in Kraft treten, falls sowohl die Hauptvorlage als auch die Variante von den Stimmberechtigten.* [online] <http://www.web.statistik.zh.ch:8080/efabs/Resultate?p=284> (15. 4. 2015).
- Superior Electoral Court Brasil (2014): *Learn about the history of Brazilian electronic voting machines, which goes back 18 years.* [online] <http://english.tse.jus.br/noticias-tse-en/2014/Julho/learn-about-the-history-of-brazilian-electronic-voting-machines-which-goes-back-18-years> (4. 1. 2015).
- Sutton, Q. J. (2007): „Bridging the Digital Divide: Successful Innovations in Private-Public Sector Partnerships.“ *Digital Alliance Foundation.* [online] <http://www.ictefa.org/MIT%20LINC%202007%20DAF%20Final.pdf> (12. 6. 2014).
- Svoboda, L. a kol. (1974): *Encyklopedie Antiky.* Praha: Československá akademie věd.
- Šedo, J. (2007): *Volební systémy postkomunistických zemí.* Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Štráfěldová, M. (2006): „Poštou bychom poslance mohli volit už v roce 2006.“ *Český rozhlas.* [online] <http://radio.cz/cz/rubrika/udalosti/postou-bychom-poslance-mohli-volit-uz-v-roce-2006> (14. 5. 2014).
- Teixeira, R. A. (1992): *The Disappearing American Voter.* Washington: Brookings Institution.
- Tengri News 2011 – „Sailau e-system will not be used at Kazakhstan parliamentary elections in 2012.“ (2011): *Tengri News.* publik. 16. 11. 2011. [online] http://en.tengrinews.kz/politics_sub/Sailau-e-system-will-not-be-used-at-Kazakhstan-parliamentary-elections-in-2012-5678/ (12. 11. 2014).
- Tiesias.org 2009 – *Countries with e-voting projects* (2009): [online] http://www.tiesias.org/research/guidelines/evoting_projects.htm (11. 1. 2015).
- Topf, R. (1995): „Electoral Participation.“ In: Klingemann, H., Fuchs, D. (eds.): *Citizen and The State.* Oxford: Oxford University Press.
- Trávníček, M., Hejl, A., Sokol, P. (2014): „Je vhodné zavést internetové volby v ČR? Stručná analýza přínosů a rizik.“ In: Brunclík, M., Novák, M. et al.: *Internetové volby. Budoucnost, nebo slepá ulička demokracie?* Praha: Sociologické nakladatelství.
- Trechsel, A., Mendez, F. (2004): *The European Union and e-Voting.* Addressing the European Parliament's internet voting challenge. London, New York: Routledge.
- Trechsel, A., Christin, T. (2005): *Analysis of the 26th September 2004 ballot ashfield in four Geneva municipalities (Anières, Carouge, Cologny and Meyrin).* E-Democracy Center. [online] https://www.academia.edu/610450/Analysis_of_the_26th_September_2004_ballot_as_hfield_in_four_Geneva_municipalities_Ani%C3%A8res_Carouge_Cologny_and_Meyrin_ (15. 3. 2015).
- Trechsel, A. H., Vassil, K. (2010, 2011): *Internet Voting in Estonia: A Comparative Analysis of Four Elections Since 2005.* Council of Europe and European University Institute. [online] http://www.vvk.ee/public/dok/Report_-_E-voting_in_Estonia_2005-2009.pdf (11. 5. 2014).

- Tribichet, J-P., Renaud, I., Novák, M., Brunclík, M. (2014): „Internetové hlasování v ženevském kantonu ve Švýcarsku.“ In: Brunclík, M., Novák, M. et al.: *Internetové volby. Budoucnost, nebo slepá ulička demokracie?* Praha: Sociologické nakladatelství.
- Tsong, N. (2009): „Elections office smoothly posts first big all-mail results.“ *seattletimes.com* [online] <http://www.seattletimes.com/seattle-news/politics/elections-office-smoothly-posts-first-big-all-mail-results/> (12. 3. 2015).
- Turrill, D. et al. (2014): *Shifts in Viewing: The Cross-platform Report*. September 2014 Q2. The Nielsen Company. [online] <http://www.nielsen.com/content/dam/corporate/us/en/reports-downloads/2014%20Reports/q2-2014-cross-platform-report-shifts-in-viewing.pdf> (22. 11. 2014).
- Urnev, I. V. (2007): „Electronic Digital Computers URAL-1.“ *Russian Virtual Computer Museum*. [online] http://computer-museum.ru/english/ural_1.php (12. 1. 2015).
- ústavní zákon č. 2008-724 (Francie); viz *Loi constitutionnelle n° 2008-724 du 23 juillet 2008 de modernisation des institutions de la Ve République (1)*. [online] <http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000019237256> (12. 1. 2015).
- Válková, H. (2012): „Elektronické volby v Evropě krachly, Česko do nich chce dát stamiliony.“ *idnes.cz* [online] http://zpravy.idnes.cz/vnitro-otestuje-elektronickevolby-d72-/domaci.aspx?c=A121114_122901_domaci_hv (11. 11. 2014).
- Van der Eijk, C., Franklin, M. N. (2009): *Elections and Voters*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Vassil, K., Weber, T. (2009): „A Bottleneck Model of E-voting. Why Technology Fails to Boost Turnout.“ Paper presented on the Annual Meeting of the American Political Science Association. 3. – 6. září 2009, Toronto, Canada.
- Vähä-Sipilä, A. (2009): *A Report on the Finnish E-Voting Pilot*. Electronic Frontier Finland. [online] <https://www.verifiedvoting.org/wp-content/uploads/2014/09/Finland-2008-EFFI-Report.pdf> (10. 1. 2015).
- Verba, S., Nie, N. H., Kim, J. (1978): *Participation and Political Equality*. A Seven-Nation Comparison. Chicago: Chicago University Press.
- VerifiedVoting 2014 - Verified Voting Foundation (2014): *Voting Equipment in the United States*. [online] <https://www.verifiedvoting.org/resources/voting-equipment/> (11. 1. 2015).
- Vie Republique (2010): „Internet: du Forumdes droits au conseil di numérique?“ *Vie Republique*. publik. 29. 12. 2010. [online] <http://www.vie-publique.fr/actualite/alaune/internet-du-forum-droits-au-conseil-du-numerique.html> (11. 2. 2015).
- VVKa – Vabariigi Valimiskomisjon. Estonian National Electoral Committee: *Statistics about Internet Voting in Estonia*. [online] <http://www.vvk.ee/voting-methods-in-estonia/engindex/statistics> (11. 3. 2015).
- VVKb – Vabariigi Valimiskomisjon. Estonian National Electoral Committee: *Advance Voting*. [online] <http://www.vvk.ee/voting-methods-in-estonia/voting-in-advance/> (11. 3. 2015).

- VVKc – Vabariigi Valimiskomisjon. Estonian National Electoral Committee: *Past elections*. [online] <http://www.vvk.ee/past-elections/> (11. 3. 2015).
- VVKe – Vabariigi Valimiskomisjon. Estonian National Electoral Committee: *Voting on board a ship*. [online] <http://www.vvk.ee/voting-methods-in-estonia/voting-on-ships/> (11. 3. 2015).
- VVKf – Vabariigi Valimiskomisjon (2005): *E-voting pilot in Tallin 2005*. [online] http://www.vvk.ee/public/dok/pilotresult_eng.pdf (11. 3. 2015).
- VVK 2010 – Vabariigi Valimiskomisjon (2010): *E-voting System. General Overview*. [online] <http://www.vvk.ee/public/dok/Yldkirjeldus-eng.pdf> (12. 2. 2015).
- Ward, S., Gibson, R., Lusoli, W. (2003): „Online Participation and Mobilisation in Britain: Hype, Hope and Reality.“ *Parliamentary Affairs*. Vol. 56, No. 3, s. 652-688.
- Wattenberg, M. P. (1998): *Turnout Decline in the U.S. and other Advanced Industrial Democracies*. Irvine: University of California.
- Wattenberg, M. P. (2000): „The Decline in Party Mobilization.“ In: Dalton, R. J., Wattenberg, M. P. (eds.): *Parties without Partisans*. Political Change in Advanced Industrial Democracies. Oxford: Oxford University Press.
- Wattenberg, M. P. (2002): *Where Have All The Voters Gone?* Cambridge: Harvard University Press.
- Wolfinger, R. E., Rosenstone, S. J. (1978): „The Effect of Registration Laws on Voter Turnout.“ *American Political Science Review*. Vol. 72, s. 22-45.
- Wolfinger, R. E., Rosenstone, S. J. (1980): *Who votes?* New Heaven: New York University Press.
- Zakaria, F. (2013): “Can America Be Fixed?” *Foreign Affairs*. [online] <http://www.foreignaffairs.com/articles/138474/fareed-zakaria/can-america-be-fixed> (11. 6. 2013).
- zákon č. A 5 05 (Švýcarsko); viz *A 5 05: Loi sur l'exercice des droits politiques (LEDP)*. [online] https://www.ge.ch/legislation/rsg/f/rsg_a5_05.html (15. 4. 2015).
- zákon č. 78-17 (Francie); viz *Loi n° 78-17 du 6 janvier 1978 relative à l'informatique, aux fichiers et aux libertés (plus modifiée)*. [online] <http://www.cnil.fr/documentation/textes-fondateurs/loi78-17/> (11. 1. 2015).
- zákon č. 82-471 (Francie); viz *Loi n° 82-471 du 7 juin 1982 relative à l'Assemblée des Français de l'étranger*. Version consolidée au 07 avril 2015, [online] <http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000691727> (11. 1. 2015).
- zákon č. 5/1985 (Španělsko); viz *Ley Orgánica 5/1985, de 19 de junio, del Régimen Electoral General*. [online] http://noticias.juridicas.com/base_datos/Admin/lo5-1985.html (15. 2. 2015).
- zákon č. 5/1992 (Španělsko); viz *Ley Orgánica 5/1992, de 29 de octubre, de Regulación del Tratamiento Automatizado de los Datos de Carácter Personal. (Vigente hasta el 14 de enero de 2000)*. [online] http://noticias.juridicas.com/base_datos/Derogadas/r0-lo5-1992.html (15. 2. 2015).
- zákon č. 247/1995 (Česká republika); viz *Zákon o volbách do Parlamentu ČR 247/1995 Sb.* [online] http://www.senat.cz/volby/zak247_1995.php (20. 5. 2015).

zákon č. 2003-277 (Francie); viz *Loi n° 2003-277 du 28 mars 2003 tendant à autoriser le vote par correspondance électronique des Français établis hors de France pour les élections de l'Assemblée des Français de l'étranger*. [online]
<http://legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000786762> (11. 1. 2015).

zákon č. 4/2010 (Španělsko/Katalánsko); viz *Ley 4/2010, de 17 de marzo, de consultas populares por vía de referéndum*. [online]
http://noticias.juridicas.com/base_datos/CCAA/ca-14-2010.html (15. 2. 2015).

zákon č. 2013-403 (Francie); viz *Loi n° 2013-403 du 17 mai 2013 relative à l'élection des conseillers départementaux, des conseillers municipaux et des conseillers communautaires, et modifiant le calendrier électoral*. [online]
<http://legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000027414225> (11. 1. 2015).

zákon č. 2013-659 (Francie); viz *Loi n° 2013-659 du 22 juillet 2013 relative à la représentation des Français établis hors de France*. [online]
<http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000027734839> (11. 1. 2015).

Zamarovský, V. (1967): *Dějiny psané Římem*. Praha: Mladá Fronta.